

RINTAMAMIESTEN MUONITUS SUOMESSA
SOTAVUOSINA 1939 - 1945

ANNELI PRANTTILA

Soveltavan kemian ja mikrobiologian laitos, Ravitsemustiede
Helsingin yliopisto

Väitöskirja tarkastetaan Helsingin yliopiston Maatalous-metsätieteellisen
tiedekunnan luvalla yliopiston Pienessä Juhlasalissa,
Fabianinkatu 33 (päärakennus) perjantaina 6.10.2006 klo 12.00.

Väitöskirjan esitarkastajat:

Seppo Dahlström

LKT

Lääkintäeverstiluutnantti, sotilasylilääkäri (eläk.)

Dosentti lääketieteellinen antropologia, Turun yliopisto

Hannu Mykkänen

PhD

Professori Kansanterveystieteen ja kliinisen ravitsemustieteen laitos, Kuopion yliopisto

Vastaväittäjä:

Silvo Hietanen

VTT

Dosentti Suomen historia, Tampereen yliopisto

Kustos:

Marja Mutanen

ETT

Professori Soveltavan kemian ja mikrobiologian laitos, Ravitsemustiede, Helsingin yliopisto

Kannen kuva: Puolustusvoimat

ISBN 952-92-0683-6

ISBN 952-10-3311-8 (PDF)

Yliopistopaino

Helsinki 2006

Tiivistelmä

Tutkimus perustuu pääosin Sota-arkiston ja puutossairauksien osalta Lääkintöarkiston asiakirjoihin. Tietoja on jonkin verran myös historian kirjoista ja rintamamiesten muistelmateoksista. Suomi ei ollut valmistautunut sotaan. Talvisodan alkaessa maassa oli elintarvikkeita ja rintamamiesten muona-annokset olivat runsaita. Ankarat taistelut, kova pakkanen, kaluston puute ja henkilökunnan tottumattomuus aiheuttivat käytännön ongelmia. Vakavia ravitsemusongelmia ei lyhyen sodan aikana ehtinyt tulla esille.

Jatkosodan aikana maan elintarviketuotanto pienentyi työvoima-, polttoaine- ja rehupulan vuoksi. Ulkomaankauppa tyrehtyi. Lähinnä Saksasta ja sen vaikutuspiiriin kuuluneista maista saatiin kuitenkin ostaa viljaa, perunoita, lihaa, suolaa, vitamiineja ym. Tuonti ja 50 000 suomalaisen sotilaan saksalaismuonitus Pohjois-Suomessa pelastivat suomalaiset nälältä. Monet käytännön ongelmat, kuten pitkät kuljetusmatkat, huonot kulkuväylät, vanhentunut ja kulunut kalusto vaikeuttivat rintamamuonitusta. Ruoka muuttui yksitoikkoiseksi ja muona-annoksia jouduttiin supistamaan. Tilanne oli vaikein talvella 1941 - 1942, jonka jälkeen useimmat sairaalahoitoa vaatineet puutossairautapaukset tulivat esille. Kokonaisuudessa tapauksia esiintyi vain runsaat 300 koko jatkosodan ajalla. Nuorimmilla rintamamiehillä energia-aineiden saanti oli riittämätöntä. Osalla heistä esiintyikin yleistä heikkoutta. Muona-annos oli kaikille sama. Annoksen energiasisältö oli suunniteltu "vanhoille" reserviläisille. Elintarviketilanne ei sallinut annosten suurentamista. Ravintoaineiden saantia lisättiin aika ajoin jaetuilla C-vitamiinitableteilla ja vitaminoimalla voita A-vitamiinilla. Muita ravintoaineita katsottiin muonasta saadun riittävästi, joskin niukasti. Rintamamiehet kohensivat itse ruokatilannettaan monipuolisella tuotantotoiminnalla rintamalla ja sotasaaliilla. He hankkivat "vapaa-ajallaan" muonan oheen lisäruokaa metsästäen ja kalastaen sekä palstaviljelmillä. Monet miehet saivat myös runsaita kotipaketteja. Muonan ohessa käytetyt elintarvikkeet lisäsivät ravintoaineiden saantia. Käytännön ongelmia pyrittiin korjaamaan rintamamiesten omalla ammattitaidolla: rakentaen kellareita, kaivoja, uuneja ja valmistamalla välineitä puusta. Keittäjien koulutus kohensi ruoanvalmistustaitoa ja siisteyttä. Valistuksella, valvonnalla, tarkastuksilla ja tarvittaessa rankaisulla torjuttiin väärinkäytöksiä ja rikollisuutta. Mielialan kohottamiseksi jaettiin ajoittain pieniä ylimääräisiä annoksia ja juhlapäivinä juhla-annoksia, välillä myös pieniä alkoholiannoksia, ei kuitenkaan, jos oli odotettavissa taistelutoimintaa. Vetäytymisvaiheessa menetettiin saavutettu muonitustaso, kalustoa ja elintarvikkeita. Niitä tuhoutui ja tuhottiin kuljetusmahdollisuuksien puutteessa.

Lapin sodassa muonituksen ongelmat olivat entistä suuremmat eikä mm. kenttäkeittiöitä voitu kuljettaa tuhotuilla, miinoitetuilla teillä. Nuorille miehille suurennettiin muona-annosta. Länsirajalla saatiin jonkin verran elintarvikeapua Ruotsista lumikinosten eristämille joukoille. Ongelmista huolimatta ilmeisesti Lapissa selvittiin hyvin, sillä puutostautipotilaita ei tullut pohjoisen sairaaloihin.

Puutteistaan huolimatta muonitus näyttää täyttäneen tehtävänsä ja onnistuneen pitämään rintamamiehet taistelukelpoisina ja -tahtoisina eikä puutossairauksia tai epidemioita esiintynyt laajasti.

Abstract

This study analyzes the war-time rations the Finnish soldiers received on the front from 1939 until 1945. The main objective was to determine the contents of the rations and how they affected the soldiers' nutrition and morale. The information concerning food and feeding is mainly based on the official documents found in the Military Archives. Some additional material was from the historical literature, some from memoirs, or from the veterans who personally experienced the front. The documents in the Archives of Military Medicine provided information on the soldiers' deficiencies. – During the Winter War, which took place from 30 November 1939 until 13 March 1940, ample food was available. The cold climate caused problems and the fresh food got frozen. However, no severe deficiency cases were reported and the morale was high. By contrast, during the Continuation War, which began in June, 1941 and ended in September, 1944, difficulties were experienced. At the time farming in the country faced serious problems due to the shortage of labour, fuel, etc. Furthermore, importing food was generally not possible. However, importing food mainly from Germany saved the Finns from hunger. In addition, the self activity of the soldiers on the front added somewhat to the food production. But the rations had to be reduced. Their energy values were consequently low, especially for the young men. Food was monotonous and occasionally caused complaints. The main sources of protein, vitamins and minerals were the whole cereal foods. Butter was fortified with vitamin A and vitamin C tablets were also distributed, to compensate for the scant food sources. Only approximately 300 serious deficiency cases required hospital care during the three years time, out of a total of 400 000 soldiers. Feeding the young soldiers during the war (1944 – 1945) in Lapland, which had been destroyed, was problematic but the increased rations also saved them from deficiencies.

In spite of the severe difficulties experienced occasionally in feeding the soldiers during the wars, the system worked all the time. The soldiers were fed, the cases of nutritional deficiency and epidemics caused by food were kept very limited and the morale of soldiers remained high.

Käsitteitä ja lyhenteitä

Suomessa II maailmansodan sotatoimien aika jakautui seuraaviin vaiheisiin:

Yleiset kertausharjoitukset (**YH**) edelsivät sotaa syksyllä 1939.

1) **Talvisota** 30.11.1939 - 13.3.1940. **Välirauha** = talvi- ja jatkosodan välillä.

2) **Jatkosota**, 25.6.1941 - 19.9.1944, jossa oli

hyökkäysvaihe kesäkuusta joulukuulle 1941. Sitä seurasi

asemasotavaihe, joka kesti vihollisen suurhyökkäykseen, joka alkoi Karjalan kannaksella 10.6.1944, Aunuksessa ja Maaselän kannaksella noin 10 päivää myöhemmin.

Vetäytymisvaihe, viivytystaistelut jatkuivat sodan päättymiseen asti.

Aseet vaikenivat 4.9.1944. Välirauha alkoi 19.9.1944.

3) **Lapin sota** saksalaisten poistamiseksi maasta 15.9.1944 - 27.4.1945.

Puolustusvoimien yksiköitä:

sotatoimiyhtymä (sotayhtymä) = joukko, johon kuului eri aselajeja

divisioona = jatkosodan perusyhtymä

prikaati = maavoimissa pienin yhtymä

armeijakunta = yksikkö, johon yleensä prikaati ja divisioona kuuluivat. Se oli yleensä

Päämajan alainen

ryhmä = tiettyä toimintaa / aluetta varten varattu eri tavoin koottu suuri joukko

rykmentti, pataljoona, komppania, joukkue

Lyhenteitä:

AK = armeijakunta

AKE = armeijakunnan esikunta

ELK, Elk = eläinlääkintäkomppania

ETp, Etp = elintarvikkeiden täydennyspaikka

EV = elintarvikevarikko

HTK = henkilötäydennyskeskus

JR = jalkaväkirykmentti

Jsp = JSP = joukkosidontapaikka

Kpk = KPK = kenttäpostikonttori

L-S- järjestö = Lotta Svärd- järjestö

milli = 20 laatikkoa savuketta

P-S RE = Pohjois-Suomen rintaman esikunta

PSDE = Panssaridivisioonan esikunta

RjP = rajajääkäripataljoona

Sota-aikaisissa asiakirjoissa käytettyjä ravitsemus- ja lääketieteellisiä termejä:

valkuaisaine = proteiini,

nikotiinihappo = niasiini,

A-vitamiini = retinoli ja karotenoidit

ky = kansainvälinen yksikkö

1 ky A-vitamiinia = 0,3 µg

1 ky tiamiinia = 0,003 mg

1 ky C-vitamiinia = 0,05 mg

kcal = kilokalori = energian yksikkö

to = tn = tonni

asthenia = hintelyys, heikkorakenteisuus, heikkous, voimattomuus

gingivitis = ientulehdus

inanitio = nälkänäivetyt, riutuminen

somatitis = tulehdus [stomatitis = suutulehdus]

Esipuhe

Sota-ajan koululaisena lauloin "Sotilaspoikaa":

"Tiens' aina kulki kunniaan
iloisin mielin kärsi vaan
hän nälkää, kylmää, haavojaan..."

ja silloin ajankohtaista laulelmaa "Eldankaa" peuranpaisteineen ja vitamiinipillereineen. Sotien aikana kuuntelin lomalla olleiden rintamamiesten kertomuksia "sieltä jostakin" ja myöhemmin veteraanien kuvauksia omakohtaisista kokemuksista rintamalla. Varsinkin "paikan päällä" Itä-Karjalassa, Raatteen tiellä tai Ihantalassa kuultu on ollut elävää historian opetusta. Veteraanien muistelmakirjallisuutta on riittänyt luettavaksi. Vuosikymmenet sitten herännyt mielenkiinto on säilynyt ja innoitti tähän työhön. Tämä olkoon kunnianosoitukseni heille, jotka kokivat elämän rintamalla, etulinjassa omakohtaisesti.

Esitellessäni aikomuksiani professori Antti Ahlströmille hän kiinnostui aiheesta ja kehotti tarttumaan asiaan "siitä vaan". Vuodet vierivät. Edistyin työssä verkkaan, kunnes professori Erkki Pihkala antoi sysäyksen toimintaan hiljaiselon jälkeen, rohkaisua ja arvokkaita käytännön ohjeita itsekin sota-ajan elintarvikehuoltoa tuntevana. Työ alkoi edistyä. Professori Leena Räsänen toi sota-aikaa kokemattoman henkilön näkökulmaa ja kysymyksiä minulle itsestään selviltä tuntuneisiin seikkoihin. Professori Marja Mutanen on toiminut taustavoimana tiedekuntaan ja hankkinut mm. rahaa työn ulkoasun viimeistelyn teettämiseen. Esitarkastajina dosentti Seppo Dahlström ja professori Hannu Mykkänen tekivät joitakin rakentavia korjaus- ja lyhentämisehdotuksia. Heille kaikille esitän parhaimmat kiitokseni.

Tutkimusmateriaalin keräyksessä olen saanut auliisti asiantuntevaa apua Sota-arkiston, Sotilaslääkintöarkiston, Sotatieteen kirjaston, Helsingin yliopiston Lääketieteellisen kirjaston ja Keravan kaupungin kirjaston henkilökunnalta sekä Pääesikunnasta ja lukuisilta sotilashenkilöiltä. Heille kaikille haluan esittää suuret kiitokset. Työn koneelle saamisessa tekniikan miehet: tekniikan ylioppilas Vesa Haukkavaara, tradenomi Mika Poutanen ja insinööri Risto Söyri ovat olleet vuosien varrella korvaamattomia ja kärsivällisiä tekniikan opettajina kuin pelastajina pulaan joutuessani. Työn viimeistelyn, julkaisukelpoiseksi saattamisen on suorittanut elintarviketieteen maisteri Raika Koli ja englanninkielen tarkistuksen kielenkääntäjä Ulla Lumme. He kaikki ansaitsevat parhaimmat kiitokseni.

Keravalla kesäkuun 16. päivänä 2006.
Anneli Pranttila

Sisällysluettelo

Tiivistelmä

Abstract

Käsitteitä ja lyhenteitä

Esipuhe

1. Johdanto.....	1
2. Tutkimuksen tavoitteet ja tietolähteet	2
2.1 Tavoitteet	2
2.2 Tietolähteet ja niiden hyödyntäminen.....	2
3. Muonitushuollon organisaatio 1939 - 1945	4
4. Puolustusvoimien muonitettavat ja muona-annokset.....	6
4.1 Puolustusvoimien muonitettavat sodan aikana	6
4.2 Muona-annos ja sen ravintosisältö ennen sotia	8
4.3 Rauhanajasta sotamuonitukseen	9
4.4 Sota-ajan muona-annokset	11
4.5 Muutoksia rintamamiesten muona-annoksiin	16
4.6 Ylimääräisiä annoksia mielialan piristykseksi	17
4.7 Erikoislisäannoksia juhlapäivinä	18
4.8 Muona-annoksia erityistehtävien miehille	23
4.9 Lisäannoksia erikoistehtävien miehille.....	31
5. Elintarvikkeita rintamamiesten muona-annoksiin	34
5.1 Puolustusvoimien elintarvikehankinnat kotimaasta	36
5.1.1 Elintarvikkeiden pakko-otto Puolustusvoimille	38
5.1.2 Elintarvikehankinnat ulkomailta sodan aikana	40
5.1.3 Lahjoituksia, nuorison ja kotiseudun apua rintamamiehille	43
5.2 Sotasaaliina kerätyt elintarvikkeet.....	44
5.3 Elintarviketuotantoa rintamalla	47
5.4 Ongelmalliset ruoka-aineet muonituksessa.....	53
5.4.1 Perunaa kaivattiin rintamalla.....	53
5.4.2 Leipä, rintamaruoan tärkeä elintarvike	56
5.4.3 Liha jatkosodan muonituksessa.....	59
5.4.4 Maito ja sen korvaajat muonassa.....	62
5.5 Erikoisvalmisteita muonituksen erityistarkoituksiin	64
5.6 Puolustusvoimille valmistettujen tuotteiden laaduntarkkailua.....	66
5.7 Elintarvikkeiden kuormaus rintamalle	68
5.8 Ruokalista ja kenttämuonituksen kohentamiseksi.....	70
6. Oheiselintarvikkeita valtion muonan lisäksi.....	73
6.1 Omatoimista elintarvikkeiden hankintaa	73
6.2 Kenttäposti ruokapakettien kuljettajana.....	74
7. Elintarvikehuollon pulmia.....	78
7.1 Muonan kuljetusvaikeuksia.....	78
7.2 Muonan elintarvikkeita katosi.....	81
7.3 Muonituksen kalustopulmia	83
7.4 Muonituspulmien kirjoa.....	84
7.5 Elintarvikkeita tuhoutui ja tuhottiin.....	86

7.6 Erilainen Lapin sota muonituksessakin	88
7.7 Ruoanvalmistajien koulutus ja taidot	89
7.7.1 Keittäjiä koulutettiin	89
7.7.2 Naisia ja ohjeita keittäjien avuksi rintamalle	92
8. Suomalaisia joukkoja saksalaismuonituksessa	95
9. Ruoka mielialavaikuttajana rintamalla	104
9.1 Valituskirjeitä ja vastauksia niihin	105
9.2 Mielialojen seuranta rintamalta	111
9.3 Mielialan kohentamistoimenpiteitä	115
10. Muonitustoiminnan tarkastuksia rintamalla	118
11. Alkoholi rintamalla	125
12. Juomavettä rintamajoukoille	129
13. Ravitsemuksellisia näkökohtia	131
13.1 Vitamiinien saanti talvisodan aikana	131
13.2 Ravitsemustietoa sotilaille jatkosodassa	133
13.3 Varautumista sotilaiden ravinnonsaannin puutteeseen jatkosodan alkaessa	135
13.4 Energian saanti	137
13.5 Ravintoaineiden saanti jatkosodan aikana	139
13.5.1 Valkuaisaineet	140
13.5.2 C-vitamiini	140
13.5.3 A-vitamiini	144
13.5.4 Kivennäisaineet: rauta ja kalsium	145
13.6 Muona-annosten ravintosisältö jatkosodan aikana	146
13.7 Sairaalahoittoa vaatineita puutostautipotilaita	148
13.8 Lääkäreiden sodanaikaisia havaintoja ravitsemustilanteesta	152
13.9 Lääkintäosastot tarkkailivat muonitusta	157
14. Rintamamiehet kertovat ruoastaan	160
14.1 Ruoka talvisodan aikana	160
14.2 Ruoattomia päiviä ja ylensyömistä hyökkäysvaiheessa	162
14.3 Vilkaista toimintaa ruokarintamalla asemasotavaiheessa	164
14.4 Vetäytymisvaiheessa ei ehditty ajatella ruokaa	167
14.5 Muonavarasto repussa sissi- ja partiomatkoilla	168
14.6 Lapin sodan muonaa muisteltu vähän	171
14.7 Sotavankeudesta palaajien toive: ruokaa!	171
15. Siviilien elintarviketilanne ennen sotia ja niiden aikana	173
15.1 Kansanravitsemus 1930 - luvulla	173
15.2 Sota-ajan säännöstelyjä elintarvikeannoksia siviileille	174
16. Pohdintaa	176
16.1 Tutkimusaineiston arviointia	176
16.2 Elintarvikkeita rintaman muona-annoksiin	176
16.3 Sota-ajan ja nykyisen muona-annoksen vertailua	178
16.4 Miksi muonitushuolto oli puutteellinen?	179
16.5 Muona-annokset ravinnon tuojina	180
16.5.1 Nuorten sotilaiden heikkokuntoisuus	182
16.5.2 Muona-annosten ravintosisältö verrattuna nykyiseen suositukseen	183

16.6 Ruoka- ja juomahuollon hygieniä.....	186
16.7 Muonitus mielialan rakentajana rintamalla	186
16.8 Muona-annoksia itärintaman molemmin puolin	187
16.9 Suomalaisen rintamamuonituksen erikoispiirteitä.....	188
17. Yhteenveto.....	189
18. Johtopäätökset	191
Summary in English.....	193
Lähteet.....	196

Liitteet:

Liite 1. Kuvaliite.

Liite 2. Taulukkoliite.

Liite 3. Kirjelmiä.

1. Johdanto

Järjestäytyneessä armeijassa pitää sotilaat huoltaa niin sodan kuin rauhan aikanaakin. Huolto vastaa sotilaiden hyvinvoinnista, jokapäiväisistä tarpeista: muonituksesta, majoituksesta ja vaatetuksesta. ”Hyvin koulutettu, tehokkain asein varustettukaan armeija ei taistele nälkäisenä”¹. Itsenäistynyt Suomi perusti oman armeijan, Puolustusvoimat ja järjesti sen sotilaille monipuolisen huollon, johon muonitus kuuluu oleellisena osana. Puolustusvoimien Muonitusohjesääntö vuodelta 1934 määritteli: ”*Muonitus tarkoittaa eri viranomaisten kaikkien niiden toimenpiteiden kokonaisuutta, jotka kohdistuvat ruoanpidon järjestämiseen, toimeenpanemiseen ja valvontaan sotaväessä*”. Ruoan valmistaminen, valmis ruoka ja tarjoilu kuuluvat *ruoanpitoon*. *Ruoanpitolaskelman* tuli sisältää kahden viikon ajanjaksoa varten jokaiselle päivälle laadittu ruokalista, laskelma päivän ruoan ravintoarvosta ja ruokatarpeiden kulutusmääristä sekä perusmuona-annoksen arvioidusta hinnasta. Lääkärin tehtävä oli ”*ruoanhoidon*” ravintofysiologisten seikkojen tarkastelu. Energiamäärän tuli olla 3800 kcal².

Puolustusvoimien järjestetty ruokahuolto alkoi, kun helmikuun 8. päivänä 1918 perustettiin niin sanottu pääintendentuuri hoitamaan elintarvikehuoltoa ja määrättiin mieskohtaiset päiväannokset gramman tarkkuudella³. Pääintendentuurin tehtävänä oli hankkia armeijan tarvitsemat tarvikkeet, ottaa ne vastaan ja varastoida, jakaa materiaali joukoille ja hoitaa toiminnan rahoitus. Taloushuollon päätehtävänä oli ”*pitää joukot ravinnon ja vaatetuksen puolesta taistelukelpoisena*”. Sodan jälkeen 14.6.1918 annetulla asetuksella perustettiin senaatin sota-asiaintoimikunta, jonka osastoille siirtyivät pääintendentuurin tehtävät. Intendentuuriosasto johti taloushuoltoa. Osastoon kuului mm. muonitustoimisto. Kun senaatti muuttui valtioneuvostoksi, sen sotaministeriön intendentuuriosaston tehtäväksi tuli sotavoimien varustaminen ”*muonitustarpeilla*”. Vuonna 1922 sotaministeriöstä tuli puolustusministeriö. Vuodesta 1928 sen Intendentin osaston muonitustoimisto vastasi puolustusvoimien muonitushuollosta aina talvisotaan asti.

Tieto ravitsemuksen merkityksestä ihmisen fyysiselle ja psyykkiselle hyvinvoinnille oli merkittävästi lisääntynyt 1940-luvulle tultaessa. Tämä tiedostettiin myös rintamamiesten muonituksen suunnittelussa. Ravitsemuksen asiantuntijat pyrkivät kiinnittämään huomiota rintamamiesten muonan laatuun, ravintoaineiden saantiin, elintarvikkeiden määrän ohella. Monesti aikaisempien sotien aikana puutostaudit ja sairaudet olivat aiheuttaneet sotatoimia suurempiakin miestappioita. Huollon tehokkaalla toiminnalla niitä pyrittiin välttämään.

¹ Kenraalimajuri Gustafsson. Päämaja No 213/Int.tsto/E sal. 16.1.1942. T 19492/17.

² Muonitusohjesääntö 1934.

³ Ahto 1992.

2. Tutkimuksen tavoitteet ja tietolähteet

2.1 Tavoitteet

Sotien aikana eikä niiden jälkeenkään Suomessa tiettävästi ole tutkittu rantamamiesten muonitusta ja ravitsemustilaa. Lehtikirjoituksiakin on julkaistu niukasti. Joissakin sotilas- ja sotilaslääketieteellisissä lehdissä julkaistiin sotien alla ja aikana muutamia elintarvikkeiden käyttöä ja yleistä ravitsemustietoa jakaneita artikkeleita ohjaamaan lähinnä päällystää ymmärtämään sotilasmuonan ravitsemuksellinen merkitys miehistölle rintamapalvelussa ja muistuttamaan rintamalääkäreitä tehtävästään miehistön ravitsemuksellisen tilan tarkkailijana sekä tarkkailun tarpeellisuudesta. Roine⁴ kirjoitti jatkosodan lopulla ”Ravintomme oikeasta kokoonpanosta” ja arvioi siinä lyhyesti armeijankin nauttimaa ravintoa. Muutamissa kirjoituksissa tähdennettiin kunnollisen juomaveden hankinnan tärkeyttä rintamallakin.

Sodan jälkeenkin armeijan ruokahuoltoa on useimmiten vain sivuttu muista sota-asioista kirjoitettaessa. Sotahistorian kirjoissa selostetaan erilaisia operaatioita kartoin, piirroksia ja valokuvin. Elintarvikehuollosta esitetään lähinnä sotien eri vaiheiden muona-annokset. Opinnäytetyönä everstiluutnantti Tiittanen⁵ laski talvi- ja jatkosodanaikaisten muona-annosten teoreettisen ravintosisällön. Rintamamiehet itsekin ovat muistelleet ”valtion muonaa” melko niukasti, mutta omatoimisia hankintoja sitäkin runsaammin. Tässä työssä esitetyt muistelmakatkkelmat on koottu sodan jälkeen kirjoitetuista lähinnä etulinjan rivimiesten omakohtaisista kokemuksista kertovasta kirjallisuudesta. Sota-ajan ruokahuoltoa koskevissa julkaisuissa on armeijan muonitusta runsaammin kirjoitettu siviiliväestön elintarvikkeiden säännöstelystä ja korttiannoksista.

Tämän työn tavoitteena on tutkia rintamamiesten ruoan saantia, muonitusta, siihen vaikuttaneita tekijöitä ja ravintoaineiden saantia muonasta Suomen sotien aikana vuosina 1939 - 1945. Tarkoitus on etsiä vastauksia kysymyksiin:

1. Mitä rintamalla syötiin ja miten elintarvikkeet hankittiin?
2. Mitä ongelmia kohdattiin käytännössä muonituksen hoitamisessa?
3. Miten ruoasta, muonasta saatiin ravintoaineita ja energiaa?
4. Millaisena rintamamiesten ravitsemustila terveyden kannalta pystyttiin säilyttämään sodan eri vaiheissa? Mitä puutteita ilmeni?
5. Miten ruoka toimi mielialatekijänä rintamalla?

2.2 Tietolähteet ja niiden hyödyntäminen

Tutkimus perustuu pääosin arkistotietoihin, joita oli saatavissa Sota-arkistosta ja Tapaturmaviraston Sotilaslääkintöarkistosta. Sota-arkistossa on suuri määrä kansioita, joihin on koottu erilaisia huoltoa koskevia asiakirjoja. Niiden joukosta etsittiin tavalla tai toisella rintamamiesten muonitushuoltoa, elintarvikkeita ja ravitsemusta koskevat kirjelmät. Jatkosodan loppuvaiheissa arkistomateriaalia tuhoutui tai tuhottiin vetäytymisvaiheessa. Kansioitten läpikäyminen oli aikaa vievää eikä aina tuloksellista. Kaikki käsilte saadut kansiot tutkittiin. Lukuisista kansioista löytyi sieltä täältä eri tavoin muonitushuoltoa koskevia ja siihen liittyviä käyttökelpoisia kirjelmiä (tietoja), joiden

⁴ Roine 1944.

⁵ Tiittanen 1948.

perusteella on rakennettu kuvaa Puolustusvoimien sotienaikaisesta elintarviketilanteesta, hankinnoista, muonasta, ravinnonsaannista sekä muonitushuoltoon liittyvistä käytännön toimista ja ongelmista. Joitakin tietoja elintarviketilanteesta talvisodassa ja jatkosodan alussa sekä muonitushuollon organisaatiosta on myös Puolustusvoimien huollon historia-teoksesta⁶. Rintamamiehissä ilmenneiden vakavien puutossairauksien osalta tiedot on etsitty Tapaturmaviraston Sotilaslääkintöarkiston aineistosta, kansioista, joihin on koottu sairauden (ei haavoittumisen) vuoksi sairaalahoitoon tulleiden potilaiden tuloilmoitukset jatkosodan ajalta. Talvi- ja Lapin sodan ajalta ei vastaavia tietoja ollut käytettävissä. Sairaalaan tuloilmoituksista kerättiin jatkosodan eri vuosina hoitoon tulleiden potilaiden sairaus, syntymävuosi, sairastumispaikka ja – kuukausi, käytetyt lääkkeet, mikäli niistä oli mainintoja, sekä lääkäreiden kommentteja. Näin kerätyt tiedot on koottu taulukoiksi.

Arkistojen lisäksi sotien tapahtumia käsitelleistä artikkeleista ja sotahistoriallisesta kirjallisuudesta on etsitty sotilasmuonitusta ja muonaa koskevia ja sitä sivuavia tietoja. Jonkin verran aineistoa on myös Pääesikunnasta ja Lahden sotilaspiiristä sekä itse rintamalla olleilta henkilöiltä saatuina vapaamuotoisissa keskusteluissa ja rintamamiesten muistelmakirjoista. Pääesikunnasta saatu aineisto koskee tätä päivää Puolustusvoimissa ja Lahden sotilaspiiristä saatu aineisto sotaa edeltänyttä aikaa samoin kuin Komiteamietintö No 5 vuodelta 1940. Sotienaikaisia mahdollisia sanomalehti- tms. kirjoituksia muonitushuollosta ja muonituksesta ei työssä ole käytetty. Kuvaliitteessä on Museoviraston, Puolustusvoimien ja Sotamuseon arkistoista saatuja valokuvia havainnollistamassa sotavuosien muonitusta (Liite 1, valokuvat 1-8).

Lääkintöarkiston asiakirjoihin tutustumista varten on saatu Sosiaali- ja terveysministeriön lupa joulukuun 15. päivänä 1993 ehdolla, ettei potilasiin tai heidän omaisiinsa oteta yhteyttä, että potilastietoja sisältävä tutkimustieto hävitetään ja että annetaan raportti ministeriölle tutkimuksen valmistuttua. Tutkijaa sitoo vaitiolovelvollisuus.

Tässä työssä käytetään alkuperäisissä lähteissä sotien aikana esiintyneitä käsitteitä ja ilmaisuja, vaikka ne on nykyisin korvattu uusilla termeillä. Esimerkiksi A-vitamiinin sijasta on nyt retinoli ja yksikkönä kansainvälisen yksikön (ky) sijasta käytetään nyt milli- tai mikrogrammaa (µg).

---

⁶ Tirronen ym. 1988.

3. Muonitushuollon organisaatio 1939 - 1945

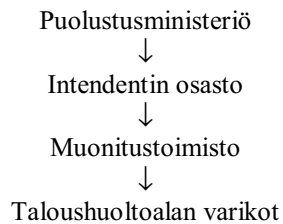
Talvisodan aikana puolustusministeriö johti Puolustusvoimien elintarvikkeiden hankintaa ja varikkotoimintaa. Ministeriössä toimi intendentin osasto, johon kuului mm. muonitustoimisto. Intendentin osasto huolehti talousalan tarvikkeiden ja välineiden hankinnasta varikkoihin. Kenttäarmeijan taloushuollon johto kuului Päämajalle. Päämaja tilasi tarvikkeet ja välineet intendentin osastolta maavoimiin kuuluneille joukoille ja Ilma- ja Merivoimien esikunnille, mikäli ne eivät itse tehneet hankintojaan. Talvisodan kokemusten perusteella lisättiin syksyllä 1940 Ylipäällikön vastuuta huollon johtamisessa. Huolto-osasto ja intendentin osasto siirrettiin puolustusministeriöstä Päämajaan, jonne perustettiin pääintendentin toimisto ja pääintendentin virka. Pääintendentin alaisina olivat intendentin osasto muonitustoimistoinen (Int.1) ja pääintendentin osasto elintarviketoimistoinen (Int.2). Muonitustoimisto vastasi elintarvikevarikkojen toiminnasta. Elintarviketoimiston alaisia olivat kenttäjoukot. Myös Meri- ja Ilmavoimien esikunnat olivat talousasioissa Pääintendentin alaisia.

Sodan jatkuessa pääintendentin toimiston tehtävät lisääntyivät ja joitakin uudelleen järjestelyjä suoritettiin mm. laajan tuotantotoiminnan vuoksi. Marraskuussa 1943 Pääintendentin toimisto muutettiin Pääintendentin osastoksi. Lapin sodan aikana siirryttiin rauhanajan kokoonpanoon ja pääintendentin osastoa supistettiin. Toiminta jatkui kuitenkin edelleen pääintendentin alaisena. Kenraalimajuri Verner Gustafsson toimi pääintendenttinä koko jatko- ja Lapin sodan ajan. Muonituksen johto ja sen alaiset on kuvattu seuraavissa kaaviossa⁷:

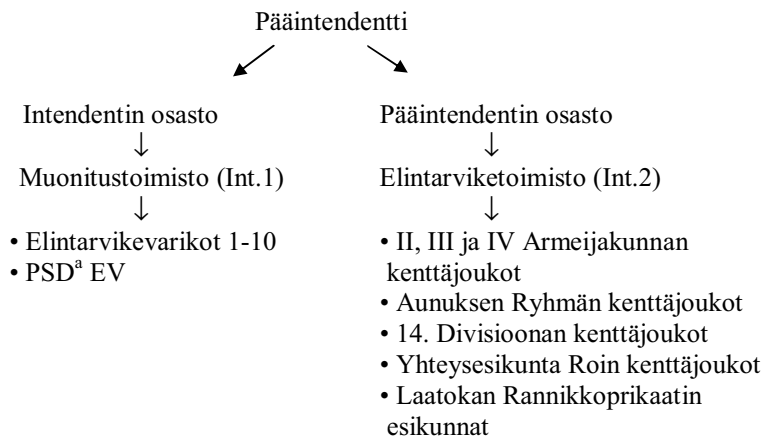
---

⁷ Tirronen ym. 1988.

Taloushuollon johto ja intendentin alaiset varikot muonituksen osalta talvisodan aikana

Taloushuollon johto ja sen muonitukselliset alaiset jatkosodan aikana

^aYlipääällikön reservidivisioona (yksi kolmesta)

4. Puolustusvoimien muonitettavat ja muona-annokset

4.1 Puolustusvoimien muonitettavat sodan aikana

Puolustusvoimat huolehtivat maanpuolustukseen kutsuttujen miesten ja vapaaehtoisesti erilaisiin armeijan avustustehtäviin lähteneiden naisten elintarvikehuollosta sotien ajan. Ruoka jaettiin muona-annoksina. Puolustusvoimat vastasivat tarvittujen elintarvikkeiden hankinnasta, ruoaksi valmistamisesta ja jakelusta ruokailijoille.

Puolustusvoimissa muonitushuolto ulottui rintama- ja kotirintamajoukkojen lisäksi kenttäarmeijan lomalaisiin ja komennuksella olleisiin sotilaisiin. Lomalaisille annettiin matkamunuonaa Moskovon rauhan 1940 rajalle asti jatkosodan aikana. Muuten lomalaisten ja komennuksella olleiden muonitus tapahtui rautateiden 14 risteysasemalla. Loma-ajaksi sotilaille annettiin elintarvikekortit, kuten siviileilläkin oli. Kansanhuoltoministeriö vahvisti vuoden 1942 alusta lomakortit, S-kortit, joita oli 1, 3, 5 ja 7 päivän pituisia lomia varten. Lisäksi ulkomaalaisille sotilashenkilöille oli omat U-kortit⁸. Monet rintamamiehet kadottivat ostokorttinsa ennen kuin ehtivät lomakohteeseensa.

Sotien aikana valtaosa puolustuslaitoksen muonitettavista oli asevelvollisia, joita rintamamiehet olivat. Asevelvollisten lisäksi Puolustusvoimien muonitettaviin kuului joukko erilaisissa tehtävissä olleita henkilöitä. Talvisodan alussa kenttäjoukkoja oli noin 200 000 miestä ja loppuvaiheessa noin 300 000. Tätä suuremmalle joukolle ei ollut aseistusta⁹. Jalkaväkeä oli 9 divisioonaa eli vajaat 130 000 miestä¹⁰.

Jatkosodan hyökkäysvaiheen alkaessa palvelukseen kutsuttiin myös ikämiehiä vuonna 1896 syntyneistä alkaen. Silloin Puolustusvoimien palveluksessa oli muonitettavana noin 600 000 henkilöä, joiden joukossa myös naisia. Vanhimpia ikäluokkia alettiin kotiuttaa talvella 1942. Sodan loppuvaiheessa palvelukseen kutsuttiin vanhoja ikäluokkia, joten muonitettavien määrä oli jälleen noin 600 000¹¹. Jatkosodan ajan tilastoa muonitetuista henkilömääristä esitetään taulukossa 1^{12,13,14}.

Lapin sodassa joukkojen vahvuus oli 30.9.1944 noin 60 000 ja 31.10.1944 noin 75 000 miestä. Rauhanehtojen mukaisen reserviläisten kotiuttamisen jälkeen joulukuussa 1944 Lappiin jäi 12 000 nuorta asevelvollista¹⁵.

⁸ Tirronen ym. 1988.

⁹ Elfvengren 2002.

¹⁰ Vuorenmaa 2002.

¹¹ Kuosa 1979.

¹² Päämaja. Intendentin toimisto No 1358/Int.tsto/E sal. 23.2.1942. T 19492/11.

¹³ Maaselän Ryhmän Esikunta. Kirje 2386/VI/14 sal. Liite. 28.11.1943. T 19497/14.

¹⁴ Päämaja. Pääintendentin osasto No 2872/Pääint. 2/24 c/sal. 19.5.1944. T 19494/12.

¹⁵ Kaila 1950.

Taulukko 1. Muonitettavien lukumäärät jatkosodan aikana.

	20.1.1942	15.11.1943	19.5.1944
Asevelvollisia	377 885	384 618	
Kenttäjoukkoja			376 541
Esikuntajoukkoja			4 019
Viran-, toimenhaltijoita	12 531		
Kantahenkilökuntaa		11 769	
Lottia, sotilaskotiyhdistyksen jäseniä	13 224		
Naisia		15 444	24 854
Työvelvollisia	16 768	12 457	
Korjaus-, työjoukot			70 009
Lähttipoikia yms.	2 044		
Joukko-osastojen sairaaloissa		9 417	
Sotilassairahoissa	17 974		
Rivistä poissa olleita			22 854
Sotavankeja	83 033	27 152	
Keskitysleiriläisiä		16 336	
Muonalla korvausta vastaan		34 008	
Muonarahalla		10 570	
Yhteensä	523 457	521 731	489 177

Puolustusvoimille tärkeissä tehtävissä, kuten sotatarviketeollisuudessa, korjaamoissa tms., kotirintamalla toimineille henkilöille pyydettiin aika ajoin Päämajaa järjestämään elintarvikkeita tai muonitusta. Pyyntöihin ei suostuttu. Sotainvalidit olivat poikkeus. Heidän pyyntöihinsä suostuttiin aina. Vapaussodan Invalidien Liitto anoi Runnin kylpylaitosta varten lupaa ostaa EV 3:sta potilaille ja henkilökunnalle elintarvikkeita. *”Potilaat ovat käynnissä olevan sodan invalideja, jotka siirretään sotasairaaloista ja jonkin verran talvisodan ja vapaussodan invalideja”*¹⁶. Samoin suostuttiin elintarvikepyyntöön Sotainvalidien metsätyönjohtajakurssille alkaen 15.6.1942 neljäksi kuukaudeksi Nikkarilan metsätyökeskuksessa¹⁷. Myös sotasokeiden koiria kohdeltiin suopeasti. SPR:n koulutuksessa olleille opaskoirille myytiin ruokaa¹⁸.

¹⁶ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 3137/Pääint.tsto/E. 5.5.1942. T 19492/12.

¹⁷ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 4016/Pääint.tsto/E sal. 12.6.1942. T 19492/12.

¹⁸ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 2733/Pääint.tsto/E sal. 20.5.1943. T 19493/9.

4.2 Muona-annos ja sen ravintosisältö ennen sotia

Alla on esitetty sotilaille määrätty perusruoka-annos vuorokaudessa vuonna 1934¹⁹:

Ruoka-aine	määrä
Ruisleipää, kuivaa	450 g
Naudanlihaa, tuoretta	120 g
Sianlihaa, tuoretta	50 g
Silakkaa, suolaista	50 g
Voita	40 g
Herneitä	50 g
Kauraryyniä	100 g
Perunoita	800 g
Palasokeria	40 g
Maitoa, kuorimatonta	5 dl

Kansanravitsemuskomitean mietinnössä²⁰ esitetään erään joukko-osaston muonan tutkittu ravintosisältö huomautuksineen (taulukko 2)²¹.

Taulukko 2. Erään joukko-osaston muonan ravintosisältö.

	Saanti	Tarve	Huomautus
Valkuaisaine (g)	120 - 140	70	runsas
Kalsium (g)	1 - 1,8	0,7	varsin hyvä
Fosfori (g)	2,6 - 3,5	1,3	varsin hyvä
C-vitamiini (ky)	1 200 - 2 200	1 000	täysin tyydyttävä
B ₁ -vitamiini (ky)	550 - 650	90 - 420	täysin tyydyttävä
A-vitamiini (ky)	400 - 5 700	4 000	ei aivan yhtä hyvä
B ₂ -vitamiini	epäilemättä riittävästi		
D-vitamiini	riittävä		

Tutkimuksen perusteella suurimmaksi C-vitamiinin lähteeksi todettiin peruna ja B₁-vitamiinin lähteiksi leipä ja peruna. Lisäksi ilmoitettiin, ettei armeijan ravinto ainakaan kaikissa joukko-osastoissa sisällä riittävästi A-vitamiinia. Yleisarvosteluna katsottiin ”*ettei mitään vakavaa muistuttamista ole valkuaisaineen, kalsiumin, fosforin, B₁- B₂-, C- ja D-vitamiinin saannissa. A-vitamiini jättää toivomisen varaa*”. Tutkimuksen aikaan maassa oli A-vitamiinin saanti usein huomattavan niukkaa erikoisesti talvella. Keväällä C-vitamiinin puute oli suhteellisen lievää eikä puutostapauksia juurikaan esiintynyt kesällä ja syksyllä. Tärkein C-vitamiinin lähde oli peruna ja sitä täydensivät lanttu, maito ja kotimaiset marjat²².

¹⁹ Muonitusohjesääntö 1934.

²⁰ Kansanravitsemuskomitea 1940.

²¹ Kansanravitsemuskomitea 1940.

²² Kansanravitsemuskomitea 1940.

4.3 Rauhanajasta sotamuonitukseen

Sotilasmuonitus alkoi miehille, kun heidät kutsuttiin siviilitehtävistä maanpuolustukseen. Liikekannallepanovaiheessa, YH:n aikana syksyllä 1939, ruoanvalmistus ja ruokailu tapahtuivat kasarmioloissa. Ruoan lisäksi miehet saivat käteistä rahaa päivittäin 64 penniä, jolla he saattoivat maksaa varikolta tilaamiaan ”*ehkä tarvittavia tarvikkeita*”. Muonannosten jako (taulukko 3)²³ ja ruokalista noudattivat kenttäoloja. Lahden sotilaspiirin muonitusosaston st. käskyn liitteessä n:o 2 lokakuussa 1934²⁴ annettiin käytännön ohjeita liikekannallepanovaihetta varten: ”*Valmistuspäivästä alkaen jaetaan joukoille sotamuonannos 1, jonka puitteissa vaihtotaulukkoa soveltamalla rakentuu seuraavanlainen, toistuva kolmen päivän ruokajärjestys (aamuateria ja 2 ateriala)*”:

Ateriat:	Aamuisin teetä ja voileipää.		
1. päivä	lounas:	puuroa, silliä, juustoa, leipää, maitoa	
	päivällinen:	hernekeittoa, leipää, voita	
2. päivä	lounas:	puuroa, teemakkaraa, leipää, maitoa	
	päivällinen:	liha-perunakeittoa, leipää, voita	
3. päivä	lounas:	puuroa, juustoa, voileipää, maitoa	
	päivällinen:	pataljoonakeittoa, voileipää	

Taulukko 3. Miehen päiväannoksen ruoka-aineet liikekannallepanovaiheessa.

Ruoka-aine (g/vrk)	I päivä	II päivä	III päivä
Ruisleipää, pehmeää	600	600	600
Voita	35	35	357
Teetä	3	3	3
Sokeria	20	20	20
Maitoa, kuorimatonta	500	500	500
Suolaa	20	20	20
Juustoa	40	-	40
Ryynejä	90	100	100
Herneitä	300	-	-
Naudanlihaa	85	175	175
Sianlihaa	40	-	-
Vehnäjauhoja	10	-	-
Teemakkaraa	-	80	-
Perunoita	-	700	500
Vihanneksia	-	150	-
Sipulia	-	10	-
Makaroneja	-	-	60
Pippuria	-	-	-

Kokoontumis- ja järjestäytymispäivien jälkeen joukot siirtyivät kohti rajaa, kentälle. Muonituksessakin siirryttiin kasarmeista kentälle ja sodan tuomiin rajoituksiin.

Talvisodan aikaisen rintamamuonituksen ja rauhan aikaisen kasarmimuonituksen eroja kuvasi nimimerkki SL-nen²⁵: ”*Paistit, kastikkeet ja laatikot jäivät pois, tilalle tulivat*

²³ Lahden Sotilaspiirin muonitusosaston st. käskyn liite n:o 2. 1.10.1934.

²⁴ Lahden Sotilaspiirin muonitusosaston st. käskyn liite n:o 2. 1.10.1934.

²⁵ SL-nen 1940.

keitot, vellit ja puurot tosin suurennettuina annoksina, mutta aina toistuen. Kuivamuona kadotti vaihtelevuutta. Tarjolla oli vain oloihin sopeutuneita lajeja: voita, leipää, juustoa, makkaraa ja suolakalaa runsaina annoksina. --- Ruoanvalmistus vaikeutui. Käytettävissä ei ollut erikoislaitteita, kuten lihamyllyä. Kenttäkeittiö oli ainoa ruoanvalmistusastia. Se oli sinänsä hyvin suunniteltu kokonsa ja muotonsa puolesta ja se pystyi seuraamaan joukkoja tietämässäkin maastossa. Ruoanvalmistukselliset seikat vain eivät olleet vaikuttaneet suunnittelussa. Monenlaisia tilapäisiä ratkaisujakin jouduttiin käyttämään. Ankarat pakkaset vaikeuttivat perunan kuljetusta ja kuorimista. Siellä, missä voitiin järjestää, naiset kuorivat perunat kotona. Ne kuljetettiin jäätyneinä ja lisättiin sulattamatta keittoon. Perunoita tarvittiin 200 tonnia päivittäin. Kaikkia ei voitu kotona kuoria. Maidon kuljetus - 40 °C pakkasessa etulinjaan oli vaikeata. - Elintarvikkeita oli riittävästi saatavilla, tosin jäätynyt juusto ja makkara menettivät makuaan.”

Jatkosodan alussa Pääesikunnan ravitsemusasioiden neuvonantaja, lääkintäkapteeni Simola²⁶ kirjoitti sotilasmauonituksesta esittäen ajatuksia sen hyvästä järjestämisestä sotilaiden fyysisen kunnon ja mielialan ylläpitämiseksi. Hänen mielestään sotilasmauonassa oli pysyttävä mahdollisimman kotoisella pohjalla. Poikkeuksellisista oloista johtuen sotilaitten ruokavalio ei ollut lähimainkaan niin runsas ja monipuolinen kuin rauhan aikana. Jos taulukoitten mukaiset annokset voitiin säännöllisesti jakaa ja ruoanvalmistus oli kunnollista, voitiin katsoa, että miehistön ravinnon tarve tuli sodankin aikana hyvin tyydytetyksi. Fyysisen kunnon ja mielialan vuoksi se oli sodankäynnin kannalta erittäin tärkeää. Samoin tärkeää oli joukkojen saada kaksi lämmintä ateriaa päivässä varsinkin kylmänä vuodenaikana. Lämpimän ruoan valmistus saattoi kuitenkin tuottaa vaikeuksia rintamaoloissa Yksitoikkoisuuden välttämiseksi velliä ja puurojen valmistuksessa tuli käyttää erilaisia karkeita jauhotuotteita. Makaronit piti katkoa eikä keittää liian kauan. Niiden arvo olisi lisääntynyt, jos niihin olisi voitu sekoittaa esimerkiksi pinaattia. Kuoriperuna olisi pitänyt saada laajaan käyttöön rintamallakin C-vitamiinin ja vaihtelun vuoksi. Keittiömiehet olisi totutettava käyttämään käristyslaitteita kastikkeen valmistamiseksi kuoriperunan seuraksi. Maidon puutteen torjumiseksi olisi pitänyt käyttää säilykemaitha ja maitojauhetta, jonka käyttöön keittiöhenkilökuntaa olisi tullut kouluttaa. Suolan lisäksi mausteeksi kaivattiin vain sipulia, jota olisi pitänyt hankkia rintamajoukoille riittävästi. *”Saksalaiset ovat tehneet sotilasruoan maustamisen miltei taiteeksi. Sellaista meillä ei tarvita”*. Saksalaisten paljon käyttämä soija olisi hyvä valkuaislähte meilläkin. *”Sotilaiden mieli on monesti herkkä pikkuhuomaavaisuuksille”*. Raskaiden ponnistusten ja suurten saavutusten jälkeen olisi paikallaan antaa miehistölle jotain tavallista parempaa syötäväksi ja jakaa lisätupakkaa. Varalla oli hyvä pitää esimerkiksi korppuja ja keksejä sekä saksalaiseen tapaan valmistettuja voimia-antavia sotilasmakeisia. *”Nykyaikaisessa sodassa on melkein mahdotonta tulla toimeen ilman säilykkeitä”*. Perunan kuivaaminen oli mahdollista. Lihasäilyketeollisuus oli suhteellisen hyvällä kannalla. Lihasäilykkeistä oli suurta hyötyä kesällä. Kalasäilykkeen valmistus vaati huomiota. Säilykkeet, kuten *”Vato”*, joista valmistettiin ruokalaji, olivat avuksi, mutta eivät olleet meikäläisessä mauonituksessa välttämättömiä. Saksalaisten juustojauheesta saatiin veteen sekoitettuna juustomassaa ja se ansaitsi huomiota. Kenttäkeittiötä tuli käsitellä huolellisesti. Joukoilla olisi pitänyt olla myös vara-astioita, sillä kenttäkeittiön mahdollisesta tuhoutumisesta saattoi joukko-osastolle olla tuhoisat seuraukset. Pystyvän henkilökunnan koulutus oli tärkeää ruoka-aineiden oikean käytön, ruoanvalmistuksen ja keittiökaluston kannalta. Tuli olla jatkuvasti kursseja, joissa täysin sotilasmauonitukseen perehtyneet opettajat opettivat ruoanvalmistusta. Kenttäkokin tehtäviin ei tullut määrätä huonointa miesainesta. Myös elintarvikehuollon alalla toimiville upseereille olisi hyvä

²⁶ Simola 1941b.

järjestää teoreettis-käytännöllisiä erikoiskursseja ravinto-opissa. Myös olisi asiallista olla tarkastajia, jotka säännöllisesti kävisivät seuraamassa joukko-osastojen muonitusta antaen opetusta ja tehden huomioita mahdollisista puutteista. Monia näistä Simolan ajatuksista pyrittiinkin toteuttamaan muonituksen hoidossa jatkosodan aikana.

4.4 Sota-ajan muona-annokset

Päämajan Intendentinosaston kiertokirje 64/39 15.10.1939 selvitti sotamuona-annos-käsitettä ja elintarvikkeiden tilausta sekä antoi ruoanvalmistusohjeita²⁷. Elintarviketilaukset tehtiin divisioonan sotamuona-annoksina (päivän elintarvikkeet divisioonalle) yksittäisten ruoka-aineiden luettelemisen asemasta. Laadituissa muona-annostaulukoissa ilmoitettiin perusannos vaihtolajeineen. Niiden käytön tarkoituksena oli monipuolistaa muonitusta ja tarvittaessa korvata perusannoksesta puuttuneita ruoka-aineita. Joskus käytännössä jouduttiin turvautumaan vaihtolajeihin pitkiäkin aikoja. Voille ja sokerille ei koskaan määrätty vaihtolajeja.

YH:n aikana oli voimassa Sotamuona-annos I (taulukko 4)²⁸. Kohta talvisodan alettua se huomattiin osin liian runsaaksi ja käyttöön otettiin Sotamuona-annos II (taulukko 4)²⁹ ja sen vaihtolajit³⁰ (liite 2, taulukko 1). Tätä muona-annosta noudatettiin koko talvisodan ajan. Aivan sodan lopussa Kannaksen Armeijakunnassa pidettiin sitäkin eräin kohdin liian runsaana, mm. ryyni- ja liha-annos katsottiin liian suureksi. Mielipiteet leipäannoksesta vaihtelivat riippuen miehistön kotiseudusta ja keittoruoan valmistusmahdollisuuksista. Jos ne olivat rajoitetut, pidettiin suotavana lisätä sokeri-, voi- ja makkara-annosta. Riittävinä pidettiin tee- ja kahviannoksia.

Jatkosodan aikana muona-annostaulukoita (taulukko 4)^{31,32,33,34} muutettiin useita kertoja ja vaihtolajien lukumäärä lisääntyi maan elintarviketilanteen mukaan. Vain suola-annos 15 g ja savukeannos 3 kpl säilyivät samana. Kesäkuun alusta 1941 noudatettiin parin kuukauden ajan sotavaen muona-annosta, joka oli runsain koko jatkosodan ajalla. Samalla määrättiin jokaista ruoanpitoa varten laadittavaksi vähintään yhden viikon ruokalista vaihtolajeista³⁵. Elintarvikevarastojen huvetessa jouduttiin muona-annosta supistamaan jo elokuussa 1941. Syksyn kuluessa varastot niukkenivat edelleen ja muona-annos supistui tiukimmaksi joulukuussa, jolloin leipä-, rasva-, juusto- ja luinen naudanliha-annos pienenivät tuntuvasti.

Raskaiden ponnistusten aikana rintamalla saatiin käyttää myös elokuussa voimassa ollutta muona-annosta, koska kenttäarmeijan pitäminen aina taistelukelpoisena katsottiin välttämättömäksi³⁶. Kenttäarmeijan ja Meri- ja Ilmavoimien komentajat oikeutettiin määräämään muona-annoksista miesten tehtävien mukaan³⁷. Toimenpide aiheutti tyytymättömyyttä miehistössä. Kun II Armeijakunnan komentaja määräsi muona-

²⁷ Tirronen ym. 1988.

²⁸ T 19497/6.

²⁹ Puolustusministeriö. Intendentin osasto. No Int./11479/695/39. 15.10.1939. P 3161/12.

³⁰ Puolustusministeriö. Intendentin osasto. No Int./11479/695/39. 15.10.1939. P 3161/12.

³¹ T 19497/7.

³² T 19497/6.

³³ T 19497/12.

³⁴ T 19493/6.

³⁵ T 19497/6.

³⁶ Päämaja. Intendentin toimisto No 4747/Int.tsto/E sal. 20.12.1941. T 19497/16.

³⁷ Päämaja. Intendentin toimisto No 4391/Int.tsto/E. 9.12.1941. T 19512/12.

annoksista suuremman taistelujoukoille ja pienemmän levossa olleille, miehet reagoivat vain annoksen vähennykseen. Se aiheutti epäluuloa, tyytymättömyyttä ja murinaa sekä herätti ”luonnollista kateutta suurempia annoksia saavia kohtaan” ja teki ”maaperän otolliseksi kiihotukselle”³⁸.

Taulukko 4. Sotamuona-annokset (g) I ja II sekä sotaväen muona-annokset (g) vuosina 1941-1944.

	I	II	1.6.1941	4.8.1941	15.12.1941	15.4.1942	15.4.1943	2/1943	1.1.1944
Leipä kuiva	600	500	400	400	350	400	425	440	430
Voi	60	60	40	40	20	25	25	30	25
Juusto	60	60	40	40	30	40	40	40	40
Makkara	70	60	75						
Sokeri	50	50	40	40	40	40	40	40	40
Tee	2	2	1	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5
Ryynejä	150	125	100	80	100	100	100	100	100
Peruna	800	600	800	800	800	800	800	800	1000
Naudanliha	250	200	125	125	100	100	100	100	100
Suola, mausteet	15	15	15	15	15	15	15	15	15
Rasva, margariini	25	25	20	20	10	10	10	10	10
Jauhot	25	25	20	20	20	20	20	20	20
Maito	400	400	200	200	200	200	200	200	200

Keväällä 1942 voitiin ulkomaisen tuonnin ansiosta leipä- ja rasva-annosta korottaa jonkin verran. Liha-annoksen lisäämiseen ei koko sota-aikana ollut mahdollisuutta³⁹. Jatkosodan viimeinen muona-annos tuli voimaan 1.1.1944. Jatkosodan muona-annokset esitetään taulukossa 11^{40,41} ja niiden vaihtolajit liitteessä 2 (taulukot 2-8)^{42,43,44}.

7. Divisioonan esikunta kiinnitti huomiota vaihtolajien käyttöön jokaisessa yksikössä ruoan yksipuolisuuden välttämiseksi. Se vaati vaihtolajien vuorottelua kuitenkin ottaen huomioon tarvikkeiden yhteensopivuuden ruoanvalmistuksessa. ”On vaikeata valmistaa kunnollista ateriala, jos yksikkö on saanut keittoruoan valmistukseen esim. herneitä ja suolakalaa”⁴⁵.

Lapin sodan alussa joukkoja siirrettiin itärajalta pohjoiseen. Nämä joukot noudattivat entistä muona-annostaan. Vallinneissa oloissa elintarvikkeiden kuljetus joukoille koki

³⁸ II Armeijakunnan Esikunta No 109/VI/16 sal. 10.2.1942. T 19492/11.

³⁹ Puolustusvoimien Pääesikunta. Pääintendentin toimisto. Katsaus taloushuoltoon sodan 1941 - 1944 ajalta. T 19497/30.

⁴⁰ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 2639/Pääint.tsto/E. 15.5.1943. T 19493/6.

⁴¹ Puolustusvoimat No 1670/Int. 1/1/4. 8.5.1944.

⁴² T 19497/6.

⁴³ T 19493/6.

⁴⁴ T 19497/7.

⁴⁵ 7. Divisioonan esikunta No 1055/3/IV sal. 3.6.1942. T 3362/42.

erittäin suuria vaikeuksia. Elintarviketäydennystä vietiin taistelujoukoille mm. lentokoneella, kantosatulalla tai purilailla eikä kenttäkeittiöitä voitu kuljettaa.

Tämän vuoksi Päämaja oikeutti lokakuussa 1944 joukot käyttämään toistaiseksi päiväannoksena⁴⁶:

Päiväannos Lapissa:

Leipää	475 g
Kauraryyniä	100 g
Voita	40 g
Sokeria	40 g
Juustoa	40 g
Puurokastikejauhetta	15 g
Kahvinkorviketta	15 g
Suolaa	20 g
Naudanlihasäilykettä tai	150 g
Sianlihasäilykettä	100 g
Savukkeita	3 kpl
Tulitikkuja	1 rasia

Reserviläisten kotiuttamisen jälkeen nuoret, 1925 syntyneet miehet jäivät Lappiin. Sotatoimia johtanut III Armeijakunnan komentaja Siilasvuo lähetti Päämajaan sähkeen: *"Koska on osoittautunut, että nykyinen muona-annos on aivan liian pieni Lapissa, esitän sen korotettavaksi siten, että liha-, voi- ja sokeriannos kaksinkertaistettaisiin ja leipäannosta lisätään 50 prosentilla. Korotus tulisi koskemaan kaikkia napapiirin pohjoispuolella toimivia joukkoja. --- Joukot ovat nuoria miehiä, joiden ravinnon tarve on normaalia suurempi. Toiminta tapahtuu erittäin vaikeissa olosuhteissa. Kenttäkeittiöt eivät voi aina seurata, joten lämpimän ruoan saanti on epäsäännöllistä ja toiminta tapahtuu jo nyt osittain puurajan yläpuolella, joten ruoan valmistuskin on vaikeata, kun majoitus- ja lämmitysolut lisäksi ovat äärimmäisen vaikeat, olisi ruoan kalorimäärää välttämättä lisättävä. Useiden lääkärien lausuntojen mukaan on miesten fyysinen kunto nykyisen niukan ravinnon ansiosta huomattavasti alentunut".* Asiasta oli aiemminkin huomautettu, mutta *"pienellä parannuksena saatu nk. Lapin annos oli riittämätön"*⁴⁷. Lapin annos tarkoitti napapiirin pohjoispuolella taistelleille joukoille myönnettyä lisäannosta: 50 g naudanlihaa, 15 g rasvaa tai voita, 100 g herneitä tai makaronia⁴⁸. Uusittu muona-annos napapiirin pohjoispuolella taistelleille joukoille astui vaihtotaulukkoineen voimaan 21.11.1944⁴⁹. Sen annoksista tärkeimmiksi koettiin kuivaleipä, voi, naudanliha luineen, tee ja sokeri⁵⁰. Vaihtolajitaulukko on esitetty liitteessä 2 (taulukko 9). Napapiirin muona-annoksen energiasisällöksi laskettiin 4 311 kcal. Energiamääräksi oli toivottu 4 736 kcal⁵¹.

⁴⁶ Päämaja. Intendentin osasto. Puhelinsanoma No 6553/ 21.10.1944. T 19494/8.

⁴⁷ III Armeijakunnan sähke No 4286/III/3b sal. 18.11.1944. T 19494/8.

⁴⁸ Puolustusvoimien Pääesikunta No 7951/Pääint.tsto/20. 11.6.1945. T 204834/F2.

⁴⁹ T 10552/15.

⁵⁰ 5173 sanoma no R 7868. T 10552/15.

⁵¹ Päämaja. Pääintendentin osasto No 7125/Pääint. 2/20 a. 20.11.1944. T 19494/8.

Napapiirin pohjoispuolen muona-annos oli seuraava:

Ruoka-aine (g/vrk)

Kuiva leipä	550
Ryyni/jauho	100
Peruna	800
Voi	50
Juusto	40
Rasva	10
Naudanliha	200
Maito	200
Tee	1
Kastikejauho	20
Sokeri	60

Sotilaiden muona-annokset olivat koko sotien ajan siviiliväestön, erittäin raskasta työtä tehneidenkin säännöstelyn alaisia korttiannoksia runsaammat. Taulukoissa 5⁵² ja 6⁵³ esitetään sotilaiden ja siviiliväestön ruoka-annokset energia-arvoineen sekä alku- että loppuvuodesta 1942. Taulukossa 7⁵⁴ esitetään sotilaiden, sotavankien ja siviiliväestön Suomessa ja Itä-Karjalassa ruoka-annokset energia-arvoineen vuonna 1944. Energian saanti annoksesta oli sotavangeilla siviiliväestön, raskasta työtä tehneidenkin saantia runsaampaa. Siviiliväestö tosin voi tyydyttää energiantarvettaan muualla paitsi Helsingin seudulla vapaasti hankittavana olleilla perunalla ja muilla kasviksilla, mikäli niitä oli saatavilla. Itäkarjalaisen siviiliväestön annokset olivat leipäannosta lukuun ottamatta kaikkein pienimmät. Nuoret miehet siirtyivät 18-vuotiaina siviilien vaatimattomilta korttiannoksilta asevelvollisuuttaan suorittamaan ja koulutuksen jälkeen rintamalle. Monille heistä niukat elintarvikeannokset kotona olivat ehkä aiheuttaneet ongelmia, jotka saattoivat tulla esille palvelukseen astumisen jälkeen.

Taulukko 5. Sotilaiden muona-annos (g/vrk) ja siviilien säännöstelyannokset energia-arvoineen alkuvuonna 1942.

Ruoka-aine	Kenttäarmeija				Siviilien työ					
	Taistelujoukot		Taaimmat joukot		Raskas		Puoliraskas		Henkinen	
	g	kcal	g	kcal	g	kcal	g	kcal	g	kcal
Viljatuote	500	1 683	470	1 591	403	1 410	300	1 050	250	876
Peruna	800	640	880	640	800	640	800	640	700	560
Ravintorasva	85	493	60	305	20	155	20	155	5	37
Maito	400	260	200	130	200	130	200	130	200	130
Liha	125	169	100	135	54	100	27	50	27	50
Sokeri	40	156	40	156	66	257	50	195	50	195

⁵² T 19492/13.

⁵³ T 19492/13.

⁵⁴ T 19497/10.

Taulukko 6. Sotilaiden muona-annos (g/vrk) ja siviilien säännöstelyannokset energia-arvoineen marraskuussa 1942.

Ruoka-aine	Sotilaat				Siviilien työ					
	Erittäin raskas				Raskas		Puoliraskas		Henkinen	
	g	kcal	g	kcal	g	kcal	g	kcal	g	kcal
Viljatuote	500	1 908	500	1725	400	1 380	300	1 035	250	862
Peruna ^a	800	640	800	640	800	640	800	640	800	640
Ravintorasva	80	446	23	170	23	170	20	148	17	125
Maito	200	130	200	130	200	130	200	130	200	130
Liha	100	165	29	39	21	29	21	29	14	20
Sokeri	40	156	16	62	16	62	16	62	16	62
Yhteensä		3 445		2 766		2 414		2 044		1 839

^aHelsingissä, Haagassa, Huopalahdessa, Oulunkylässä ja Kulosaarella on peruna säännöstelty ja jaetaan sitä 10 kg/kk sekä tämän lisäksi 10 kg/kk juureksia.

Taulukko 7. Sotilaiden ja sotavankien muona-annokset ja siviilien elintarvikeannokset (g/vrk) Suomessa ja Itä-Karjalassa vuonna 1944.

Ruoka-aine	Suomessa						Itä-Karjalassa			
	1/1944		2/1943		siviilit			siviilit		
	sotilas	sotavanki	erittäin raskas	raskas	keskiraskas	kevyt	suomalaiset	karjalaiset	venäläiset	kevyt
Viljatuote	550	470	450	400	300	250	500	400	500	400
Peruna	800	800	800	800	800	800	500 ^a	500	500	500
Rasva	75	20	25	25	25	16	20	20	17	17
Liha	100	50	33	24	16	16	34	34	17	-
Sokeri	40	15	16	16	16	16	25	25	17	17
Maito	200	300 ^b	250 ^c	250	250	250	-	-	-	-
Suolakala	-	30	-	-	-	-	-	-	-	-
Energia (kcal)	3 474	2 800	2 683	2 509	2 143	1 903	2 232	1 887	2 148	1 735

^aperunaa ja juureksia, ^bkuorittua maitoa, ^c200 g maitoa ja 50 g kermaa.

4.5 Muutoksia rintamamiesten muona-annoksiin

Muona-annoksiin tehtiin vähäisiä tilanteen vaatimia muutoksia. Useimmiten ne olivat pieniä lisäyksiä, välillä määrääjäksi annettuja. Muutoksia tehtiin myös annoksen sisällä niin, että esimerkiksi osa puuroainetta voitiin vaihtaa leipään. Muutoksilla pyrittiin korjaamaan varsinaisen muona-annoksen puutteita. Talvisodan aikana korotettiin kylmän sään vuoksi muutenkin runsaita elintarvikeannoksia. Helmikuun puolivälistä 1940 joukkojen sallittiin käyttää 80 g voita ja joko 300 g naudan- tai 200 g sianlihaa tai 150 g Suomisilavaa päivittäin⁵⁵. Lisäksi III Armeijakunnan komentaja korotti etulinjan joukoille sokeriannoksen 75 grammaan⁵⁶. Se kuitenkin peruttiin pian⁵⁷. IV Armeijakunnassa pienennettiin joitakin annoksia: herneistä (175 g) vähennettiin 25 g, kahvista 5 g ja teestä 1 g. Kastikerasva-annos poistettiin kokonaan⁵⁸. 3. Prikaati anoi muona-annoksen korotusta perusteluna ”Prikaati jo pari viikkoa etulinjassa yhtämittaa taistelusketoksessa vihollisen kanssa ja ilmatoimintaa. Ruoanvalmistus ja -kuljetus mahdollista vain pimeällä. Kahta keittoateriaa vaikea toteuttaa, anoo 1 900 miehelle ylimääräistä sokeria ja voita sekä lihaa tai muita säilykkeitä”⁵⁹.

Jatkosodan alun liikuntasotavaiheessa joukoille ei voitu järjestää kahta lämmintä ateriaa päivässä. Korvaukseksi divisioonien komentajat oikeutettiin määräämään taistelujoukoille 100 g leipäannos ensisijaisesti keksejä ja korppuja miehelle päivässä⁶⁰. Joulukuun 1941 supistetussa muona-annoksessa korotettiin ryyniannos 80 grammasta 100 grammaan⁶¹. Talvella 1942 alkoi tulla Päämajaan tietoja miehillä olleen liikaa puuroainetta, mutta liian vähän leipää. Helmikuussa sallittiin vaihtaa 25 g puuroainetta 50 grammaan kuivaa tai 75 grammaan pehmeätä leipää⁶². Keväämmällä suurennettiin jonkin verran leipä-, voi- ja juustoannosta, voiannosta vain huhtikuun ajaksi⁶³. IV Armeijakunnassa voiannos oli korotettu jo helmikuussa⁶⁴. Koska kesän 1942 perunasato oli myöhässä, korotettiin leipäannosta hiukan elo-syyskuussa ja C-vitamiinin puutteen torjumiseksi lisättiin vitamiinitabletti muona-annokseen⁶⁵. Lokakuun lopussa lisättiin alokkaille leipäannokseen 25 g, voi- ja kahvinkorvikeannokseen 5 g. Lisäyksistä tuli 119 kcal energiaa⁶⁶. Huhtikuussa voiannos palautettiin entiselleen ja leipäannosta lisättiin hieman. Raskaissa kenttävarustustöissä olleille miehille anottiin joulukuussa 1943 lisäannokseksi 400 g perunaa⁶⁷. Anomukseen suostuttiin⁶⁸. Talvikuukausiksi tammikuun alussa 1944 korotetut voi- ja peruna-annokset palautettiin entisiksi huhti- toukokuussa. Pienetkin lisäykset muona-annoksissa herättivät mielihyvää, mutta supistukset aiheuttivat herkästi murinaa joukoissa.

⁵⁵ Päämaja. Int./47/695/40. 18.1.1940. T 4884/12.

⁵⁶ III Armeijakunnan Esikunta No 164/Int./296/40/L 126. 18.1.1940. P 6255/6.

⁵⁷ III Armeijakunnan Esikunta No 206/Int./296/40/L 157. 25.1.1940. P 6255/6.

⁵⁸ IV Armeijakunnan Esikunta No 35/Tal./2. 24.1.1940. T 4884/12.

⁵⁹ 3. Prikaatin Esikunta No 289/Int./140. 25.2.1940. P 1078/2.

⁶⁰ Päämaja. Intendentin toimisto No 2191/Int.tsto/E. 15.9.1941. T 19512/12.

⁶¹ Päämaja. Intendentin toimisto No 4391/Int.tsto/E. 9.12.1941. T 19512/12.

⁶² Päämaja. Intendentin toimisto No 946/Int.tsto/E. 8.2.1942. T 19497/6.

⁶³ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 1925/Pääint.tsto/E. 25.3.1942. T 19492/11.

⁶⁴ IV Armeijakunnan Esikunta No 535/VI Int./217. 17.2.1942. T 19492/11.

⁶⁵ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 5583/Pääint.tsto/E. T 19497/6.

⁶⁶ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 6537/Pääint.tsto/E. 28.9.1942. T 19492/13.

⁶⁷ Sanoma 5672. 16.12.1943. T 19493/10.

⁶⁸ Sanoma 5700. 16.12.1943. T 19493/10.

4.6 Ylimääräisiä annoksia mielialan piristykseksi

Pieniä ylimääräisiä elintarvikeannoksia jaettiin rintamamiehille aika ajoin raskaiden ponnistusten jälkeen tai vaikeissa majoitusoloissa olleille lähinnä mielialan piristämiseksi. Elintarviketilanteen salliessa annokset suurenevät hiukan ja tulivat säännölliseen jakoon jatkosodan aikana. Juhlapäivien annokset olivat ylimääräisiä, tavallisen muonan lisäksi jaettuja elintarvikeannoksia. Jo talvisodan aikana jaettiin Ylipäällikön käskystä ja kustannuksella eri yksiköille ylimääräisiä annoksia 2 425,20 mk edestä⁶⁹.

Jatkosodan aikana ylimääräiset annokset olivat muonan ohella nimenomaan rintamamiehille myönnettyjä lisäannoksia. Päämaja määräsi niitä jaettavaksi kaikille etulinjan taistelujoukoille ja yksiköitten komentajat omille joukoilleen. Heti heinäkuussa 1941 7. Divisioonassa myönnettiin joukkosidontapaikan käyttöön haavoittuneita varten teetä 50 g tai kahvinkorviketta 0,5 kg⁷⁰. Päämajan luvalla saatiin talvella 1942 ”toistaiseksi” jakaa 10 g sokeria ylimääräisenä⁷¹ telttä- ja korsumajoituksessa olleille⁷². Etulinjan taistelujoukoille lähetettiin myös tomaattisoseita, Tarmo-juomajauhetta, virkistyskaramelleja ja ohukaisseista⁷³. Elokuussa Elintarvikevarikko 1 lähetti 3 700 kg:n erän viikunoita ruoanpidon vaihteluksi etulinjan joukoille käytettäväksi joko sellaisenaan tai hedelmäkeitoksi valmistettuna⁷⁴. Mielialan kohentamiseksi divisioonien komentajat oikeutettiin jakamaan enintään kahdesti kuukaudessa suurehkojen rasiusten jälkeen ylimääräisenä annoksena 10 g kahvinkorviketta, 10 g sokeria, 50 g marmeladia ja 50 g keksejä tai vehnä jauhoja. Tämä jakelu jatkui kesäkuulle 1944 saakka, jolloin se oli lopetettava ”nykytilanteessa, koska jakelu vaatii huomattavia määriä elintarvikkeita”⁷⁵.

Jatkosodan lopussa viivytystaistelujen aikana jaettiin paikoin tuntuviaakin ylimääräisiä muona-annoksia uupuneille taistelijoille. Niinpä 5. Divisioonan komentajan käskystä jaettiin vanhan rajan jälkeen taistelujoukoille heinäkuun 1944 alussa yhteensä 28 191 annosta leipää, juustoa, sokeria ja teetä. Ylimääräiset annokset jaettiin loppen väsyneiden, yötä päivää taistelevien miesten taistelukunnon ylläpitämiseksi. Se oli levon puutteesta heikentynyt⁷⁶.

Ulkomaisen tuonnin ansiosta maan elintarviketilanne kohentui jonkin verran⁷⁷. Tammikuusta 1943 alkaen voitiin ryhtyä jakamaan taistelujoukoille viihdytysmielessä kerran viikossa ylimääräisenä ”herkkuina pidettyjä, helposti valmistettavassa muodossa toimitettuja elintarvikkeita”⁷⁸. Annokset määrättiin kerrallaan kolmeksi neljän viikon jakelukaudeksi ”muona-annoksen parantamiseksi ja vaihtelun aikaansaamiseksi”.

⁶⁹ Puhelinsanoma 68/Int./149. 7.1.1940. P 3261/12.

⁷⁰ 7. Divisioonan esikunta No 154/os 3/IV sal. 14.7.1941. T 3362/37.

⁷¹ Päämaja. Intendentin osasto No 581/Int.os./E. 27.1.1942. T 19492/13.

⁷² IV Armeijakunnan Esikunta No 406/VI Int./216. 6.2.1942. T 19492/11.

⁷³ Päämaja. Intendentin osasto No 1011/Int. 1/sal. 6.5.1942. T 19492/16.

⁷⁴ V Armeijakunnan Esikunta No 1853/VI/1 b. 6.8.1942. T 2130/7.

⁷⁵ Päämaja. Pääintendentin osasto No 2987/Pääint. 2/20 b. 26.5.1944. T 19513/3.

⁷⁶ 5. Divisioonan esikunta No 2379/VI/61. 19.7.1944. T 19494/14.

⁷⁷ Päämaja No 4494/Pääint tsto/3 e/sal. 11.8.1943. T 19493/3.

⁷⁸ Puolustusvoimien Pääesikunta. Pääintendentin toimisto. 15.3.1945. Katsaus taloushuoltoon sodan 1941 - 1944 ajalta. T 19497/30.

Ensimmäiset jakelukaudet alkoivat 10.1.1943 ja päättyivät 3.4.1943. Niiden aikana saatiin jakaa:

Ensimmäiset ylimääräiset annokset

2 kertaa ryynimakkaraa	60 g
2 kertaa maksasäilykettä	40 g
1 kerran ohukaisseosta	100 g
1 kerran vanukasjauhetta	100 g
1 kerran marjakeittojauhetta	40 g
1 kerran ovomaltineaa	20 g
1 kerran kalajauhetta	30 g
1 kerran verimakkarasäilykettä	40 g

Kerralla annokset toivat energiaa noin 50 kcal⁷⁹.

Ylimääräisten annosten asiallista käyttöä varten joukoille lähetettiin käyttö- ja valmistusohjeita⁸⁰: maksasäilyke on leivälle levitettynä hyvää leikkelettä, ryynimakkara-perunamuhennos, verimakkarakastike, verimakkarasäilyke on leikkelettä leivälle levitettäväksi, kalajauhekeitto, kalajauhe-perunalaatikko, kalapihvit, mehukastike, marjakeitto, ohukaiset, vanukas, ovomaltineajuoma ja ovomaltineakeitto.

Syys- ja talvikauden lisäannoksissa oli useampia lajeja kuin kevät- ja kesäkaudella. Päämaja perusteli jakelua: *”Annokset valitaan sellaisista elintarvikkeista, joiden valmistus on mahdollista vaikeissakin oloissa olevilla yksiköillä, vieläpä yksityiselle miehellekin --- jauheista pakkauksissa olevien valmistusohjeiden mukaan --- Tällä pyritään siihen, että miehet varsinkin pimeinä ja sateisina syys- ja pitkinä talvikuukausina saisivat mielenkiintoista askartelua ja vaikuttaisi piristävästi yleiseen mielialaan”*. Kokemukset olivatkin myönteisiä. Annosten energia-arvo jakelukausiina oli 36-62 kcal miestä kohti päivässä⁸¹. Jakelukausiin jätetut elintarvikkeet ovat liitteessä 2 (taulukko 10).

Kaikki sotaväen muona-annoksesta 1/1944 poikenneet ylimääräiset annokset paitsi lentävän henkilökunnan lisätty voiankos peruutettiin 24.9.1944⁸². Uusi lisäannos määrättiin sotavankuudesta vapautuneille miehille, joille jaettiin muona-annos 1/1944 ja sen lisäksi 25 g lihaa päivässä. Heille tuli myös hankkia koko maitomäärä⁸³. Kotiintuloterveydyskseenä heille jaettiin laatikko paperi-imukkeisia savukkeita ja rasia tulitikkuja⁸⁴.

4.7 Erikoislisäannoksia juhlapäivinä

Runsaimmat juhlapäivien ”erikoislisäannokset” jaettiin jouluna, pääsiäisenä ja ylipäällikön 75-vuotispäivänä ja näitä vaatimattomampia itsenäisyyspäivänä, puolustusvoimien lippujuhlapäivänä, pikkujouluna ja juhannuksena. Annosten jaon tarkoituksena oli kohottaa rintamamiesten juhلاميelta muun mahdollisen juhlaohjelman ohella. Niiden kokoonpano heijasti maan elintarviketilannetta. Talvisodan aikana annokset

⁷⁹ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 8205/Pääint.tsto/E sal. 15.12.1942. T 19492/13.

⁸⁰ Päämaja. Intendentin osasto No 6/Int. 1/11/3. 31.12.1942. T 19493/9.

⁸¹ Neljännesvuosihuoltotilannekatsaus per 1.10.1943. T 19493/2.

⁸² Päämaja. Pääintendentin osasto No 6003/Pääint. 2/20 b. 24.9.1944. T 19494/8.

⁸³ Puhelinsanoma No 7164/2/20 a. 24.11.1944. T 19494/8.

⁸⁴ Puhelinsanoma No 7083/2/20 b. T 19494/8.

olivat runsaimmat ja jatkosodan aikana niiden sisältö ja koko vaihtelivat.

Joulua pyrittiin juhlistamaan kotoisia oloja muistuttavilla jouluruoilla ja siten kohottamaan mielialoja. Talvi- ja jatkosodan jouluannokset esitetään taulukossa 8^{85,86,87,88}. Lapin sodassakin lienee tarjottu jouluruokia. Siitä joulumuonasta ei ole tietoa.

Taulukko 8. Jouluannokset (g) rintamalla vuosina 1939-1943.

	1939	1941	1942	1943
Joululeipää	450	200-250		
Hapanimeläleipää			250	250
Voita	60			
Pumpernikkeli		60		60
Joululeivonnaisia	2 ^a		60	
Kinkkua	150			
Kinkkusäilykettä		100-150	100	100
Keksejä		30	30	30
Juustoa tai	60			
Silliä	100			
Joulumakkaraa	60			
Riisiryinejä	120 ^b	80	20	25
Maitojauhetta		20	20	20
Kuorittua maitoa	500			
Kuorimatonta maitoa	450			
Sokeroitua mehua	40	50		
Puurokastikejauhetta			20	30
Vanukasjauhetta			100	
Seka-/kuivattuja hedelmiä	40	40		
Rusinoita			30	40
Sokeria	25	25		
Palasokeria		20	20	20
Perunajauhoja	30	25-40		25
Kahvia	20	30		
Kahvinkorviketta			30	30
Karamellejä		2 ^c	1 ^c	1 ^c
Perunoita	600			
Savukkeita		5 ^a	5 ^a	5 ^a
Alkoholialia		10 ^d		10 ^d
Rommiviinaa			3 ^d	
Pöytäviinaa/akvavitaa			7 ^d	

^akappalemäärä, ^briisiryynit voitiin korvata ohralla talvisodan jouluna, ^cpussi, ^dsenttilitraa.

Talvisodan jouluna jaettiin kaikille 10 cl viinaa ja upseereille ja aliupseereille ”*pienet määrät jaloviinaa, monopolikonjakkia tai whiskyä*”⁸⁹. - Vaikean elintarviketilanteen aikana 1941 7. Divisioonan esikunta vaati huolehtimaan joulumuonan tasaisesta jaosta ja varmistamaan jokaiselle osansa. ”*Kun joulumuona-annos on varsin runsas ja laadultaan*

⁸⁵ Intendentin osaston kiertokirje 83/39. 11.12.1939. T 4884/12.

⁸⁶ T 19497/6.

⁸⁷ Päämaja. Intendentin osasto No 7484/Pääint.tsto/E. 11.11.1942. T 19492/13.

⁸⁸ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 6079/Pääint.tsto/E. 29.10.1943. T 19493/6.

⁸⁹ Päämaja No 474/2/sal. 19.12.1939. T 4884/12.

*kokoonpantu nykyoloissa vaikeasti hankittavista elintarvikkeista ja kun monille saapuu elintarvikkeita sisältäviä kotipaketteja, on syytä kiinnittää huomiota muun ruoan tarkoituksenmukaiseen valmistukseen, ettei tuhlausta pääse syntymään sen vuoksi, että on joulun*⁹⁰. Vuonna 1943 joulumuonan yhteydessä jaettiin 2 g sakariinia miehelle käytettäväksi makeutusaineena marja- ja mehukeitoissa. Tämä lienee ollut ainoa kerta, jolloin sokeri korvattiin sakariinilla rintamamiehille. - Väkijuomia ei jaettu naisille eikä vuosina 1924-1925 syntyneille miehille.

Kirje rintamalta kertoo joulun 1941 *”reiluista ruoka-annoksista: riisivelliä ja hedelmäsoppaa, keksiä ja vieläpä kinkkua”*. Seuraavan vuoden joulun oli edeltäjänsä antoisampi *”kaikenlaista sapuskaakin yllin kyllin*”⁹¹. Jouluna lottakanttiin ja sotilaskodit tarjosivat kahvinkorvikkeet ainakin V Armeijakunnan alueella vuosina 1941 ja 1942⁹².

Talvisota päättyi ennen pääsiäistä 1940. Pääsiäisruokaa tarjottiin silloin vain sotasairaaloissa ja niille joukoille, joille kuljetusvaikeuksista huolimatta elintarvikkeet voitiin toimittaa⁹³. Pääsiäisenä ei tarjottu alkoholia. Pääsiäisannokset sotien aikana esitetään taulukossa 9^{94,95,96,97,98}.

Itsenäisyyspäivänä tarjoilu oli vaatimatonta. Talvisodan aikana *”miesten mielialan kohottamiseksi”* jaettu annos oli jatkosodan aikaisia runsaampi. Silloin ylimääräisten elintarvikkeiden lisäksi myönnettiin 2 markkaa miestä kohden juhlatilaisuuksien tarjoilun järjestämiseksi⁹⁹. Vuoden 1939 itsenäisyyspäivän annokseen kuului sokeria, kahvia, vehnäkorppuja tai rinkeleitä ja riisiryynettä tai kuivia hedelmiä.

Vuodelta 1941 ei ole tietoja. Suomen itsenäisyyden 25-vuotispäiväksi 1942 ei jaettu yleisesti juhlapäivän annosta, koska *”jouluksi jaetaan runsaat erikoisannokset”*. Joukko-osastot oikeutettiin kuitenkin jakamaan omista varastoistaan tarvikkeita korviketarjoilua varten¹⁰⁰. Niinpä 7. Divisioonassa jaettiin tavanomainen kahvinkorvike- sokeri-marmeladi- keksi-/vehnäjauhoannos ylimääräisenä¹⁰¹. Vuonna 1943 sai yhteisesti järjestetyn tee- tai korviketarjoilun yhteydessä jakaa 50 g vehnäkorppuja¹⁰².

⁹⁰ 7. Divisioonan esikunta No 4219/VI. 23.12.1941. T 3362/37.

⁹¹ AL 1999.

⁹² V Armeijakunnan Esikunta no 1926/Val./5 a sal. 4.11.1942. T 2121/3.

⁹³ Päämaja. Intendentin osasto No 1234/Int./695/40. 6.3.1940. T 4884/12.

⁹⁴ Päämaja. No 1593/Huolto 1/sal. 12.3.1940. T 4884/12.

⁹⁵ T 19497/16.

⁹⁶ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 1279/E sal. 12.3.1943. T 19493/6.

⁹⁷ T 19493/11.

⁹⁸ 1.Divisioonan esikunta No 703/Int./2 c. 9.3.1945. T 204834/F₁.

⁹⁹ Päämaja. Taloustarkastusosasto No 259/2/sal. 28.11.1939. T 4884/12.

¹⁰⁰ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 7883/Pääint.tsto/E. 30.11.1942. T 19492/13.

¹⁰¹ 7. Divisioonan esikunta No 8661/VI/4 b. 1.12.1942. T 3362/42.

¹⁰² Päämaja. Pääintendentin osasto No 6616/Pääint.tsto 2/E. 23.11.1943. T 19493/6.

Taulukko 9. Pääsiäisannokset (g) sotien aikana.

	1940	1942	1943	1944	1945
Hapanimeläleipää	500				
Piparkakkuleivonnaisia	2 ^a	60			
Voima-kääresylttyä	200				
Kinkkusäilykettä				45	50
Puhtaaksi kynittyä kanaa	200				
Lihaliemiekstraktia					
Seka-/kuivahedelmiä	35	40			
Rusinoita			40	40	
Sokeria	20				
Palasokeria		20	10	10	10
Perunajauhoja	25	15			
Riisirynejä	125	80	80	80	80
Maitoa	250				
Maitojauhetta		20	20	10	10
Mehua	200				
Mehukastikejauhetta		15			
Marjakeittojauhetta				40	50
Puurokastikejauhetta			15		
Korppuja/keksejä	100	30			
Siirappileivonnaisia		30	60	60	
Tee-/siirappikeksejä			30		50
Keinohunajaa			25		
Munia	3 ^a				
Karamellejä	50				100
C-vitamiinikaramellejä			1 ^b		
Kahvinkorviketta	15	15	15	15	15
Savukkeita	5 ^a				

^akappalemäärä, ^bpussi.

Pikkujouluksi myönnettiin vuonna 1939 elintarvikkeita samalla tavalla kuin itsenäisyyspäiväksikin, ei kuitenkaan riisiä ja kuivia hedelmiä¹⁰³. Jatkosodan aikana ei tapahtunut yleistä elintarvikkeiden jakelua. Muutamissa joukko-osastoissa jaettiin omista varastoista tavanomainen kahvinkorvikeannos lisäkkeineen¹⁰⁴.

Muona-annokseen verrattuna juhannusannos oli runsas. Juhannusannokseen kuului vuonna 1942 kahvinkorviketta, sokeria, kuivaa leipää, voita, juustoa tai marmeladia, lihasäilykettä ja savukkeita. Osa siitä voitiin haluttaessa jakaa sodan alkamisen vuosipäivänä järjestetyissä tilaisuuksissa¹⁰⁵.

Ylipäällikön 75-vuotispäivää juhlistettiin Puolustusvoimissa ylimääräisellä elintarvikeannoksella (taulukko 10)¹⁰⁶.

¹⁰³ Päämaja. Taloustarkastusosasto No 259/2/sal. 28.11.1939. T 4884/12.

¹⁰⁴ 7. Divisionin esikunta No 8661/VI/4 b. 1.12.1942. T 3362/42.

¹⁰⁵ 1061:n Creed sanoma No 4217. 18.6.1942. T 19497/16.

¹⁰⁶ Päämaja. Intendentin osasto No 4705/Int. 1/17. 16.5.1942. T 19492/12.

Taulukko 10. Ylipäällikön 75-vuotispäiväannos.

Elintarvike	Annos (g)	Kokonaiskulutus (kg)
Voileipäkeksyjä	60	22 113
Riisiryynyjä	870	29 473
Maitojauhetta	20	7 381
Rusinoita	40	14 751
Puurokastikejauhetta	15	5 512
Kahvinkorviketta	15	5 512
Palasokeria	20	7 381
Savukkeita	5 ^a	1 840 550 ^a
Väkijuomia	10 ^b	36 811 ^c

^akappalemäärä, ^bsenttilitraa, ^clitraa.

Annoksia jaettiin 476 486 kpl ja ne maksoivat yli 6,5 milj. mk¹⁰⁷. Annos jaettiin kaikille puolustuslaitoksen palveluksessa olleille henkilöille, myös linnoitusjoukoille, muttei vankipataljoonille¹⁰⁸. Saksalaismuonituksessa ollut Yhteysesikunta Roikin tilasi juhla-annoksen¹⁰⁹. Ylipäällikön syntymäpäivän juhlatarjoilusta syntyi jälkikeskustelua. I/JR 48:n komentaja katsoi alle 24-vuotiaat alaikäisiksi eikä heille jaettu alkoholia. He saivat annoksensa myöhemmin¹¹⁰. Sattuneen sekaannuksen vuoksi erään sotavankileirin vartijat jäivät ilman juhla-annosta. He kirjoittivat asiasta Ylipäällikölle (liite 3, kirjelmä 1). Annos toimitettiin heille myöhemmin¹¹¹.

Seuraavina vuosina Ylipäällikön syntymäpäivää juhlittiin Puolustusvoimien lippujuhlapäivänä, jolloin tarjottiin ylimääräinen muona-annos (taulukko 11)^{112,113}.

Taulukko 11. Lippujuhlapäivän annoksia (g) vuosina 1943 ja 1944.

Elintarvike	1943	1944
Kahvinkorviketta	10	10
Sokeria	15	15
Keksejä/korppuja	50	50
Marmeladia		50
Rusinoita	40	
Perunajauhoja	20	
Alkoholia	15 ^a	10 ^a

^asenttilitraa.

Tavanomaisten juhlapäivien lisäksi myönnettiin ylimääräisiä annoksia erikoistapauksissa joillekin rintamalla palvelleille joukoille. Helsingin juutalainen seurakunta anoi tammikuussa 1944 *”lähestyvien juutalaisten pääsiäispyhien johdosta ostolisenssiä 400 kg:lle vehnä jauhoja pääsiäisleivän paistoon armeijassa palveleville juutalaisille sotilaille”*. Ostotodistus myönnettiin¹¹⁴. Eestin itsenäisyyspäivänä 24.2.1944 järjestettiin

¹⁰⁷ T 19492/17.

¹⁰⁸ Päämaja. Pääntendentin toimisto No 2883/Pääint.tsto/E. 24.4.1942. T 19492/12.

¹⁰⁹ Yhteysesikunta Roi No 238/Int./38 a. 30.4.1942. T 19492/14.

¹¹⁰ Kannaksen Ryhmän Esikunta No 2031/VI Int./216 sal. 4.7.1942. T 19492/8.

¹¹¹ Laatokan Rannikon Prikaati. Esikunta no 2653/Huolto. 29.6.1942. T 19492/8.

¹¹² Päämaja. Pääntendentin toimisto No 2639/Pääint.tsto/E. 15.5.1943. T 19493/6.

¹¹³ Puolustusvoimat No 1670/Int. 1/1/4. 8.5.1944. T 19494/8.

¹¹⁴ Varapuheenjohtaja Joonas Jakobsson 18.1.1944. T 19513/3.

eestiläisille vapaaehtoisille juhlatilaisuus, jossa tarjottiin ylimääräinen ruoka-annos¹¹⁵: kinkkua, riisiryynettä, maitojauhetta, rusinoita ja perunajauhoja.

Ns. edustustarkoituksiin ei elintarvikkeita myönnetty. Tilityksiä tarkastettaessa havaittiin tällaista käyttöä. Se kiellettiin ehdottomasti¹¹⁶. Jonkinlaisena poikkeuksena määrättiin Elintarvikevarikko 1 lähettämään Niinisaloon saksalaisten upseerien ja aliupseerien talvikoulutuskursseja varten 350 kpl sissimuonapakkauksia, 480 kpl partimuona-annoksien erikoispakkauksia, 15 millia savukkeita (parempia laatuja), 20 lt sikareja, 20 kg kahvia (oikeata), 20 kg sokeria ja 5 lt keksejä ”Rex”¹¹⁷.

Jatkosodan päättyessä ennen joukkojen kotiuttamista tuli niille järjestää aseveli-ilta, jossa varsinaisen aterian elintarvikkeiden lisäksi annettiin käytettäväksi 2 annosta miehelle joko ohukaisseosta, terveystoitoa, marjakeittoa tai ovomaltineaa¹¹⁸.

4.8 Muona-annoksia erityistehtävien miehille

Rintamalla miehiä palveli tehtävissä, joissa muona-annokset poikkesivat tavanomaisesta joko kokoonpanonsa ja/tai määränsä puolesta tai olivat lisä tavanomaiseen annokseen. Sissi-, partio-, kaukopartio- ja panssarijoukkojen hyökkäysvaihemuona-annos sekä rautaisannos olivat poikkeuksellisia muona-annoksia. Ilma- ja merivoimissa joukko miehiä sai lisäannoksia tehtäviensä perusteella. Varsinkin sissi-, partio- ja kaukopartimuona-annoksissa pyrittiin huolehtimaan monipuolisesta ravintoaineiden saannista riittävän energian ohella. Erikoismuonaan kuului säilykkeitä tai hyvin säilyviä tuotteita. Niistä piti pystyä valmistamaan lämpimiä aterioita ja niiden tuli olla painoltaan mahdollisimman keveitä mukana kuljetettaviksi.

Rintamalla toimineista erikoisjoukoista Mäkelä¹¹⁹ määritteli sissit ja partiomiehet rintaman takana, vihollisen selustassa toimineiksi joukoiksi. Sissit olivat taistelijoita, jotka suorittivat häirintää ja tihutöitä. He olivat valiojoukkoa, johon valittiin fyysisesti sopivimmat miehet. Kaukopartiomiehet olivat tehtävässä vapaaehtoisia ja heiltä vaadittiin paljon¹²⁰. He olivat tiedustelijoita, joiden matkat ulottuivat pitkälle vihollisen selustaan ja saattoivat kestää useita viikkoja.

Sissimuona-annos oli 10. Divisioonan mukaan joulukuussa 1939 erityinen annos yleisen sotamuona-annoksen asemesta sissiosastoja varten¹²¹. Taulukossa 12^{122,123,124} on esitetty sissimuona-annoksia talvisodassa 1939 ja jatkosodan vuosina 1941 - 1944.

¹¹⁵ Päämaja. Pääintendentin osasto No 962/Pääint. 2/20 b. 21.2.1944. T 19494/8.

¹¹⁶ IV Armeijakunnan Esikunta no 87/VI Int./216. 10.1.1942. T 19492/11.

¹¹⁷ Päämaja. Intendentin osasto no 245/Int. 1/17/12. 9.1.1942. T 19494/16.

¹¹⁸ Päämaja. Pääintendentin osasto No 6032/Pääint. 2/21 a. 25.9.1944. T 19494/9.

¹¹⁹ Mäkelä 1988.

¹²⁰ Lindholm-Ventola 1988.

¹²¹ 10. Divisioona No 1922/IV/91. 15.12.1939. P 34.

¹²² Intendenttiosasto. Kiertokirje No 85/39. 20.12.1939. T 4884/12.

¹²³ T 19497/6.

¹²⁴ T 19493/6.

Taulukko 12. Sissimuona-annoksia (g) talvisodassa ja jatkosodan vuosina 1941-1944.

	Talvisota	1941		1942	1943	1944
		Perusannos	Vaihtolaji			
Kuivaa leipää	600	400	600	400	400	400
Keksejä		100		100	100	100
Voita	80	80		100		
Naudanlihasäilykettä	200	300 ^a		200		300
Sianlihasäilykettä		200 ^a		200	200	
Medwurst-/Makkaraa	100			100		
Ryynejä	125			100		
Säilykemaitoa	100			200		
Sokeria	100	100	100	100	100	100
Kahvia/Korviketta	40	20	40	120	20	25
Suolaa	10	20	10	20	20	20
Juustoa		100		100	100	100
Suklaata		100		100	100	50
Maitojauhetta		50				
Teetä		1		1	1	1
Vato-pakkauksia			1 ^b			
Kaurasuurimokuutioita		80		80	80	80
Marssijuomapakkauksia		1				
Voimakkeittokuutioita			100		100	100
Sotatarmujuomaa				1 ^c	1 ^c	1 ^b
C-vitamiinikaramellejä					1 ^d	
C-vitamiinia			1 ^e			
Savukkeita	10 ^b	8 ^b	10 ^b	8 ^b	8 ^b	8 ^b

^avaihtoehtoisesti, ^bkappalemäärä, ^cpakkaus, ^dpussi, ^eannoskoko: 50 mg.

Talvisodassa vaihtolajeina oli: voille 100 g sulatejuustoa, makkaralle 100 g sulatejuustoa, 3 kananmunaa tai 100 g Voimasäilykettä, ryyneille ja säilykemaiddolle 200 g kuivaa perunaa ja ryyneille, säilykemaiddolle ja naudanlihasäilykkeelle 400 g erikoisvalmisteita. Kahvi voitiin korvata 4 grammalla teetä tai 10 grammalla kaakaota. Erikoisvalmisteita olivat mm. maksalaatikko, verivanukas, herne-sianlihamuhennos, kaalikäärileet ja Lindströmin pihvit. Tammikuussa sissimuonaan annettiin myös kermamaitotölkkejä¹²⁵. Elintarvikkeiden kuormausluetteloissa mainitaan säilykkeinä sillisäilykkeet, sardiinit, sardellipasta, liha- ja vihannessäilykkeet ja kermamaito¹²⁶. Lihasäilykkeiden tuotanto oli rajoitettua, joten 7. Divisioonassa kehoitettiin käyttämään niitä säästeliäästi ja korvaamaan ne keitetyllä tai jäädytetyllä lihalla¹²⁷. 8. Divisioonassa kerättiin mielipiteitä sissimuona-annoksista. Yleensä niitä pidettiin maukkaina, helppoina kuljettaa ja hyvin säilyvinä. Joku kritisoi ruokaa liian suolaiseksi ja toinen hernekeittoa hitaasti sulavaksi. Lisättäväksi ehdotettiin paistettua, savustettua tms. sianlihaa, kuivaa leipää, voita, sokeria ja teetä sekä mikäli mahdollista kuumaa vettä tai ruokalajeja, kuten sianlihamuhennosta, verivanukasta ja maksalaatikkoa¹²⁸.

¹²⁵ Päämaja. Huolto-osasto No 552/Huolto 1/sal. 27.1.1940. T 4884/12.

¹²⁶ Puolustusministeriö No 937/Huolto 1/sal. 18.1.1939. T 4884/12.

¹²⁷ 7. Divisioona No 12/IV/91. 1.1.1940. P 34.

¹²⁸ 8. Divisioonan esikunta no 209/Int./296. 22.1.1940. P 6255/6.

Kannaksen Armeijakunnassa kokeiltiin erilaisia valmisteita. Ne todettiin maukkaiksi, vaihteleviksi, hyvin säilyviksi, mutta kääreenä ollut paperi heikoksi ja pakkausten päälle toivottiin nimilappua. Toivottiin myös otettavaksi huomioon, ettei matkoilla aina ollut tulentekomahdollisuutta. Ruokalajeista voimasyltystä pidettiin edullisimpana, koska siitä sai sianlihamuhennosta. Tosin se oli liian suolaista. Maksalaatikko ja verivanukas todettiin maukkaiksi. Hernekeitto, Lindströmin pihvit ja kaalikääryleet olivat hyviä, mutta niillä oli pitkä sulamis- ja lämmitysaika. Lisäykseksi toivottiin palvattua lampaan- tai sianlihaa ja kalakukontapaista lantusta ja sianlihasta valmistettua taskuun pantavaa. Toivottiin myös kuivaa spriitä¹²⁹. Maaliskuun alussa Kannaksella toivottiin erikoisvalmisteita kevät- ja kesäkaudeksi sissimuonaan ja katsottiin tärkeimmäksi se, että sissimuonan erikoisvalmisteita oli tarvittaessa käytettävissä¹³⁰.

Simola¹³¹ arvioi vuoden 1941 sissimuona-annoksen ravitsemusarvoa. Se tuotti 4 500 kcal energiaa, mikä oli runsaasti. Pitkällä, laskettua kauemmin kestäneellä retkellä runsaasta ja monipuolisesta ruokavarastosta oli hyötyä etenkin talvella. Kesällä 4 päivän matkan voi tehdä 3 päivän muonalla. *”Lyhytaikaisissa ponnistuksissa ruumiin teho riippuu ensisijaisesti harjoituksella saavutetuista sydämen ja lihasten ominaisuuksista. Raskaat ateriat vaikuttavat urheilullisten ponnistusten aikana väsyttävästi”*. Valkuaista oli energiamäärään nähden paljon. *”Runsas valkuaispitoisuus herättää yleensä meikäläisissä tyytyväisyyttä”*. Koska valkuainen synnyttää elimistössä happovoittoisuutta, kun ihminen tulee toimeen lähes 1/3:lla ja kun valkuaispitoiset ruoka-aineet ovat kalliita, oli syytä harkita valkuaispitoisuuden vähennystä. Pakkauksen tuli olla kevyt, lyhyellä matkalla sellaisenaan käytettävä. Lähellä vihollista ei voinut tehdä tulta. *”Vato-säilyke”* ja kaurahiutaaleet vaativat tulentekoa. Suomalainen hernesäilyke oli *”Vatoa”* parempi. Sillä oli pienempi tilavuus, parempi säilyvyys, monien mielestä parempi maku ja se oli nopea valmistaa. Lyhyillä partiomatkoilla tultiin toimeen kevyellä pakkauksella, joka sisälsi sulatejuustoa, säilykelihaa, makkaraa, kahvia ja tupakkaa. C-vitamiinitabletti, jos se käytettiin, korvasi ruoka-ainelähteen. Edullista olisi käyttää C-vitamiinipitoisia karamelleja. *”Tosin C-vitamiinin saanti 1-2-päivän matkalla on samantekevää”*. Muona-annoksen A-vitamiinipitoisuus, 1 000 ky, oli riittämätön. A-vitamiinivarastolla saattoi olla vaikutusta hämärässä näkemiseen. Varsinkin pitkillä matkoilla A-vitamiinia olisi pitänyt lisätä. Sulatejuusto oli sopiva vitaminoitava tuote.

Päämajan mukaan *”sissimuonapakkaus on täydellinen jakopakkaus. Se käsittää yhden miespäiväannoksen ja käytetään vaativiin, useampia päiviä kestäviin partioitehtäviin. Se on nimenomaan tarkoitettu henkilökohtaiseksi annokseksi. Pienempiä partioitehtäviä varten valmiiksi pakattuna saadaan sitä jakaa kiireellisissä tapauksissa, jolloin ei ole aikaa partiomuona-annoksen kokoamiseen, kuten vihollispartioiden takaa-ajoon lähdetessä tai hyökkäysvaiheen aikana erikoistehtävissä”*¹³².

Partiomuona tarkoitti talvisodan aikana 10. Divisioonan mukaan ns. eväsmuonalisäystä päivän muona-annokseen rautaisannoksen säästämiseksi vain pakkotilanteisiin.. Talvisodan ja jatkosodan partiomuona-annokset on esitetty taulukossa 13^{133,134}.

¹²⁹ Kannaksen Armeijakunnan Esikunta No 332/Int./296/40. 28.1.1940. P 3161/12.

¹³⁰ Kannaksen Armeijakunnan Esikunta No 879/Int/296/sal. 11.3.1940. P 3161/12.

¹³¹ Simola 1941b.

¹³² Päämaja. Pääintendentin toimisto No 6173/Pääint.tsto/E. 2.11.1943. T 19493/10.

¹³³ Puolustusministeriö. No Int./16/695/39. 11.12.1939. P 3161/12.

¹³⁴ T 19497/6.

Taulukossa 14¹³⁵ on esitetty partiomuonapakkaus viidelle miehelle viideksi päiväksi. Lisäys vastasi keittomuonaa¹³⁶.

Kannaksen Armeijakunnan esikunta piti partiomuonaa tarpeettomana, koska se pantiin kokoon käytettävissä olleista tarvikkeista vahvistetuista annosmääristä riippumatta¹³⁷. Vuoden 1942 partiomuona-annos oli Päämajan mukaan tarkoitettu käytettäväksi pääasiassa etukäteen suunnitelluilla partiomatkoilla, jolloin ETp:lla oli mahdollisuus koota partiomuona-annokseen tarvittavat elintarvikkeet ja erikoisannokset. Partiomuonalla voitiin varustaa suurehkoja partioita silloin, kun keittovälineitä ei voitu ottaa mukaan retkelle¹³⁸.

Taulukko 13. Talvisodan ja jatkosodan vuosien 1941 ja 1942 partiomuona-annokset (g).

	Talvisota	1941	1942
Kuivaa leipää	300	500	500
Voita	50	80	60
Sokeria	50	60	60
Kestomakkaraa	50		100
Juustoa	50		
Maitojauhetta		50	
Kahvia/kahvinkorviketta		20	20
Suolaa		10	10
Naudanlihasäilykettä		300	
Sianlihasäilykettä			200
Marssijuomaa			50
Vato- säilykettä		1 ^a	
Erikoisryhmästä 1			1 ^b
Erikoisryhmästä 2			1 ^b
Erikoisryhmästä 3			2 ^b
C-vitamiinitabletteja		1 ^c	2 ^c
Savukkeita		8 ^a	8 ^a
Energia-arvo		3 800	4 500

^akappalemäärä, ^bannos, ^cannoskoko: 50mg.

Kesällä 1944 jaettiin etulinjan miehille partiomuonaa tavanomaisen muonan asemesta ”*niissä verraten harvoissa tapauksissa, joissa taistelujen aikana ei voitu moneen päivään jakaa keittomuonaa*”. II Armeijakunnassa jaettiin partio- ja sissimuonaa runsaasti heinäkuun 1944 taistelujen aikana, kun ruoan laatu perunan puutteessa oli yksitoikkoista ja ruokailuvälineistä oli puutetta¹³⁹. Lapin sodassa käytettiin partiomuonana ”*Ruotsista vastaanotettuja elintarvikkeita*”¹⁴⁰.

¹³⁵ T 19497/6.

¹³⁶ 10. Divisioon No 1922/IV/91. 15.12.1939. P 34.

¹³⁷ Kannaksen Armeijakunnan Esikunta No 879/Int./296/sal./40. 11.3.1940. P 3161/12.

¹³⁸ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 6173/Pääint.tsto/E. 2.11.1943. T 19493/10.

¹³⁹ Puolustusvoimien kuukausisairasilmoitus. Kesä- ja heinäkuun liitteet 1944. T 20950/F₄₁.

¹⁴⁰ 3. Divisioonan esikunta No 2027/VI/20 sal. 23.10.1944. T 19494/10.

Taulukko 14. Partiomuonapakkkaus vuonna 1944.

Viidelle miehelle viideksi päiväksi		määrä (kpl)	määrä (g)
Ryhmästä I	Voimakeittokuutioita	25	2 500
	Perunakeittokuutioita	25	2 500
	Lihakastikekuutioita	10	1 000
Ryhmästä II	Kaurapuurokuutioita	20	1 600
	Ohukaisseoskuutioita	15	1 500
	Marjakeittokuutioita	25	1 930
Ryhmästä III	Sotatarmujuomaa	50	2 500
	Rusinapakkauksia	30	1 500
	Hedelmäpaloja	25	6 500
	Suklaatankoja	25	750

Kaukopartiomuona oli tarkoitettu Tiedusteluosaston käyttöön erikoistehtäviä varten. Kaukopartiomiesten retket saattoivat kestää viikkoja vihollisen selustassa. Retkillä miehet olivat jatkuvasti ulkona ja liikkuvat pitkiäkin matkoja päivittäin. Päämajan alainen erikoisyksikkö kehitti kaukopartiomuonaa koko sotien ajan. Ensimmäiset pakkaukset otettiin käyttöön vuoden 1940 alussa. Kaukopartiomiehiä koulutettiin käyttämään myös luonnosta saatavia ruoka-aineita, varsinkin poikkeustilanteiden varalle. Retkelle lähtiessä miehille jaettiin tavallisesti seitsemän vuorokauden muona reppuun. Kätköön, ”*Mattiin*”, varastoitiin 30 vuorokauden muona neljälle. Täydennysmuonaa lähetettiin lentoteitse. Jatkosodan lopulla oli käytettävissä ennakolta valmistettuja kätköjä. Kaukopartiomiehiä tukikohdassa muonittaneet lotat saattoivat lisätä täydennykseen lämpimiä piirakoita tms. miesten virkistykseksi. Lentotäydennys ei aina onnistunut ”*joko kone tai partio oli väärällä suolla*”¹⁴¹.

Simola¹⁴² arvioi jatkosodan alun kaukopartiomuonaa: Sen ruoka-aineet olivat mahdollisimman tiivistetyssä muodossa vähän tilaa ottavia. Päiväannoksen energiasisältö oli 4 000 kcal. Muona ei sisältänyt leipää, vaan 1 kg suklaata viideksi päiväksi. Teoriassa se tyydytti hyvin energia- ja valkuaistarpeen, ”*mutta miten leipään tottunut mies viihtyi tällä muonalla, ellei hän ollut hyvin valmennettu?*”. Annoksen A-vitamiinipitoisuus oli riittämätön.

Tiedusteluosaston alaisten joukkojen katsottiin käyttäneen ”*suhteettoman suuria määriä halutuimpia elintarvikkeita. Tilanne ei voi jatkua partiomiesten mielivallasta riippuvana*”¹⁴³. Muonaa ryhdyttiin uusimaan. Huhtikuussa 1942 osastolta pyydettiin ehdotusta kaukopartiomiesten päiväannokseksi. Tiedusteluosasto esitti sen mielestä sopivaksi ruoaksi kaukopartiomiehille: ”*Ennen ja jälkeen matkojen pitäisi saada oikeus maitoon, tuoreeseen kalaan, tuoreeseen leipään ja runsaaseen vihannesten käyttöön. Tämä ruokavalio on edellytetty tiivistettyjä kaukopartiomuonapakkauksia suunniteltaessa. Huomattavimmilla hävitysmatkoilla, joiden täydennysmiehistöä on saatu yhtymistä, on niiden mukaansa saama muona usein loppunut kesken --- . Muonan menetystä voi aiheutua siitä, että kantamusten keventämiseksi (mukana muona, räjähdysaineita, aseet jne.) osa paluumatkan muonasta kätetään jonnekin ---. On sattunut, että kätkö on ollut*

¹⁴¹ Sarressalo 1987.

¹⁴² Simola 1941b.

¹⁴³ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 2670/Pääint.tsto/E. 16.4.1942. T 19492/16.

*pakko jättää tai se on saatu taistellen vallata*¹⁴⁴. Muonan uusimisehdotus ja sen toteutus esitetään taulukossa 15¹⁴⁵. Annos toteutettiin ehdotusta runsaampana.

Pari kuukautta myöhemmin Tiedusteluosasto pyysi kaukopartiomiehille lisäystä majapaikkamuonaan ruumiillisen kunnon ja mielialan ylläpitämiseksi syrjäisellä seudulla ja rasittaviin matkoihin käytetyn miehistön virkeänä pysymiseksi¹⁴⁶. Pyyntöön ei suostuttu, koska korotettu muona-annos jaettiin jo paitsi matkalle, myös kolme päivää sitä ennen ja sen jälkeen¹⁴⁷.

Taulukko 15. Ehdotus kaukopartiomuona-annokseksi (g) ja sen toteutus.

	Ehdotus	Toteutus 1942
Leipää	400	500
Juustoa	100	
Voita	125	125
Lihäsäilykkeitä	100	200
Sokeria	125	200
Kalasäilykkeitä	100	100
Teetä	5	
Sissipakkaus	1 ^a	
Kahvia/korviketta	25	25
Savukkeita	20 ^a	
Kauratiivistettä		160
Hernetiivistettä		60
Kahvisuklaata		100
Maitosuklaata		100
Erikoispakkaus 3		2 ^b
C-vitamiinikaramellejä		5 ^b
C-vitamiinitabletteja		2 ^a

^akappalemäärä, ^bannosmäärä.

Vuonna 1942 oli aloitettu ruokatiivisteiden valmistaminen kaukopartiomiesten muonaksi. Niistä oli kerätty kokemuksia¹⁴⁸, jotka esitetään liitteessä 3 (kirjelmä 2). Ruoan kulutus kaukopartiomatkoilla kasvoi tavattomasti 2 viikon jälkeen. Raskaitten sääsuhteiden vallitessa kulutus oli arvioitu: toinen 10 vrk = ensimmäinen + 10 %, kolmas 10 vrk = ensimmäinen + 40-50 %, neljäs 10 vrk = ensimmäinen + 50-70 %. Lämpimässä ja helpossa maastossa kulutus oli vähemmän. Suureneva muonan kulutus tasasi päivämatojen pituuden eli pystyttiin liikkumaan lopussa väsyneinäkin sama päivämatka kuin alussa. Lisäannos oli tarpeellinen, jos retkellä ei voitu sytyttää tulta eikä valmistaa keittoruokaa.

Vuodesta 1943 lähtien oli valmistettu erikoispakkauksia (taulukko 16)¹⁴⁹, jotka Päämaja määritteli vuonna 1944: Partiomuona on varastomuodostelmissa koottava erikoismuona-annos, sissimuona-annos on yhden miehen päiväannosta vastaava valmis jakopakkaus ja kaukopartiopakkaus erikoistehtäviä varten yksinomaan Tiedusteluosaston käyttöön

¹⁴⁴ Päämaja. Tiedusteluosasto No 3519/Tied. 1/sal. 17.4.1942. T 19492/13.

¹⁴⁵ Aunuksen Ryhmän Esikunta No 1967/VI/11 sal. 25.4.1942. T 19492/12.

¹⁴⁶ Päämaja. Tiedusteluosasto No 5936/Tied. 1/sal. 23.6.1942. T 19492/12.

¹⁴⁷ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 4356/Pääint.tsto/E sal. 2.7.1942. T 19492/12.

¹⁴⁸ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 7551/Pääint.tsto/Se/sal. 14.11.1942. T 19492/9.

¹⁴⁹ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 927/Pääint.tsto/E sal. 22.2.1943. T 19493/6.

tarkoitettu pakkaus¹⁵⁰. Erikoispakkauksiin pyrittiin sisällyttämään tarkoitukseen sopivia elintarvikkeita sellaisessa muodossa, ”että ne mahdollisimman korkean ravintopitoisuutensa lisäksi olisivat pieneen tilaan meneviä joko sellaisenaan nautittavia tai helposti valmistettavia ja antaisivat tarpeellista vaihtelua ruokavalioon”. Pakkaukset sisälsivät säilykkeitä ja kuivavalmisteita puristettuna kuutioiksi tms. muotoon henkilökohtaisiksi annoksiksi. Lokakuuhun 1943 mennessä pakkauksia oli jaettu päiväannoksina 125 432 sissi-, 150 960 partio- ja 12 285 kaukopartiomuonaa¹⁵¹. Kaukopartiomuonapakkausten valmistaminen oli silloin lopetettava tarvittujen elintarvikkeiden puutteen vuoksi. Palattiin vuoden 1942 käytäntöön¹⁵². Pakkauksia valmistettiin ja jaettiin uudelleen vuonna 1944 (taulukko 17)¹⁵³.

Taulukko 16. Kaukopartiomuona-annos 1.3.1943 alkaen.

	Viiden päivän pakkaus		Päiväannos (g)		
	kpl	määrä (g)	1/5 pakkauksesta	lisäannos	yhteensä
Leipä		400	400		
Voita				125	125
Sulatejuustoa	3	600	120		120
Lihasäilykettä	4	1000	200		200
Kalasäilykettä				100	100
Teetä	2	20	4	1	5
Kahvia/korviketta				25	25
Sokeria	3	825	165	10	175
Suolaa	2	100	20		20
Kauratiivistettä	8	640	128	32	160
Hernetiivistettä	3	300	60		60
Kahvisuklaata	2	500	100		100
Maitosuklaata	2	500	100		100
Savukkeita	2 ^a	50 ^b	10 ^b	20 ^b	30 ^b
Tulitikkuja	3 ^c	3 ^c		3/5	
Askorbiinihappoa	1	10	2		2

^arasia, ^bkappalemäärä, ^claatikko.

¹⁵⁰ Päämaja. Intendentin osasto No 1292/Int. 1/sal. 26.8.1944. T 19494/8.

¹⁵¹ Neljännesvuosihuoltotilannekatsaus per 1.10.1943. T 19493/2.

¹⁵² Päämaja. Pääintendentin toimisto No 5674//Pääint.tsto/E sal. 10.10.1943. T 19493/10.

¹⁵³ T 19497/6.

Taulukko 17. Kaukopartiopakkaus viideksi päiväksi vuonna 1944.

	määrä (kpl)	määrä (g)
Kaurasuurimokuutioita	8	640
Voimakeittokuutioita	3	300
Lihäsäilykettä	4 ^a	920
Juustoa	6 ^a	600
Sokeria	3 ^b	840
Suklaata	10 ^c	500
Kahvisuklaata	10 ^c	500
Suolaa	2 ^a	50
Teetä	2 ^a	30
C-vitamiinitabletteja	10	
Holkkisavukkeita	2 ^a	50 ^d

^arasia, ^bpakkaus, ^ctanko, ^dkpl.

Partioretkillä koira oli monesti tärkeä apu. Päämaja antoi ohjeita partiokoiran huollosta, mm. ruokinnasta kenttäoloissa: ”Koirat ruokitaan kenttäoloissa kenttäkeittiöstä saadulla ruoalla ja ne merkitään joukko-osaston vahvuuteen ja erillisosaston käytössä, jos se käyttää sissimuonaa, on koirille varattava mukaan kuivaa leipää, hevosenlihaa ym.”¹⁵⁴. Sotakoirien muona-annokseksi vahvistettiin, 24.7.1942: kuivaa leipää 400 g, ryynejä tai jauhoja 100 g, tuoretta perunaa 800 g, ihrää 10 g ja tuoretta lihaa luineen 100 g¹⁵⁵. Kaukopartiokoirille tilattiin myös verileipää 4 000 päiväannosta à 580 g¹⁵⁶.

Panssarijoukkojen hyökkäysvaihemuona-annos vahvistettiin maaliskuussa 1943¹⁵⁷ (taulukko 18)^{158,159}. Perusannokseen liittyi joitakin vaihtolajeja. Annoksen energia-arvoksi laskettiin 3 919 kcal. Tätä muona-annosta käytettiin vain kesäkuussa 1944¹⁶⁰.

¹⁵⁴ Päämaja. Viestiosasto No 4295/Viesti 1/5 sal. 2.7.1942. T 19492/13.

¹⁵⁵ 7. Divisioonan esikunta No 1426/3/IV/sal. 13.8.1942. T 3362/42.

¹⁵⁶ Päämaja. Pääintendentin osasto No 7234/Pääint. 2/sal./E. 20.12.1943. T 19493/7.

¹⁵⁷ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 1384/Pääint.tsto/E sal. 16.3.1943. T 19493/6.

¹⁵⁸ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 1384/Pääint.tsto/E sal. 16.3.1943. T 19493/6.

¹⁵⁹ Simola 1941b.

¹⁶⁰ Päämaja. Talouskatsaus 1.4.-30.6.1944. 22.7.1944. T 19494/14.

Taulukko 18. Panssarijoukkojen hyökkäysvaihemuona-annos ja rautaisannos (g).

	Panssarijoukot	Rautaisannos
Kuivaa leipää	400	100
Juustoa	100	
Sokeria	60	150
Sianlihasäilykettä	150	200
Naudanlihasäilykettä		300
Hernesäilykettä		100
Tarmojuomaa	50	
Teetä	1	5
Kahvinkorviketta	20	
Kaurapuurokuutioita	1 ^a	
Voimakeittokuutio	1 ^a	
Suolaa	20	
Savukkeita	8 ^a	

^akappalemäärä.

Rautaisannos kuului taistelevien joukkojen varustukseen (taulukko 18). Se oli pakkotilanteissa nautittavaksi tarkoitettu hätävarapakkaus, joka jaettiin rintamalla vain kenttäarmeijan taistelujoukoille, yksi annos kullekin miehelle¹⁶¹. Siitä saatiin 1 900 kcal energiaa. Monipuolisena se tyydytti hyvin hätätilanteen tarpeen. Hankaluutena oli säilykerasian paino ja vaikea avaaminen. Huonohampaiset eivät saaneet irti kovaksi puristetusta annoksesta liottamatta¹⁶². Syksyllä 1941 rautaisannosta ei enää katsottu tarpeelliseksi ”*alkuperäisen tarkoituksen edellyttämässä muodossa*”. Se poistettiin käytöstä¹⁶³.

4.9 Lisäannoksia erikoistehtävien miehille

Tehtäviensä vuoksi lentävälle henkilökunnalle (ohjaajat, tähystäjät, konekivääriampujat) myönnettiin helmikuusta 1942 lähtien lisämuona-annos (taulukko 19)^{164,165}. Päämajan Lääkintöosaston esityksestä lentävän henkilökunnan voiansnos korotettiin 1.8.1942 lähtien 50 g:ksi¹⁶⁶. Myös hyväksyttiin Puolustusvoimien ylilääkärin ehdotus ylimääräisestä muona-annoksesta hälytysvuorossa olleille hävittäjälentäjille¹⁶⁷. Vuonna 1944 Elintarvikevarikko 1 ryhtyi valmistamaan lentäjille muonavyötä rautaisannokseksi¹⁶⁸. Pakkauksessa oli elintarvikkeiden lisäksi muutakin hätätilanteessa tarpeellista, kuten onkivälineet, kenttämuki, tulitikkuja ja kuivattua spriitä. Myöhemmin siihen lisättiin vielä ensiapupakkaus¹⁶⁹. Lentäjien ylimääräisten annosten jako oli ”*heti lopetettava*” 21.9.1944¹⁷⁰. Vain lentäjien voiansnos säilyi korotettuna¹⁷¹.

¹⁶¹ 7. Divisioonan esikunta No 154/os 3/IV/sal. 14.7.1941. T 3362/42.

¹⁶² Simola 1941b.

¹⁶³ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 7461/Pääint.tsto/E sal. 9.11.1942. T 19492/13.

¹⁶⁴ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 846/Pääint.tsto/E sal. 18.2.1942. T 19493/6.

¹⁶⁵ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 208/Pääint.tsto/ E sal. 12.1.1943. T 19493/9.

¹⁶⁶ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 5097/Pääint.tsto/E sal. 27.7.1942. T 19492/13.

¹⁶⁷ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 5490/Pääint.tsto/E sal. 14.8.1942. T 19492/13.

¹⁶⁸ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 208/Pääint.tsto/E sal. 12.1.1943. T 19493/9.

¹⁶⁹ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 5193/Pääint.tsto/E sal. 16.9.1943. T 19493/10.

¹⁷⁰ Ilmavoimien esikunta No 13115/Ye 4/Int./9 b. 21.8.1944. T 19494/8.

¹⁷¹ Päämaja. Pääintendentin osasto No 6003/Pääint. 2/20 b. 24.9.1944. T 10552/15.

Taulukko 19. Lentäjien ja hävittäjälentäjien lisäannokset (g).

	Lentäjät	Hävittäjälentäjät	Muonavyö
Makkaraa	50 ^a	60	
Lihäsäilykettä	600 ^a		
Kuivaa leipää		175 ^b	675
Tuoretta leipää		270 ^b	
Keksejä/korppuja	100		
Juustoa	40 ^c	50	50
Marmeladia	40 ^c		
Voita/margariinia		20	
Palasokeria	20	20	350
Teetä	1	1	1
Tarmojuomajauhetta		1 ^d	
Hernesäilykettä			100
Sianlihasäilykettä			200
Suolaa			75
Pervitiiniä			3 ^e
Savukkeita			25 ^f

^{a,b,c} vaihtoehtoisesti, ^d annos, ^e tabletti (piriste), ^f kappalemäärä.

Merivoimien esikunta anoi pienveneyksikköjen miehistölle muonaan lisäannoksia (taulukko 20)^{172,173,174}. Anomuksen perusteluja on esitetty liitteessä 3 (kirjelmä 3). Pienveneiden miehistölle myönnettiin kesäisin ”työpäiväannoksia”. Sukellusveneiden ja moottoritorpedoveneiden miehistölle lähetettiin 1000 sissi- ja 3 000 partiomuona-annosta veneiden toiminta-ajaksi kesällä 1942¹⁷⁵. Pienveneyksiköille merivoimissa ja rannikkotyökistön linnakkeilla, kun muonavahvuus ei ylittänyt 20 muonitettavaa päivässä, myönnettiin lisäannos 1943¹⁷⁶. Kesällä 1944 moottoritorpedo- ja vartiomoottoriveneissä palvelleille miehille saatiin jakaa ylimääräistä ruokaa jokaista tuntia kohti, jonka he osallistuivat partioretkeen klo 21-6 välisenä aikana¹⁷⁷. Taistelulauttojen konemiehet oikeutettiin saamaan lisäannoksena 25 g voita ja 200 g maitoa, kuten he olivat saaneet edellisenä kesänäkin¹⁷⁸. Myös sukeltajille jaettiin työpäivinä ylimääräinen annos vuonna 1942¹⁷⁹.

¹⁷² Päämaja. Pääintendentin toimisto no 1701/Pääint.tsto/sal. 8.4.1943. T 19493/6.

¹⁷³ Päämaja. Pääintendentin osasto No 1939/Pääint. 2/20 b sal. 6.4.1942. T 19494/8.

¹⁷⁴ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 4994/Pääint.tsto/E. 22.7.1942. T 19492/13.

¹⁷⁵ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 3011/Pääint.tsto/E. 30.4.1942. T 19492/12.

¹⁷⁶ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 1701/Pääint.tsto/sal. 8.4.1943. T 19493/6.

¹⁷⁷ Päämaja. Pääintendentin osasto No 1939/Pääint. 2/20 b sal. 6.4.1942. T 19494/8.

¹⁷⁸ Päämaja. Pääintendentin osasto No 3610/Pääint. 2/20 a. 17.6.1944. T 19494/8.

¹⁷⁹ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 4994/Pääint.tsto/E. 22.7.1942. T 19492/13.

Taulukko 20. Lisäannokset (g) merivoimissa.

	Pienveneyksikköjen annokset		Sukeltajien annos
	vuonna 1943	vuonna 1944	
Kuivaa leipää	50 ^a	30 ^a	
Tuoretta leipää	65 ^a	40 ^a	
Perunaa	100		
Kastikejauhoja	5		
Tuoretta naudanlihaa	25		
Teen korviketta	0,5	0,2 ^b	0,5
Kahvinkorviketta		3 ^b	
Palasokeria		2,5	40
Naudanlihasäilykettä		10 ^c	
Makkaraa		10 ^c	
Keksejä/korppuja		15	
Juustoa		5 ^d	
Marmeladia		5 ^d	
Sokeria			40
Voita			25

^{a, b, c, d} vaihtoehtoisesti.

Sotasairaaloiden potilaille myönnettiin joitakin lisäannoksia tavanomaisen muonan vahvistamiseksi. Kuudelle dieettipotilasryhmälle julkaistiin lisäannostaulukko maaliskuussa 1943. Sen mukaan vaikeasti haavoittuneiden ryhmälle No 5 kuului päivittäin 10 g voita ja 400 g maitoa¹⁸⁰.

Päämajan Vapaaehtoistoimisto pyysi eestiläisille vapaaehtoisille muonitusta loma-ajaksi, koska heillä ei ollut mahdollisuutta matkustaa kotiin eikä sukulaisia tai tuttavien täälläkään. He viettivät lomansa vapaaehtoisten kokoamispaikassa eikä annettu ruokaraha riittänyt ravintolassa ruokailuun¹⁸¹. Pyyntöön suostuttiin. Myös eestiläisille vapaaehtoisille koulutuskeskukseen pyydettiin korotettuja muona-annoksia, koska heillä ei ollut mahdollisuutta saada siviilipaketteja¹⁸². Pääntendentti myönsi IV Armeijakunnan JR 200:ssa palvelleille kahden kuukauden ajaksi 200 g perunaa ja 50 g kuivaa leipää¹⁸³.

6. Divisioonan esikunta pyysi ”*etulinjan annosta*” tupakkaa ja muonaa kovien taistelujen aikana heinäkuussa 1944 etulinjan etummaisissa ampumakuopissa olleille jalkaväen miehille. Annosta ei myönnetty¹⁸⁴.

¹⁸⁰ Päämaja. Lääkintöosasto No 2549/Lääk. II/761 sal. 22.3.1943. T 20949/F₃₀.

¹⁸¹ Päämaja. Vapaaehtoistoimisto No 3121/4 a sal. 7.7.1943. T 19493/10.

¹⁸² Pääntendentin osasto No 7367/Pääint. 2/E sal. 24.12.1943. T 19493/10.

¹⁸³ Päämaja. Pääntendentin osasto No 1398/Pääint. 2/21 a sal. 15.3.1944. T 19494/9.

¹⁸⁴ 6. Divisioonan esikunta No 828/VI/ed. 7.7.1944. T 19494/8.

5. Elintarvikkeita rintamamiesten muona-annoksiin

Puolustusvoimien huollon historiassa¹⁸⁵ selvitetään sotienaikaisen elintarviketilanteen kehitystä: Puolustusvoimien kannalta elintarviketilanne säilyi hyvänä talvisodan aikana. Hankintavaikeuksia ei ollut. Myös Lapin sodan pienentyneille joukoille hankinnat sujuivat. Jatkosodan aikana hankintavaikeuksia sen sijaan jouduttiin kokemaan.

Talvisodan aikana maassa oli elintarvikkeita. Näkkileipätuotanto oli 60 tonnia vuorokaudessa, joukkojen tarve oli lokakuussa 1939 180 tonnia ja kasvoi miesten määrän lisääntyessä. Varikoilla oli vaikeuksia leivän toimittamisessa. Ryynejä ja jauhoja oli riittävästi ja riisi- ja maissiotot auttoivat puuroainetilannetta. Makaronin tuotanto oli noin 12 tonnia vuorokaudessa. Karjalan kannaksen tehtaiden evakuoinnin jälkeen se ei riittänyt. Kokonaista ohraa ja kauraa käytettiin keittojenkin valmistuksessa. Maan hernevarastot takavarikoitiin 9.12.1939 Puolustusvoimien käyttöön valtioneuvoston päätöksellä. Sodan alussa joukot hankkivat perunaa ja juureksia paikallishankintana toiminta-alueiltaan. Kun talvella varikkojen oli lopetettava perunoiden lähettäminen jäätyminen vuoksi, herneiden, makaronin ja ryyrien kulutus lisääntyi. Kuivaperunan tuotanto aloitettiin tammikuussa 1940. Se helpotti tilannetta. Porkkanaa ja lanttua käytettiin jonkin verran. Lihaa ja lihatuotteita saatiin teurastamalla evakuoitua karjaa. Suomi-silavaa varastoitiin 300 000 kg, joulukinkkuja käytettiin 60 000 kg ja sissimuonaksi valmistettiin jäätyminen sietäneitä tuotteita. Siirtokarjan teurastus aiheutti lihatulvan ja lihasäilykkeiden valmistus lisääntyi. Kotimaasta hankittiin 660 000 kg naudan- ja yli 200 000 kg sianlihasäilykkeitä. Lisäksi tuotiin Norjasta ja Tanskasta lähes 200 000 kg lihasäilykkeitä. Voin ja juuston hankinnassa ei ollut vaikeuksia. Sulatejuustoa valmistettiin päivittäin noin 850 000 kg. Kahvia hankittiin 850 000 kg. Teetä ei ollut.

Talvisodan jälkeen menetettiin runsas 10 % maan viljelypinta-alasta ja noin 1/3 nauta- ja sikakannasta. Lannoitteiden ja polttoaineen puute vähensi elintarvikkeiden tuotantoa. Vuosien 1940 ja 1941 sadot jäivät huomattavasti edellisvuotisia heikoimmiksi. Kun jatkosota alkoi, kenttäarmeijaa varten oli varastoituna elintarvikkeita 380 divisioona-päiväannosta ja suojajoukoille 7 päiväannosta sekä keskitettävälle joukoille matkamuonan lisäksi 3 päivän elintarvikkeet. Elintarvikkeiden hankinnat ja toimitukset sujuivat hyvin. Syys- lokakuun vaihteessa kansanhuoltoministeri arvioi maan elintarviketilanteen kestäväksi ja Puolustuslaitoksen muonituksen olleen varmalla pohjalla. Hyökkäysvaiheessa elintarvikkeita kului runsaasti ja tuhlaustakin tapahtui. Pieniä elintarvikevarastoja jätettiin leiriytymispaikoille ja ylijäämiä keittoruosta kaadettiin metsään antamatta niitä edes hevosille. Jätetyillä elintarvikkeilla ”metsäryssät” elättivät itseään talven tuloon. Uuden sadon myötä toivottiin elintarviketilanteen paranevan. Niin ei kuitenkaan käynyt. Marraskuun puolivälissä todettiin ravintorasva-, leipä- ja perunatilanteen huonontuneen nopeasti. Syksyllä 1941 Puolustusvoimille oli saatu vain osa hankinnoista tilausten mukaan: jauhoista, ryyneistä ja sokerista 35-40 %, kestromakkarasta 50 % ja naudanlihasta 10 % tarpeesta. Varastot hupenivat niin, että 19.12.1941 laskelmien mukaan leipäviljaa riitti 4.1.1942 saakka, perunaa vuoden 1941 loppuun ja herneitä 20.1.1942 asti. Oli ryhdyttävä ylijäämäviljan luovutukseen ja siemenviljan osittaisen pakko-oton tehostamiseen. Elintarviketilanteen aallonpohja sivuutettiin tammikuussa 1942. Sen jälkeen hankinnat kenttäarmeijalle voitiin toteuttaa lähes suunnitelmien mukaan. Elintarvikevarikkoihin varastoitiin leipää, leipäviljaa ja puuroainetta 60 päivän annoksia varten ja joukoille 25 päivän tarve. Lihaa saatiin

¹⁸⁵ Tirronen ym. 1988.

tarpeeksi, muttei perunaa. Vasta syksyllä 1942 saatiin muonitus tyydyttäväksi. Jatkosodan aikana joukoille jaettujen tärkeimpien elintarvikkeiden määrät on esitetty taulukossa 21¹⁸⁶.

Taulukko 21. Joukoille jaettujen tärkeimpien elintarvikkeiden määrät tonneina jatkosodan aikana.

Elintarvike	Määrä (to)
Herne, papu, hernejauhe	20 881
Hiutaleet, erilaisia	5 972
Jauhot, erilaisia	156 710
Juusto	12 828
Kaali, tuore	600
Kahvi, kahvinkorvike	2 527
Keinohunaja	1 758
Keksit	5 907
Kuivavihannes, -juures	4 140
Lanttu, porkkana	4 258
Leipä, erilaisia	22 949
Liha, erilaisia	22 063
Makaroni	5 412
Makkara, erilaisia	2 934
Marmeladi	6 026
Peruna	210 130
Rasva	5 159
Sokeri	25 073
Suola	6 484
Suolakala, erilaisia	5 824
Suurimot	41 461
Säilykeliha	3 790
Tee, teenvastike	225
Voi	14 395
Tupakka	591 000 ^a

^amilliä.

Lapin sodassa muonitustoiminta koki erikoisia vaikeuksia rikotuilla teillä, miinoitetussa maastossa ja talven tultua kinoksissa ja lumipyryssä. Elintarvikkeiden hankkiminen pienentyneelle rintamamiesjoukolle oli suhteellisen helppoa, mutta niiden saaminen perille miesten käytettäväksi oli sitäkin ongelmallisempaa. Kun sota päättyi 25.4.1945, Puolustusvoimien varastoihin jäi säännöstelyn alaisia elintarvikkeita: kahvia, sokeria ja margariinia niin paljon, että ne osaltaan auttoivat siviiliväestön elintarviketilannetta¹⁸⁷.

¹⁸⁶ T 19497/6.

¹⁸⁷ Tirronen ym. 1988.

Puolustusvoimat käyttivät sotien aikana muonitukseen rahaa¹⁸⁸:

Vuosi	Miljoonaa markkaa
1939	284
1940	668
1941	1 446
1942	2 442
1943	2 538
1944	2 437

Lapin sodan aikaiset menot puuttuvat laskelmasta¹⁸⁹. Jatkosodan osuus elintarvikkeiden kustannuksesta, noin 9,2 miljoonaa markkaa, on lähes sama kuin ampumatarvikkeisiin käytetty summa¹⁹⁰.

Rintamalla oli miesten ohella tärkeissä tehtävissä ruokaa tarvinneita eläimiä, joilla oli muona-annoksensa. Päivän ruokaraha rintamalla vuonna 1941 oli: mies 18,93 mk, hevonen 46,60 mk, sotakoira 7,00 mk ja kyyhkyen 0,50 mk¹⁹¹.

5.1 Puolustusvoimien elintarvikehankinnat kotimaasta

Puolustusvoimat hankkivat sotien aikana joukkojen muonitukseen elintarvikkeita sopimusviljelyllä, vapaaehtoisilla kaupoilla ja pakko-otoilla kotimaasta, ostivat ulkomailta, keräsivät sotasaalista, saivat pieniä eriä lahjoituksina ja tuottivat itse. Varsinkin talvisodan alussa ja lopussa joukot hankkivat osan elintarvikkeistaan paikallishankintana. Keskusvarikot toimittivat pääosan eli hoitivat täydennyksen. Rintaman läheltä salakielisenä tehdyt tilaukset (nuija tynnyri perunoita, Yrjö tynnyri herneitä, vintti pussi savukkeita) lähetettiin sotatoimiyhtymistä yhteen koottuina puhelimitse Päämajaan, josta tarkistettu tilaus välitettiin puolustusministeriön intendentin osastolle. Se jakoi tilaukset elintarvikekeskusvarikoille. Tilatut elintarvikkeet koottiin lähetyksiin divisioonan päiväannoksina. Yksi annos sisälsi 15 000 miehen elintarvikkeet päiväksi ja painoi normaalisti 72 tonnia. Elintarvikekeskusvarikoilla kuormattiin neljä divisioonan päiväannosta 34-36 rautatievaunun juniin niin, että katkaisemalla juna keskeltä molempiin puoliin jäi kahden divisioonan päiväannokset. Pääteasemilla junasta puretut tavarat kuljetettiin autoilla elintarvikekeskusmakasiineihin, joista joukko-osastot noutivat elintarvikkeensa ja toimittivat ne edelleen yksiköille¹⁹². Muona tai valmis ruoka vietiin etulinjaan tavallisimmin hevosella tai kantaen varsinkin pieniin, kaukaisiin, hankalakulkuisiin pesäkkeisiin.

¹⁸⁸ Tirronen ym. 1988.

¹⁸⁹ Tirronen ym. 1988.

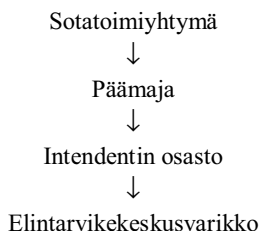
¹⁹⁰ Tirronen 1975.

¹⁹¹ 9 P1. II:1. Muonituksen kokonaismenot. T 19497/10.

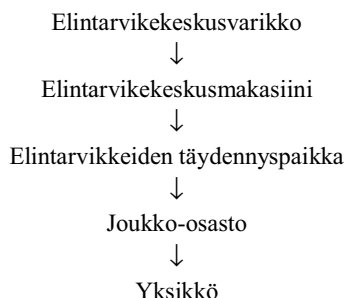
¹⁹² Tirronen ym. 1988.

Alla on esitetty elintarvikkeiden tilaus ja lähetys kaavioina:

Elintarvikkeiden tilauskaavio

Elintarvikkeiden lähetyskaavio

Elintarvikkeiden paikallishankintoja suositettiin ostamalla talvisodan alla ja aikana kotinsa jättämään joutuneilta maanviljelystuotteita. Marraskuun alussa R-ryhmän esikunta kehotti alaisiaan ostamaan lanttua, kaalia ja perunoita¹⁹³ ja 1. Divisioonan esikunta naudan- ja sianlihaa sekä perunoita¹⁹⁴. Maaliskuussa joukkojen uusilla sijoituspaikkakunnilla oli saatavana lihaa, perunoita ja maitoa¹⁹⁵. Itä-Karjalassa tarjottiin joukoille jatkosodan aikana lanttua, porkkanoita, punajuuria ja kaalia. Niitä kehoitettiin ostamaan. Kuivien herneiden ostamisesta varoitettiin, ellei niitä voitu käyttää heti¹⁹⁶.

Elintarvikevarikot suorittivat valtaosan hankinnoista. Tarpeen vaatiessa ne hankkivat pakko-otoilla lähinnä lihaa, perunoita, viljaa ja hevosille rehua. Maanviljelijöiden luovutusvelvollisuuden alaiset elintarvikemäärät eivät tyydyttäneet kulutusta, joten jouduttiin ostamaan vapaasta kaupasta mm. perunoita¹⁹⁷. Myös lantut ostettiin vapaasta kaupasta¹⁹⁸. Syksyisin kasvisvarastot olivatkin melkoiset. Marraskuussa 1941 oli varastoituna 2 933 223 kg perunaa, 63 200 kg kaalia, 5 800 kg porkkanaa, 3 495 kg punajuurta ja 64 966 kg lanttua¹⁹⁹. Seuraavana syksynä kehoitettiin varikkoja varastoimaan perunaa, juurikasveja ja kaalia, koska ”*todennäköisesti sato tulee olemaan runsas*”. Kaalia suolattiin 750 tonnia²⁰⁰. Silloin Puolustusvoimien omat viljelykset, sopimusviljely ja pakko-otto tuottivat perunaa 80 milj. kg. Hankintatarvetta oli kuitenkin myös ulkomailta.

¹⁹³ R-ryhmän esikunta No 616/Huolto. 25.11.1939. P 34.

¹⁹⁴ 1. Divisioonan esikunta No 205/Int./150. 12.11.1939. P 1078/2.

¹⁹⁵ 1. Divisioonan esikunta No 333/Int./100. 1.3.1940. P 1078/2.

¹⁹⁶ Päämaja. Intendentin osasto No 8253/Int. 1/11/3. 4.10.1943. T 19513/2.

¹⁹⁷ Päämaja. Intendentin osasto No 3076/Int. 1/17. 4.4.1944. T 19494/10.

¹⁹⁸ Päämaja. Intendentin osasto No 2054/Int. 1/sal. 24.10.1942. T 19492/14.

¹⁹⁹ Päämaja. Intendentin osasto No 3385/Int.tsto/E. 1.11.1944. T 19513/2.

²⁰⁰ Päämaja. Intendentin osasto No 7355/Int. 1/17/12. 31.7.1942. T 19492/14.

5.1.1 Elintarvikkeiden pakko-otto Puolustusvoimille

Kun muilla keinoilla ei saatu elintarvikkeita riittävästi Puolustusvoimille, jouduttiin pakko-ottoihin. Ne eivät olleet välttämättä sananmukaisia. Yleensä maanviljelijät suhtautuivat niihin myönteisesti ymmärtäen maata puolustaneiden miesten ruoantarpeen. Karjankasvattajien asenne oli ratkaiseva. Aika ajoin ilmeni vaikeuksiaikin, kun lihanluovutusilmoitus tuli parhaaseen laidunkauteen tai perunoiden ankaralla pakkassäällä. Pakko-otoissa kansanhuoltoministeriö jakoi lääneihin Puolustusvoimien esityksestä elintarvikkeiden luovutusmääräykset ja varikot keräsivät elintarvikkeet. Lääneissä luovutusmäärä jaettiin kunnittain. Pienet kunnat luovuttivat vähän; esimerkiksi lihaa 1 000 kg, suuret enemmän. Orimattilasta luovutettiin joka kerralla eniten. Kun lihan VI pakko-otto oli kokonaisuudessaan 2 378 to, Orimattilan osuus oli 60 000 kg ja koko silloisen Oulun läänin 50 000 kg²⁰¹. Yleensä pakko-otot sujuivat säännöllisesti ja hyvin. ”*Melkein täydellisestä kadosta huolimatta maanviljelijät tahtoivat täyttää luovutusvelvollisuutensa ja joutuivat ostamaan vapaasta kaupasta mm. heinää yli kaksinkolminkertaisella hinnalla ja siten kantamaan suuren ylimääräisen veron*”²⁰². Maanviljelijöiden, varsinkin karjankasvattajien asenne oli ratkaiseva. Useimmat heistä käsittivät teuraskarjan toimittamisen velvollisuudeksi, mikä tuli täyttää nopeasti ja tinkimättä²⁰³. Ainutlaatuisen poikkeuksen teki Laihian kunta, jolla vielä huhtikuun lopussa 1942 oli lihaa luovuttamatta III pakko-otosta. Maaherra määräsi toukokuussa jo V pakko-ottoa. Päämajan Intendentin osasto vaati Laihian kunnallislautakunnalta lausuntoa vastaukseksi kuuteen annettuun kysymykseen, joista numero 3 kuului ”*onko kunta tietoinen siitä, että tilaus ajallansa ja asianmukaisesti täytetään? Kts. sotalain § 15*”²⁰⁴.

Lihan pakko-ottoja määrättiin kaikkiaan yhdeksän, viimeinen huhtikuussa 1944²⁰⁵. Talvisodan aikana lihan pakko-ottoa ei tarvittu. Jatkosodan alkukin sujui kitkattomasti. Silloin tilannetta auttoi mm. omien kaatuneiden tai lopettamaan jouduttujen hevosten liha. Tilanne muuttui pian. Lihan saanti vaikeutui. Pakko-otoilla hankitun lihan laatu haluttiin turvata. Vain terveet eläimet kelpasivat puolustuslaitokselle. Näivettyneitä, alikuntoisia tai jalkavaivaisia eläimiä eikä elopainoltaan alle 100 kg ruohovasikoita saanut ottaa vastaan²⁰⁶. Kotimaisen lihan hankintaan saatiin jonkin verran helpotusta vallatun alueen teuraskarjasta²⁰⁷ ja Saksasta teuraskarjan ohella saadusta luuttomasta lihasta, 536 219 kg. Pakko-otto voitiin keskeyttää ajalle 15.6. - 15.11.1942²⁰⁸. Vain sattuneen tapaturman vuoksi luovutetut eläimet otettiin vastaan²⁰⁹. Toisaalta kato oli kohdannut Oulun lääniä sekä Vaasan ja Kuopion läänien pohjoisosia. Rehutilanne oli vaikeutunut ja karjankasvattajat toivoivat tulevien lihanluovutusten jouduttamista²¹⁰. Keväällä 1943 lihatilanne oli erittäin vaikea. Viimeisestä rauhanvuodesta lehmäluku oli laskenut 20-25 % vuoden 1942 loppuun mennessä ja laski vielä noin 5 % lisää vuonna 1943. Se merkitsi myös vakavaa laskua maito- ja rasvatilanteeseen. Sianlihan tuotanto oli noin 1/3 aikaisemmasta ja jäi pääasiassa tuottajille²¹¹. Aikaisen kevään ja hyvien

²⁰¹ Päämaja. Intendentin osasto No 2552/Int. 1/17. 27.3.1943. T 19513/2.14.

²⁰² Elintarvikevarikko 4:n toimintakertomus vuodelta 1941. T 19497/10.

²⁰³ Elintarvikevarikko 1:n toimintakertomus vuodelta 1942. T 19497/10.

²⁰⁴ Päämaja. Intendentin osasto No 11 026/Int. 1/17. 10.12.1942. T 19492/14.

²⁰⁵ Päämaja. Intendentin osasto No 3841/Int. 1/12. 25.4.1944. T 19494/10.

²⁰⁶ Päämaja. II Intendentin osasto No 445/Int. 1/11. 16.7.1942. T 19512/12.

²⁰⁷ Päämaja. Intendentin osasto No 378/Int. 1/17/15. 7.3.1942. T 19492/14.

²⁰⁸ Elintarvikevarikko 1:n toimintakertomus sodan ajalta v. 1942. T 19497/10.

²⁰⁹ Päämaja. Intendentin osasto No 6011/Int. 1/17. 19.6.1942. T 19492/14.

²¹⁰ Kansanhuoltoministeriö No 111 862. 30.9.1942. T 19492/14.

²¹¹ Päämaja. Intendentin osasto No 4702/Int. 1/11/3. 22.5.1943. T 19493/7.

laiduntamismahdollisuuksien vuoksi teuraskarjan pakko-otto kohtasi tyytymättömyyttä ja ankaraakin vastarintaa²¹². Kansanhuoltoministeriö ehdotti heinäkuussa 1943, ettei 1-3 lehmän karjoista eikä takaisin vallatulla alueella olisi lihanluovutusvelvollisuutta²¹³.

Lihan pakko-ottoja määrättiin kaikkiaan yhdeksän, viimeinen huhtikuussa 1944²¹⁴. Luovutusten piti tapahtua syksyn ja talven aikana, mutta kesällä tilanne muuttui. Lihaa sai taas vapailta markkinoilta ja ennen kaikkea evakkoon lähteviltä. Jo kesällä syysteurastus huolestutti. Tynkä-Suomen kaura- ja perunasatoa ei silloisissa oloissa voitu käyttää karjanrehuksi, pelättiin rehupulaa ja siirtokarjan teurastuksen lisääntymistä²¹⁵. Tiedettiin, ettei puolustuslaitos voi ottaa vastaan kaikkea tarjolle tulevaa lihaa²¹⁶. Rintamaltakin tuli jälleen hevosia, joiden lihan kestromakkaraksi valmistamiseen oli ryhdyttävä kiireesti²¹⁷. Kaikkea tarjolla ollutta häränlihaakaan ei voitu vastaanottaa eikä ”*muuttuneen kulutuksen johdosta*” enää hyväksytty teurashevosiä lihan pakko-otossa²¹⁸. Lapin sodan aikana ei pakko-ottoa tarvittu. Siirtoväki luovutti karjaa vapaaehtoisesti riittävästi²¹⁹.

Myös poronliha kuului pakko-oton piiriin. Sen kulutukseksi arvioitiin 576 tonnia, mikä määrättiin pakko-otoksi syksyllä 1941 tarpeellisen vaihtelun ja monipuolisen käytön vuoksi. Poronliha sopi mm. partiomuonaksi²²⁰. Poron etu- ja takapaistit palvattiin juuri partiomuonaksi. Varasto 1.6.1942 oli 64 065 kg poronlihaa ja 25 822 kg palvattua poronlihaa²²¹. Seuraavaa kesää varten pyydettiin varaamaan 1 000 kg savupaistia²²². Vuodeksi 1943 Oulun lääninhallitus sai tehtäväkseen laatia porojen pakkoluovutusluettelon²²³. Lihan lisäksi poroista saatiin muita tarpeellisiksi katsottuja tuotteita. Poroerottelussa oli vuonna 1941 varattava 40 000 porontaljoista valmistettua makuualustaa. Pohjois-Suomessa toimineiden joukkojen säpikkäisiin tarvittiin koipinahkoja ja Puolustusvoimille tarvittiin myös 4 000 ajoporoa²²⁴.

Suolasilakka korvasi lihaa muonassa ajoittain. Sen tarpeen tyydyttämiseksi määrättiin nimetty joukko liikkeitä varastoimaan 10.5.1943 mennessä 15 % saamastaan suolasilakkasaaliista puolustuslaitokselle²²⁵. Vuoden 1944 kesäkuun loppuun mennessä liikkeet luovuttivat yhteensä 400 000 kg suolasilakkaa²²⁶.

Perunan pakko-otto vuonna 1941 tuotti suuria vaikeuksia. Elintarvikevarikko 1:n 10 000 tonnin määrästä saatiin vain 3 000 to. Syiksi katsottiin miesmuistiin huonoin perunasato ja pakko-ottomääräysten jako keskellä ankarinta talvea, jolloin viljelijät eivät uskaltaneet mennä kellareihin. Paletumista oli tapahtunut sielläkin, missä ei milloinkaan ennen. Varikon 700 tonnin varasto toimitettiin rintamalle siemenperunaksi²²⁷. Päämajassa

²¹² Päämaja. Pääintendentin toimisto No 5606/Pääint.tsto/E sal. 22.5.1943. T 19494/7.

²¹³ Kansanhuoltoministeriö No 120 073. 8.7.1943. T 19513/2.

²¹⁴ Päämaja No 3841/Int. 1/12. 25.4.1944. T 19494/10.

²¹⁵ Päämaja. Pääintendentin muistio. 24.6.1944. T 19494/10.

²¹⁶ Päämaja. Intendentin osasto No 5841/Int. 1/11.3. 20.6.1944. T 19513/3.

²¹⁷ Päämaja. Pääintendentin osasto No 4017/Pääint 2/22 a. 8.7.1944. T 19513/3.

²¹⁸ Päämaja. Intendentin osasto No 9419/Int. 1/17/12. 25.9.1944. T 19513/3.

²¹⁹ Päämaja. Pääintendentin osasto No 6636/Pääint. K/5 a sal. 26.10.1944. T 19494/14.

²²⁰ Päämaja. Intendentin osasto No 2573/Int.tsto/E. 7.10.1941. T 19512/12.

²²¹ Päämaja. Pääintendentin osasto 19.6.1942. III Armeijakunnan tarkastusmatka 11.-17.6.1942. T 19492/8.

²²² Päämaja. Intendentin osasto No 9360/Int. 1/12. 11.11.1942. T 19492/14.

²²³ Kansanhuoltoministeriön käsky. 24.9.1943. T 19513/2.

²²⁴ Päämaja. Intendentin osasto No 2573/Int.tsto/E. 7.10.1941. T 19513/2.

²²⁵ Päämaja. Intendentin osasto No 4292/Int. 1/17. 13.5.1943. T 19513/2.

²²⁶ Päämaja. Intendentin osasto No 5786/Int. 1/19. 17.6.1944. T 19494/10.

²²⁷ Elintarvikevarikko 1:n toimintakertomus vuodelta 1942. T 19497/10.

pidettiin vaikeuksien syynä heikosti suoritettua inventointia ja kansanhuoltoministeriön ohjetta varauksesta viljelijän ruokakunnan jäsenille (25 kg kuukaudessa henkeä kohti) ja siemenperunaksi (2 500 kg/ha). Sen mielestä näitä seikkoja ei ollut tarkoitettu pakko-ottoa estäviksi toimiksi ja vaati, ettei pakko-otto koske vain ylijäämäperunaa²²⁸. Joukko-osastoja kehoitettiin huolehtimaan perunan kunnollisesta varastoinnista ja siemenperunaksi varaamisesta²²⁹. Sitä tarvittiin rintamallakin²³⁰. Seuraavan vuoden perunatarpeeksi arvioitiin 80 000 to omien viljelysten lisäksi. Sopimusviljelyn ohella pakko-otto jäi ainoaksi hankintakeinoksi. Koska perunan hankinta oli tuottanut vaikeuksia kylmänä aikana, nyt oli pyrittävä toimimaan sadonkorjuun aikana²³¹. Lokakuussa annettiin ohjeita perunan käytön turvaamiseksi aina heinäkuulle 1943 asti²³². Sato oli 970 000 to pienikokoisia perunoita eli noin 0,5 kg henkilöä kohden päivässä. Se oli vähän, kun oli pulaa muutenkin ruoasta. Edellisenä vuonna armeijalle oli tuotu ulkoa 3,9 milj. kg sekä 250 to kuivattavaksi ja perunan korvikkeeksi 1400 to makaronia, mikä vastasi 11,2 milj. perunakiloa. Mietittiin, miten tänä vuonna?²³³. Kevättalvella 1943 saatiin ulkomaista perunaa syötäväksi ja kotimaista säästettiin siemeneksi²³⁴. Syksyllä Puolustusvoimien oman tuotannon sato oli huomattava, tilanne pysyi rauhallisena ja rintamalla varastointimahdollisuudet olivat parantuneet. Perunan saannin varmistamiseksi kevättalveksi 1944 Päämaja velvoitti maaherrat varaamaan armeijalle 59 milj. kg perunaa²³⁵. Syksyksi suunniteltiin pakko-ottoa, jonka ensimmäinen erä oli luovutettava 31.12.1944 mennessä²³⁶. Tilanne muuttui miesten kotiuttamisen vuoksi. Perunan hankintaoikeus luovutettiin kulutuskeskusten käyttöön kansanhuoltoministeriön valvonnassa²³⁷.

5.1.2 Elintarvikehankinnat ulkomailta sodan aikana

Sotaa käyneessä Euroopassa elintarvikkeiden ostomahdollisuudet olivat rajallisia ja niitä tuoneet laivat olivat pommitus- ja upottamisvaarassa. Upottaminen olikin muutamien kohtalo mm. s/s Pohjantähti torpedoitiin Riian lahdessa 6.8.1942 vieden mukanaan perunaa 320 to²³⁸. Laivakuljetus oli mahdollista vain sulanveden aikana. Sotavarustustoimikunnan kokouspöytäkirjan mukaan elintarviketilanne Puolustusvoimissa oli varsin vakava jatkosodan ensimmäisen joulun alla vuonna 1941. Herne ja leipävilja riittivät tammikuulle ja peruna vuodenvaihteeseen. ”Unkarista ja Rumeniasta” tulleella herneellä päästiin huhtikuun puoliväliin. Saksasta saatiin hankituksi leipäviljaa 75 000 to heti. Siitä oli jo laivattu 16 000 to ja loput olivat tulossa tammi-huhtikuun aikana. Ruotsista oli luvattu perunaa 3 000 to ja Saksasta 9 000 to. Oli pyydetty 100 000 to, mutta kuljetusta ei voitu järjestää²³⁹. Jäätilanne oli erittäin vaikea talvella 1942. Jäiden lähdettyä laivat kulkivat Ahvenanmaan reittiä ja Ruotsin rannikkoa. Onnistuneen tehokkaan miinanraivauksen ja saattoalusten ansiosta merenkulku saatiin 1943 lähes normaaliksi.

²²⁸ Päämaja. Intendentin osasto No 1684/Int. 1/17. 18.2.1942. T 19492/14.

²²⁹ Päämaja. Intendentin osasto No 4059/Int. 1/17. 23.4.1942. T 19492/14.

²³⁰ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 3139/Pääint.tsto/E: 5.5.1942. T 19492/16.

²³¹ Päämaja. Intendentin osasto No 8388/Int. 1/17. 4.9.1942. T 19492/14.

²³² Päämaja. Intendentin osasto No 10 184/Int. 1/17/12. 31.10.1942. T 19492/17.

²³³ Päämaja. Intendentin osasto No 2054/Int. 1/sal. 24.10.1942. T 19492/14.

²³⁴ Päämaja. Intendentin osasto No 3542/Int. 1/17. 21.4.1943. T 19513/2.

²³⁵ Päämaja. Intendentin osasto No 7424/Int. 1/17. 30.8.1943. T 19513/2.

²³⁶ Päämaja. Intendentin osasto No 7779/Int. 1/12. 12.8.1944. T 19513/3.

²³⁷ Päämaja. Intendentin osasto No 11 049/Int. 1/17. 18.11.1944. T 19513/3.

²³⁸ Puolustusministeriön kirjelmä No 1598/Int./sal. 8.8.1942. Liite. T 19492/14.

²³⁹ Sotavarustustoimiston kokouksen 19.12.1941 pöytäkirja. T 19492/13.

Menetettyjen laivojen määrä jäi pieneksi. Lokakuun alussa saatetuista 1 000 aluksesta menetettiin vain kaksi²⁴⁰.

Puolustusvoimien ulkomaanostot tonneina vuoden 1941 kesäkuun ja vuoden 1944 kesäkuun välisenä aikana on koottu taulukkoon 22^{241,242,243}. Satokautena 1941 - 1942 ostettiin ulkoa miltei kaikki saatavissa ja tuotavissa olleet elintarvikkeet²⁴⁴. Tanskasta ja Ruotsista lainattiin viljaa. Laina maksettiin takaisin, kun laivaliikenne Saksasta saatiin käyntiin²⁴⁵. Valtaosa tuonnista tuli Saksasta ja sen vaikutuspiiriin kuuluneista maista. ”*Suomi oli ainoa maa, jota Saksa huolsi pitääkseen yllä Suomen armeijan taistelukykyä*”²⁴⁶. Elintarvikkeita tuotiin myös Tanskasta vartenotettavia määriä sekä Ruotsista jatkosodan alussa ja Lapin sodan aikana. Lapin sodan aikana Ruotsista tuli elintarvikkeita 12 200 annosta²⁴⁷ eli yksi annos joka miehelle. Ne ja niiden jakolista esitetään liitteessä 2 (taulukot 11 ja 12).

---

²⁴⁰ Komulainen 2005.

²⁴¹ Päämaja. Huolto II sotavuoden aikana. I osa.

²⁴² Ulkomaan hankinnat 1.7.1942 - 30.6.1943. T 19493/3.

²⁴³ Ulkomaan ostot 1.7.1943 - 30.6.1944. T 19494/14.

²⁴⁴ Päämaja. Intendentin osasto No 2054/Int. 1/sal. 24.10.1942. T 19492/14.

²⁴⁵ Päämaja 2.4.1943. Taloushuoltotilannekatsaus huoltopääällikköjen neuvottelutilaisuudessa 19.4.1943.

²⁴⁶ Virta 1997.

²⁴⁷ 3. Divisioonan esikunta No 2027/VI/20 sal. 23.10.1944. T 19494/10.

Taulukko 22. Puolustusvoimien ulkomaan ostot tonneina 15.6.1941 - 30.6.1944 välisenä aikana.

Elintarvike	Saksa	Tanska	Ruotsi	Unkari	Italia
Kovaa leipää			3 400		
Vehnää	3 400				
Ruisjauhoa			3 000		
Hirssiä	4 729				
Maissia	153				
Tattaria	745				
Mannasuurimoita	450				
Riisiä	1 500				
Perunajauhoja	727	92			
Perunaa	3 470		396		
Kuivaa perunaa	1 700				
Herneitä/papuja	7 147		50	3 870	
Hernejauhetta				280	
Makaronia	1 009				
Kasviksia, tuoreita	3 736	100			45
Kasviksia, kuivia	134	102		244	
Voita			1 189		
Margariinia	1 230				
Juustoa		688			
Ruokaöljyä	750				
Keinohunajaa, hunajaa		1 398		40	
Kestomakkaraa		420	75		
Marmeladia	1 666	50			
Naudanlihaa	319	180	44		
Sianlihaa	435	450	19		
Hevosonlihaa	16				
Silavaa/ihraa	1 170		220		
Naudanlihasäilykkeitä	1 030	135	1 167	30	
Sianlihasäilykkeitä		307	1 667		
Silliä	1 435				
Kuivaa kalaa	19				
Maitojauhetta		673			
Säilykemaitoa	1 300	819			
Soijajauhoa, soijapapuja	100			50	
Sokeria				1 100	
Siirappia	700				
Suklaata	7,5				
Suolaa	6 155				
Omenasosetta		1 280		278	80
Tomaattisosetta				100	
Liemiutetta		35		5	2 885 ^a
Hiivaekstraktia	35				
Sitruuna-/viinihappoa	123				
Ovomaltinea		146			
Persikoita					13
Appelsiiniiviestettä					15
Sitruunoita	2,7				2 970 ^b
A-vitamiinikonsentraattia	120 ^c				
Askorbiinihappoa	250 ^c				

^amiljoonaa kuutiota, ^bmiljoonaa kappaletta, ^ckilogrammaa.

*Lisäksi tuotiin Norjasta silliä 200 to ja Espanjasta rusinoita 300 to.

5.1.3 Lahjoituksia, nuorison ja kotiseudun apua rintamamiehille

Talvisodan aikana maailmalta esitettiin taistelevalle, pienelle maalle myötätuntoa ja sen osoitukseksi lähetettiin jonkin verran elintarvikeapua, vaikei sotilaallista apua saatukaan. Silloin mm. Englannista lahjoitettiin 600 to sotilaskeksijä. Erittäin hyvän, kosteustiiviin pakkauksensa vuoksi ne jaettiin varamuonaksi, jota sai käyttää vain pakottavissa tapauksissa²⁴⁸. Samoja keksejä tavattiin sotasaaliissa jatkosodan aikana. Sveitsiläinen toiminimi Hoffmann - La Roche lahjoitti vitamiineja Suomen armeijan käyttöön 40 000 Sveitsin frangin arvosta eli 50 kg askorbiinihappoa ja 2 kg aneuriinia (tiamiinia)²⁴⁹. Myös ”eräs ruotsalainen firma” lahjoitti vitamiinimakeisia talvisodan aikana²⁵⁰.

Jatkosodan alussa professori Hans v. Euler Tukholmasta pyysi saada lahjoittaa Suomen armeijalle C-vitamiinikaramelleja. Pääesikunta kiitti lahjoituksesta²⁵¹. Kroatian valtionhoitaja Pavelitsch puolestaan lahjoitti ”*Suomen urhoollisille sotilaille*” 500 000 savuketta. Ylipäällikkö kehotti jakamaan ne sairaaloiden haavoittuneille ja sairaille sotilaille²⁵². Suomen nuorisoa pyydettiin avustamaan ruoan hankinnassa sotilaille²⁵³. Nuorten Talkoot ry. lupautuikin tekemään voitavansa puolukoiden ja suolasienien hankinnassa. Lotta-Svärd- piirit järjestivät tuotteiden vastaanoton²⁵⁴.

Jonkin verran elintarvikelahjoituksia tapahtui Koti-Suomesta suoraan joukko-osastoille rintamalla. Päämajassa pidettiin lahjoitusten vastaanottamista sotilaiden omatoimisina elintarvikkeiden hankintoina ja katsottiin senkaltaisen toiminnan antavan väärän käsityksen puolustuslaitoksen muonitusoloista²⁵⁵. Joillekin rintamalahkoille syksyllä 1942 lahjoitetut perunalähetykset koettiin Päämajassa ongelmiksi ja tiedotettiin ”*Viimeaikoina ovat eräät joukko-osastot suorittaneet luvattomia, erikoisesti perunan hankintoja kotiseudulta, jopa keräysluontoisesti, mikä ei suinkaan anna edullista kuvaa puolustuslaitoksen muonituksesta---*. Kiinnitetään yhtymien komentajien vakavaa huomiota, ettei kotiseudulta suoriteta minkäänlaisia luvattomia hankintoja oston, vuokrauksen tai lahjan muodossa”²⁵⁶. Kirjelmä viittaa tapahtumiin Maaselän Ryhmässä. Pääintendentille oli kuulunut tietoja JR 56:n perunakeräyksestä miesten kotipitäjässä Ruovedellä. Hän vaati selitystä, koska ”*keräilijät esittivät vääriä ja puolustuslaitosta alentavia tietoja*”. JR 56:n esikunta selitti keräilijäksi mainitun korpraalin osallistuneen lomallaan Ruovedellä suojeluskunnan järjestämään oman pitäjän miehille kerätyn perunan paperisäkkien kuljetukseen keräyspaikoille. Kaksi kersanttia oli lomallaan avustanut suojeluskuntalaisten keräyksessä lastauksessa. He olivat saaneet valtion perunoita neljänä päivänä kahden viikon aikana ennen lomalle lähtöään (Ruokalista s.72). Kerätyt perunat oli jaettu kaikkiin yksikköihin, joissa palveli ruoveteläisiä. - Yksiköissä oli elokuussa ollut perunatilanne heikoimmillaan ja kotiseutuvierailut vilkkaimmillaan. Rykmentissä käyneet kotiseudun edustajat olivat tutustuneet perunatilanteeseen etulinjan majapaikoissa. Heidän perunatarjouksessaan nähtiin vain hyvää tahtoa auttaa kaikin tavoin rintamajoukkoja²⁵⁷.

²⁴⁸ Päämaja. Intendentin osasto No 869/695/40. 2.2.1940. T 4884/12.

²⁴⁹ Ulkoministeriö No 31 295 180/1848/1939. T 20952/F1.

²⁵⁰ Päämaja. Propagandaosasto No 142/Prop. 4/40. 26.1.1940. T 4884/12.

²⁵¹ T 19512/12.

²⁵² Päämaja. Pääintendentin toimisto No 2855/Pääint.tsto/E. 24.4. T 19492/12.

²⁵³ Päämaja. Intendentin osasto No 8144/Int./17. 26.8.1942. T 10492/14.

²⁵⁴ Päämaja. Intendentin osasto No 8461/Int. 1/17. 6.9.1942. T 19492/14.

²⁵⁵ 7. Divisioonan esikunta No 2558/IV. 6.12.1942. T 3362/42.

²⁵⁶ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 7169/Pääint.tsto/E sal. 2.11.1942. T 19492/14.

²⁵⁷ Maaselän Ryhmän Esikunta no 3161/VI/20. 30.10.1942. T 19492/14.

5.2 Sotasaaliina kerätyt elintarvikkeet

Sotasaalista saatiin jonkin verran talvisodassa ja sitä runsaammin jatkosodassa, varsinkin hyökkäysvaiheessa, jolloin vihollinen ei ehtinyt tyhjentää varastojaan nopeasti edenneitten suomalaisten tieltä. Jossain oli tullut äkkilähtökin ja etenijät pääsivät vasta katettuun pöytään aterialle. Sotasaalis auttoi joukkojen muonituksessa varsinkin hyökkäysvaiheessa omien elintarvikekuljetusten viipyessä tiettömillä taipaleilla ja paikoin pitkälle talveenkin kotoisen huollon kamppaillessa vaikeuksissaan. - Lapin sodan saaliit piti luovuttaa Neuvostoliittoon.

Talvisodan aikana lähetettiin Kannaksen Armeijakunnasta näyte viholliselta saadusta muonasta ja tiedusteltiin: ”*Olisiko mahdollista käyttää meilläkin näytteen mukaista maidolla käsiteltyä makaronia?*”²⁵⁸. Myös rintaman läheisyyteen pudotettu desanttimuona herätti mielenkiintoa suomalaisissa. IV Armeijakunnan esikunta lähetti Päämajaan näytteitä ”*eräistä laaduista desanttimuonaa pudotettu 23.2.1940 Läskelästä kaakkoon. Pikkupakkauksia n. 1 500 kpl*”²⁵⁹. Alatun kylään Hämekosken tienristeykseen pudotettu desanttimuona sisälsi tuoretta lammasta 140 kg, rasvaa 130 kg, pekonia 55 kg, kuivattua kalaa 10 kg, leipää 380 kg ja sokeria 30 kg. Pudotus tapahtui 3.3.1940²⁶⁰. Desanttimuona lienee vastannut suomalaisten kaukopartiomuonaa.

Hyökkäyksen edetessä suomalaiset keräsivät sotasaalista, myös elintarvikkeita. Käskeyissä huollosta annettiin ohjeita ja määräyksiä sotasaaliin kokoamisesta, luettelomisesta, ilmoittamisesta, luovuttamisesta ja lähettämisestä taakse. Sotasaaliiksi katsottiin myös korjattu sato. Siitä määrättiin, mikäli joukkojen toimesta korjattu vilja, rehu ja juurikasvit eivät ole välttämättömiä joukkojen täydennykseksi, varataan ne paikallisen väestön tarpeisiin²⁶¹. Elintarvikkeet, joita ei käytetty joukkojen ja paikallisen siviiliväestön tarpeisiin, tuli lähettää elintarvikevarikoille²⁶². Paikallishankinnat ja sotasaaliit vaadittiin ehdottomasti käytettäväksi muona-annostaulukon vaihtomäärien mukaisesti vähentäen tilauksista. Oli noudatettava säästäväisyyttä ja vältettävä tuhlausta²⁶³. Asemasodan aikana Intendentin osasto pyysi vallinneen elintarviketilanteen vuoksi Sotasaalistoimistoa varaamaan kaikki sotasaaliina saadut elintarvikkeiksi, rehuksi ja mausteiksi soveltuvat tarvikkeet yksinomaan puolustuslaitoksen muonituksessa käytettäväksi²⁶⁴.

Joukot saivat sotasaalismuonaa välillä hyvin tiukkoihin tilanteisiin avuksi. ”*Onnea oli mukana eräälläkin joukolla, kun muonan ohella loppui patruunat. Tällöin vihollisen pataljoona jääden kahden tulen väliin livisti metsiin ja jätti joukoille kuormastonsa hevosineen, muonineen, rehuineen ja ammuksineen*”²⁶⁵. Ruokolahden motista syyskuussa 1941 luetteloitu sotasaalis (taulukko 23)²⁶⁶ antaa kuvaa vihollisen käytössä olleista elintarvikkeista.

²⁵⁸ Kannaksen Armeijakunnan Esikunta No 663/Int./296/40. 25.2.1940. P 3161.

²⁵⁹ IV Armeijakunnan Esikunta No 101/Tal./2. 26.2.1940. T 4884/12.

²⁶⁰ IV Armeijakunnan Esikunta No 107/3 sal. 3.3.1940. T 4884/12.

²⁶¹ PM Käsky Huollosta No 22/41. Liite. 31.10.1941. T 10854/3.

²⁶² PM Käsky Huollosta No 21/41. 26.10.1941. T 10854/3.

²⁶³ PM Käsky Huollosta No 20/41. 18.10.1941. T 10854/3.

²⁶⁴ Päämaja. Intendentin osasto No 487/Int. 1/4. 15.1.1942. T 19492/11.

²⁶⁵ 1. Divisioona Ev.luutn. Kauppinen. T 19492/8.

²⁶⁶ Päämaja. Sotasaaliin kokoamisosasto. T 10854/3.

Taulukko 23. Sotasaalista Ruokolahden motista vuonna 1941.

Ruoka-aine	määrä (kg)
Leipää	6 400
Hirssiryyniä	1 300
Herne-, maissi-, tattari- ja ruisjauhoja	1 800
Pakettisäilykkeitä	650
Ruista	350
Silliä	150
Vehnää	250
Perunoita	250
Ohraa	40
Tattariyryniä	600
Sinappijauhoa	10
Suolaa	2 000
Rehujauhoja	150
Makaronia	300
Kauraa	350
Herneitä	400
Saippuaa	900

Motista saatiin 100 kg kahvia, jota miehet paahtoivat kenttäpulloissa ja jauhoivat kypärässä. Sotasaaliin keräys ei aina ollut huolellista ja järjestelmällistä. Laatokan rannalla sotasaaliskuormastojen tutkiminen *"ei ollut kunniaksi suomalaisille sotureille"*. *"Kun löytyi voita, leipää, jauhoja yms, alkoi suoranainen ja älytön ryöstö"*. Pakkauksia ei avattu, vaan puukolla revittiin päällysteet auki. Venäläisten alusvaatteisiin tehtyjä elintarvikepaketteja kannettiin omiin yksiköihin. Kun sotapoliisi ryhtyi järjestyksen pitoon, jäljelle jääneistä elintarvikkeista suurin osa oli turmeltunut sateessa maahan heitettynä²⁶⁷.

Jatkosodassa kerätystä sotasaaliista antaa kuvaa hyökkäysvaiheen jälkeinen ja sodan viimeinen saalisluettelo, joka on esitetty taulukossa 24^{268,269}. Luettelosta puuttuu saalis, minkä rintamamiehet korjasivat välittömästi käyttöönsä ylimääräiseksi ruoaksi vihollisen varastoista ja kolhoosien pelloilta. Liittoutuneiden (Neuvostoliiton) Valvontakomissio esitti jatkosodan jälkeen luettelon Neuvostoliiton alueelta kolhooseista vuosina

1941- 1944 Suomeen siirretyistä kotieläimistä. Suomen oli palautettava Karjalais-Suomalaiselle Tasavallalle 25.11.1944 - 1.2.1945 karjaa: 13 763 hevosta, 19 707 nautaeläintä, 9 232 sikaa, 4 724 lammasta ja 65 hopeakettua²⁷⁰.

²⁶⁷ Lappalainen 1990.

²⁶⁸ S.Saal.tsto/PM:n Stal E. Sotasaalisluettelo 20.10.1941. T 12621/17.

²⁶⁹ S.Saal.tsto/PM:n Stal E. Sotasaalisluettelo 30.6.1944. T 12621/17.

²⁷⁰ Palautuskomitea. Suomen Valtuuskunta No 57/pal/44. 23.11.1944. T 19494/14.

Taulukko 24. Sotasaalista jatkosodassa.

30.12.1941	määrä (kg)	30.6.1944	määrä (kg)
Ruista	830 003	Ryynejä	6 950
Ruisjauhoja	871 380	Jauhoja	1 156 087
Vehnää	120 949	Viljaa	597 478
Vehnäjauhoja	325 284	Leipää	18 230
Kauraa	348 799	Herneitä, papuja	13 480
Ohraa	34 385	Juurikasveja	493 935
Ryynejä	26 560	Makaronia	92 292
Sokeria, siirappia	46 710	Kaaliala	25 260
Suolaa	110 589	Tomaattia	6 939
Makaronia	26 005	Sokeria, siirappia	12 378
Herneitä	4 570	Sikuria	700
Voita, rasvoja	2 070	Suolaa	1 469 745
Riisiä	13 550	Etikkaa	407 ^a
Perunoita	97 544	Mausteita	1 361
Naudanlihaa	29 840	Kivennäisvesiä	2 925 ^b
Sianlihaa	1 469	Ruokaöljyä	9 124
Lampaanlihaa	300	Humaloita	2 750
Teetä	453	Hamppua	1 055
Lihasäilykkeitä	868	Lihaa	25 894
Suolakalaa	9 439	Rasvaa	8 325
Suolalihaa	1 977	Kalaa, kuivaa	106 ^c
Suolakurkkuja	2 160	Kalaa, suolattua	6 291
Sekalaisia elintarvikkeita	44 829	Kasvissäilykkeitä	3 562
Hirssiä	2 030	Kasvissäilykkeitä	21 ^d
Tattaria	4 052	Kasvissäilykkeitä	42 ^c
Rehujauhoja	225 020	Mahorkkaa	4 093
		Tulitikkuja	22 030 ^c
		Tärkkelystä	2 598
Eläviä eläimiä:	määrä (kpl)	Tarvikkeita:	määrä (kpl)
Nautoja	553	Kenttäkeittiöitä	721
Vasikoita	54	Kenttäkeittiön osia	236
Sikoja	125	Keittoastioita	3 051
Porsaita	198	Kenttäkeittiöastioita	4 991
Lampaita	378	Kenttäpulloja	6 339
Hevosia	13 553	Paistinpannuja/peltejä	2 230
Varsoja	323	Kulhoja, lautasia	60 404
Sotakoiria	26	Laseja, kuppeja	32 121
		Veitsiä, haarukoita, lusikoita	16 571
		Muita keittiökalusteita	3 082

^alitraa, ^bpulloa, ^claatikkoa, ^dtynnyriä.

Lapin sodassa saksalaisilta suomalaisille sotasaaliiksi jääneet elintarvikkeet ja muonitusvälineet eivät hyödyttäneet Suomen puolustusvoimien muonitusta. Mahdollinen saalis piti lähettää Neuvostoliittoon. Marraskuussa 1944 lähetettiin mm. pieni määrä elintarvikkeita ja ruoanvalmistusvälineitä, kuten 2 kenttäkeittiövaunua etuvaunuineen ja kääritysuuni^{271,272}.

²⁷¹ Kotikoukkojen esikunta No 111/Selv. 2/24 sal. 11.11.1944. T 19495/9.

²⁷² Kotijoukkojen esikunta No 112/Selv. 2/24 sal. 11.11.1944. T 19495/9.

5.3 Elintarviketuotantoa rintamalla

Asemasodan hiljaisen taistelutoiminnan aikana rintamalla harjoitettiin monipuolista tuotantotoimintaa, myös elintarvikkeiden tuotantoa, jonka tuloksena saatiin tuntuva lisä puolustusvoimien muonituksen tarpeisiin. Tuotetut elintarvikkeet käytettiin muonannoksen puitteissa.

Tuotantotoiminnassa sotatoimien ohella moni mies sai harjoittaa siviiliammattiaan, vaikka se tapahtuikin vieraalla maaperällä. Vallatulla alueella viljeltiin peltoja ja harjoitettiin karjanhoitoa. Muonituksessa jäi jätteitä, jotka tulivat hyötykäyttöön sianruokana. Joidenkin joukko-osastojen hoidettavaksi saatiin lehmä ja jonkin verran muitakin kotieläimiä. Itä-Karjalan metsissä oli runsaasti riistaa, vesistöissä kaloja, metsissä marjoja ja sieniä monipuolistamaan ruokavaliota. Joukoissa oli käsistään taitavia miehiä, jotka pystyivät valmistamaan monenlaisia tarve-esineitä ja ammattilaisia rakennustöihin. Toiminta oli virkistävää rintamiesten mielialalle, vei ajatukset pois sotatoimista ja täytti hyödyllisellä tavalla sotatoimilta vapaaksi jäänyttä aikaa, vaikkei edistänytään varautumista tuleviin koetuksiin. Joidenkin mielestä se jopa alensi taisteluvalmiutta. Toiminnalla korvattiin puutteita ja edistettiin muonituksen sujumista.

Maanviljely aloitettiin ensimmäisen jatkosotavuoden keväällä 1942. Kun pellot tuottivat satoa sotatoimista huolimatta rintaman läheisyydessäkin eikä ollut varaa pitää niitä joutilaina, puolustuslaitos ryhtyi viljelijäksi. Maata viljeltiin vallatulla alueella Itä-Karjalassa ja Karjalan kannaksella siellä, minne siirtoväen ei vielä sallittu palata. Myös takaisin muuttaneille siviileille annettiin tehokasta apua²⁷³. Viljely rintamalla helpotti leipävilja- ja perunatilannetta tuntuvasti jo kesällä 1942. Aunuksessa saatiin satoa ”huomattavasti”²⁷⁴. V Armeijakunnan viljelysatoarvio kesällä 1942 oli²⁷⁵:

Viljelys:	sato (kg)
Ruista	548 000
Kevätvehnää	4 150
Ohraa	560
Kauraa	11 000
Herneitä	30 000
Heinää	714 ^a
Perunaa	1 333 000
Lanttua	600 000
Porkkanaa	60 000
Punajuurta	30 000
Kaalialia	90 000
^a hehtaaria.	

Vuoden kokonaisperunasato jäi pieneksi, 9 246 to, sillä joukot olivat pakotettuja käyttämään perunoita kesken kasvukauden. Sadolla oli kuitenkin merkitystä perunapulasta kärsineiden joukkojen muonituksessa.

²⁷³ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 3819/Pääint.tsto/E. 3.6.1942. T 19492/12.

²⁷⁴ Päämaja. Taloushuoltotilannekatsaus huoltopäällikköjen neuvottelutilaisuudessa 19.4.1943. T 19493/4.

²⁷⁵ Aunuksen Ryhmän Esikunta. Maatalouskertomus V AK:ssa. 7.8.1942. T 3362/42.

Seuraavan kesän viljelyksiä suunniteltiin ajoissa. 7. Divisioonassa aiottiin viljellä pääasiassa perunaa ja kauraa, ”*koska ne vaativat suhteellisen vähän työvoimaa ja sato voidaan käyttää yksikössä*”. Juurikasveja ja vihanneksia aiottiin viljellä vain, mikäli ne pystyttiin todella kunnollisesti hoitamaan. Perunamaat tuli valita huolella ottaen huomioon kesän 1942 kokemukset ja tehokkaan vartioinnin järjestämismahdollisuudet²⁷⁶.

Vuonna 1943 maanviljely oli laajinta. Silloin kevätkylvöjen pinta-alat ja sato olivat^{277,278}:

Viljelykasvi	pinta-ala (ha)	sato (to)
Leipäviljaa	1 350	1 208
Kauraa	1 689	1 581
Perunaa, juurikasveja	1 300	9 021
Pellavaa, hamppua	42	

Muutamat yksiköt harjoittivat myös puutarhakasvien viljelyä. III Armeijakunnan sato vuonna 1943 oli²⁷⁹:

Tuote	määrä (kg)
Tomaattia	453
Selleriä	20
Kurkkuja, isoja	1 037
Punajuurta	200
Kurkkuja, avomaa	229
Lanttua	3 770
Retiisiä	100
Sikurijuurta	700
Salaattia	717
Sipulia	322
Pinaattia	76
Sokerijuurta	650
Sokerihernettä	602
Kurpitsaa	50
Porkkanaa	4 450
Lehtitupakkaa	85
Naurista	3 536
Persiljaa	300 ^a
Keräkaalia	1 356
Purjoa	320
Valmista hapankaalia	275
Uutta perunaa	10 068
Silpohernettä	133
Chrysanteum- kukkia	75 ^a
^a nippua	

Hyvin menestyneillä kasvitarihviljelyksillä saatiin vaihtelua ruoanpitoon kesällä. Miehistö koki maataloustyöt myönteisesti viihdytyksenä²⁸⁰.

²⁷⁶ 7. Divisioonan esikunta No 9849/VI b/25. 18.12.1942. T 3362/42.

²⁷⁷ Päämaja. Pääintendentin osasto 15.7.1944. T 19494/23.

²⁷⁸ Päämaja. Pääintendentin osasto. 16.7.1944. T 19494/23.

²⁷⁹ III Armeijakunnan Esikunta No 60/VI/54 sal. Liite No 2/1. 19.1.1944. T 19494/23.

²⁸⁰ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 2841/Pääint.tsto/3 e/sal. 22.5.1943. T 4133/4.

Päämaja tiedotti suuren sadon käytöstä: joukko-osastot eivät saaneet ottaa mitään suoraan käyttöönsä Puolustusvoimien viljelyksiltä. Sato oli luovutettava kenttävarastoon, josta joukoille luovutettiin satoa, kuten elintarvikkeista oli määrätty. Leipävilja tuli lähettää hyvin kuivattuna ja puhdistettuna elintarvikevarikolle, herne, juurikasvit ja vihannekset luovuttaa joukkojen muonitukseen. Ne oli käytettävä ensin ja säästettävä perunaa. Sotavankileireille tuli valmistaa hapankaalia tulevan talven varalle²⁸¹.

Kesällä 1944 jatkettiin viljelytoimintaa. II Armeijakunnan alueella viljelypinta-ala oli 386 ha ja viljelykasveina ohra, herne, kaura, hamppu ja peruna, jota viljeltiin 82 ha²⁸². Kaikkiaan kevätkylvöt rintamalla olivat leipäviljaa 1 350 ha, kauraa 1 689 ha, perunaa ja juurikasveja 1 342 ha. Vetäytymisvaiheessa ne jäivät kokonaan vihollisen haltuun. Silti joukot osallistuivat sadonkorjuuseen. Koska rauhan teossa maan pinta-ala supistui 14 % ja leipäviljan saanti ulkomailta näytti vaikeutuvan entisestäänkin, pyrittiin viljelysten sato korjaamaan evakuoitavalta alueelta. Siinä pantiin pääpaino leipäviljan talteenottoon ja kotialueelle evakuoimiseen. Sadonkorjuuponnistuksiin joukot osallistuivat aina rykmentinkomentajia myöten. Viljaa saatiin puitua ja evakuoitua 23.9.1944 mennessä: ruista 10 763 to, ohraa 5 449 to, vehnää 8 470 to, kauraa 4 871 to ja hernetä 416 to. Perunaa nostettiin 1963 ha:lta eli 13 644 to, nostamatta jäi 2 565 ha. Korjatuksi saatu leipäviljasato vastasi noin yhden kuukauden armeijan kulutusta²⁸³.

Karjanhoidossa sikojen kasvatus oli yleisintä. Marraskuussa 1941 annettiin sotatoimiyhtymille oikeus perustaa sikaloita, jos jäte- ja sijoitustilanne yksikössä sallivat sen. Sikojen ruokintaan sai käyttää vain ruoanjätteitä. Kannaksen Ryhmä ja Aunuksen Ryhmä hankkivat ensimmäisinä porsaita. Muille niitä ei vielä voitu toimittaa, sillä porsaitten ruokinta tuotti vaikeuksia. Ei ollut porsaille välttämätöntä maitoa²⁸⁴.

²⁸¹ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 4631/Pääint.tsto/T/1 b sal. 19.8.1943.

²⁸² II Armeijakunnan Esikunta No 583/Tuo.tsto/2 i. 4.10.1944. T 19495/6.

²⁸³ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 6636/Pääint.tsto K/5 a sal. 26.10.1944. T 19494/14.

²⁸⁴ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 4469/Pääint.tsto/E. 29.6.1942. T 19492/12.

Rintamajoukkojen sikatilanne loka-marraskuussa 1942 oli^{285,286,287,288,289,290,291,292}:

Yksikkö	Sikoja (kpl)	Lihaa tuotettu (kg)
Kannaksen Ryhmä	279	5 598
Aunuksen Ryhmä	301	
Aunuksen Ryhmä	222	847
Maaselän Ryhmä	81	131
III Armeijakunta	80	170
14. Divisioona	21	
Ilmavoimien esikunta	13	
Merivoimien esikunta	82	542

Rintamajoukot tuottivat vuonna 1943 sianlihaa 102 564 kg. Joillakin yksiköillä oli lehmii hoidettavana. Niiden maito käytettiin pääasiassa sairaaloitten dieettipotilaille²⁹³. Annuksen Ryhmä tuotti maitoa 144 230 litraa ja tuoretta lihaa 1 590 kg vuonna 1943²⁹⁴.

Keväällä 1944 joukoilla oli yhteensä 3 648 sikaa ja lisäksi porsaita, Vetäytymisvaiheessa täysikasvuiset siat teurastettiin joukkojen muonitukseen²⁹⁵. Jatkosodan aikana Viipurissa toimi tuotantolaitos, joka valmisti lihajalosteita naudan-, sian- ja hevosenlihasta joukkojen käyttöön²⁹⁶. Joukkojen karjatilanne tammikuussa 1944 oli^{297,298,299,300,301,302}:

Yksikkö	Eläimiä
III Armeijakunta	73 nautaa, 192 sikaa
Laatokan Rannikko Prikaati	48 sikaa, 2 lehmää, 1 vasikka, 11 vuohta, 2 pukkia, 11 lammasta
Merivoimat	100 sikaa
Kannaksen Ryhmä	647 sikaa, 67 lehmää, 3 sonnia, 5 hiehoa, 8 vuohta
Yhteysesikunta Roi	34 sikaa, 1 lehmä, 1 hieho, 1 vasikka
Aunuksen Ryhmä	1 130 sikaa, 138 nautakarjaa

Itä-Karjalassa harjoitettu hirven ja erilaisen pienriistan metsästys kohensi joukkojen lihatilannetta. Päämajassa todettiin maaliskuussa 1942: ”*Kuluneen talven aikana on joissakin tapauksissa harrastettu hirven, peuran ja poron metsästyä. Saadut lihat on*

²⁸⁵ Kannaksen Ryhmän Esikunta No 3586/VI/Int./268. 6.11.1942. T 19492/14.

²⁸⁶ Annuksen Ryhmän Esikunta No 5039/VI/33. 18.10.1942. T 19492/14.

²⁸⁷ Annuksen Ryhmän Esikunta No 4919/VI/33. 12.10.1942. T 19492/14.

²⁸⁸ Maaselän Ryhmän Esikunta No 2953/VI/27. 12.10.1942. T 19492/14.

²⁸⁹ III Armeijakunnan Esikunta. Huolto-osasto 880/VI/46 h. 12.10.1942. T 19492/14.

²⁹⁰ 14. Divisioonan esikunta No 2652/VI/14/F/L 10 891. 12.10.1942. T 19492/14.

²⁹¹ Merivoimien esikunta. Talousosasto No 3304/Tal. 14.10.1942. T 19492/14.

²⁹² Ilmavoimien esikunta Ye.os. No 13 325/IV Int./9 b. 9.10.1942. T 19492/14.

²⁹³ Päämaja. Pääintendentin osasto. 16.7.1944. T 19494/23.

²⁹⁴ Annuksen Ryhmän Esikunta No 535/VI b/33 b. 25.1.1944. T 19494/23.

²⁹⁵ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 6636/Pääint.tsto K/5 a sal. 26.10.1944. T19494/14.

²⁹⁶ Kannaksen Ryhmän Esikunta No 164/VI Int./237 sal. 19.1.1944. T 19494/23.

²⁹⁷ III Armeijakunnan Esikunta No 61/VI/54 sal. Liite 3. 12.1.1944. T 19495/7.

²⁹⁸ Laatokan Ran Prik. No 4899/Huolto 1. 19.1.1944. T 19495/7.

²⁹⁹ Merivoimien Esikunta No 100/Tal./sal. 19.1.1944. T 19495/7.

³⁰⁰ Kannaksen Ryhmän Esikunta No 62/VI Int./217 sal. 13.1.1944. T 19495/7.

³⁰¹ Yhteysesikunta Roi No 43/VI/43 c sal. 13.1.1944. T 19495/7.

³⁰² Kannaksen Ryhmän Esikunta no 164/VI Int./237 sal. 19.1.1944. T 19494/23.

*käytetty puolustuslaitoksen muonituksessa*³⁰³. Miesten kertomisista päätellen hirviä kaadettiin lihan tarpeen mukaan asemasodan alussa. Itä-Karjalan alueella hirvenmetsästys tuli luvanvaraiseksi. Ensimmäiset kaatoluvat olivat voimassa 16.10. - 15.12.1942. Joulukuun alkuun mennessä lupa oli myönnetty 1 200:lle hirvälle³⁰⁴. Niiden voimassaoloaikaa jatkettiin tammikuun loppuun yksikköjen tarpeisiin suoritettua metsästystä varten³⁰⁵. Joulukuun 1. päivään mennessä oli kaadettu yhteiseen käyttöön 113 hirveä ja joukot olivat pyytäneet lisäksiintioita ja jatkoaikaa metsästyksen³⁰⁶. V Armeijakunnan alueella todettiin karhukanta varsin runsaaksi lokakuussa 1942. Koirien puutteessa ryhdyttiin karhujen kiertämiseen³⁰⁷. Maaselän Ryhmä ilmoitti tammikuussa 1944 metsästyssaaliiksi 187 hirveä ja muuta riistaa 2 597 kpl, joukossa 6 karhua. Yhteensä lihaa saatiin 29 340 kg³⁰⁸. Heinäkuussa Päämaja kertoi metsästyssaaliin olleen 83,5 to, josta 725 hirveä³⁰⁹.

Kalastusmahdollisuudet Itä-Karjalassa olivat erinomaiset. Ensimmäisenä jatkosodan talvena Päämaja suosittelee joukoille avantokalastusta ja lupasi hankkia tarvittavia välineitä³¹⁰. Keväällä 1942 Aunuksen Ryhmässä järjestettiin kalastusta vaihtelun aikaansaamiseksi ruoanpitoon ja viihdytystarkoituksessa. Tarvitut kalastusvälineet saatiin sotasaalista. Aluksi oli 45 pyyntiryhmää joukoissa palvelleista ammattikalastajista koottuna. Vihollisen partisaani- ja partiotoiminnan vuoksi kalastus tapahtui pääasiassa Pohjois-Äänisellä. Saalis oli 15.10.1942 mennessä 54 370 kg kalaa. Kalastus tuotti parhaiten Laatokalla³¹¹. Karjalan Armeijan alueella perustettiin kalastustoimisto ja pyyntiryhmiä ammattikalastajista *"Itä-Karjalan kalakannan hyödyntämiseksi"*. Myös perustettiin kenttäsuolaamoita ja -savustamoita kohtuullista kalan käyttöä ylittäneen saaliin säilömiseksi. Kunnollisesti käsiteltyä kalaa varattiin keski- ja loppukesää varten. Kalat käytettiin muonituksessa lihan vaihtolajina. Kalastuksessa oli huolehdittava kalakannan säilymisestä ja noudatettava Kanta-Suomessa voimassa ollutta lakia³¹². - Runsaasti kalaa saaneille joukko-osastoille määrättiin 7. Divisioonassa lihattomia muonapäiviä, jolloin lihaa ei luovutettu täydennykseksi. Arvokala (suuri siika, lahna, lohi) säästettiin alkukesästä suolaamalla. Säilöttäväksi kelpaamatonta (ahven, kuha, hauki) saatiin varsin runsaasti jokapäiväiseen käyttöön³¹³. Päämajan tilastojen mukaan kalasaalis kesä-heinäkuulla oli 51 985 kg eli 247 994 päiväannosta. Se merkitsi lihan säästöä 15 970 kg³¹⁴. Elokuulla saalis oli 26 612 kg. Lihaa säästy 10 449 kg³¹⁵. Säästö oli arvokasta lihan hankintavaikeuksien takia. Rintamamiesten kalastus- ja metsästysmahdollisuuksista kerrottiin kotirintamallakin. Helsingin Sanomat kertoi valokuvien kera 26.10.1942 *"muualla Suomessa"* harvinaisesta suurriistan runsaudesta Aunuksen Karjalassa ja karujen järvien kalarunsaudesta. *"Mitä lajiluvuista puuttuu, se korvautuu määrässä"*³¹⁶.

Rintamallakin metsissä kasvoi marjoja ja sieniä. Syksyllä 1942 7. Divisioonan esikunta

³⁰³ Päämaja. Intendentin osasto No 1975/Int.tsto. 18.3.1942. T 19492/11.

³⁰⁴ Aunuksen Ryhmän Esikunta No 5470/VI a/5 sal. 11.12.1942. T 19492/9.

³⁰⁵ V Armeijakunnan Esikunta No 3637/X/43. 12.12.1942. T 2121/3.

³⁰⁶ Päämaja. Pääintendentin osasto 2/f. Muistio. 2.12.1943. T 19494/23.

³⁰⁷ V Armeijakunnan Esikunta No 2702/X/43. 1.10.1942. T 2130/3.

³⁰⁸ Maaselän Ryhmän Esikunta No 277/Tuo.tsto/15 a sal. 17.1.1944. T 19494/23.

³⁰⁹ Päämaja. Pääintendentin osasto. 16.7.1944. T 19494/23.

³¹⁰ Päämaja. Intendentin osasto No 581/Int.tsto/E. 27.1.1942. T 19497/6.

³¹¹ Aunuksen Ryhmän Esikunta No 5470/VI a/5 sal. 11.12.1942. T 19492/9.

³¹² Karjalan Armeijan Esikunta. Huolto-osasto No 915/VI/7. 24.2.1942. T 19492/11.

³¹³ 7. Divisioonan esikunta No 1159/3/IV sal. 20.6.1942. T 3362/42.

³¹⁴ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 5629/Pääint.tsto/E. 19.8.1942. T 19492/13.

³¹⁵ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 6342/Pääint.tsto/E. 19.9.1942. T 19492/13.

³¹⁶ Roos 1942.

kiinnitti huomiota niiden keruuseen. *”Itä-Karjalassa on odotettavissa tänä syksynä kohtalainen sienisato. Kun sieniä voidaan menestyksellä käyttää erilaisten ruokien valmistuksessa..., on sienten keruu ja talvisäilöntä suoritettava ennen syyshallojen tuloa... Samoin marjojen keruuseen on kiinnitettävä huomiota”*³¹⁷.

Muonituksessa tarvittiin erilaisia ruoanvalmistus- ja kuljetus välineitä. *”Koska puuastioiden ja erilaisten puutyötuotteiden valmistus on nykyoloissa välttämätön, on puutyökoneiden saanti suuremman työtehon aikaansaamiseksi kiireellinen”* esitti III Armeijakunnan esikunta ja pyysi koneita tuotannon tehostamiseksi³¹⁸. Päämaja kannatti puuastioiden valmistusta, koska siten säästettiin paitsi varoja myös kallisarvoisia raaka-aineita ja tehtaiden työvoimaa³¹⁹. JR 50 ilmoitti heinäkuussa 1943 valmistetun rekiä ja pärekoppia ruoankuljetusta varten³²⁰.

Joulukuussa kehoitettiin joukkoja valmistamaan puhdetöinänsä ensisijaisesti omaan käyttöönsä *”keittiökalusteita”*. Mikäli ylijäämää oli, toimitettiin ne Elintarvikevarikko 1:een. Niistä maksettiin³²¹. 18. Divisioonan esikunnassa todettiin puuesineiden tarpeellisuudesta: *”Ruoan kuljetusastioista ollut puutetta aikaisemmin. Nyt puute saadaan poistetuksi itse valmistetuilla puuastioilla”*³²². Muonituksen hyväksi rakennustoiminnassa muurattiin muuripatoja ja rakennettiin paistinuuneja laatikkoruokien valmistamiseksi ja savustusuuneja lihaa ja kalaa varten. Perunoiden säilytykseen rakennettiin kellareita ja kunnollisen veden saamiseksi kaivettiin kaivoja.

Päämaja esitti yhteenvetona tuotantotoiminnasta rintamalla: *”Tuotanto oli huipussaan vuonna 1943. Ruoanpidon kannalta tärkeimpiä tuotannon aloja olivat maatalous, karjatalous, teurastamo- ja lihanjalostus, metsästys ja kalastus sekä erilaisten tuotteiden keräys”*. Elintarvikkeiden tuotanto tonneina oli vuonna 1943³²³:

Tuote	määrä (to)
Sianlihaa	102 564
Kaloja	205
Metsänriistaa	83,5
Leipäviljaa	1 206
Kauraa	1 581
Perunaa, juurikasveja	9 021
Sieniä	48,5
Marjoja	204

Lisäksi harjoitettiin mm. metsätaloutta, jonka tuotteena hankittiin linnoitus- ja pioneeriosastojen tarvitsema puutavara sekä korsujen ym. rakennustavara, valmistettiin tiiliä, höylättiin päreitä, kerättiin parkkia ym. Taistelevalle armeijalle sinänsä vieras tuotantotoiminta oli vuonna 1943 rahalliselta arvoltaan suurempi kuin koko puolustuslaitoksen rauhanaikainen budjetti³²⁴.

³¹⁷ 7. Divisioonan esikunta No 1707/IV sal. 28.8.1942. T 3362/42.

³¹⁸ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 833/Pääint.tsto/4 e. 18.2.1943. T 19493/11.

³¹⁹ Päämaja. Intendentin osasto No 6633/Int. 1/11/3. 30.7.1943. T 19493/11.

³²⁰ JR 50 esikunta No 746/IV/60. 13.7.1943. T 4133/4.

³²¹ Päämaja. Pääintendentin osasto No 7069/Pääint. 2/E. 10.12.1943. T 19493/11.

³²² 18. Divisioonan esikunta No 686/VI Int./1214 sal. 13.4.1944. T 19495/6.

³²³ Päämaja. Intendentin osasto. 16.7.1944. T 19494/23.

³²⁴ Päämaja. Intendentin osasto. 16.7.1944. T 19494/23.

5.4 Ongelmalliset ruoka-aineet muonituksessa

Muutamat elintarvikkeet olivat rintamamuonituksessa ongelmallisia. Miehet kaipasivat perunaa. Sen pitkäaikainen puute vaikutti mielialaan. Leipäannos oli riittämätön nuorille miehille ja huolestutti heidän esimiehiään, rintamalääkäreitä ja kotiväkeäänkin. Maataloustuottajien edustaja pelkäsi armeijan syövän lehmät loppuun. Päämaja piti maitoa tärkeänä ruoka-aineena rintamallakin.

5.4.1 Perunaa kaivattiin rintamalla

Riittävä hyvälaatuisen tuoreen perunan saaminen joukoille rintamalla oli tavoite. Talvisin perunoiden kuljetus ja säilytys tuottivat ongelmia. Jäätyneiden perunoiden säilytykselle ja käytölle annetut ohjeet eivät aina menneet perille. Pitkien kuljetusmatkojen aikana perunoita kolhiutui ja pilaantui. Vasta lämpimien vaunujen myötä talvikuljetus ja rakennettujen kellareiden avulla säilytys onnistuivat. Tilanne rintaman eri osilla vaihteli suuresti. Välillä jouduttiin olemaan pitkään täysin ilman perunaa, välillä jossain yksikössä kehoitettiin lisäämään perunan käyttöä. Jatkuva vaihtolajien varassa eläminen koetteli miesten mielialaa. Perunaa kaivattiin. Päämaja patisti kuoriperunan käyttöön vaihtelun saamiseksi ruokaan. Kuivaperuna oli miehille uutta ja outoa eikä sitä koettu maittavaksi.

Päämaja kehotti YH:n aikana ja talvisodan alussa sotatoimiyhtymiä hankkimaan perunaa paikallishankintana ja varastoimaan sitä joukkojen läheisyyteen. Varikoilta kuormattiin suuria määriä Pohjois-Suomeen: marraskuun lopulla Kemijärvelle, Rovaniemelle ja Kajaaniin 50 000 kg kuhunkin³²⁵. Varastopaikkoja hankittiin. 1. Divisioonan esikunta kehotti etsimään perunan säilytyspaikoiksi riisiä ja muita lämmitettäviä suojia tai kaivamaan maakuoppia³²⁶. Talven tullen perunat jäätyivät ja jätettiin muonakuormista pois³²⁷. Päämaja patisti jäätyneen perunan käyttöön ja vetosi hygieenikkonsa Lojanderin lausuntoon: ”Jäätynyttä perunaa voidaan käyttää ilman sanottavampaa haittaa ruoan ravintopitoisuudelle tai maulle”³²⁸. Kannaksen Armeijakunnan esikunta käski käyttämään jäätynyttä perunaa huolimatta kuorimisvaikeuksista C-vitamiinin saannin turvaamiseksi³²⁹. Lääkintöosasto antoi jäätyneen perunan säilytys- ja ruoaksi valmistusohjeita³³⁰.

Jatkosodan syttyessä kesällä 1941 maan perunavarastot olivat erittäin vähäiset. Joukoilla oli perunan saantivaikeuksia koko satokauden 1941 - 1942 ajan. Perunaa korvattiin pääasiassa herneillä ja makaronilla. Niidenkin varastot olivat rajoitetut. Talven varalle ei perunaa voitu rintamalle varastoida. Tarvittuja kellareita ei ollut³³¹. Joillakin yksiköillä perunan saanti vaihteli sotatoimien mukaan. IV Armeijakunta koki jonkin verran pulaa ennen hyökkäysvaihetta, jonka aikana saanti oli kokonaan lamassa. Sen jälkeen perunaa saatiin runsaasti nostamalla vallatun alueen pelloista³³². Syys- lokakuun vaihteessa Aunuksessa ”joukkojen muonitus oli monessa suhteessa kiitettävää. Joukoilla oli tuoretta perunaa.”³³³. Heinäkuussa 1941 7. Divisioonalla ei ollut perunoita, 5/7 annoksesta

³²⁵ Päämaja. Taloustarkastusosasto No 220/5 sal. 22.11.1939. T 4884/12.

³²⁶ 1. Divisioonan esikunta No 205/Int./150. 12.11.1939. T 1078/21.

³²⁷ Päämaja. Huolto-osasto No 1029/Huolto 1/sal. 18.2.1940. T 4884/12.

³²⁸ Päämaja. Huolto-osasto No 974/Huolto 1/40 sal. 16.2.1940. T 4884/12.

³²⁹ Kannaksen Armeijan Esikunta No 570/Int./296/40. 25.2.1940. P 1078/2.

³³⁰ Päämaja. Huolto-osasto No 1028/Huolto 1/40 sal. 18.2.1940. T 4884/12.

³³¹ Pääintendentti. T 19497/15.

³³² IV Armeijakunnan Esikunta No 849/VII/205 b. Kirje 21.9.1941. T 20948/F₆.

³³³ Lääk.kapt. Simola. Tarkastuskäynti Aunuksessa ja Itä-Karjalassa 28.9.-2.10.1941. T 19497/15.

korvattiin herneillä ja 2/7 makaronilla³³⁴ eli siellä syötiin hernekeittoa viitenä päivänä viikossa. Päämaja kehotti etenkin levossa olleita joukkoja ruokalajien vaihteluun, ”*koska aineita ei voida vaihtaa, menetelmät on vaihdettava*”³³⁵. III Armeijakunta muistutti kuoriperunasta vaihtelun tuojana ja vitamiinilähteenä³³⁶. - Talvella pakkasten tultua perunat jäätyivät viimeistään kuljetuksen aikana eikä jäätyneitä osattu käyttää tai säilyttää, vaikka ohjeita annettiin. Vahinkoja tapahtui. ”*On todettu jäätynyttä perunaa varastoidun lämpimiin korsuihin*”³³⁷. Joissakin yksiköissä perunat olivat kahdesti jäätyneitä³³⁸. ”*Lajitteluakaan ei aina suoritettu huolella*”³³⁹. Divisioonien esikunnista kyllä teroitettiin ”*erikoisesti on valvottava, ettei käyneitä (”palaneita”) perunoita lähetetä joukoille, ne on korvattava, kunnollisen perunan puutteessa herneillä, makaronilla tai jauhoilla ja ryyneillä*”³⁴⁰. Kuoriperunan käytön edistämiseksi pyrittiin jakamaan käristyslaitteita kastikkeen valmistusta varten. Vaikka laitteita oli, niitä ei käytetty ja kuoriperunan valmistus jäi vähäiseksi vielä tammikuulla 1942³⁴¹.

Lääkintäkapteeni Simola teki perunakokeita ja totesi, ettei kovaksi jäädytetty peruna sulaneena imelly. Toistunut jäädyttäminen ja sulattaminen sitkisti, joten peruna oli säilytettävä sulattamatta. Jäätyneessä perunassa C-vitamiini säilyi muuttumattomana³⁴². Myöhemmin Simola totesi jäätyneen perunan kuljetuksen onnistuneen hyvin. Ennakkoluuloista johtuneet väitteet perunan pilaantumisesta jäätyneenä olivat käyneet vähitellen harvinaisiksi. ”*Pääasia on, että sulamisen jälkeen peruna käytetään nopeasti. - Olisi harkittava imeltyneen perunan käyttöä leivän jatkeena*”³⁴³. Epävarmojen säiden vuoksi Päämaja määräsi maaliskuun alusta perunat lähetettäväksi sulina Itä-Karjalassa ja jäätyneinä Kannakselle ja Pohjois-Suomeen³⁴⁴. Perunapula ja kuljetusvaikeudet rajoittivat kuivan perunanvalmistusta³⁴⁵. Joissakin yksiköissä peruna korvattiin maaliskuun 1942 alusta kokonaan vaihtolajeilla³⁴⁶, toisissa perunaa riitti käytettäväksi. Säiden lämmitessä ne kuitenkin sulivat ja pilaantuivat³⁴⁷. Saksasta saatiin ostaa 3 866 to perunaa. Se mahdollisti rajoitetun jakelun kesäkuussa 1942³⁴⁸. Kun perunavarastot tyhjenivät kesällä kokonaan, muonan ravintoarvo vähentyi ja joukoille määrättiin jaettavaksi 50 g kuivaa tai 70 g pehmeätä leipää sekä C-vitamiinitabletti päivässä joka miehelle ajalla 15.8. - 15.9.1942³⁴⁹. - Joukko-osastoissa, joissa oli omia perunaviljelyksiä, satoa sai käyttää syyskuun alusta lähtien, kunnes säännölliseen jakeluun päästiin³⁵⁰.

Talvella ei voitu välttää perunoiden paleltumista, sillä lämpimiä rautatievaunuja ei ollut eikä niistä olisi ollut hyötyäkään. Maakuljetuksen aikana ja täydennyspaikoissa perunat

³³⁴ 7. Divisioonan esikunta No 154/os 3/IV sal. 14.7.1941. T 3362/37.

³³⁵ Päämaja. Intendentin osasto No 3629/Int.tsto. 12.11.1941. T 10551/8.

³³⁶ III Armeijakunnan Esikunta No 5531/Huolto/VI/54 sal. 2.12.1941. T 10548/5.

³³⁷ 7. Divisioonan esikunta No 84/3/IV/sal. 16.1.1942. T 3362/37.

³³⁸ 7. Divisioonan esikunta No 663/3/VII/53 sal.5.4.1942. T 2130/10.

³³⁹ Karjalan Armeijan Esikunta No 644/VI/20. 10.2.1942. T 19492/23.

³⁴⁰ 7. Divisioonan esikunta No 261/3/IV sal. 10.2.1942. T 3362/42.

³⁴¹ Karjalan Armeijan Esikunta No 644/VI/20. 10.2.1942. T 19492/23.

³⁴² Lääk.maj. Simola 10.3.1942. T 20948/F₁₄.

³⁴³ Lääk.maj. Simola 21.2.1942. T 19492/11.

³⁴⁴ Päämaja. Intendentin osasto No 1641/Int.tsto/E. 7.3.1942. T 19492/11.

³⁴⁵ Päämaja. Intendentin osasto No 7/Int. 1/sal. 2.1.1942. T 19497/16.

³⁴⁶ Huoltokäskey 6/42. 1.3.1942. T 19492/7.

³⁴⁷ Päämaja. Valvontaosasto No 6477/Valv. 2/sal. 17.5.1942. T 19492/23.

³⁴⁸ Huoltotilannekatsaus 1.7. - 30.9.1942. T 19492/17.

³⁴⁹ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 5583/Pääint.tsto/E a. 14.8.1942. T 19492/13.

³⁵⁰ Päämaja. Huoltotilannekatsaus 11.9.1942. T 19492/17.

olisivat kuitenkin jäätyneet³⁵¹. Tulevaa talvea ajatellen Päämaja määräsi 1942 ”on rakennettava perunakellareita, miehuummin useita pienempiä sotatoimiyhtymien viljelysalueille”³⁵². Rakentamista kiirehdyttiin syksyllä³⁵³. Joukkojen luokse eteen kehoitettiin varastoimaan kahden kuukauden tarve. Se oli omien viljelysten sadon lisäksi 8-10 milj. kg kotialueelta. Vaunupula vaikeutti kuljetuksia³⁵⁴. Varastoinnista huolimatta perunapulaa koettiin joissakin yksiköissä. 7. Divisioonassa määrättiin ”Perunaa saadaan käyttää 6.12.1942 lähtien vain kaksi kertaa viikossa ... 1) Tuore peruna saatava riittämään 31.3.1943 saakka, 2) Nyt hallussa olevasta perunamäärästä on varattava siemen ensi kesän viljelyksille. 3) ... perunat kolhiutuneita aika pahoin, joten pilaantumisprosentti on suuri.” Perunan käyttöä oli pakko rajoittaa, ”että edes jossain määrin voitaisiin käyttää myös kevättalvella”³⁵⁵. Pari viikkoa myöhemmin määräystä muutettiin: 30.12.1942 lähtien perunaa ja juurikasveja sai käyttää 3 kg miestä kohti viikossa huhtikuun alkuun saakka. Puuttunut annoksen määrä korvattiin kuivilla juureksilla³⁵⁶.

Kellareihin kerättyjen varastojen ansiosta peruna voitiin jakaa joukoille jäätymättömänä koko talvikauden 1942 - 1943. Rautatievaunuihinkin oli saatu lämmityslaitteita³⁵⁷. Säilyvyys todettiin talvella huonoksi ja joukkoja kehoitettiin käyttämään 40 - 60 % annoksesta perunana ja korvaamaan vain loput vaihtolajeilla³⁵⁸. Kevättalvella Päämaja kehotti säästeliäisyyteen perunan käytössä ja korvaamaan 20 % annoksesta kuivalla perunalla³⁵⁹. Sitä oli varattu pakkaskausiksi. Leudon talven vuoksi perunaa oli voitu kuljettaa ja kuivan perunan käyttö jäänyt vähäiseksi vain keskitalvelle ja kelirikon ajaksi. Huhti- heinäkuulla voitiin joukoille toimittaa perunaa tarvittu määrä. Elokuussa vanha peruna säilyi huonosti³⁶⁰. Kesällä 1943 perunatilanne oli vaihteleva. Joillakin joukko-osastoilla oli niin runsaat varastot, että niitä kehoitettiin lisäämään perunan käyttöä³⁶¹. Toisilla perunat olivat pilaantuneet ruoaksi kelpaamattomiksi³⁶². Elokuussa joukot saivat käyttää omien viljelystensä satoa korkeintaan kahdesti viikossa³⁶³. Kotiseudulta varhaisperunaa ei voitu heikon säilyvyyden takia toimittaa. Ne olivat myös kalliita. Vasta syyskuussa peruna kesti kuljetuksen³⁶⁴.

Syksyllä 1943 joukkoja kehoitettiin perunan varastointiin, Itä-Karjalassa jopa koko talveksi³⁶⁵. Paikoin varastointi epäonnistui³⁶⁶. Käytettäväksi jäi vain pieni määrä³⁶⁷. Puutettakin ilmeni ja ruoka koettiin yksitoikkoiseksi³⁶⁸. Talvikaudeksi joulupäivästä huhtikuun puoliväliin 1944 peruna-annos korotettiin 1 000 g:ksi päivässä. Tavanomaiseen

³⁵¹ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 7088/Pääint.tsto/3 e sal. 24.10.1942. T 19492/9.

³⁵² Pääintendentin toimisto No 3819/Pääint.tsto/E. 3.6.1942. T 19492/12.

³⁵³ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 6231/Pääint.tsto/3 e sal. 14.9.1942. T 19492/8.

³⁵⁴ Päämaja. Intendentin osasto No 1861/Int 1/sal. 24.9.1942. T 19492/17.

³⁵⁵ 7. Divisioonan esikunta No 8782/VI a/4 b. 5.12.1942. T 3362/42.

³⁵⁶ 7. Divisioonan esikunta No 9069/VI a/4 b. 20.12.1942. T 3362/42.

³⁵⁷ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 2841/Pääint.tsto/3 e sal. 22.5.1943. T 4133/4.

³⁵⁸ Päämaja. Intendentin osasto No 337/Int. 1/11/3. 14.1.1943. T 19513/2.

³⁵⁹ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 2024/Pääint.tsto/E. 17.4.1943. T 19493/7.

³⁶⁰ Päämaja. Intendentin osasto No 5509/Int. 1/2. 22.6.1943. T 19513/2.

³⁶¹ JR 50 esikunta No 746/TV/60. 13.7.1943. T 4133/4.

³⁶² Pioneeripataljoona 13 No 1140/IV/333 sal. 1.8.1943. T 4133/4.

³⁶³ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 4631/Pääint.tsto/T/1 b sal. 19.8.1943. T 19513/2.

³⁶⁴ Päämaja. Intendentin osasto No 8344. 29.9.1943. T 19513/2.

³⁶⁵ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 5353/Pääint.tsto/E sal. 8.9.1943. T 19493/10.

³⁶⁶ 7. Divisioonan esikunta no 5471/VI a/169 c sal. 9.11.1943. T 4133/4.

³⁶⁷ Esikunta K/V AKE No 4/14 b. 3.1.1944. T 4133/4.

³⁶⁸ Maaselän Ryhmän Esikunta No 2232/VI/16 sal. 6.10.1943. T 19493/10.

annokseen, 800 g, palattiin 15. päivänä huhtikuuta varastojen ehtyessä³⁶⁹. Joukoille oli varattu talvikäyttöön 27 milj. kg perunaa. Huhtikuussa ajateltiin esikunnissa jo seuraavan kesän satoa. Sen turvaamiseksi pyrittiin rintamajoukkojen viljelyksiä tehostamaan Itä-Karjalassa. *”Perunaa on koetettava saada tuotetuksi niin paljon kuin mahdollista”* todettiin Aunuksen Ryhmän Esikunnassa³⁷⁰.

Kesäksi rintamajoukkojen lähelle oli varastoitu runsaasti perunaa. Vetäytymisvaiheessa varastoja tuhoutui ja tuhottiin. Jouduttiin perunan puutteeseen ja vaihtolajien käyttöön³⁷¹. Siitä huolimatta *”miehet olivat poikkeuksetta tyytyväisiä ruoan laatuun lukuun ottamatta joka paikassa esitettyä toivomusta, että tuoretta perunaa jaettaisiin mahdollisimman pian”* kertoi Taloushuoltotarkastus II Armeijakunnasta elokuussa 1944³⁷². Päämajan mukaan: *”Kesäkuun alussa alkanut hyökkäys vaikutti alusta alkaen tärkeän elintarvikkeemme, perunan, vähenemiseen. Hyökkäyksen alussa oli joukkojen varastoja täydennetty kesäkautta varten --- perunamäärät olivat joukkojen hallussa. Vihollisen nopean etenemisen ja evakuoitinvaikeuksien takia jäivät nämä varastot viholliselle. --- Joskin joukot ymmärsivät tilanteen, aiheutti perunan puuttuminen n. 3- 3½ kuukauden aikana tyytymättömyyttä ---puute vaikutti koko ruokavalioon ---”*³⁷³. Perunan puute aiheutti joukoissa paikoin omavaltaisuutta: *”Tietoon on tullut, että joukot ovat eräissä yhtymissä ryhtyneet ottamaan nuorta perunaa evakuoitun alueen viljelysiltä. Tämä on jyrkästi estettävä. Ko. alueella on edelleenkin voimassa --- yksityisomistusoikeus eikä puolustuslaitoksella ole oikeutta alueen satoon, joka kuuluu viljelmien omistajille”*³⁷⁴. Sotatoimiyhtymät saivat 1.9. alkaen luvan nostaa ja käyttää alueensa satoa kerran viikossa³⁷⁵. Vetäytymisvaiheessa ja sen jälkeenkin tuoretta perunaa käytettiin *”tilapäisesti”* siellä, missä sitä oli saatavissa³⁷⁶. Jos perunaa oli, sitä sai käyttää vaikka viikon jokaisena päivänä. Ruoan yksipuolisuus poistui, *”mikä herätti tyytyväisyyttä joukoissa”*³⁷⁷.

5.4.2 Leipä, rintamaruoan tärkeä elintarvike

Leivän merkitys elintarvikkeena rintamalla korostui erikoisesti silloin, kun keittoruokaa ei voitu valmistaa tai kuljettaa. Oli tilanteita, jolloin miehet elivät pelkän kahvinkorvikkeen ja leivän varassa. Leipäannoksen riittävyys vaihteli miesten aktiivisuuden mukaan. Aina ei annosta käytetty kokonaan. Liikuntasotavaiheissa ja nuorilla miehillä annoskaan ei riittänyt. Leivällä käytiin myös kauppaa ja sitä käytettiin väärin, kiljunvalmistukseen. Sotien alussa leipomoiden tuotantokyky joutui koetukselle puolustusvoimien leivän tarpeen tyydyttämisessä. Jatkosodan rauhallisessa vaiheessa rintamallakin leivottiin ja saatiin hyväläatuista tuoretta leipää.

Talvisodan aikana maassa oli leipäviljaa riittävästi, mutta jatkosodan alussa *”elettiin kädestä suuhun, leipävarastoja ei ollut. Lähetysmääräyksiä annettiin, vaikkei ollut tietoa, mistä leipä saadaan. Pelastuksen toivat Ruotsin myöntämät näkkileipälähetykset,*

³⁶⁹ Päämaja. Pääintendentin osasto No 1835/Pääint./20 a. 1.4.1944. T 10552/15.

³⁷⁰ Aunuksen Ryhmän Esikunta No 1996/VI b/40 a. 27.4.1944. T 19494/22.

³⁷¹ Päämaja. Pääintendentin osasto No 4258/Pääint. 2/20 a. 18.7.1944. T 10552/15.

³⁷² Päämaja. Pääintendentin osasto No 5357/Pääint. K/5 a. 26.8.1944. T 19495/5.

³⁷³ Päämaja. Pääintendentin osasto No 6636/Pääint. K/5 a sal. 26.10.1944. T 19494/14.

³⁷⁴ Päämaja. Pääintendentin osasto No 5001/Pääint 4/41 f. 11.8.1944. T 10552/15.

³⁷⁵ Sanoma 4751. 29.8.1944. T 10552/15.

³⁷⁶ Puolustusvoimien kuukausisairasilmoitus 1.-30.6.1944. T 10553/8.

³⁷⁷ Päämaja. Pääintendentin osasto No 6636/Pääint. K/5 a sal. 26.10.1944. T 19494/14.

vaikkakaan *happamaton, liian mureneva leipä ei ollut pidettyä*³⁷⁸. Jauhotkin olivat vähissä joulukuulla 1941³⁷⁹. Tilanne helpottui tammikuun 1942 puolivälissä leipäviljan osalta³⁸⁰ ja huhtikuussa laivaliikenteen alettua viljaa saatiin Saksasta maahan³⁸¹. Uusien leipätehtaiden ansiosta armeijan leiväntarve voitiin tyydyttää syksyllä 1943 ja yllätystenkin varalta saatiin elintarvikevarikoille riittävä perusvarasto. Suomalaista kovaa sotilasleipää pidettiin leipälaaduista parhaana³⁸². Saksalaisetkin huomasivat sen käyttökelpoisuuden. Päämaja sitoutui toimittamaan suomalaista näkkileipää heillekin, kun he toimittivat jauhot ja suolan³⁸³. - Koska tuoreen vehnäleivän kuljetusta rintamalle ei voitu järjestää, annettiin joukoille toivomansa lupa leipoa kastikejauhot ”*käntyksi*”, mikäli se oli mahdollista. Leipomisen ehtona oli, että ”*tuote kulkee myös etulinjaan eikä jää vain takajoukkojen iloksi*”³⁸⁴. Niin oli joissakin joukoissa meneteltykin ja oltu tyytyväisiä. - Leipäviljatilanne alkoi taas olla huolestuttava. Heinäkuussa 1943 viljavajaus oli 60 milj. kg. Vuoden sato osoitti 200 milj. kg vajausta eikä ulkoa tuonnista ollut tietoa³⁸⁵.

Joidenkin puolustuslaitokselle leipää valmistaneiden tehtaiden toiminta lopetettiin vuonna 1944. Tilalle hankittujen kanssa tehtyyn sopimukseen vaadittiin tarkoin merkittäväksi kohta leivän jäädyttämisestä ennen laatikkoihin pakkaamista ”*vuonna 1941 yleisesti havaitun homehtumisilmiön välttämiseksi*”³⁸⁶. 1942 kesälläkin V Armeijakunta oli saanut osaksi homehtunutta leipää³⁸⁷. Sellaisen leivän jako miehistölle kiellettiin. Jakaa sai hevosille eläinlääkärin luvalla³⁸⁸. Pehmeätä leipää käytettiin vain, kun vaihtelevuus ja miesten huonohampaisuus niin vaativat³⁸⁹, eikä kesäisin ollenkaan homehtumisvaaran vuoksi³⁹⁰. Leivän homehtumisen syitä pyrittiin selvittämään³⁹¹ ja siitä yritettiin saada käyttökelpoista paistamalla se uudelleen noin yhden minuutin ajan³⁹². Syyskuun 1944 lopussa Päämaja määräsi pehmeän leivän valmistuksen lopetettavaksi ja leivän toimitettavaksi yksinomaan kovana³⁹³. Lokakuussa 1944 Pohjois-Suomen tilanteen vuoksi määrättiin koti-, meri- ja ilmavoimien yksiköt käyttämään pehmeätä leipää, kovaa sai käyttää vain 25 % kulutuksesta³⁹⁴. Saksassa komennuksella ollut majuri oli tutustunut Saksan armeijan elintarvikkeisiin ja kiinnittänyt huomiota ns. kestoleipään. Päämaja antoi kehotuksen ryhtyä sellaisen leivän valmistukseen meilläkin³⁹⁵. Se ei olisi homehtunut - Muutakin pilaantumista sattui. ”*Etp 2:sta saapui täydennyksenä 230,4 kg voileipäkeksyjä, mitkä osoittautuivat sikäli pilaantuneiksi, että 32 ELK:ssa kymmenen miestä sairastui*

³⁷⁸ Puolustusvoimien Pääesikunta. Pääintendentin toimisto. 1945. Katsaus taloushuoltoon sodan 1941-1944 ajalta. Liite 2.

³⁷⁹ Päämaja. Intendentin osasto No 1715/Int./sal. 18.12.1941. T 19497/16.

³⁸⁰ Päämaja. Intendentin osasto. 8.4.1943. Katsaus huoltotilanteeseen joulukuun 1941-maaliskuu 1942. Liite. T 19492/14.

³⁸¹ Puolustusvoimien Pääesikunta. Pääintendentin toimisto. 1945. Katsaus taloushuoltoon sodan 1941-1944 ajalta. Liite 2.

³⁸² Päämaja. Intendentin osasto No 807/Int. 1/11.3. 28.1.1943. T 19513/2.

³⁸³ Hankintasopimuksen jäljennös. T 19494/10.

³⁸⁴ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 5353/Pääint.tsto/E sal. 8.9.1943. T 19493/10.

³⁸⁵ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 6018/Pääint.tsto/E. 25.10.1943. T 19493/10.

³⁸⁶ Päämaja. Pääintendentin osasto No 3633/Pääint. 2/22 a. 18.6.1944. T 19494/10.

³⁸⁷ V Armeijakunnan Esikunta No 1535/VII/II N sal. 3.7.1942. T 2130/7.

³⁸⁸ V Armeijakunnan Esikunta No 1597/VI/1 b. 8.7.1942. T 2130/7.

³⁸⁹ Neljännen vuosihuoltotilannekatsaus 1.10.1943. T 19493/2.

³⁹⁰ Päämaja. Intendentin osasto No 337/Int. 1/11/3. 14.1.1943. T 19513/2.

³⁹¹ Päämaja. Intendentin toimisto No 7805/Pääint.tsto/3 e sal. 19.12.1941. T 19492/9.

³⁹² Päämaja. Pääintendentin toimisto No 3076/Pääint.tsto/E. 4.5.1942. T 19492/12.

³⁹³ Päämaja. Intendentin osasto No 9357/Int. 1/17. 21.9.1944. T 19513/3.

³⁹⁴ Päämaja. Intendentin osasto No 9903/Int. 1/17. 11.10.1944. T 19513/3.

³⁹⁵ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 2733/Pääint.tsto/E. 18.4.1942. T 19492/12.

syötyään paketin ko. keksejä”³⁹⁶. Joskus leipää likaantui kuljetuksen aikana, mm. 100 kg leipää oli imenyt itseensä vaunun pohjalta öljyä. Se antoi aiheen määräykseen: ”Varikkojen tulee huolehtia, ettei puhdistamattomiin vaunuihin kuormata elintarvikkeita”³⁹⁷.

Mielipiteet leipäannoksen riittävydestä vaihtelivat. Heinäkuussa 1941 Päämaja totesi: ”Muona-annosta pidetään riittävänä. Leipäannosta ei kaikissa yksiköissä kuluteta kokonaan”³⁹⁸. Liikuntasotavaiheen aikana ei joukoille voitu järjestää keittomuonaa kahdesti päivässä. Divisioonien komentajat oikeutettiin harkintansa mukaan määräämään taistelujoukoille 100 g lisää leipää päivässä³⁹⁹. Aunuksessa ja Itä-Karjalassa syys-lokakuulla ”miehistö näytti olevan ruokaansa tyytyväinen, kiitti sitä siviiliruokaa paremmaksi. Leipä on riittänyt hyvin levossa oleville, muttei liikuntavaiheessa, jolloin 100 g lisäksi ei täysin tyydyttänyt. Ruotsalainen näkkileipä maistuu hyvältä, mutta murenee laukussa eikä täytä vatsaa”⁴⁰⁰. Tammikuussa 1942 Simola kirjoitti päämajaan: ”Leivän määrään on talven tultua tullut valituksia, kesällä harvinaisia. Aiheellista on osalle joukkoja lisätä 20-25 g annosta. Esikunnissa ja kevyissä tehtävissä leipä riittää”⁴⁰¹. IV Armeijakunnan komentaja korotti etulinjan, viesti- ja pioneerijoukkojen leipäannosta helmikuun alusta⁴⁰². Kun puuroannosta pidettiin liian suurena ja leipäannosta liian pienenä, sallittiin helmi-maaliskuun aikana vaihtaa 25 g puuroaineksia 50 g:ksi kuivaa tai 75 g:ksi tuoretta leipää⁴⁰³. Tämä ei riittänyt jalkavaen alokkaille eikä nuorimmille miehille tykistössä⁴⁰⁴. Päämaja myönsi leipäannoksen olleen niukka varsinkin kasvuiässä olleille miehille⁴⁰⁵. Loppuvuodesta todettiin nuorten varusmiesten leipäannos taistelujoukoissa riittämättömäksi ja ehdotettiin sitä suurennettavaksi ainakin taistelupäivinä, jolloin miehet jäivät vähälle keittoruoalle⁴⁰⁶. Päämaja muistutti, että tarpeen vaatiessa 25 g ryynejä voidaan vaihtaa 30 g:an kovaa tai 40 g:an pehmeätä leipää⁴⁰⁷. Lokakuusta 1942 peruspäiväannos oli 425 g kovaa tai 550 g pehmeätä leipää⁴⁰⁸. Pehmeäleipäannos koettiin usein riittämättömäksi, vaikka se jaettiin täysimääräisenä ja vaikka kuivaa leipää oli jäänyt syömättäkin⁴⁰⁹. Riittämätön leipäannos sai kahdeksan pojan, joista neljä oli armeijassa, isän kirjoittamaan Puolustusministerille: ”Antakaa pojille leipää. Nälkä on ryssäkin pahempi vihollinen. Pojista nuorin on koulutuskeskuksessa ja pyytää kotoa leipää. Vanhin on Syvärillä ja tietää, että nuorille annetaan enemmän leipää”⁴¹⁰.

Leipäannoksen korottaminen ei ollut mahdollista leipäviljavajauksen vuoksi⁴¹¹. Leivän tarve ja kulutus eivät olleet tasaisia ympäri vuoden kaikissa yksiköissä. Maaselän Ryhmässä leipää jäi säästöön keväällä ja kesällä, syksyllä ja talvella se ei riittänyt.

³⁹⁶ 11. Divisioonan esikunta No 188/VI/62. 22.8.1944. T 19494/9.

³⁹⁷ Päämaja. Intendentin toimisto No 5129/Pääint.tsto/E sal. 28.7.1942. T 19492/17.

³⁹⁸ Päämaja. Intendentin osasto No 364/Int.tsto/sal. 11.7.1941. T 10553/7.

³⁹⁹ Päämaja. Intendentin osasto No 2191/Int.tsto/E. 15.9.1941. T 19512/12.

⁴⁰⁰ Lääk.kapt. Simola. Tarkastuskäynti Aunuksessa ja Itä-Karjalassa 28.9.-2.10.1941. T 19497/16.

⁴⁰¹ Lääk.maj. Simolan kirje 22.1.1942. T 19492/18.

⁴⁰² IV Armeijakunnan Esikunta No 322/VI/Int./217. 9.1.1942. T 19492/13.

⁴⁰³ Päämaja. Intendentin osasto No 946/Int.tsto/E. 8.2.1942. T 19492/13.

⁴⁰⁴ 1. Divisioonan esikunta No 410/os 3/IV sal. 21.4.1942. T 19492/23.

⁴⁰⁵ Päämaja. Intendentin osasto. 8.4.1943. Katsaus huoltotilanteeseen joulukuun 1941-maaliskuu 1942. Liite. T 19492/14.

⁴⁰⁶ Päämaja. Tiedotusosasto No 10 810/Tiedotus. 2/sal. 23.11.1942. T 19492/9.

⁴⁰⁷ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 7783/Pääint.tsto/E. 26.11.1942. T 19494/13.

⁴⁰⁸ 7. Divisioonan esikunta No 2056/IV/sal. 10.10.1942. T 3363/42.

⁴⁰⁹ JR 50 II pataljoonan esikunta 7.4.1943. T 4133/4.

⁴¹⁰ Emil Erkkilä 22.5.1943. T 19493/10.

⁴¹¹ Päämaja 7.10.1943. T 19493/3.

Kastikejauhot käytettiin osittain vehnäleipään, jota jaettiin sunnuntaisin⁴¹². Kannaksen Ryhmä anoi marraskuussa 1943 lisää leipää varsinkin nuorimmille miehille. Anomukseen liittyi lääkärin lausunto: ”Nykyinen muona-annos, 3 250 kcal, on riittävä asemasodassa. Voimia kysyvä palvelus tekee sen riittämättömäksi. Linnoitustyössä olevat miehet valittavat leivän niukkuutta, mikäli eivät saa paketteja kenttäpostissa. Koskee etenkin kaupungista kotoisin olevia ja eestiläisiä vapaaehtoisia”⁴¹³ - Leipää säästyikin. Äänisen Rannikkoprikaatissa annettiin leipä rajoituksetta käyttöön ja päästiin jopa säästöihin⁴¹⁴. Talvella 1944 oli paikoin käytettävissä ylimääräistä leipää. Niinpä III Armeijakunta oikeutti Rajajääkäripataljoona 7:n käyttämään 1 500 kg leipää sopivaksi katsomallaan tavalla⁴¹⁵. Tammikuussa Päämaja oikeutti armeijakuntien komentajat määräämään kalenterikuukauden aikana säästyneestä leivästä 50 % käytettäväksi erittäin raskaassa linnoitus- ja metsätyössä olleille ja vuonna 1925 tai myöhemmin syntyneille, joille vahvistetun muona-annoksen leipämäärä ei riittänyt⁴¹⁶. Kannaksen ryhmän esikunta olisi halunnut jakaa kaiken leivän alaisilleen⁴¹⁷. Päämaja ei suostunut siihen, mutta salli helmikuun alusta lisätä leipäannosta 5 g⁴¹⁸. Kesällä 1944 III Armeijakunnassa saatiin jakaa 50 g:n lisäannos päivässä 120:lle erittäin raskaissa taisteluissa olleelle miehelle lääkärin lausunnon perusteella 25.7.-24.8. välisenä aikana⁴¹⁹.

Miehet valittivat, etteivät he saa täyttä vilja-annosta käytettäessä tuoretta leipää. Eräs luutnantti kuivasi leipää ja totesi, että 560 g tuoretta leipää painoi kuivana 380 g. Kuivaleipäannos oli 430 g⁴²⁰. Esikunnassa toistettiin kuivaus- ja punnituskoe. Tuloksen mukaan 560 g tuoretta leipää painoi kuivana 374 g⁴²¹.

5.4.3 Liha jatkosodan muonituksessa

Talvisodan aikana liha ei aiheuttanut ongelmia. Sitä riitti eikä pilaantumisvaaraa ollut. Kun kotinsa Karjalassa jättämään joutuneet myivät karjaansa, oli saatavana runsaasti lihaa, jonka säilyviksi tuotteiksi valmistamisessa tuli kiire. Jatkosodan aikana liha oli monin tavoin ongelmallinen elintarvike: kotirintamalla teuraskarjan luovutusvelvollisten kanssa syntyi erimielisyyttä sopivasta eläinten luovutusajankohdasta. Metsästys- ja kalastussaaliiden ja omien kaatuneitten tai pahasti haavoittuneiden hevosten lihan käytöstä rintamalla oli apua maanviljelijöiden lihakarjan säästämiseksi. Tuoreen lihan säilytys ja kuljetus kesäaikana rintamaoloissa oli erittäin hankalaa. Lihan pilaantumistakin sattui. Säilykkeet olivat tarpeellisia erikoisjoukoille ja kenttämuonituksessakin kesällä.

Hyökkäysvaiheen lihatilannetta kuvasivat 43 eläinlääkärin toimintakertomukset. Eläinlääkäreistä 19 kertoi vain pienien lihaerien pilaantuneen niin pahoin, että ne jouduttiin kuoppaamaan maahan tai käyttämään koirien ruoaksi. Joissakin tapauksissa 50 % lihasta olisi jouduttu hylkäämään normaalioloissa. Paitsi lämmin sää, myös epähygieeninen lihan käsittely ja kuljettaminen avoimissa astioissa tai pelkällä

⁴¹² Päämaja. Pääintendentin toimisto No 6088/Pääint.tsto/3 e sal. 30.10.1943. T 4133/4.

⁴¹³ Kannaksen Ryhmän Esikunta No 4351/VI/Int./217 sal. 29.11.1943. T 19493/10.

⁴¹⁴ Aunuksen Ryhmän Esikunta No 5036/VI/26 a. 15.12.1943. T 19493/2.

⁴¹⁵ III Armeijakunnan Esikunta No 2/VI/146 b. 2.1.1944. T 10552/15.

⁴¹⁶ Päämaja. Intendentin osasto No 294/Pääint. 2/21 a. 20.1.1944. T 10552/15.

⁴¹⁷ Kannaksen Armeijakunnan Esikunta No 352/VI/Int. 2/7. 28.1.1944. T 19494/9.

⁴¹⁸ Päämaja. Intendentin osasto No 557/Int. 2/21 a. 4.2.1944. T 19494/9.

⁴¹⁹ III Armeijakunnan Esikunta No 762/VI/46 b sal. 25.7.1944. T 19494/9.

⁴²⁰ Luutn. Vanhanen I/JR 5 No 165. 18.4.1944. T 19494/10.

⁴²¹ JR 5 esikunta No 360/Huolto/3 a. 12.5.1944. T 19494/10.

autonlavalla karpästen ulottuvilla aiheuttivat lihan tulemista ihmisravinnoksi kelpaamattomaksi. Joihinkin joukko-osastoihin liha tuli hyvin jäädytettynä ja käytettiin heti samana päivänä. Pilaantumisvaaraa ei ollut. Toisissa ennen hyökkäystä illalla teurastettu liha riippui yön yli, aamulla kasteltiin suolaveteen ja kuljetettiin puuastiassa. Se säilyi hyvin. Eläinlääkärit ehdottivat hyväkuntoisen lihan saamiseksi sen kevyttä suolausta tai mahdollisimman vähän vettä sisältävien makkaroiden sekä lihasäilykkeiden käyttöä. Määräyksen mukaan joukoilla piti olla aina kolmen päivän ruoka - myös tuore lihavarasto, jonka säilyttäminen oli mahdotonta. Eläinlääkärit ehdottivat myös, että joko lihaa tuodaan joka päivä tai tuoretta lihaa käytetään vain jakson yhtenä päivänä ja säilykelihaa kahtena. Monissa yksiköissä saatiin tuoretta lihaa pilaantumattomana vain omista, pahasti haavoittuneista hevosista. Sotasaalishevoset käytettiin sotavankien ruoaksi. Jos mahdollista, hevosia lopetettiin lihan tarpeen mukaan. Kun useita hevosia jouduttiin teurastamaan, ne suolistettiin rintamalla, täytettiin havuilla ja lähetettiin taakse, jossa tapahtui jatkokäsittely, mm. nylkeminen. Nylkemätön ruho säilyi puhtaana kuljetuksessa. Ilmojen kylmettyä myös sisäelimet ja veri otettiin talteen. Kaatuneitten hevosten ruhoja hyödynnettiin siten, että yksikkö, johon hevonen kuului, sai käyttää sen välittömästi. Kaikki joukot eivät syöneet hevosenlihaa eivätkä suostuneet edes sitä evakuoimaan. Osa joukoista olisi käyttänyt sitä, jos se olisi ollut jollain tavoin jalostettua. Paikoin miehet reagoivat hevoseen aluksi, mutta tottuivat ja söivät mielellään. Kaatuneitten hevosten käyttö välittömästi havaittiin hyväksi. Kun *”tunnesyistä omien hoidokkien syöminen oli miehille vastenmielistä, vietiin oma hevonen ETP:hen ja tuotiin toinen tilalle. Sen miehet söivät halulla nurkumatta”*.

Paljon hevosia jäi käsittelemättä ja kuopattiin sellaisenaan. Eläinlääkärit kantoivat huolta nahkojen menetyksestä ihmisravinnoksi kelvanneen lihan tuhlaamisen ohella. *”Nopeasti etevät joukot eivät ehtineet teurastaa kaatuneita hevosia. Kaikkien vihollisen jättämien hevosten nahkaakaan ei ehditty pelastaa. Niitä oli satoja, usein jo turmeltuneita ---”* Menetetyistä hevosista pidettiin tarkkaan kirjaa. Eräskin eläinlääkäri raportoi: 16.6. - 31.12.1941 hevosia kaatui 186, lopetettiin 19 ja kuoli 18. Karjakunnalle lähetettiin 156 vuotaa, 15 595 kg lihaa, tuntematon määrä kokoruhoja, 31:n lihat käytetty muonituksessa, 15 jäänyt nylkemättä, 4 tullut vesistöjen ylityksessä ammutuiksi ja hukkuneet sekä 4 jäänyt tilittämättä⁴²².

Ruokatilannetta arvioidessaan tammikuussa 1942 Simola totesi: *”Lihatilanne paras. Rintamajoukot tyytyväisiä tuoreen lihan annoksen määrään. Muissa Euroopan maissa oli sotilasmuona-annoksissa 150-500 g. Meillä keskimäärin 100 g. Maidon, voin ja juuston tuotannon takia lihan kulutuksen aiheuttaman karjakannan vähentymisen arveluttavaa. - Maataloustuottajien edustaja vaatii sotaväen lihan käytön supistusta”*⁴²³. Talvella ei lihan säilyttämisessä ollut muistuttamista. Kesällä säilymisen parantamiseksi lihaa savustettiin siellä, missä se oli mahdollista. Myös hevosenlihaa savustettiin. Miehistö piti siitä samoin kuin savustetusta kalasta⁴²⁴. Kesällä lihan kuljetus ilman jäähdytysvaunuja tuotti vaikeuksia ja aiheutti pilaantumista⁴²⁵. Jo huhtikuussa oli tuorelihalähetykset Aunuksen Ryhmälle kielletty, sillä jäähdytysvaunuissa jäät olivat sulaneet ja Suomimakkara-lähetyskin oli ollut perille saapuessaan hapanta. Vain kestromakkaran lähetykset sallittiin⁴²⁶. Pilaantuminen aiheutti tappioita. Huoltovarasto 1:n tarkastuksessa hylättiin

⁴²² Päämaja. Eläinlääkintöosasto No 2702/El. 27.3.1942. T 19492/12.

⁴²³ Lääk.maj. Simolan kirje 22.1.1942. T 19492/18.

⁴²⁴ Aunuksen Ryhmän Esikunta No 3471/VI/2 b. 21.7.1942. T 19492/8.

⁴²⁵ Aunuksen Ryhmän Esikunta No 505/Raut.ups./9 b. 28.7.1943. T 19493/7.

⁴²⁶ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 2884/Pääint.tsto/E. 24.4.1942. T 19492/16.

383,5 kg suolattua naudanlihaa⁴²⁷. Lievästi pilaantumisoireita osoittaneen lihan käsittelyyn annettiin ohjeita: Se kehoitettiin pesemään suolavedellä tai väkevällä etikkahappoliuoksella eläinlääkärin harkinnan mukaan⁴²⁸. Kesäisen pilaantumisvaaran vuoksi liha pyrittiin saamaan kuljetukseen ”syväjäädytettynä” Saksan armeijan käyttämän menetelmän mukaan. Tarvitut kuljetuslaitteet haluttiin kesäksi 1943. Laskettiin viiden kahdeksan tonnin 24 tunnissa jäädyttävän kaapin riittävän. Maassa oli jäädytyskoneistoja tarpeeksi⁴²⁹. ”Syväjäädyttämöitä” oli maassa jo kymmenen ja kolme rakenteilla. Äänislinnaan oli saatu lihanjäähdyttämö. Siellä tuoretta lihaa voitiin säilyttää entistä pitempään⁴³⁰.

Kesällä 1943 liha pyrittiin korvaamaan muonassa kalalla, makkaralla ja kastikeaineiden lisätyllä käytöllä lihan niukkuuden vuoksi⁴³¹. Kalaa käytettiin kaksi kertaa viikossa ja kulutukseen luovutettiin 866 000 kg säilykelihaa. Tuoretta lihaa jaettiin vain kahdesti viikossa⁴³². Koska varsinkin tinaamattomissa peltirasioissa ulkomaiset lihasäilykkeet säilyivät huonosti, niitä jaettiin käyttöön kesäkuussa. Näin säästettiin 17 000 nautaeläintä. Kestomakkaraa ja palvattua lihaa jaettiin 98 000 kg partio- yms. matkoilla käytettäväksi. Suolakalaa jaettiin kahdesti viikossa. Tuore kala toimitettiin joukoille jäädytettynä⁴³³. Varotoimenpiteistä huolimatta Kannaksen Ryhmässä edessä olleet joukot olivat saaneet lihaa haiskahtavana ja kaloja pilaantuneena säiden lämmittyä, mikä sai Päämajan huomauttamaan: helposti pilaantuvien elintarvikkeiden kunnon tarkkailun ja valvonnan tärkeydestä aina etulinjan korsuihin saakka⁴³⁴.

Lihatilanne alkoi olla huolestuttava keväällä 1943 varsinkin Aunuksessa, vaikka tuotanto talvella oli ollut tyydyttävää. Saksasta oli toivottu saatavan 7 600 teuraseläintä. Kieltävä tieto tuli toukokuussa. Ulkomailta ei saatu lihasäilykkeitäkään. Kotimaassa ei ollut rasiapeltiä, joten säilykkeiden valmistus lopetettiin. ”Lihan ja säilykkeiden puute aiheuttivat vakavia häiriöitä”⁴³⁵. Lihan kulutuksen vähentämiseksi Valtion margariinitehdas alkoi valmistaa lihan korvikkeeksi uutta tuotetta, *lihanjatketta*, joka sisälsi mahdollisesti soijaa. Korviketuotteet valmistettiin yleensä viljasta. Tuote sopi kastikkeiden ja keittojen valmistukseen. Koska myös suolakalavarastot olivat hupenneet, ehdotettiin syyskuussa viikossa käytettäväksi yhtenä päivänä kalaa, toisena lihanjatketta⁴³⁶. Lihanjatke määrättiin käytettäväksi joko sellaisenaan tai mieluummin 20 g sitä ja 50 g lihaa luineen tai 40 g luutonta naudanlihaa tai 25 g sianlihaa miestä kohti. Näin korvattiin kenttäjoukoissa toinen viikon kalapäivistä, sillä kesällä kalasaalis oli ollut huono⁴³⁷. Vuoden lopulla siirryttiin käyttämään lihaa kaikkina viikonpäivinä⁴³⁸.

Talvella 1943 - 1944 liha toimitettiin joukoille joko tuoreena, suolattuna tai jäädytettynä, mieluiten tuoreena, jos sää salli⁴³⁹. Säilyvien lihatuotteiden varaaminen lämpimäksi kesäkaudeksi koettiin tärkeäksi. Kannaksella kokeiltiin maksasäilykkeen valmistusta. Tuote sisälsi maksaa, kieltä ja luurasvaa, joka saatiin keittämällä avotulella

⁴²⁷ Huoltovarasto 1. Tarkastus 1.8.1942. T 19492/14.

⁴²⁸ 7. Divisioonan esikunta No 1221/3/IV/sal. 16.7.1942. T 3362/42.

⁴²⁹ Päämaja. Intendentin osasto No 10 586/Int. 1/4. 14.11.1942. T 19492/14.

⁴³⁰ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 2841/Pääint.tsto/3 e sal. 22.5.1943. T 4133/4.

⁴³¹ Päämaja. Intendentin osasto No 4702/Int. 1/11/3. 22.5.1943. T 19493/7.

⁴³² Päämaja. Pääintendentin toimisto No 6018/Pääint.tsto/E. 25.10.1943. T 19493/10.

⁴³³ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 5606/Pääint.tsto/3 e sal. 9.10.1943. T 19494/7.

⁴³⁴ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 3800/Pääint.tsto/3 e sal. 9.7.1943. T 19493/2.

⁴³⁵ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 2841/Pääint.tsto/3 e sal. 22.5.1943. T 4133/4.

⁴³⁶ Päämaja. Intendentin osasto No 6716/Int. 1/11/3. 6.8.1943. T 19513/2.

⁴³⁷ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 4440/Pääint.tsto/E. 10.8.1943. T 19493/10

⁴³⁸ Päämaja. Intendentin osasto No 11 224/Int. 1/17. 27.12.1943. T 19513/2.

⁴³⁹ Päämaja. Intendentin osasto No 2513/Int. 1/17. 28.11.1943. T 19513/2.

lihanjalostuksessa ja jauhelihanvalmistuksessa kertyneet luut⁴⁴⁰. Heikon säilyketilanteen vuoksi tilattiin 20 000 kg savustettua, luutonta poronpaistia ”*kestolihan varastojen täydentämiseksi erikoistarkoituksiin*”⁴⁴¹. Huhtikuussa määrättiin jälleen liha korvattavaksi kerran viikossa lihanjatkeella⁴⁴². Sen valmistus lopetettiin kesäkuussa. Tilalle määrättiin suolasilakkaa kerran viikossa⁴⁴³. Vaihtelun aikaansaamiseksi suunniteltiin elokuussa makkaran osuuden lisäämistä muonituksessa. Laadun varmistamiseksi makkaranvalmistus aiottiin keskittää muutamiin puolustuslaitoksen valvonnassa olleisiin laitoksiin⁴⁴⁴. - Elintarvikevarikko 4:llä ei ollut kuljetusongelmia. Siellä oli käytössä jäähdytyslaitteilla varustettu lihankuljetusauto⁴⁴⁵. - Jatkosodan loppuvaiheissa joukoilla ei ollut puutetta lihasta. Kotiseudultaan lähtemään joutunut siirtoväki luovutti karjaa vapaaehtoisesti⁴⁴⁶.

5.4.4 Maito ja sen korvaajat muonassa

Erikoisen tärkeänä elintarvikkeena rintamajoukkojen muonituksessa talvisodan aikana pidettiin maitoa. Päämaja tiedotti: ”*Koska tuoreen maidon käyttö kenttäoloissa toimivien muonituksessa on terveydellisesti suurimerkityksellistä, kehoitetaan sotatoimiyhtymiä tekemään voitavansa maidon hankkimiseksi joukoille etulinjoja myöten*”. Oheisena oli luettelo meijereistä, joista voitiin saada ”*huomattavat määrät maitoa*” sotatoimiyhtymien alueilla⁴⁴⁷. Myös lähetettiin luettelo 22 meijeristä, jotka voivat toimittaa maitoa taisteleville joukoille⁴⁴⁸. Astioiden puute vaikeutti maidon kuljetusta. Puutteen korjaamiseksi Kannaksella ja Pohjois-Karjalassa toimineille joukoille hankittiin kuljetusastiat 100 000 maitolitralla. Meijerit lupasivat hoitaa kuljetuksen lähetyksasemille, jos saivat lisäbenssiiniä⁴⁴⁹.

Jatkosodan aikana vain harvoilla joukoilla oli tuoretta maitoa käytettävissä. Ilman maitoa osa miehistä jätti puuron syömättä. Se aiheutti vajausta ravintoaineiden saannissa. Tuoreen maidon tilalla oli jonkin verran käytettävissä säilykemaitoa ja maitojauhetta⁴⁵⁰. Niitä voitiin jakaa muutamia päiväannoksia hyökkäysvaiheenkin aikana joillekin yksiköille heinä- elokuussa⁴⁵¹. Lähinnä vellien valmistuksessa käytettiin jonkin verran maitojauhetta. Se koettiin erittäin tärkeäksi muonituksessa, koska sitä voitiin käyttää kenttäoloissa. Tosin joissakin joukoissa esiintyi epäluuloa maitojauhetta kohtaan. Jatkosodan alussa maitojauhetta tuotiin yksinomaan Tanskasta, mutta saanti oli vähäistä. Kotimaista valmistusta varten valmistuivat Oy Lahden Vientikerma Ab:n tuotantolaitokset, mutta välttämättömät tarkastuskojeet puuttuivat. Niiden hankintaan tarpeellista todistusta pyydettiin Puolustusvoimilta⁴⁵².

Saksasta ja Tanskasta tuotiin vuonna 1942 nautoja 7 420 kpl⁴⁵³. Niissä todettiin tarttuvia

⁴⁴⁰ Kannaksen Armeijan Esikunta No 4755/VI/Int./217. 30.12.1943. T 19494/10.

⁴⁴¹ Päämaja. Intendentin osasto No 967/Int. 1/11/3. 2.2.1944. T 19494/10.

⁴⁴² Päämaja. Pääintendentin osasto No 1853/Pääint. 2/23. 4.4.1944. T 10552/15.

⁴⁴³ Päämaja. Pääintendentin osasto No 3475/Pääint. 2/23. 12.6.1944. T 10552/15.

⁴⁴⁴ Päämaja. Intendentin osasto No 8052/Int. 1/17. 19.8.1944. T 19494/10.

⁴⁴⁵ Päämaja. Pääintendentin osasto No 6751/Pääint. 2/24 a. 1.11.1944. T 19494/11.

⁴⁴⁶ Päämaja. Pääintendentin osasto No 6636/Pääint. K/5 a sal. 26.10.1944. T 19494/14.

⁴⁴⁷ Päämaja. Huolto-osasto No 564/Huolto 1/sal. 27.1.1940. T 4884/12.

⁴⁴⁸ Päämaja. Huolto-osasto No 569/Huolto 1/sal. 27.1.1940. P 1114/1.

⁴⁴⁹ Puolustusministeriö. Intendentin osasto No Int./12 440 sal.23.1.1940. T 4884/12.

⁴⁵⁰ 7. Divisioonan esikunta No 154/os. 3/IV/sal. 14.7.1941. T 3362/37.

⁴⁵¹ Ev.luut. L. Kauppinen. Kokemuksia huollon järjestelystä hyökkäyksessä ja puolustuksessa. T 19492/9.

⁴⁵² Päämaja. Intendentin osasto 625/Int. 1/sal. 29.4.1943. T 19493/7.

⁴⁵³ Päämaja. Intendentin osasto No 1935/Int. 1/sal. 6.10.1942. T 19492/14.

tauteja mm. nautatuberkuloosia⁴⁵⁴. Eläinlääkintäosasto määräsi ne laidunnettavaksi erossa kotimaisesta karjasta⁴⁵⁵. Näitä lehmä luovutettiin joukoille, jotka antoivat niitä mm. kenttäsairaaloille dieettipotilaiden maidon saannin turvaajiksi. Sairaalan oman henkilökunnan oli hoidettava lehmät eikä rehua saanut puolustuslaitoksen varastoista tai ostaa valtion laskuun⁴⁵⁶. Aunuksen Ryhmässä oli 75 tällaista ”vuokralehmää”, joista VII Armeijakunnan kenttäsairaaloita varten määrättiin lähetettäväksi ”15 hyvää, astutettua saksalaista lehmää”⁴⁵⁷. III Armeijakunnalla oli 63 lehmää heinäkuun lopussa. Maitoa oli saatu 3 684,1 kg, josta saksalaismuonituksessa olleille oli jaettu 810,4 kg ja suomalaisessa muonituksessa olleille 2 873,7 kg⁴⁵⁸. Aunuksen Ryhmässä joillakin yksiköillä oli kaksi lehmää. Maitoa voitiin jakaa eri osastoille joka viides päivä⁴⁵⁹. Kuukausisairasilmoitus mainitsi elokuulla 1943 erikoisuutena 15. Divisioonan, ”jossa maitoa on voitu jakaa joka päivä aina etulinjoja myöten”⁴⁶⁰. Yleensä armeija voi kuljetusvaikeuksien vuoksi käyttää maitoa vain 30 % koko tarpeesta. Loput tarpeesta korvattiin puurokastikejauheella (liite 3, kirjelmä 4), maitojauheella tai mehulla⁴⁶¹. Säilykemaïtoa käytettiin jonkin verran. Talvikuukausien aikana sekin oli korvattava maitojauheella kuljetusvaikeuksien vuoksi⁴⁶². - Kun keväällä 1944 lehmien vuokrasopimukset sanottiin irti, kenttäsairaaloiden potilaiden maidon saanti huolestutti ja lehmä vuokranneet joukot vastustivat niistä luopumista.

Rajajääkäripataljoona 8 perusteli lehmänpitohaluaan: ”a) Vallatulla alueella ei pataljoonalla ole mahdollisuutta saada maitoa paikallishankintana, koska siviiliväestöllä on vähän lehmä ja kaupankäynti heidän kanssaan on kiellettyä. b) Maidon toimittaminen ns. ”Moskovan rajan” länsipuolelta ei ole mahdollista. Matka rajalta pataljoonan kauimpana sijaitseviin tukikohtiin on n. 150 km, josta melkein puolet on suoritettava hevoskuljetuksena. c) Koska pataljoonalla on vuokrattuja lehmä, on maitoa pystytty jatkuvasti kuljettamaan kaukaisimpaankin tukikohtaan. Laiduntamismahdollisuudet pataljoonan lohkolla ovat erittäin hyvät. Sijoittamalla osa lehmistä edessä sijaitseviin päätukikohtiin voidaan maitoa käyttää pilaantumattomana myös kesällä. d) Juuri maidon avulla on saatu niin paljon vaihtelua, että miehet ovat olleet muonitukseen hyvin tyytyväisiä. e) Ottamalla huomioon erämaatukikohdassa vallitsevan yksitoikkoisen ja rasittavan palveluksen (pitkät partiomatkat ja vihollisen takaa-ajot) on maidon saanti miehille aivan välttämätön sitäkin suuremmalla syyllä, koska he ovat siihen tottuneet”⁴⁶³.

Puuro oli rintamamiesten päivittäinen ruokalaji. Maitoa sen seuraksi ei juurikaan ollut. Vastikelajeista mehua ja puurokastiketta pidettiin käyttökelpoisimpina, mutta molempien annosmäärät koettiin riittämättömiksi eivätkä miehet syöneet mielellään pelkkää puuroa ilman kostuketta. Puuro jäi hevosten ruoaksi. Aunuksen Ryhmän esikunta kirjoitti: ”Ravinnon saannin turvaamiseksi täysimääräisen puuroannoksen sisällyttäminen kenttäjoukkojen ruoanpitoon joka päivä on ehdoton” ja toivoi kostukeainesten riittävää

⁴⁵⁴ Päämaja. Eläinlääkintäosasto No 5964/El.os. 18.8.1942. T 19492/14.

⁴⁵⁵ Päämaja. Intendentin osasto No 61112/Int. 1. 25.6.1942. T 19492/14.

⁴⁵⁶ Aunuksen Ryhmän Esikunta. Huolto.osasto No 4128/VI/33. 25.8.1942. T 19492/14.

⁴⁵⁷ Aunuksen Ryhmän Esikunta No 4516/VI/33. 17.9.1942. T 19492/14.

⁴⁵⁸ III Armeijakunnan Esikunta No 512/VI/4 b. 8.8.1942. T 19492/14.

⁴⁵⁹ Aunuksen Ryhmän Esikunta/Huolto-osasto No 3471/VI/26. 21.7.1942. T 19492/8.

⁴⁶⁰ Päämaja. Lääkintäosasto No 9812/Lääk. 2/119 sal. Kuukausisairasilmoitus 1.7. - 31.7.1943. Liite. T 20949/F₂₄.

⁴⁶¹ Neljännesvuosihuoltotilannekatsaus 1.10.1943. T 19493/2.

⁴⁶² Päämaja. Intendentin osasto No 11 224/Int. 1/17. 27.12.1943. T 19513/2.

⁴⁶³ Valv.Rj.P 8 No 329/V/1 h. 9.5.1944. T 19494/23.

saantia⁴⁶⁴. Myös 7. Divisioonassa oli todettu kostukeainesten riittävän vain viideksi päiväksi viikossa ja kahtena päivänä oli jouduttu käyttämään marmeladia tai keinohunajaa. Siellä toivottiin maitojauhetta, ”että edes yhtenä päivänä viikossa voitaisiin valmistaa velliä”⁴⁶⁵. Miehet pitivät mehusta⁴⁶⁶. Senkin kuljetus talvella oli vaikeata. Se olisi pitänyt saada jauheena⁴⁶⁷. Joissakin yksiköissä puurokastikejauhe jaettiin sellaisenaan ja miehet saivat käyttää sen, miten halusivat⁴⁶⁸. Toisissa yksiköissä se sekoitettiin puuroon. Puuro- tai mehukastikkeen sekoittaminen puuroon kiellettiin 7. Divisioonassa⁴⁶⁹. Vuoden 1942 lopulla vastikeannoksen kokoa lisättiin ja 7. Divisioonassa todettiin ”nykyisin saatavilla olevista vastikeaineista voidaan puurokostuketta valmistaa joka päivä”⁴⁷⁰.

5.5 Erikoisvalmisteita muonituksen erityistarkoituksiin

”Erikoisvalmisteet” olivat nimenomaan rintamajoukkojen käyttöön suunniteltuja ja valmistettuja tuotteita. Niiden tuotanto aloitettiin jatkosodan alussa vuonna 1941. Osaan tuotteista otettiin soveltuvien osien mallia saksalaisista valmisteista. Erikoisvalmisteita ja elintarviketeollisuuden tuotteita valvottiin laaduntarkkailulla. Tuotteiden tuli täyttää tietyt laatuvaatimukset. Päämajan kirjelmä kertoo: ”Sotatoimien siirryttyä yhä kauemmaksi tuotantoalueelta on maidon ym. puute pakottanut keksimään korvikkeita ja vastikkeita. Ulkomaiset pakkaukset ovat kalliita eivätkä meikäläisiin olosuhteisiin sopivia. Intendentin osasto ja elintarviketeollisuus ovat pyrkineet valmistamaan kotimaisia erikoisvalmisteita, joilla voi korvata maidon puutteen ja saada tiedustelu- ja partiomatkoilla käytettävä muona mahdollisimman ravitsevaksi, vaihtelevaksi ja kokoonpanoltaan meidän olosuhteissamme tarkoittustaan vastaaviksi”⁴⁷¹. Erikoisvalmisteita olivat mm. puurokastikejauhe, ohukais- ja vanukasseos, lihakastike ja kaljajauhe sekä partiomuonan erikoisvalmisteet, kuten erilaiset kuutioiksi puristetut ruokalajit ja Tarmujuoma. Marssijuoma ja C-vitamiinitabletit ja -karamellit kuuluivat myös erikoisvalmisteisiin. Kirjelmä kertoo joistakin erikoisvalmisteista (liite 3, kirjelmä 4).

Erikoisannoksia pakattiin kartonkeihin 240 pakkausta, kussakin 60 annosta. Lokakuun alkuun 1942 mennessä oli jaettu 800 000 erikoispakkausta. Se vastasi 200 000 partiomuona-annosta. Sissimuonaa pakattiin Elintarvikevarikko 1:ssä tarpeen mukaan. Useita vuorokausia, jopa viikkoja kestäneille partiomatkoille ei valmisteiden katsottu vielä antaneen vaihtelevuutta. Voimaperäistä kehitystyötä jatkettiin. Uuden tuotannon katsottiin antaneen edellytykset muonituspuolen laajentamiseen ja kehitykseen⁴⁷². Eräiden erikoisvalmisteiden valmistusaineet on esitetty liitteessä 2 (taulukko 13).

Varsinaisten erikoisannosten lisäksi pyrittiin joukkojen käyttöön jatkosodan aikana kehittämään, valmistamaan ja jakamaan mielenkiintoisia tuotteita. Kun kenttäjoukot kaipaavat juotavaa, aloitettiin sopivan juoma-aineen kehittäminen. Malliksi otettiin saksalainen mineraalijuoma. Simolan analyysin mukaan se sisälsi viini- ja sitruunahappoa sekä ruokasuolaa. Mineraaleina oli natrium, magnesium ja kalsium, arviolta 0,3 - 0,5 %, pH 3,1. Simola kokeili meillä ”nykyoloissa helposti kokoonpantavan

⁴⁶⁴ Aunuksen Ryhmän Esikunta. Taloustoimisto No 4183/VI/11. 30.8.1942. T 19492/17.

⁴⁶⁵ 7. Divisioonan esikunta No 1159/3/IV sal. 20.6.1942. T 3362/42.

⁴⁶⁶ Päämaja. Lääkintöosasto I No 11 972/Lääk. W/195 sal. T 19492/8.

⁴⁶⁷ Aunuksen Ryhmän Esikunta. Taloustoimisto no 4183/VI/II. 30.8.1942. T 19492/1.

⁴⁶⁸ Aunuksen Ryhmän Esikunta. Huolto-osasto No 3471/VI/26. 21.7.1942. T 19492/8.

⁴⁶⁹ 7. Divisioona. Huoltokäsä 13/42. 17.5.1942. T 3362/42.

⁴⁷⁰ 7. Divisioonan esikunta No 2017/IV sal. 5.10.1942. T 3362/42.

⁴⁷¹ Päämaja. Erikoisvalmisteet 1942. T 19492/14.

⁴⁷² Päämaja. Erikoisvalmisteet 1942. T 19492/14.

vastaavan tuotteen” valmistusta ja tutki kauppaneuvos Huhtamäen lähettämää kolmea ”juomapulveria” marssijuomaksi miehille, joiden vatsa ei sietänyt hapanta juotavaa. Yksi oli ollut jo kesällä miesten kokeiltavana. Sitä oli pidetty hyvänä⁴⁷³. Simola piti teetäkin hyvänä juomana keitetyn veden ansiosta.

Vitamiinoitujen karamellien kehittäessä kolmea saksalaista tuotetta verrattiin useisiin Huhtamäen valmisteisiin. Saksalaiset tuotteet täyttivät hyvin vitamiinivaatimukset, mutta kovuudestaan huolimatta ne sulivat ja liimautuivat toisiinsa. Yhdessä kotimaisessa sarjassa vitamiini lisättiin 80 °C -lämmössä. Se jakautui tasaisesti eikä lämpötila aiheuttanut vitamiinitappioita. Puolustusvoimille tilattiin kellertäviä, kiekkomaisia, kovia, miellyttävän happamia karamelleja. Askorbiinihappoa oli 100 mg 25 grammassa karamelleja. Jatkokokeissa Simola totesi vitamiinin säilyneen hyvin ja jakautuneen tasaisesti. Huhtamäki Oy:n karamellit täyttivät hyvin vitamiinivaatimukset eivätkä ne sulaneet ja tarttuneet toisiinsa varastossa. *”Jos sokeria on käytettävissä, voi olla edullisempaa lisätä 100 mg C-vitamiinia 50 g karamelleja kohti”⁴⁷⁴. Karamelleja jaettiin etulinjan joukoille, varsinkin rasittavien marssien aikana käytettäväksi. Niiden jakelua ei sallittu normaalitilanteissa, ”paitsi, jos ilmennyt vitamiinin puute on vain lyhyt”.*

Käytettävissä oli myös vähäisiä määriä suklaata. Siitä tiedotettiin *”joukoille jaettu suklaa on tarkoitettu etulinjassa olevien partiomiesten annoksiin sekä muuten vaikeissa olosuhteissa toimiville jaettavaksi”⁴⁷⁵.*

Sotien aikana kenttäjoukoille jaettiin jonkin verran hedelmiä erikoisruokana. Talvisodan aikana oli kuivia hedelmiä varastossa runsaasti. Joulukuussa 1939 lähetettiin 1. Divisioonan esikunnasta 100 kg kahvia ja 500 kg sekahedelmiä jaettavaksi joukko-osastoille. Ne olivat tarkoitettut yksinomaan kenttäsairaaloille ja etummaisille osastoille jaettaviksi⁴⁷⁶. Tammikuun viimeisenä päivänä 1940 Intendentin osasto ilmoitti hankkineensa ulkomailta kenttäjoukkoja varten: omenoita 23 814 kg, luumuja 243 750 kg, rusinoita I 119 875 kg ja rusinoita II 50 400 kg eli yhteensä 457 839 kg. Rusinat II olivat pahvirasioissa ja ne ehdotettiin käytettäväksi sissimuonana. Kuivista hedelmistä valmistettua keittoa sai jakaa kerran viikossa, sairaaloissa useamminkin. Ruoan maukkuuden lisäämiseksi ryyniannosta voitiin pienentää ja lisätä kuivia hedelmiä ruokaan. Kulutus sai nousta 140 g:n viikossa miestä kohti⁴⁷⁷. Lisäksi sairaaloihin jaettiin mm. aprikooseja, persikoita, päärynöitä ja luumuja 190 laatikkoa à 12,5 kg⁴⁷⁸.

Jatkosodan aikana jaettiin erikoisruokana erä *”pikajäädytettyjä”* hedelmiä. Niitä pidettiin *”erittäin arvokkaana ravintoaineena”*. Niiden mukana lähetettiin yleistä tietoa hedelmien säilytyksestä sekä varastointi-, kuljetus- ja keitto-ohjeet vitamiinitappioiden välttämiseksi⁴⁷⁹. Kenttäsairaaloissa hoidetut potilaat saivat asemasodankin aikana joskus lääkärin määräyksestä hedelmiä muona-annoksen vaihtotaulukon puitteissa. Niitä ei jaettu ylimääräisinä annoksina⁴⁸⁰.

⁴⁷³ Lääk.kapt. Simola. 14.7.1941. T 20948/F₆.

⁴⁷⁴ Lääk.kapt. Simola. 22.7.1941. T 20948/F₆.

⁴⁷⁵ Puolustusvoimat No 2004/Huolto/VI/54. 22.8.1941. T 10548/5.

⁴⁷⁶ 1. Divisioonan esikunta No 481/Int./150. 14.12.1939. P 1078/2.

⁴⁷⁷ Päämaja No Int./804/695/40. 31.1.1940. T 4884/12.

⁴⁷⁸ Päämaja No Int./805/695/40. 31.1.1940. T 4884/12.

⁴⁷⁹ Erikoismääräyksiä huollosta No 49. Liite 1. T 10553/7.

⁴⁸⁰ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 7089/Pääint.tsto/E. 23.10.1942. T 19492/13.

5.6 Puolustusvoimille valmistettujen tuotteiden laaduntarkkailua

Puolustusvoimissa pyrittiin valvomaan elintarviketeollisuuden rintamamiesten muonitukseen valmistamien tuotteiden laatua. Puolustuslaitoksen kemianlaboratorion tutkimuksilla valvottiin valmistettujen elintarvikkeiden, kuten makkaran ja voin ja erikoisvalmisteiden sisältöä sekä tarkkailtiin annettujen laatuvaatimusten noudattamista. Elleivät valmistajat noudattaneet annettuja vaatimuksia, tilaukset lopetettiin. Muutamien erikoisvalmisteiden ravitsemuksellista arvoa seurattiin mm. määrittämällä joidenkin ravintoaineiden sisältö. Samoin seurattiin vitaminoidun voin A-vitamiinipitoisuutta (s. 145).

Makkaran valmistukselle oli annettu ohjeet alkuvuodesta 1942. Kun laadun epäiltiin heikentyneen, laboratorio tutki makkaroita. Useimmat valmistajat täyttivät vaatimukset, mutta neljältä hankinta lopetettiin⁴⁸¹. Kun makkaran pilaantumista sattui kuljetusten aikana, tehtiin säilyvyyden takaamiseksi mm. Karjakunta rl:n kanssa sopimus, jonka mukaan makkaraan tuli käyttää 60 % luutonta hevosenlihaa, 20 % luutonta naudanlihaa ja 20 % luutonta sianlihaa. Laatu piti saada mahdollisimman kestäväksi. Makkaran tuli säilyä ulkoilman lämpötilassa, pahvikartonkiin pakattuna vähintään 10 vrk. Kosteus sai olla enintään 63 %⁴⁸².

Kun voipakkauksissa oli ilmennyt vajaapainoisia, pilaantuneita ja homeisia, vaadittiin tarkistamaan pakkausten paino ja laatu sekä merkitsemään niihin valmistajan nimi ja valmistusta osoittanut numero⁴⁸³.

Puolustusvoimille elintarvikkeita valmistaneille yrityksille annettiin tuotteiden kokoonpanovaatimukset. Esimerkiksi marmeladin tuli sisältää 50 % porkkanaa, 30 % appelsiinisosetta, 20 % muuta hedelmä- tai marja-ainetta. Sokeripitoisuuden tuli olla 50 % ja kosteuden 30 %. Mehut tuli valmistaa puhtaista luonnonmarjoista vettä lisäämättä. Sokeria käytettiin 400 g litralle⁴⁸⁴. Kaikki rintamamiehille tarkoitetut tuotteet makeutettiin sokerilla. Puolustuslaitoksen kemian laboratorio tutki erikoisvalmisteiden sisältöä (taulukko 25)^{485,486,487,488}.

⁴⁸¹ Päämaja. Intendentin osasto No 4020/Int. 1/11/3. 18.5.1943. T 19513/2.

⁴⁸² Päämaja. Intendentin osasto. Muonitustoimisto. Sopimus 10.7.1944. T 19494/10.

⁴⁸³ Intendentin osasto No 10 624/Int. 1/17. 3.12.1943. T 19513/2.

⁴⁸⁴ Päämaja. No 9130/Int. 1/11/3. 26.9.1942. T 19492/14.

⁴⁸⁵ Puolustuslaitoksen kemianlaboratorio No 970/y/4. 14.4.1943. T 19494/10.

⁴⁸⁶ Puolustuslaitoksen kemianlaboratorio No 3156/y/4. 22.11.1943. T 19494/10.

⁴⁸⁷ Puolustuslaitoksen kemianlaboratorio No 1549/y/4. 18.7.1944. T 19494/10.

⁴⁸⁸ Puolustuslaitoksen kemianlaboratorio No 2461/y/4. 13.9.1944. T 19494/10.

Taulukko 25. Erikoisvalmisteiden sisältö (%).

Valmiste	Raaka- rasva	Raaka- proteiini	Tuhka	Ruoka- suola	Typetön uuteaine	Vesi	Energia (kcal)
Ohukaisseos	13,9	12,0	2,7	1,3	64,1	7,3	4 410
Voimakeitto	15,1	22,0	8,6	15,9	46,2	8,1	4 200
Rokka	11,9	25,1	5,5	2,9	51,7	5,8	4 260
Rokka, uusi	12,1	23,9	5,5	3,0	51,9	6,5	4 230
Perunakeitto 1	15,3	5,5	9,1	6,4	60,7	9,4	4 140
Perunakeitto 2	15,3	5,6	9,2	6,6	60,8	9,1	4 150
Kaurapuuro	5,3	14,5	3,3	1,3	56,1	10,8	4 320
Lihakastike	33,1	17,8	6,2	4,7	36,8	6,1	5 320

*Kaikissa valmisteissa haju ja maku arvosteltiin hyväksi.

Puolustuslaitoksen kemianlaboratoriossa tutkittiin myös joidenkin saksalaisten valmisteiden sisältöä (liite 2, taulukko 14). Nämä valmisteet kuuluivat saksalaismuonituksessa olleiden suomalaisten muona-annoksiin ja niitä oli pudotettu Stalingradissa piiritettyinä olleille saksalaisille joukoille Notverpflegung- pakkauksina⁴⁸⁹. Saksalaisista tuotteista Erbsen (herne) oli kellertävä, hienojakoinen, homogeeninen jauhe, Roggen (ruis) ruskehtava, karkeahko ja viljanjyvät erottuivat selvästi. Roggen und Erbsen oli hieno, kellertävä perusmassa, jossa rouheen ohella oli runsaasti tummia kokonaisia viljanjyviä. Pasteijassa oli kauraa ja rasvaa sekä jotain valkuaispitoista, mahdollisesti soijaa, ei hernetä tai maitojauhetta.

Suomalaisten ja saksalaisten tuotteiden vertailu (taulukko 26)⁴⁹⁰ osoitti ”pasteijaa lukuun ottamatta kotimaiset laadultaan ja käyttöarvoltaan täysin saksalaisten veroisiksi, vieläpä ravintoarvoltaan rikkaammiksi”.

Taulukko 26. Suomalaisten ja saksalaisten tuotteiden vertailua.

Suomalaiset	Energia (kcal)	Rasva (%)	Raakaproteiini (%)
Ohukaisseos	4 680	19,2	71,7
Ohukaiskuutio	4 410	13,9	76,1
Kaurapuurokuutio	4 430	15,5	73,0
Voimakeittokuutio	4 169	14,4	68,8
Perunakeittokuutio	4 120	14,5	67,6
Saksalaiset			
Roggen	3 364	7,6	64,8
Erbsen	3 477	8,6	65,3
Roggen und Erbsen	3 236	7,9	61,0
Pasteija	5 458	37,0	51,9

Suomalaiset lähettivät tutkittavaksi näytteitä muistakin saksalaisista elintarvikkeistaan. Saksalaisia tuotteita tutkittiin ”laboratorio- ja keittiötutkimuksin” mahdollisen suomalaisessa muonituksessa käytön varalta⁴⁹¹.

⁴⁸⁹ Päämaja No 969/Int. 1/sal. 5.7.1943. T 19493/10.

⁴⁹⁰ Päämaja. Intendentin osasto No 969/Int. 1/sal. 5.7.1943. T 19493/10.

⁴⁹¹ Päämaja. Intendentin osasto No 969/Int. 1/sal. 5.7.1943. T 19493/10.

Kotimaisista tuotteista tutkittiin mm. partiomuona-annoksen⁴⁹², maksasäilykkeen⁴⁹³, hiivaekstraktin⁴⁹⁴ ja Lahden liemivoiman⁴⁹⁵ sisältö (taulukko 27)^{496,497}. Maksasäilykettä, hiivaekstraktia ja liemivoimaa jaettiin joukoille ajoittain rintamamiesten ruoan ravintoarvon tai maukkauden lisäämiseksi.

Taulukko 27. Partiomuonan ja maksasäilykkeen koostumus (%).

	Partiomuona-annos	Maksasäilyke
Raakarasva	8,4	45,8
Raakaproteiini	12,0	13,2
Inverttisokeria	45,0	
Tuhkaa	2,4	2,4
Ruokasuolaa	0,4	1,7
Vettä	4,7	38,8
A-vitamiinia		220 ^a
Energiaa	4 250 ^b	4 880 ^b
Maku, haju	hyvä	hyvä

^ayksikköä/g, ^bkcal/kg.

5.7 Elintarvikkeiden kuormaus rintamalle

Varikot toimittivat joukoille elintarvikkeita tilausten mukaan. Talvisodan aikana voitiin kuormata myös tuotteita, mitä ei ollut tilattu, kuten keksejä, savukkeita, piipputupakkaa ja sikareja⁴⁹⁸. Sodan lopulla makkaran ja naudanlihan asemesta lähetettiin välillä suolasilakoita ja Suomisilavaa⁴⁹⁹. Jatkosodan alussa, syyskuussa 1941 Päämaja alkoi laatia elintarvikekuormausten kokoonpanolistoja, joiden mukaan elintarvikkeet lähetettiin varastoista. Listoissa elintarvikkeet koottiin ryhmiksi, joiden sisällä eri tuotteiden prosentuaaliset osuudet vaihtelivat. Toimenpidettä perusteltiin, ”jotta kenttäjoukoilla olisi tilaisuus saada mahdollisimman monipuolinen ruoanpito, lähetetään muona-annos jaettuna”⁵⁰⁰. Jako-osuudet vaihtelivat elintarviketilanteen mukaan. Kuormausten kokoonpanolistat kertovat joukkojen käytettävissä olleista ruoka-aineista ja heijastavat maan elintarviketilannetta. Vain voi ja sokeri pysyivät kaiken aikaa 100 prosenttisesti voina ja sokerina. Muissa elintarvikeryhmissä jako-osuudet vaihtelivat. Varikolla kootun elintarvikekuorman sisältö määräsi päivän muona-annoksen kokoonpanon ruokailussa.

Ensimmäistä, syyskuun 1941 kuormausten kokoonpanolistaa muutettiin hieman loka-⁵⁰¹ ja marraskuussa⁵⁰². Joulukuun⁵⁰³ muutos oli edellisiä tuntuvampi. Kuormausten

⁴⁹² Päämaja. Intendentin osasto No 5578/Int. 1/11/3. 13.6.1944. T 19494/10.

⁴⁹³ Puolustuslaitoksen kemianlaboratorio No 230/y/4. 24.1.1944. T 19494/10.

⁴⁹⁴ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 1674/Pääint.tsto/E sal. 31.3.1943. T 19493/9.

⁴⁹⁵ Puolustuslaitoksen kemianlaboratorio No 1231/y/4. 17.5.1943. T 19494/14.

⁴⁹⁶ Puolustuslaitoksen kemianlaboratorio No 3186/y/4. 3.11.1942. T 19494/14.

⁴⁹⁷ Päämaja. Intendentin osasto No 5578/Int. 1/11/3. 13.6.1944. T 19494/10.

⁴⁹⁸ Päämaja. Huolto-osasto No 11 137/Huolto 1/sal 26.2.1940. T 4884/12.

⁴⁹⁹ Päämaja. Huolto No 1084/1 sal. 21.2.1940. T 4884/12.

⁵⁰⁰ Päämaja. Intendentin osasto No 2263/Int. 1/17/1. 25.9.1941. T 19512/12.

⁵⁰¹ Päämaja. Intendentin osasto No 2729/Int. 1/17. 14.10.1941. T 19512/12.

⁵⁰² Päämaja. Intendentin osasto No 3811/Int. 1/17. 17.11.1941. T 19512/12.

⁵⁰³ Päämaja. Intendentin osasto No 4901/Int. 1/17. 20.12.1941. T 19512/12.

kokoonpanolistat on esitetty liitteessä 2 (taulukko 15). Syyskuun listassa mainittujen elintarvikkeiden lisäksi kutakin divisioonan päiväannosta kohti lähetettiin 50 kg säilöttyä maitoa tai mehua, mieluiten puoliksi kumpaakin. Jos lokakuussa ”*vallitsevan tilanteen johdosta*” leipä luovutettiin pehmeänä, toimitettiin vehnäkorppuja 3 % ja voileipäkeksyjä 0,7 % tilauksen pehmeästä leivästä. Heikon vehnäjauhotilanteen takia makaronia ei voitu valmistaa. Sen osuus vaihdettiin perunaan.

Maaliskuussa 1942⁵⁰⁴ (liite 2, taulukko 15) kuormauslistan kokoonpanon muutoksen aikaan perunan toimittaminen rintamalle oli vaikeuksissa. Herneen osuus kuormauksissa lisääntyi tuntuvasti. Juustoryhmään lisättiin suolasilli ja suolakala jäi pois liharyhmästä. Toukokuussa kuormauksia muutettiin kahdesti. Aluksi juuston osuutta lisättiin, silli jäi pois ja kestromakkara tuli sen tilalle. Tuore naudanliha vaihdettiin kesäkuukausiksi lihasäilykkeisiin⁵⁰⁵. Hirssi ja riisi tulivat ryyniryhmään kotoisten viljalajien ohella. Puurokastikejauheen jakelu aloitettiin ja muiden elintarvikkeiden lisäksi jaettiin sitruunamehua⁵⁰⁶. Uudet perunat tulivat kenttäjoukkojen kuormauksiin 10.9.1942. Perunan osuus lisääntyi kesäisestä ja tuoretta kaalia ja lanttuakin tuli käytettäväksi. Syyskuussa jonkin verran uusitussa kuormauksen kokoonpanolistassa teen osuus lisääntyi ja kahvinkorvikkeen osuus pieneni edellisvuotisesta. Juustoryhmää muutettiin vähän useaan kertaan vuoden varrella. Voionoksen pientyessä 25-30 grammaan miehelle päivässä muonaan lisättiin margariinia, rasvaa tai ihoa 10 g rasvan saannin lisäämiseksi. Myös maitoa oli jonkin verran käytettävissä maitojauheena tai säilykemaitona⁵⁰⁷.

Tammikuussa 1943 elintarvikekuormausten kokoonpanolista⁵⁰⁸ muuttui talviseksi (liite 2, taulukko 16). Perunaryhmässä oli vain kuivattuja tuotteita vähäisen porkkana/lanttumäärän ohella. Liha saattoi olla jäädytettyä. Huhtikuussa⁵⁰⁹ tuoretta perunaa tuli kuivien tuotteiden lisäksi. Lihan osuuksia ei ilmoitettu. Se luvattiin toimittaa tilanteesta ja sääoloista riippuen joko tuoreena, suolattuna tai jäädytettynä. Joulukuussa tuoreen perunan ja juuston osuudet kohosivat 75 - 70 %:iin. Herneen osuus supistui 15 %:ksi. Tattari tuli ryyniryhmään⁵¹⁰.

Talvella 1944 tuoreen perunan osuus oli kuormauksissa poikkeuksellisen suuri. Toukokuussa⁵¹¹ se väheni, mutta kesäkuusta⁵¹² lähtien perunaryhmä voi sisältää vain tuoretta perunaa (liite 2, taulukko 16). Vaihtelun aikaansaamiseksi ruokaan ja mahdolliseksi tuoreen perunan korvaamiseksi tarvittaessa ilmoitettiin vaihtolajienkin osuudet kuormauksiin. Tuoreen ja suolaisen lihan, lihasäilykkeiden ja kalan osuuksista kuormauksissa luvattiin toukokuussa lähettää erilliset ohjeet. Lihan ohessa käytettäväksi tuli lihanjatketta. Sitä käytettiin joko yksinään tai mieluummin pienen lihamäärän kanssa ruoanvalmistuksessa. Kuormauksiin tuli myös liemijuuriseosta, joka oli tarkoitettu käytettäväksi kuivan perunan kanssa keittojen valmistuksessa. Juuston osuus säilyi 70 %:na jatkosodan loppuun saakka. Kenttäjoukoille toimitettujen elintarvikkeiden kuljetusten kokoonpanolista uusittiin vielä 15.9.1944. Se oli voimassa koko Lapin sodan

⁵⁰⁴ Päämaja. Intendentin toimisto No 1718/Int.tsto/E. 10.3.1942. T 19492/11.

⁵⁰⁵ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 3151/Pääint.tsto/E. 6.5.1942. T 19492/12.

⁵⁰⁶ Päämaja. Intendentin osasto No 4641/Int. 1/17. 13.5.1942. T 19492/12.

⁵⁰⁷ Päämaja. Intendentin osasto No 8310/Int. 1/17. 1.9.1942. T 19492/13.

⁵⁰⁸ Päämaja. Intendentin osasto No 266/Int. 1/17/12. 13.1.1943. T 19513/2.

⁵⁰⁹ Päämaja. Intendentin osasto No 2513/Int. 1/17. 28.11.1943. T 19513/2.

⁵¹⁰ Päämaja. Intendentin osasto No 1224/Int. 1/17. 27.12.1943. T 10552/15.

⁵¹¹ Päämaja. Intendentin osasto No 4502/Int. 1/17. 12.5.1944. T 10552/15.

⁵¹² Päämaja. Intendentin osasto No 5893/Int. 1/17. 23.6.1944. T 19513/3.

ajan⁵¹³ (liite 2, taulukko 17). Listassa ilmoitettiin lihalaatujen osuudet painomäärinä divisioonan päiväannosta kohden. Puuroainekset jaettiin kahteen ryhmään, joita oli tilattava tasaisesti vuorotellen. Kastikejauhoina oli sekä vehnä- että ruisjauhoja. Listassa mainittujen elintarvikkeiden lisäksi joukoille lähetettiin 40 kg liemimaustejauhetta yhtä divisioonan päiväannosta kohti sekä suolaa, mausteita ja savukkeita.

5.8 Ruokalista ja kenttämuonituksen kohentamiseksi

Rintamamiesten ruoka pyrki muodostumaan yksitoikkoiseksi jo talvisodan aikana, vaikka silloin oli elintarvikkeita runsaasti käytettävissä. Tilanteen kohentamiseksi Pohjois-Suomen rintamalle laadittiin kolme neljän päivän ruokalistaa (liite 2, taulukot 18-20). Ne olivat tarkoitettuja käytettäväksi 1) kun ei ole perunoita, 2) kun on perunoita, muttei maitoa ja 3) kun ei ole maitoa. Samalla intendentejä kehoitettiin kiinnittämään huomiota erikoisesti muonituksen järjestelyyn ja ohjeiden antamiseen aina keittäjiä myöten sekä muistutettiin tähteenä jääneiden elintarvikkeiden palauttamisesta⁵¹⁴. Listojen huomautuksissa mainittiin mm. leipää ja ryynejä voitavan jakaa listan annosta enemmän sekä liha, voi- ja teeannosta lisätä ulkomajoituksessa olleille, jos se oli tarpeen. Kuivia hedelmiä luvattiin lähettää, mikäli niitä voitiin toimittaa. Nämä huomautukset antavat kuvaa silloin käytettävissä olleista elintarvikkeista ja niiden määristä.

28. eläinlääkintäkomppanian Ruoantarkastuskirjasta poimittiin viiden ensimmäisen ja viiden viimeisen päivän ateriat (taulukko 28)⁵¹⁵. Syksyn jaksossa komppanialla näyttää olleen hyvin käytettävissä maitoa ja perunoita, keväällä vain kaksi kertaa perunoita eikä ollenkaan tuoretta maitoa.

⁵¹³ III Armeijakunnan Esikunta No 1157/VI/45 b. 11.10.1944. T 10552/15.

⁵¹⁴ P-SRE No 874/IV Int/L 438. 24.2.1940. T 4884/12.

⁵¹⁵ 28. Eläinlääkintäkomppania. Ruoantarkastuskirja 20.9.1942 - 7.4.1943. T 3362/1-31.

Taulukko 28. 28. Eläinlääkintäkomppanian aterioita vuosina 1942 - 1943.

	Aamupala	Lounas	Päivällinen
20.9.1942	korvike, sokeri, voi, leipä, pulla, keksi	mannavelli, mehu, juusto	liha-hernekeitto
21.9.1942	korvike, sokeri, voi, leipä	kaurapuuro, maito, marmeladi	liha-kaali-peruna-keitto
22.9.1942	korvike, sokeri, voi, leipä	hirssipuuro, maito, juusto	perunat, kastike
23.9.1942	korvike, sokeri, voi, leipä	kaurapuuro, maito, marmeladi	liha-peruna-porkkanakeitto
24.9.1942	tee, sokeri, voi, leipä	mannavelli, mehu, juusto	perunat, kastike
3.4.1943	tee, sokeri, voi, leipä	kaurapuuro, juusto, hunaja, mehu	hernejauhekeitto
4.4.1943	korvike, sokeri, leipä, voi, keksi, korppu	ohrajauhoppuuro, juusto, mehu	peruna-kaalikeitto
5.4.1943	tee, sokeri, voi, leipä	kaurapuuro, juusto, mehu	hernekeitto
6.4.1943	korvike, sokeri, voi, leipä	ohrajauhoppuuro, silakka, mehu	makaronikeitto
7.4.1943	tee, sokeri, voi, leipä	kaurapuuro, mehu, juusto	perunat, kastike

Yksikkö 5 800:n kymmenen päivän ruokalista lokakuulta 1942 kertoo yksiköllä olleen tuolloin käytössään vain säilykelihaa, kolmena päivänä perunoita eikä tuoretta maitoa (taulukko 29)⁵¹⁶.

Muonitustilanteen kohentamiseksi jatkosodassa divisioonien intendentit laativat ruokalistoja vuoden 1943 loppupuolelta alkaen käytettäväksi elintarvikkeiden jaossa pohjana. Monissa varastoissa elintarvikkeet jaettiin laadittujen 1-2 viikon listojen mukaan ”vaihtelevuuden aikaansaamiseksi”⁵¹⁷.

Annetut ruokalistat saattoivat aiheuttaa ongelmia. Eräässä divisioonassa piti noudattaa laadittua kahden viikon ruokalistaa mahdollisuuksien mukaan. Jossain sen yksikössä sitä noudatettiin niin kirjaimellisesti, että jos makkara oli määrätty jaettavaksi perjantaina, mutta se tuli vasta lauantaina, joko siirrettiin viikolla. Elintarvikkeiden pilaantumisia sattui⁵¹⁸. Toisessa yksikössä noudatettiin intendentin laatimaa ruokalistaa ja todettiin ruoan laadun parantuneen eikä pilaantumisia tapahtunut. Ruokalista oli käytössä kaikkialla IV Armeijakunnassa. Ellei ollut, viikon elintarviketäydennyksestä valmistettiin ensin mieluisimmat ruoat ja viikon loppupäiviksi jäivät vähemmän mieluisat, todettiin tarkastuksessa. Ruokalista toi suunnitelmallisuutta ruoanvalmistukseen⁵¹⁹.

⁵¹⁶ Maaselän Ryhmän Esikunta No 3161/VI/20. 30.10.1942. T 19492/14.

⁵¹⁷ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 5606/Pääint.tsto/3 e sal. 9.10.1943. T 19494/7.

⁵¹⁸ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 6035/Pääint.tsto/E. 26.10.1943. T 19493/10.

⁵¹⁹ Päämaja. Pääintendentin osasto No 3334/Pääint. K/5 a sal. 6.6.1944. T 19495/5.

Taulukko 29. Yksikkö 5800. Ruokalista 5.10. - 14.10.1942.

Lounas		määrä (g)	Päivällinen		määrä (g)
Hernekeitto	sianlihasäilykettä	45	Mannapuuroa	mannaryynejä	100
	herneitä	125		marjamehua	25
	vehnä jauhoja	10		vettä	
Liha- perunakeitto	naudanlihasäilykettä	60	Hirssipuuro	hirssiä	100
	perunoita	600		puurokastikejauhetta	15
	lanttua tai kaalia	150			
	ohraryynejä	20			
Liha- makaronikeitto	sianlihasäilykettä	45	Kaurapuuroa	kauraryynejä	100
	makaroneja	100		puurokastikejauhetta	15
Kastike, keitetyt perunat	sianlihasäilykettä	40	Ohravelli	ohraryynejä	50
	vehnä jauhoja	10		makeata milkkiä	50
	tomaattisosetta	5			
	sipulia, pippuria				
	perunoita	900			
Pataljoonakeitto	sianlihasäilykettä	50	Kaurapuuro		
	perunoita	900			
	porkkanoita	10			
	sipulia, pippuria				
Hernekeitto			Ruispuuro	ruishiutaleita	100
				puurokastikejauhetta	15
Liha- perunakeitto			Hirssipuuro		
Kastike, keitetyt perunat			Kaurapuuro	kauraryynejä	100
				milkkiä	60
				vettä	
Liha- perunamuhennos	naudanlihasäilykettä	60	Grahampuuro	graham jauhoja tai	100
	perunoita	600		vehnähiutaleita	
	lanttua	150		puurokastikejauhetta	15
	pippuria				
Pataljoonakeitto	sianlihaa ^a	50	Kaurapuuro		
	naudanlihaa ^a	100			

^avaihtoehtoisesti. *Kaikkiin ruokiin lisättiin suolaa. Jokainen käytti kuivan muonan joko aamuteellä, iltaisin varatun kuuman veden kanssa tai keittoruoan yhteydessä.

6. Oheiselintarvikkeita valtion muonan lisäksi

6.1 Omatoimista elintarvikkeiden hankintaa

”Työajalla” suoritettua tuotantotoiminnan lisäksi rintamamiehet harjoittivat ”vapaa-ajalla” omatoimista elintarvikkeiden hankintaa ja tuotantoa, jotka toivat lisäystä ”valtion muonaan” evakkoon lähteneiden karjalaisten jättämien ja kotipaketeissa tulneiden ruoka-aineiden tavoin. Kyky omatoimisuuteen oli arvokasta nälän torjunnassa etenkin hyökkäysvaiheen ja asemasodan alun huollon vaikeuksien aikana. Kaukopartiomiehiäkin koulutettiin omatoimisiin hankintoihin ja rintamamiehiä kannustettiin vapaa-ajan toimintaan mielialan kohentamiseksi. ”Vapaa-ajan” harrastukset hyödyttivät myös miesten omaisia kotona. Saaliitten lähettäminen kenttäpostissa oli luvallista. Itse muonan oheen hankitut elintarvikkeet kohensivat ravintoaineiden saantia rintamalla ja moni mies sai mielekästä toimintaa taisteluista vapautuneelle ajalle jatkosodan yksitoikkoisuuteen. Omatoimisesti ”vapaa-ajalla” paljolti omilla välineillä hankitut saaliit jokainen valmisti ja käytti haluamallaan tavalla muona-annoksen lisäksi. Miehet harrastivat kalastusta, metsästystä, marjojen poimintaa, ”palstaviljelyä” ja ”puhdetöitä”. Tuotteet olivat paljolti samoja kuin tuotantotoiminnassa. Niiden määriä tai rahallista arvoa on vaikea arvioida. Kukaan ei pitänyt niistä kirjaa. Jatkosodan alussa hirvi kaadettiin sen osuessa ampumaetäisyydelle tai kalastettiin käsikranaateilla kunnon välineiden puutteessa.

Metsästys oli monen miehen mielipuhua Itä-Karjalan hyvillä saalistusmailla asemasodan aikana. Hirvenkaadon tultua luvanvaraiseksi lokakuussa 1942 yksityisille henkilöillekin myönnettiin kaatolupia. Heidän kaatamansa hirvet tuli halkaista pituussuuntaan selkärunkaa myöten. Toinen puoli piti luovuttaa yhteiseen käyttöön muonituksessa, toisen sai metsästäjä pitää. Pää, sydän, maksa ja munuaiset kuuluivat hirven kaatajalle. Ilmeisesti yksityiset kalastus- ja metsästyssaaliit olivat runsaat, koska niitä riitti kotiinkin lähetettäväksi ja lomalle mentäessä mukana vietäväksi, kuten miehet ja kenttäpostin tarkastukset kertoivat. Vesistöjen rannoilla rintamamiehet harrastivat kalastusta ”*omalla ajallaan ja omilla välineillään*”. Saaliin he valmistivat ja söivät itse⁵²⁰. Itä-Karjalassakin kalastuksessa oli noudatettava Kanta-Suomessa voimassa ollut lakia ja huolehdittava kalakannan säilymisestä. Räjähdyksineillä kalastaneet asetettiin edesvastuuseen. Kalastusryhmät ja – poliisit ohjasivat ”*harrastajakalastajia*”⁵²¹.

Hyvillä marjamailla miehet poimivat marjoja välillä vartiotehtävissä ollessaankin. Sellaisenaan tuoreena syötyjen lisäksi toiset keittivät mehua vastaisen varalle. Asemasodan aikana paikallaan pysyneillä joukoilla oli mahdollista laajentaa omatoimisuutta kasvinviljelyllä. Puolustusvoimien hallinnassa olleiden viljelysten ohella rintamajoukoilla oli ns. palstaviljelmiä mm. vuonna 1943 yli 100 ha. Niille hankittiin siemenet viihdytysvaroilla. Joukot viljelivät lähinnä perunaa ja juurikasveja. Tuottamansa sadon he käyttivät vapaasti muonan lisäksi⁵²².

Omatoimista porsaankasvatusta ei sallittu, vaikka muutamat joukot harjoittivatkin kaninhoitoa⁵²³. Porsaankasvatustakin yritettiin. JR 35:ssä oli ”*runsaasti ns. porukkasikoja tarkoituksella käyttää lihat ylimääräisinä annoksina*”. Nämä siat määrättiin 3.9.1943

⁵²⁰ Aunuksen Ryhmän Esikunta. Huolto-osasto No 3471/VI/26. 21.7.1942. T 19492/8.

⁵²¹ Karjalan Armeijajoukon esikunta. Huolto-osasto No 915/VI/7. 24.2.1942. T 19492/11.

⁵²² Neljännesvuosihuoltotilannekatsaus 1.10.1943. T 19493/2.

⁵²³ Jäntti 1983.

valtion omaisuudeksi eikä niitä saanut teurastaa ilman lupaa⁵²⁴. ”Porukkaporsaan” hankinta saattoi aiheuttaa hankaluksiakin⁵²⁵, sillä porsaiden hankinta oli kansanhuoltoministeriön valvonnassa.

6.2 Kenttäposti ruokapakettien kuljettajana

Kotiväki, ystävät ja tuttavat halusivat pitää yhteyttä rintamalla taistelleihin miehiin. Kenttäposti kuljetti niin kirjeitä kuin pakettejakin. Se toimi rauhallisissa vaiheissa moitteetta. Paketteja lähetettiin jo talvisodan aikana. Jatkosodan aikana niitä kulki molempiin suuntiin, myös rintamalta kotiin. Pakettiposti oli runsainta joulun aikaan (taulukko 30)^{526,527,528,529}. Useimmat kotipaketit sisälsivät elintarvikkeita ja toivat monipuolista, arvokasta täydennystä ja vaihtelua ”valtion muonaan”. Vain osa miehistä sai paketteja runsaasti, toiset eivät koskaan. Kenttäposti toi myös ”tuntemattoman sotilaan” paketteja. Niitä jaettiin varsinkin sellaisille miehille, jotka eivät muuten paketteja saaneet. Joulun aikaan paketteja tuli runsaasti, ainakin yksi joka miehelle. Sotien kiivaissa vaiheissa postin kulku vaikeutui. Se tuntui miesten ruokatilanteessa. - Sotasensuuri tarkasti kenttäpostia, niin kirjeitä kuin pakettien sisältöäkin.

Taulukko 30. Jatkosodan aikainen kotipakettiposti.

Ajanjakso	Määrä (kpl)	joulukuussa (kpl)
heinä-joulukuussa 1941	9 219 524	2 524 206
vuonna 1942	16 524 661	2 524 788
vuonna 1943	12 871 149	2 308 708
tamm-marraskuussa 1944	12 580 479	

Marraskuun lopulla 1942 Sensuuritoimisto kertoi avanneensa 200 Koti-Suomesta lähetettyä pakettia. Niistä 88,5 % sisälsi elintarvikkeita, 15 % vaatetta, 1 % tupakkaa ja pieniä erii ”sekalaista”. Kpk 1:n kautta kulkeneista paketeista valtaosassa oli leivonnaisia (leipää, korppuja, kukkoja, piirakoita, vehnästä), voita, sianlihaa ja kahvinkorviketta, harvoin perunoita. Voin lähettämisen todettiin lisääntyneen huomattavasti. Tarkastetuista paketeista 25-40 % sisälsi voita. Sianlihaa sisältäneitä paketteja oli ”runsaanlaisesti”. Voi-, sianliha -ja vehnäleipälähetysten määrän perusteella todettiin ”kotiseudun elintarviketilanne näyttää parantuneen”⁵³⁰. Taulukossa 31^{531,532,533,534} esitetään Kpk 2:ssa joulukuussa 1942 ja alkuvuonna 1943 tarkastettujen pakettien sisältö.

⁵²⁴ Aunuksen Ryhmän Esikunta. Huolto-osasto No 5147/9 d. 22.12.1943. T 19513/2.

⁵²⁵ Maaselän Ryhmän Esikunta No 3502/VI/22. 3.9.1943. T 19493/10. T 19492/11.

⁵²⁶ Päivittäisilmoitukset 1941. T 9325/33.

⁵²⁷ Päivittäisilmoitukset 1942. T 9325/45.

⁵²⁸ Päivittäisilmoitukset 1943. T 9325/57.

⁵²⁹ Päivittäisilmoitukset 1944. T 9325/68.

⁵³⁰ Päämaja. Sensuuriosasto No 2674//Sens.tsto/1 a sal. 10.12.1942. T 19492/9.

⁵³¹ Päämaja. Sensuuriosasto No 2674//Sens.tsto/1 a sal. 10.12.1942. T 19492/9.

⁵³² Päämaja. Sensuuriosasto No 174/Sens.tsto/b sal. 28.1.1943. T 19493/4.

⁵³³ Päämaja. Sensuuriosasto No 369/Sens.tsto/b sal. 24.2.1943. T 19493/4.

⁵³⁴ Päämaja. Sensuuriosasto No 465/Sens.tsto/b sal. 11.3.1943. T 19493/4.

Taulukko 31. 2. kenttäpostikonttorissa tarkastettujen pakettien sisältö (%).

	1942		1943	
	joulukuu	tammikuu	helmikuu	maaliskuu
Leipää	22	20	25	22
Voita	12	10	10	9
Lihaa	4	7	7	6
Appelsiineja	-	-	-	8

*Lisäksi joissain pakeiteissa oli lisäksi makeisia, alkoholia ja tupakkaa.

Helmikuussa 1943 Kpk 1:ssä tarkastetusta 200 paketista 92,5 % sisälsi elintarvikkeita. Niistä 54,6 % voita, 26,5 % lihaa, 4 % makeisia, 5,5 % tupakkaa ja 1,5 % alkoholia. Myös todettiin joidenkin pakettien katoavan matkalla rintamalle⁵³⁵. Maaliskuussa 93,5 %:ssa pakeiteista oli elintarvikkeita⁵³⁶. 10 Kpk:ssa samaan aikaan tarkastetuista 100 paketista 65 sisälsi voita, lihaa, leipää ja pullaa, 46 tupakkaa, 43 sokeria, 42 korviketta ja 39 karamelleja. Pakeiteissa oli myös kirjoitustarpeita, kirjoja, tulitikkuja, suksivoidetta, villalankaa, taskulampunpattereita, lääkkeitä, käsineitä ja jalkineita⁵³⁷. Kotipakettien sisältö saattoi olla hyvin monipuolinen eli huolto kotirintamalta toimi.

Kenttäposti toi rintamalle ”*tuntemattoman sotilaan*” paketteja varsinkin joulun alla. Niitä lähettivät niin yksityishenkilöt kuin monet työnantajat ja erilaiset järjestöt, jotka halusivat pitää yhteyttä varsinkin oman kotiseudun miehiin. Useimmat paketit sisälsivät elintarvikkeita ja lämmintä vaatetta. Talvisodan jouluna etulinjasta kotiväelle kirjoitettu rintamamiehen kirje kiittelee mm. Viipurin Lottia ja Lappeenrannan Marttoja runsaista tuntemattoman sotilaan pakeiteista, jotka sisälsivät ruokatavaraa, kuten pullaa, pehmeätä leipää ja kinkkua. - Vuoden 1942 joulunakin suurin osa tuntemattoman sotilaan pakeiteista todettiin lottien lähettämiksi⁵³⁸. V Armeijakunnan esikunta tiedotti pakettien jakelusta alaisilleen huhtikuussa 1942: ”*Varattomien sotilaiden paketit: jotta jokaisessa yksikössä palvelevat miehet saisivat mainittuja lahjapaketteja, on ilmoitettava kysymykseen tulevien nimet ja kpk- osoitteet*”⁵³⁹. Marraskuussa sama esikunta tiedotti ”*joukkojen on viimeistään 25.11.1942 ilmoitettava todennäköinen joulupakettitarpeensa lähtökohtana yksi paketti miestä kohti sekä kuinka suuri prosentti määrästä on sellaisia, jotka eivät muuten saa pakettia sekä miltä seudulta miesten valtaosa on kotoisin*”⁵⁴⁰. - Myös lomalta palaavat miehet toivat elintarvikkeita naapureilleen ja itselleen, ”*minkä voi havaita esiintyvistä voileivistä*”. Yksikön miehet olivat maanviljelijöitä Savosta⁵⁴¹.

Jatkosodan aikana kotipakettien tulo rintamalle aiheutti keskustelua puolesta ja vastaan. Puolesta puhuivat mm. 7. Divisioonan esikunta ja Päämajan lääkintöosasto. ”*Tärkeän lisän taistelevien joukkojen ruokaan tuovat kotipaketit, joiden lähettämistä ei pitäisi rajoittaa*”⁵⁴² ja ”*kotiseudulta saapuu rintamalle sangen huomattavia määriä arvokkaita elintarvikkeita sekä kenttäpostissa että lomalta palaavien miesten mukana. I/JR 15 komentaja kertoi syksyllä laskeneensa, että hänen pataljoonaansa tuli keskimäärin*

⁵³⁵ Päämaja. Sensuuriosasto No 174/Sens.tsto/b sal. 28.1.1943. T 19493/4.

⁵³⁶ Päämaja. Sensuuriosasto No 369/Sens.tsto/b sal. 24.2.1943. T 19493/4.

⁵³⁷ Päämaja. Sensuuriosasto No 465/Sens.tsto/b sal. 11.3.1943. T 19493/4.

⁵³⁸ AL 1999.

⁵³⁹ V Armeijakunnan Esikunta No 574/Val./6 f sal. 17.4.1942. T 2130/3.

⁵⁴⁰ V Armeijakunnan Esikunta No 1959/Val./6 c. 21.11.1942. T 2130/3.

⁵⁴¹ Majuri Jusu. 12.2.1942. T 19492/18.

⁵⁴² 7. Divisioonan esikunta No 427/3/VII/53 sal. 5.3.1942. T 2130/10.

kenttäpostipaketti miestä kohti joka 5. päivä.--- on asialla suuri merkitys joukkojen todellista ravintotilannetta arvioitaessa. Ei ole tarpeellista ryhtyä ankaran valvonnan avulla estämään kotiväkeä lähettämästä pieniä erii rintamalla oleville omaisilleen”⁵⁴³.

II Armeijakunnan esikunnassa vastustettiin paketteja. Sieltä kirjoitettiin: ”Sensuurin mielialailmaisut ovat olleet sataprosenttisesti ”pakettityytymättömyyttä”. --- Kaikki ruokatavaralähetykset ja sokeri- ja tupakkalähetykset joukoista olisi kiellettävä kuria ja toverihenkeä alentavana, säännöstelyn määräyksiä rikkovina, keinottelumielitä ja kateutta kasvattavina epänormaaleina kasvannaisina. --- Totuus on nykyään seuraavanlainen: Samassa korsussa majailee sekä kaupunkilaisia että maalaisia. Maalaiset saavat jokaviikkoiset voi-, syltty-, kinkku- ja munalähetyksensä, josta syövät suurimman osan, lopusta tehdään kauppaa kaupunkilaisten kanssa ---- . Hinta otetaan tupakkana ja sokerina, huonommin kelpaa raha. Tällöin tietenkin tunnettua ”asevelihinta” -kurssia käyttäen. Tupakka, sokeri ja raha lähetetään sitten kotiin, josta taas seuraavalla viikolla lähetetään uusi paketti. Tämä on todellista ”mustaa pörssiä”⁵⁴⁴.

Rintamalta kotiin lähetettyjä paketteja tarkastettiin myös. Lähetysten lukumäärä kasvoi ajan myötä ja alkoi aiheuttaa ongelmia. Pakettien sisältö monipuolistui ja lisääntyi niin, että se alkoi herättää tarkastajien huomiota ja epäluuloja pakettien sisällön hankintatapaa kohtaan. Sisällön hankintatapa askarrutti myös miesten mieliä, herätti epäilyjä ja aiheutti kyselyjä. Lähetysten lisääntyminen sai Päämajankin kiinnostumaan niiden alkuperästä. Vuonna 1942 sotasensuurin mukaan 2. Kpk:n ja 1. Kpk:n kautta kulkeneet paketit sisälsivät ”jonkin verran” elintarvikkeita (taulukko 32)^{545,546,547}.

Taulukko 32. Rintamalta vuonna 1942 lähetettyjen pakettien sisältöä (%).

	ajankohta	elintarvikkeita	tupakkaa	makeisia
2. Kpk	maaliskuu	21	9	5,5
1. Kpk	helmikuu	9,4	17,6	13,2
	maaliskuu	11,4	21,1	17,0
	joulukuu	29	18,8	

Maaliskuussa 1942 2. Kpk:n kautta kotiin kulkeneissa paketeissa oli elintarvikkeina kalaa, sokeria, metsänriistaa, pieniä määriä keksejä ja kahvinkorviketta. 1. Kpk:n kautta kulkeneissa paketeissa elintarvikkeiden määrä kasvoi pitkin vuotta. Joulukuussa sotasensuuri totesi elintarvikkeiden lähettämisen lisääntyneen ja kertoi ruokatavarana olleen lähinnä sokeria ja leipää, mutta myös voita ja kalaa. 1. Kpk:ssa sensuurin huomio kiinnittyi selvästi lisääntyneeseen, jo melkoiset mitat saavuttaneeseen elintarvikkeiden ja tupakan lähettämiseen rintamalta ja katsoi aiheelliseksi raportoida: Syyskuun 5. ja 12. päivän välisenä aikana tarkastettiin 1. Kpk:ssa 532 kotiseudulle lähetettyä pakettia, joista 40 % sisälsi elintarvikkeita yhteensä 116 kg ja tupakkaa 27 % yhteensä 754 laatikkoa. Kun tuona aikana arvioitiin 1. Kpk:n kautta kulkenen 2 780 pakettia kotiin, oli niistä n. 100:ssa elintarvikkeita eli n. 230 kg. Kotiseudulle katsottiin lähetetyn kuukaudessa n. 925 kg ruoka-aineita ja 3 750 laatikkoa tupakkaa. Paketeissa oli kaikkia armeijassa

⁵⁴³ Päämaja. Lääkintöosasto No 126/Lääk. 5/194 sal. 5.1.1943. T 20949/F₃₁.

⁵⁴⁴ II Armeijakunnan Esikunta No 1158/VI/11 sal. 18.4.1944. T 19495/6.

⁵⁴⁵ Päämaja. Sensuuriosasto No 465/Sens.tsto/b sal. 11.3.1943. T 19493/4.

⁵⁴⁶ Päämaja. Sensuuriosasto No 369/Sens.tsto/b sal. 24.2.1943. T 19493/4.

⁵⁴⁷ Päämaja. Sensuuriosasto No 2674/Sens.tsto/1 a sal. 10.12.1942. T 19492/9.

tavallisimmin käytettyjä elintarvikkeita⁵⁴⁸. Määrät tuntuivat runsailta ollakseen muonannoksesta säästettyjä.

Rintamalta kotiin lähetetyn paketin sisällön tarkastus saattoi antaa aiheen takavarikointiin. Näin kävi joulukuussa 1942 Kpk 1:ssä tarkastetusta 200 paketista seitsemälle⁵⁴⁹. Pakettien sisällön johdosta V Armeijakunnan Esikunta tiedotti kotialueelle saatavan lähettää vain luvallista metsänriistaa ja kalaa sekä tupakkaa ja sokeria⁵⁵⁰. Päämaja oli jo keväällä ilmoittanut pakettien tarkastusten jatkuvan. Miehistölle tiedotettiin asian johdosta ryhdyttävän tarpeellisiin toimenpiteisiin⁵⁵¹. Aiemminkin oli jo lähettäjiltä tiedusteltu pakettien sisällön alkuperää, mm. huhtikuussa ”mistä saanut 7 kpl karjalais-venäläisiä pöytäliinoja ja 15 pakettia venäläisiä keksejä?”⁵⁵². Kun lähetyksissä tavattiin kokonaisia paketteja tupakkaa tai kahvinkorviketta ja voita 0,5 kg:n paketteina, lähettäjät asetettiin syytteeseen⁵⁵³. Kotiin lähetetyissä paketeissa tavattiin myös 1 kg:n sokeripakkauksia. Miehet säästivät annoksestaan muonittajan hallussa olleeseen säästöönsä, kunnes paketti oli koossa. Päämaja puuttui asiaan: ”Muonittajan varaston tulee aina täsmätä eikä siellä saa olla yksityisille kuuluvia elintarvikkeita. Ne on jaettava joka päivä”⁵⁵⁴. Tarkastajien huomio kiinnittyi kaukopartiomiesten lähettämiin paketteihin, jotka sisälsivät runsaasti partiomuonaan kuuluneita elintarvikkeita, kuten sokeria, rusinoita, kuivia hedelmiä, juustoa, säilykelihää, voita, hedelmäpaloja, keksejä, kahvinkorviketta, sotatarmojuomaa ja savukkeita. Sokeripakkaukset olivat avaamattomia ja ne pidätettiin. 14. Divisioonasta pyydettiin sokeripakkausten palauttamista lähettäjille. Pääntendentti ei suostunut pyyntöön ja perusteli kieltoa: ”Kuulustelupöytäkirjasta selviää, että lähetetyt elintarvikkeet, erikoisesti sokeri on vain murto-osa miesten saamasta sokerimäärästä ja että näiden erien lähettäminen --- ei millään tavalla vaikuta miesten muonitukseen. Lausunnoista selviää, että kaukopartiomuonan jako on ollut harkitsematon teko. Partiomuona on tarkoitettu miesten kunnon ylläpitämiseksi pitkillä partiomatkoilla eikä lahjapakettien valmistusta varten”⁵⁵⁵.

Joissakin tapauksissa takavarikoidut tavarat saatiin luovuttaa vastaanottajalle. Vastaanottaja sai mm. ”lähetetyt juustopaketit, koska selvitysten mukaan ovat muonannoksesta säästyneitä eikä itse ole voinut käyttää niitä”⁵⁵⁶. Rintamalta kotiin lähetettyjen pakettien sisältö saattoi olla hankittu epäilyttävien keinoin tai saksalaisilta. Erään paketin takavarikkotutkimuksen mukaan ”lähettäjä oli kahdessa paikassa muonavahvuudessa ja lähetti toisen muonan kotiseudulle”⁵⁵⁷. Saksalaisilta hankituille elintarvikkeille määrättiin lähetyk- ja kuljetusrajat lomalle matkustettaessa: suklaa 500 g, piipputupakka 250 g, sikari 20 kpl, ”liha-, kalasäilyke ja kahvi eivät ole sellaisia, joita voidaan olettaa jäävän säästöön miehen annoksesta”. Niitä ei saanut lähettää eikä kuljettaa mukana⁵⁵⁸.

⁵⁴⁸ 1 Kpk:n tarkastustoimisto No 378/42 sal. 19.9.1942. T 19492/18.

⁵⁴⁹ Päämaja. Sensuuriosasto No 2674/Sens.tsto/1 a sal. 24.2.1942. T 19494/9.

⁵⁵⁰ V Armeijakunnan Esikunta No 1526/kp tsto/205 sal. 17.12.1942. T 2130/9.

⁵⁵¹ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 6486/Pääint.tsto/E. 25.9.1942. T 9493/18.

⁵⁵² Päämaja. Pääintendentin toimisto No 2900/Pääint.tsto/3 e/henk. 25.4.1942. T 19492/23.

⁵⁵³ V Armeijakunnan Esikunta No 1335/kp tsto/205. 16.10.1942. T 2130/9.

⁵⁵⁴ Päämaja. Pääintendentin osasto No 7289/Pääint. 2/E. 20.12.1943. T 19493/10.

⁵⁵⁵ Päämaja. Pääintendentin osasto No 935/Pääint. 2/21 a. 22.2.1944. T 19494/9.

⁵⁵⁶ Päämaja. Pääintendentin osasto No 7418/Pääint. 2/E. 27.12.1943. T 19493/10.

⁵⁵⁷ Otteita Tarkastustoimistojen toimintakertomuksiin liittyvistä mielialanäytteistä 1.-15.11.1942. T 19492/9.

⁵⁵⁸ Päämaja. Pääintendentin osasto No 2953/Pääint. 2/26 a. 25.5.1944. T 19494/14.

7. Elintarvikehuollon pulmia

Rintamamuonitus kohtasi joukon vaikeuksia, jotka vaikuttivat sen sujumiseen ja tasoon. Kaikki ongelmat eivät johtuneet sodankäynnistä, vaikka ne saattoivatkin olla sota-ajalle tyypillisiä. Päämajassa tiedostettiin muonitustoiminnan pulmia ja yritettiin ratkoa niitä käytettävissä ollein keinoin. Jo talvisodassa oli havaittu mm välineiden puuttumista. Niitä oli toivottu voitavan hankkia välirauhan aikana, mutta taloushuollon oli ollut lykättävä kipeidenkin tarpeiden tyydyttämisestä. Oli mm. peruutettava eräitä Amerikasta talvisodan loppuvaiheessa tilattuja tarvikkeita, joita uuden sodan alkaessa kipeästi kaivattiin⁵⁵⁹.

7.1 Muonan kuljetusvaikeuksia

Rintamalle tarkoitetut elintarvikkeet kuljetettiin varikoilta aluksi junalla niin pitkälle kuin rautatietä riitti. Pääteasemilta matkaa jatkettiin autoilla, hevoskuljetuksena ja polkujenkin loputtua ihmisvoimin tai vesikuljetuksena, jos se oli mahdollista. Vaunujen määrä oli niukka ja suoranaista vaunupulaa esiintyi ajoittain. Kenttäarmeijan kuljetuksien junien vaunumäärät jatkosodan aikana olivat⁵⁶⁰:

Vuosi	Vaunumäärä
1941	30 454
1942	61 425
1943	57 933
1944	49 446
Yhteensä	199 258

Hyökkäysvaiheen edetessä kuljetusmatkat pitenivät. Liikennöivät radat kasvoivat 1 400 km eli 30 %. Erityisen vaikeata oli talvella 1941 - 1942, jolloin kova pakkanen jäädyyti mm. Pohjanmaan joet ja veturien vedenottoapaikat pohjia myöten ja lumentulo oli runsasta. Veturien teho supistui 50 %. Saksalaisten tarkoin säännöstellyt kuljetukset Pohjois-Suomessa tuottivat haittaa, samoin Sallan radan heikko liikennekyky. Seurauksena olivat ruuhkat⁵⁶¹. Tammikuussa 1942 Intendentin toimisto esitti: *”Pidän välttämättömänä, että elintarvikekuljetukset asetetaan muihin kuljetuksiin nähden etusijalle, koska aseistettu ja muilla tarvikkeilla varustettu armeija ei taistele nälkäisenä jota paitsi elintarvikkeiden täydennys epäsäännöllisesti aiheuttaa helposti joukoissa tyytymättömyyttä”*⁵⁶². Ruuhkien takia oli jo marraskuussa jäänyt toimittamatta 1 145 to perunoita ja 100 to muita elintarvikkeita⁵⁶³. Vaunujen lastauksessakin sattui virheitä. Kerrankin perunaa ja lihaa kuormattiin sulana samaan vaunuun. Perillä jäätyneenä ne täytyi erottaa toisistaan rautakangella⁵⁶⁴. Pienet veturit eivät jaksaneet vetää raskaita kuormia ja vaunuja rikkoutui matkan aikana. *”Riihimäellä jouduttiin jättämään rehuvaunut pois veturin pienuuden vuoksi ja yksi leipävaunu rikkoutumisen vuoksi. Samoin Kouvolassa toinen”*⁵⁶⁵. Päämaja

⁵⁵⁹ Puolustusvoimien Pääesikunta. Pääintendentin toimisto. 1945. Katsaus taloushuoltoon sodan 1941-1944 ajalta.

⁵⁶⁰ Puolustusvoimien Pääesikunta. Pääintendentin toimisto. 1945. Katsaus taloushuoltoon sodan 1941-1944 ajalta.

⁵⁶¹ Päämaja. Huoltopäällikön esikunta No 119/I/7 sal. 15.1.1942. T 19492/17.

⁵⁶² Päämaja. Intendentin osasto No 213/Int.tsto/E sal. 16.1.1942. T 19492/17.

⁵⁶³ Päämaja. Huoltotilannekatsaus. Elintarvikehuolto. 19.11.1942. T 19492/17.

⁵⁶⁴ Päämaja. Intendentin osasto No 883/Int. 1/17. 27.1.1942. T 19492/17.

⁵⁶⁵ Luutn. Lehto. Raportit E 4255 ja E 11 039. 17.3.1942. T 19492/16.

tiivisti kuljetusvaikeuksia: ”*Vaunupula rautateillä, maantie- ja vesikuljetuksia. Pääteasemilta pitkät matkat joukkojen korkeuksille. Autojen kuluneisuus, polttoainepuute, teiden kunto, häiriöt, syvä lumi, pyry, elintarvikkeiden keräily varikkojen asemilla hidastunut, kotiseudun työvoimapula, hevos- ja moottoriajoneuvopula*”⁵⁶⁶. Aunuksen Ryhmä siirtyi kesän ajaksi proomujen käyttöön autokannan säästämiseksi kelirikotäydennykseen. Peitteiden puute vaivasi vesikuljetuksia⁵⁶⁷.

Ev.luutn. Kauppinen kuvasi hyökkäysvaiheen syksyn 1941 kuljetuksia ja muonitusta rintamalla: ”*Pääteasemilta jatkettiin matkaa autoilla --- niin pitkälle kuin mahdollista. Matrossa oli luovuttava autoista ja turvauduttava yksinomaan hevosajoneuvoihin, joita miesvoimalla oli autettava jatkossa. Aluksi noin puoliväliin oli käytettävissä polkuja, sen jälkeen ei niitäkään. Kuormastojen liike polkuja pitkin oli sangen vaivanloista, jopa mahdotontakin. Teiden päättyessä täytyi loppumatkalla käyttää yksinomaan purilaita tai harvoja mukana olleita kantosatuloloita. Matkat venyivät kiertelyn sekä maastoesteiden takia yli kaksinkertaisiksi. Pioneerit sotavankien avulla rakensivat levantäen polkuja ja raivaten metsää kapeille ajoneuvoille liikuntamahdolliset tiet. Ne kulkivat laajoilla alueilla vesiperäisiä maita, joten ne muodostuivat pääasiassa ns. kapulateiksi. Tykistö turmeli ne alituisen. Tykkejä hevoset eivät jaksaneet vetää. Ne kiskottiin miesvoimalla --- Vaiheessa Kestine- Äänislinna divisioona joutui taloushuollollisesti vaikeimpaan asemaan. Muonituksessa voivat ainoastaan päätietä etenevät joukot käyttää syksyn antimia. Metsämaastossa ei saatu edes muona-annoksien edellyttämiä tarvikkeita. Joukkojen ruoanpito n. kahden viikon aikana tapahtui pääasiassa sissimuonalla, jopa väliin purilain kuljetetulla leivällä ja sianlihasäilykkeellä. Kenttäkeittiöruokaa taaempikin porras joukoista pystyi vain harvoin käyttämään. Ruoankantolaukkuja olisi tarvittu, mutta niitä ei ollut*”⁵⁶⁸.

Asemasodan aikana elintarvikkeiden kuljetus perusyksiköille ja tukikohtiin tapahtui monin tavoin. ”*Ruoan ja ammusten kuljetus kumpaankin edessä olevaan komppaniaan suon yli vedetyllä 300- 400 m pituisella lankkuraiteilla työnnettävillä vaunuilla*”⁵⁶⁹. Selässä kannettavilla astioilla oli ruoan kuljetus helpointa ja käytännöllisintä useitten kilometrien soisten ja korpisten matkojen takana olleisiin kenttävartioiden⁵⁷⁰. - ”*Etp:stä ensin yli 20 km jokikuljetuksena, edelleen kenttävartioiden kantaan, osittain kärryillä osittain purilailla, kaksi kauimmaista muonitetaan lentoteitse. Rekikelin tullen täydennys helpottuu*”⁵⁷¹. Yleisesti huoltotilanteessa vaikeutena olivat pitkät ja hankalat yhteydet. ”*Erikoisesti Erik. os. P joutunut käyttämään vesiteitä, joilla muonan kastumisvaara.- Kulku kenttävartioiden käy purojen yli, joissa kahlaamoja ei voida partiovaaran vuoksi kunnostaa. Joka kerta on käytettävä uusia ylityspaikkoja*”⁵⁷². Kuljetusvaikeudet aiheuttivat pulmia varsinkin Pohjois-Suomessa ja Itä-Karjalassa. Karjalan Kannaksella oli helpompaa. Vertailu Uhtuan suunnan ja Karjalan kannaksen välillä kertoi vuonna 1944: Uhtuan lohkon leveys lähes 300 km, syvyys purkausasemalta n. 200 km, Kannaksella divisioonan lohkon leveys n. 20 km ja matka täydennyspaikkoihin 10-40 km. Uhtuassa erämaa on miehitetty tukikohdittain. Sodankäynti on luonteeltaan sissitoimintaa. Varsinkin kesäaikana vihollisen partiotointa on vilkasta. Kuljetuksissa on kolonnapakko, mukana varmistusautoja. ”*Erämaan luonteesta ja teiden puutteesta johtuu,*

⁵⁶⁶ ”Sotaväkemme nykyiset muonitusolot”. T 19492/18.

⁵⁶⁷ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 5394/E sal. 7.8.1942. T 19492/17.

⁵⁶⁸ Ev. luutn. Kauppinen. Kokemuksia huollon järjestelystä hyökkäyksessä ja puolustuksessa. T 19492/9.

⁵⁶⁹ Päämaja. Lääkintöosasto No 13 174/Lääk. W/195 sal. 5.9.1942. T 19492/8.

⁵⁷⁰ III Armeijakunnan Esikunta No 6678/Huolto/VI/46. 1.7.1942. T 10553/14.

⁵⁷¹ Päämaja. Pääintendentin toimisto. 26.10.1942. T 19492/9.

⁵⁷² Yhtyesesikunta Roi No 4772/I b/17 sal. 19.10.1942. T 19492/9.

että tarvikkeet on moniin tukikohtiin toimitettava rekikelillä koko vuodeksi. Tarvikkeita on kelirikko- ja muista syistä varastoitava täydennyspaikkoihin ja joukoille kokonaan toisissa mittasuhteissa kuin Kannaksella. Jos Kannaksella joudutaan kelirikon varalle varastoimaan parikymmentä divisioonan päiväannosta, on vastaava luku Vienassa sata ja enemmänkin. Sulan veden aikana toimitetaan täydennys Juntusrantaan suureksi osaksi vesiteitse 50 km pitkää Kiantajärveä pitkin. Jyväskylänrantaan menevä täydennys kuljetetaan vielä kerran vesiteitse Vuonista. Talvisaikaan toimitetaan kuljetukset suoraan autolla, jolloin matka Uhtualta, Jyväskylän ja Vuokkiniemen suunnissa on n. 200 km ---- Röhön-Uhtuan tie aivan linjojen editse on liian vaarallinen vakinaiselle kuljetustoiminnalle. - Omien joukkojen rakentama tie on ensiluokkainen”⁵⁷³.

Pääintendentti toivoi ensimmäisen jatkosotavuoden 1941 aikaisesta huollosta kirjoitettaessa mainittavan: ”Sotatoimiyhtymien e-täydennys on sujunut suurimmilta vaikeuksilta, joskin kevätkelirikkovarastojen varaaminen Itä-Karjalaan aikanaan huomattavassa määrässä kuormitti erikoisesti rataosia Matkaselän itäpuolella. Varastojen suuruutta ja käskettyä porrastusta vastustettiin eräillä tahoilla maantiekuljetus- ja varastointivaikeuksien takia. Nytemmin on kuitenkin voitu todeta, miten välttämättömiä ko. varastot olivat ja että niiden olemassaololla oli tärkeä merkityksensä Syväriin kevättäistelujen onnistumisessa. Vihollisen hyökkäyksessä ajankohta oli ilmeisesti valittu pitäen silmällä meikäläisten huoltokuljetusvaikeuksia kelirikon aikana”⁵⁷⁴. ”Varastot kunnossa ” saattoi Maaselän Ryhmä ilmoittaa 30.3.1942, kun sillä oli 250 divisioonan päiväannosta muonaa⁵⁷⁵. Päämaja määräsi joulukuussa 1943: ”Kelirikon takia III Armeijakunnalla oltava suuret varastot”. Koska hyvin hajotettuna toimivat RjP 7 ja 8 saivat täydennyksen vain kantohevosia käyttämällä, määrättiin muonaa varastoitavaksi tuhoutumisvaarankin uhalla⁵⁷⁶.

Etulinjan läheisyydessä vihollisen ilmatoiminta häiritsi niin elintarvikkeiden kuljetusta, jakelua kuin valmiin ruoan toimittamista taistelupaikoille jo talvisodan aikana. Se pakotti 1. Divisioonassa jakelun ETp:sta tapahtumaan yöllä. Nouto aika 24/25.2.1940 alkaen oli klo 24-02⁵⁷⁷. Ilmavaaran takia vaadittiin noudattamaan säännöllisyyttä ja nouto aikataulua ruuhkien välttämiseksi⁵⁷⁸. Samoin jatkosodan vetäytymisvaiheessa tarvittiin tarkkaa liikenteenvalvontaa mm. IV AK:ssa pitämään ETp:t salassa vihollisen ilmahyökkäyksiltä, sillä ne olivat sijoitettuina mahdollisimman lähelle joukkoja täydennyksen kuljettamisen helpottamiseksi⁵⁷⁹. Asemasodan aikana etäisiin tukikohtiin ruokaa kuljetettiin vain yöllä.

Vetäytymisvaiheessa usein vaihtuneet varastopaikat piti pitää viholliselta salassa ja säädellä liikennettä niihin. Kuljetusvaikeudet ja kaluston puute olivat paljolti syynä myös elintarvikkeiden ja ruoanvalmistusvälineiden tuhoamiseen ja viholliselle jättämiseen. Paikoin oli ehditty lastata kuormia poiskuljetettavaksi. Ne jäivät tai tuhottiin, kun yhteydet kotiin olivat katkenneet. Kuormia oli myös purettava tien varteen haavoittuneiden kuljettamiseksi. Kuljetuskalustoa oli liian vähän.

Erittäin suurten kuljetusvaikeuksien ohella Lapin sodan alussa tapahtui paljon sekaannusta tietojen välityksessä, mikä myöhästyi elintarvikkeiden toimituksia. Lennätinsanommat

⁵⁷³ Kannaksen Ryhmän Esikunta No 204/VI Int./214 sal. 12.1.1944. T 19495/6.

⁵⁷⁴ Päämaja. Pääintendentin toimisto 5651/Pääint.tsto/3 e sal. 17.8.1942. T 19492/8.

⁵⁷⁵ Maaselän Ryhmän Esikunta No 398/VI/16 sal. 30.3.1942. T 19492/12.

⁵⁷⁶ Päämaja. Pääintendentin osasto No 7233/Pääint. 1/E sal. 23.12.1943. T 19493/10.

⁵⁷⁷ 1. Divisioonan esikunta No 304/Int./150. 19.2.1940. P 1078/2.

⁵⁷⁸ 1. Divisioonan esikunta No 349/Int./150. 5.3.1940. P 1078/2.

⁵⁷⁹ IV Armeijakuun Esikunta no 3071/VI Int./214 sal. 3.10.1944. T 19495/6.

viestittivät: ”Yhtymien tulee kiireellisesti ilmoittaa, mitkä tilatut elintarvikekuljetukset ovat määräaikaan saapumatta 15.9. jälkeen saapuneista kuljetuksista, kuinka paljon myöhässä ja vajanaishina ne ovat tulleet perille”⁵⁸⁰. - ”Leivästä saatiin 60 to 6 vrk myöhässä”⁵⁸¹. - ”Koska kuljetukseen ei ole saapunut, saatte hakea e-tarvikkeet suoraan Oulusta”⁵⁸². ”Kuljetuksesta puuttuu 4 div.p.annosta voita”⁵⁸³. Päämaja kertoi elintarvikehuollosta Lapin sodassa: Kun saksalaiset olivat räjäyttäneet sillat ja muutenkin suorittaneet laajalti hävitystyötä ja miinoitusta, erityisesti joukkojen huolto vaikeutui. Nopealla maihinnousulla vallattuun Tornioon voitiin ryhtyä siirtämään elintarvikkeita laivakuljetuksina. Perämeri alkoi jo jäätyä. Varastojen siirtämisestä Tornioon tuli erittäin kiireellinen tehtävä. Kun sotatoimet sujuivat odotettua nopeammin ja joukkojen vahvuutta supistettiin, elintarvikkeiden täydennys saatiin suhteellisen hyvin turvatuksi⁵⁸⁴. Kuljetusvaikeudet jatkuivat kentällä. Seuduille, joille kenttäkeittiötä ei voitu kuljettaa, täydennys tapahtui lentokoneella, kantosatulalla tai purilailla⁵⁸⁵.

7.2 Muonan elintarvikkeita katosi

Puolustusvoimat kuljettivat elintarvikkeita pitkiä matkoja kotirintamalta rintamalle. Kuljetukset pysähtelivät. Kuormia purettiin ja lastattiin uudelleen matkan varrella. Niiden vartiointi saattoi olla heikkoa. Päämajaan alkoi tulla ilmoituksia elintarvikkeiden katoamisista vuoden 1940 alussa. 7. Divisioonan kuormista katosi kahvia⁵⁸⁶. Helmikuussa 21. Divisioonan ilmoitti kolmesta katoamistapauksesta. Kuormista puuttui: 1) 758 kg ryynejä, 255 kg herneitä ja 149 laatikkoa leipää⁵⁸⁷, 2) 20 kg kahvia, 50 kg riisiryynyjä, 30 kg sokeria, 10 kg voita ja 5 150 kpl savukkeita⁵⁸⁸, 3) 125 kg sokeria, 15 kg kahvia, 150 kg kauraryynyjä, 120 kg grahamjauhoja, 50 kg ruisjauhoja, 100 kg herneitä, 12,5 kg luumuja, 12,5 kg rusinoita, 200 kg makkaraa ja 1 milli tupakkaa⁵⁸⁹.

Kun ensimmäisenä jatkosodan syksynä ja talvena 1941 kuljetukset viipyivät matkalla ja varsinkin Itä-Karjalaan menneet junat seisoivat asemilla viikkomääriä, alkoi ilmetä junavarkauksia⁵⁹⁰. Selvityksen saamiseksi elintarvikkeiden katoamisiin määrättiin juniin saattovartio. Tarvikkeiden häviämisen syyksi todettiin joskus rautatieläiset, yleisimmin lomalle ja lomalta matkustaneet sotilaat ja joissakin tapauksissa huonosti vartioidut sotavangit. Myös riittämätön vartiointi purkauksien aikana antoi purkausmiehistölle anastamismahdollisuuksia, totesi Päämaja keväällä 1942⁵⁹¹. Paikoin saattomies katsottiin välttämättömäksi⁵⁹², paikoin häntä ei tarvittu, koska katoamisia ei tapahtunut⁵⁹³. Tavaroita hävisi saattovartioista huolimattakin. Tapaukset tutkittiin, aniharva selvitettiin. Eräs 10 kg sokeria anastanut sai 8 kk kuritushuonerangaistuksen. Joku saattovartio sai itse teosta

⁵⁸⁰ KSS sanoma 1601. 7.10.1944. T 10552/15.

⁵⁸¹ Lennätinsanoma 1359. 13.10.1944. T 10552/15.

⁵⁸² Lennätinsanoma R 1969. 17.10.1944. T 10552/15.

⁵⁸³ Lennätinsanoma 1404. 13.10.1944. T 10552/15.22

⁵⁸⁴ Puolustusvoimien Pääesikunta. Pääintendentin toimisto. 1945. Katsaus taloushuoltoon sodan 1941-1944 ajalta.

⁵⁸⁵ Päämaja. Intendentin osasto. Puhelinsanoma No 6553/21.10.1944. T 19494/8.

⁵⁸⁶ 7. Divisioonan esikunta No 425/Int./296. 5.2.1940. P 6255/6.

⁵⁸⁷ 21. Divisioonan esikunta No 688/Int./20. 7.2.1940. P 6255/6.

⁵⁸⁸ 21. Divisioonan esikunta No 1506/IV/24. 9.3.1940. P 6255/6.

⁵⁸⁹ 21. Divisioonan esikunta No 1526/IV/25. 10.3.1940. P 6255/6.

⁵⁹⁰ Puolustusvoimien Pääesikunta. Pääintendentin toimisto. 1945. Katsaus taloushuoltoon sodan 1941-1944 ajalta.

⁵⁹¹ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 4051/Pääint.tsto/E. 13.6.1942. T 19492/12.

⁵⁹² IV Armeijakunnan Esikunta No 91/VI Int./216. 11.1.1942. T 19492/16.

⁵⁹³ 14. Divisioonan esikunta. os 3 No 127/3/g/L. 246. 10.1.1942. T 19492/16.

kiinni junamiehen, joka oli murtautunut vaunuun⁵⁹⁴. Varikkojen toimintakertomusten mukaan vakavina pidettiin tapauksia, joissa murtauduttiin vaunuihin kuljetusten aikana tai kun siirtokuormausten aikana tavaroihin päästiin käsiksi. Eniten tällöin ”verotettiin” savukelähtelyksiä, mutta myös juusto, makkara, voi yms. oli ”käypää” tavaraa. Kun ”menekkitavarat” alettiin pakata lukollisiin laatikkoihin, varkaudet loppuivat. Miltei poikkeuksetta katoamiset tapahtuivat rintamalle lähetetyissä elintarvikekuormauksissa. III Armeijakunnassa tavaroiden häviämiset loppuivat kiinnittämällä riittävästi huomiota vartiointiin⁵⁹⁵. Lokakuussa 1943 Päämaja totesi kuljetusten sujuneen tyydyttävästi. Suuria häviämisiä ei ollut todettu eikä tavaroiden laatu ollut juurikaan huonontunut kuljetusten aikana. Sen sijaan elintarvikkeiden suojaaminen kostumiselta oli tuottanut vaikeuksia kuormauspeitteiden riittämättömyyden vuoksi⁵⁹⁶.

Rintamalla kiinnittyi huomio elintarvikkeiden katoamiseen ja niillä käytyyn kauppaan. III Armeijakunnan esikunnan Hallintotoimistossa palvellut luutnantti laati muistion, jonka ”omaisuusrikokset” kohdassa mainittiin ruoka. *”Kotialueelle on ruokatavaroita vienyt moni eikä aina kovinkaan pieniä määriä. Ne, joilla on ollut mahdollisuus ovat lomalle ja komennukselle mennessään ottaneet kuivan muonan mukaan, vaikka olisi pitänyt tulla toimeen ostokorteilla. Sotatoimialueella komennuksella oltaessa eväsmuonaa säästäen, on syöty yksikössä, jolloin eväsmuona on jäänyt kotialueelle lähetettäväksi ja myytäväksi. Ruokatavaroiden myyntiin lienevät suurimmaksi osaksi syyllystyneet autonkuljettajat, koskapa yleisenä tietona on, että huoltoteiden varrella työskentelevät työvelvolliset ovat ostaneet laatikoittain autonkuljettajilta säilykkeitä, margariinia jne.- kerrotunlainen armeijan elintarvikkeiden kuljetus ja kaupittelu antaa varsin heikon kuvan armeijan järjestelykyvystä”*⁵⁹⁷. Sotasensuurin tavoittamassa kirjeessä huoltovarasto 2:n miehet kertovat itse, miten he joutuivat kiinni asuntoonsa kätkemistään elintarvikkeista. Useita kiloja voita ja leipää oli ollut tarkoitus lähettää kotiin⁵⁹⁸. Kun joissakin yksiköissä todettiin paikalliselta väestöltä vaihdetun erilaista tavaraa mm. arvoesineitä elintarvikkeilla, varsinkin leivällä, jauhoilla ja ryyneillä, kiellettiin moinen vaihtokauppa. Koska todennäköisesti vaihtokauppaa käytiin yksiköissä ruoanpidossa säästyneillä elintarvikkeilla, joita tilauksissa ei oltu ilmoitettu säästöiksi, vaadittiin yksiköitten päälliköitä asetettavaksi rangaistuksiin⁵⁹⁹. - Puolustusvoimien ulkopuoleltakin kiinnitettiin huomiota elintarvikkeiden anastuksiin. Puolustusministeri lähetti Päämajaan kirjelmäjäljennöksen: *”Lehtemme toimitukseen huomautettu useilta tahoilta mm. poliisimiesten, epäkohdan korjaamiseksi. että rintamalta ja armeijan varastoista ”hamstrataan” luvattoman laajassa mitassa elin- ja kulutustavaroita, joista kehittynyt kiitollinen kauppatavara nykyiseen pulakauteen. Näillä seuduilla ihmetellään, ettei sen ehkäisemiseksi ole järjestetty minkäänlaista kontrollia”*⁶⁰⁰.

Tammikuussa 1942 sotatoimiyhtymät velvoitettiin ryhtymään kiireellisiin ja tarmokkaisiin toimenpiteisiin kaikenlaisten varkaustapausten lopettamiseksi. Rautatieupseereita pyydettiin tarkkailemaan elintarvikejunia ja raportoimaan avoimista vaunuista ja murretuista sineteistä⁶⁰¹. Varkauksia ja väärinkäytöksiä tulikin julki. Kahden lastaustyössä olleen työvelvollisen todettiin jatkuvasti varastaneen elintarvikkeita ja vaatetusta

⁵⁹⁴ EV 3, EV 4, EV 5, EV 6 ja EV 9. Sodanaikaiset toimintakertomukset vuosilta 1941 ja 1942. T 19497/10.

⁵⁹⁵ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 3316/Pääint.tsto/3 e sal. 16.6.1943. T 19493/2.

⁵⁹⁶ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 5606/Pääint.tsto/ 3 e sal. 9.10.1943. T 19494/7.

⁵⁹⁷ Luutn. Salosen muistio. III AKE:n Hallintotoimisto. T 19492/11.

⁵⁹⁸ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 834/Pääint.tsto/3 e sal. 19.2.1943. T 19493/4.

⁵⁹⁹ 7. Divisioonan esikunta No 1159/3/IV sal. 20.6.1942. T 3362/42.

⁶⁰⁰ Toimittaja Mäkipuro 27.2.1942. T 19492/18.

⁶⁰¹ Päämaja. Intendentin osasto No 895/Int.tsto/E. 9.2.1942. T 19492/17.

lähetyksistä⁶⁰². Autonkuljettaja alikersantti varasti kaksi vehnäjauhosäkkiä, myi ne työvelvollisille ja joutui kiinni⁶⁰³. III Armeijakunnassa tutkittiin elintarvikkeiden ja tupakan katoamistapausta ja lähetettiin kirjeenvaihto Päämajaan mahdollisia toimenpiteitä varten⁶⁰⁴. Poliisikin selvitti kaupankäyntiä. Suursaaren valtauksen jälkeen väitettiin ”Kotkan markkinoilla” sotilaiden myyneen sotasaaliselintarvikkeita laatikoittain ja säkeittäin. Poliisi teki ratsioita ja kuulusteluja osto- ja myyntiliikkeissä etsien armeijan omaisuutta⁶⁰⁵. Myös rintamamiesten keskuudessa levisi ”tietoja” elintarvikkeiden väärinkäytöstä aiheuttaen epäluuloja ja valituskirjeitä. Päämajaan kuului tietoja, ettei miehistö saanut kaikkia muona-annokseen kuuluneita elintarvikkeita⁶⁰⁶. Kaikista tapahtumista huolimatta Päämaja vaati, etteivät mitkään häviämiset, pilaantumiset tai muut seikat saa aiheuttaa vähennystä muona-annoksiin⁶⁰⁷.

7.3 Muonituksen kalustopulmia

Kalusto-ongelmat haittasivat muonitustoimintaa rintamalla. Koko sotien aikana kenttäkeittiöitä ei ollut riittävästi käytettävissä. Jo talvisodan aikana oli jouduttu turvautumaan tilapäisiin ratkaisuihin ruoanvalmistuksessa. Jatkosodan alussa nopean hyökkäysvaiheen aikana keittimiä rikkoutui. ”Kenttäkeittiöiden rostit hajosivat, kun keittiömiehet eivät odottaneet tulen sammumista, vaan heittivät vettä. Valurautaiset kuumat rostit katkesivat”⁶⁰⁸. Kenttäkeittimien säästämiseksi liikuntasotaa varten asemasodan aikana rintamalle pyydettiin muuripatoja⁶⁰⁹. Kaikkialle ei patoja ollut riittävästi saatavana eikä tiiliä muuraukseen⁶¹⁰. Sementin puutteessa muurattiin kalkilla. Muurauksesta ei tullut kestävä⁶¹¹. Maaliskuussa 1944 muuri- ja kaminapatoja oli joukkojen käytössä 4 348 kpl korvaamassa kenttäkeittiöitä, joita kuitenkin oli käytössä 2 904 kpl⁶¹². Vielä toukokuussa 1944 Päämaja kehotti kenttäkeittiöiden säästämiseksi liikuntaoperaatioiden varalle ja kulumisen estämiseksi korvaamaan niitä entistä useammin muuripadoilla ja vastaavilla⁶¹³. Patojen ohella rintamalle kaivattiin muitakin ruoanvalmistusvälineitä, kuten käristyslaitteita ja paistinpannuja⁶¹⁴. Päämaja yritti hankkia käristimiä ja patisti niiden käyttöön. Käyttö oli mahdollista rintamaoloissa ja monipuolisti ruokavaliota. ”Makaroni kastikkeen kanssa on aivan toista kuin liha-makaronikeitto”⁶¹⁵. Laitteita ei saatu riittävästi. Peltipula haittasi valmistusta. Käytettävissä olleet laitteet haluttiin jakaa tasaisesti etulinjan yksiköille. ”Taaempänä olevilla on muulla tavoin mahdollisuus hankkia vaihtelua ruokavalioonsa”. Taaemmat joukot joutuivat luovuttamaan käristimensä etulinjaan⁶¹⁶. Perusyksiköiden erääksi ”taloushuollolliseksi epäkohdaksi” todettiin, ettei kaikkialla käytetty laitteita, vaikka niitä oli. Valmistettiin vain keittoja ja puuroja. Olipa niitä käytetty ammusten säilytykseen tai keittäjät heittäneet ne

⁶⁰² Päämaja. Intendentin osasto No 440/Int.tsto/4 c. 21.1.1942. T 19492/11.

⁶⁰³ 9. S.Pol.K. No 42/44. 7.8.1942. T 19494/11.

⁶⁰⁴ III Armeijakunnan Esikunta. Huolto-osasto No 438/VI/46 h. 7.8.1942. T 19492/17.

⁶⁰⁵ Kotkan poliisilaitos, Rikospoliisi No 440/42. T 19492/8.

⁶⁰⁶ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 2009/Pääint.tsto/E. 14.4.1943. T 19493/9.

⁶⁰⁷ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 1947/Pääint.tsto/E sal. 15.4.1943. T 19493/9.

⁶⁰⁸ Ev.luutn. Kauppinen. Kokemuksia huollon järjestelystä hyökkäyksessä ja puolustuksessa. T 19492/9.

⁶⁰⁹ IV/15 Pr. No 387/Huolto/3. 10.8.1943. T 4133/4.

⁶¹⁰ JR 8:n esikunta No 238/Huolto/82. 29.4.1943. T 4133/4.

⁶¹¹ JR 50 I Patalj. esikunta No 253/I/6. 20.4.1943. T 4133/4.

⁶¹² Päämaja. Kuljetusvälineosasto. Hevosajoneuvotoimisto No 358/K.väl 3/N 4. 3.3.1944. T 19494/11.

⁶¹³ Päämaja. Huolto-osasto No 2247/Huolto 1/I a sal. 25.5.1944. T 19494/11.

⁶¹⁴ 11. Divisioon esikunta os. 3 No 1790/VI/60. 9.11.1943. T 4133/4.

⁶¹⁵ Ev.luutn. Kauppinen. Kokemuksia huollon järjestelystä hyökkäyksessä ja puolustuksessa. T 19492/9.

⁶¹⁶ 7. Divisioon esikunta No 5945/VI/4 b. 14.8.1942. T 3362/42.

metsään, ettei tarvinnut käyttää⁶¹⁷. Paikoin kaikki yksiköt käyttivät käristyslaitteita⁶¹⁸. Paikallaan pysyneet yksiköt monipuolistivat ruokavaliotaan muuraamalla itse uuneja laatikkoruoille ja rakentamalla savustusuuneja lihaa ja kalaa varten⁶¹⁹. Sopivien ruoankuljetusastioiden puutetta oli jo talvisodassa, jolloin joukot valmistivat itse ”erittäin tilapäisiä kuljetusvälineitä”⁶²⁰. Jatkosodan aikana kantolaitteita tarvittiin keittoruoan kuljettamiseksi etummaisiiin tukikohtiin. Miehen katsottiin voivan kantaa 10 litran laitteen. Moniin tukikohtiin voitiin kuljettaa muonaa vain öisin ja keitto jäähdyi. Sen vuoksi ”termoskantolaitteiden saanti mitä tärkeintä”⁶²¹. Muustakin kalustosta, kuten lihankuljetuslaatikoista ja jakelukauhoista oli puutetta. Maassa vallinneen valmistusainepuutteen vuoksi Päämaja ilmoitti: ”Tilaukset saavat käsittää henkilökohtaisia kenttäruokailuvälineitä vain. Ruoanvalmistus-, kuljetus- ja jaossa tarvittavien välineiden hankintamahdollisuudet sangen rajoitetut”⁶²². Rintamalla itse valmistetuista puuesineistä saatiin apua välinepulaan. Väline-epäkohdaksi koettiin myös ruokailuvälineiden pesumahdollisuuksien puuttuminen korsumajoituksessa olleilta miehiltä, jotka itse lämmittivät pesuveden⁶²³.

Vetäytymisvaiheessa 1944 menetettiin elintarvikkeiden ohella erilaisia muonituksessa tarvittuja välineitä. V Armeijakunnasta selostettiin ”Ennen vetäytymisvaihetta oli käytettävissä paljon helloja ja paistinuuneja. Käristyslaitteet olivat käytössä kaikkialla, mutta menetettiin niitä huomattavat määrät viimeaikaisten taistelujen aikana. Kenttäkeittiöt ja -keittimet saatiin suurin piirtein pelastetuksi”⁶²⁴.

7.4 Muonituspulmien kirjoa

Muonitushuoltoon osallistuneiden henkilöiden taidot, asenne ja luonteen laatu vaikuttivat työn tuloksiin. Tottumattomuus sodan aikaiseen toimintaan aiheutti pulmia talvisodan alussa. Komppanian päällikkönä toimineet reserviupseerit eivät aina osanneet pitää huolta joukoistaan vaikeissa tilanteissa. ”Taistelukuormastojen käsittely oli kömpelöä, --- muonan toimittaminen alkeellista. Se johtui vain tottumuksen puutteesta. Onneksi suomalainen sotilas oli erittäin kätevä käsistään”⁶²⁵. Jatkosodan alussa 1941 ETp:n kokemattomuus aiheutti hankaluuksia. Samoin joukkojen suuri vahvuus, jopa yli 25 000 miestä ja 3 000 hevosta, väsytti kirjurit. ”Kerrankin eräs pataljoona sai 400 kg voita ja 40 kg leipää. Olisi pitänyt olla päinvastoin”⁶²⁶.

Rintamallakin tapahtui jonkin verran elintarvikkeiden tuhlausta. Hyökkäysvaiheessa pysähdyspaikoille jätettiin elintarvikkeita, sotasaalista käsiteltiin vastuuttomasti repien pakkauksia ja sateeseen jättäen, asemasodan aikana leipää käytettiin kiljun valmistukseen jne. Kenttävarastojen toiminnassa oli paikoin toivomisen varaa. Niissä sattui laiminlyöntejä. Kuljetusten aikaisella pakkausten hajoamisella selitettiin varastoissa ilmenneitä vajauksia. Päämajassa katsottiin se mahdolliseksi, muttei luultavaksi, koska särkyneet pakkaukset olivat savukkeita, sokeria tai muuta haluttua. Vajauksia selitettiin

⁶¹⁷ IV Armeijakunnan Esikunta No 432/VI Int./213. 7.2.1943. T 19492/11.

⁶¹⁸ JR 50 esikunta No 455/VI/60. 19.4.1943. T 4133/4.

⁶¹⁹ Aunuksen Ryhmän Esikunta. Huolto-osasto No 3471/VI/26. 21.7.1942. T 19492/8.

⁶²⁰ Kannaksen Armeijakunnan Esikunta No 479/Int./296/40. 9.2.1940. P 3161/12.

⁶²¹ Aunuksen Ryhmän Esikunta No 1757/VI/12. 12.4.1942. T 19492/16.

⁶²² Päämaja. Intendentin osasto No 4690/Int. 1/11/3. 15.5.1942. T 19492/16.

⁶²³ 7. Divisioonan esikunta No 259/VI a/169 c sal. 9.2.1943. T 4133/4.

⁶²⁴ V Armeijakunta No 1966/VI/169 b. 16.11.1944. T 19495/6.

⁶²⁵ Halsti 1971.

⁶²⁶ Ev.luutn. Kauppinen. Kokemuksia huollon järjestelystä hyökkäyksessä ja puolustuksessa. T 19492/9.

myös etukäteen jakamisella, mutta selvittämättä jäi, millä oikeudella se oli tapahtunut. Jakovirheitäkin pidettiin mahdollisina, mutta ne tapasivat olla niin suuria, ettei niitä hyväksytty. Jakajia vaadittiin edesvastuuseen. Epämääräisiä pimeitä varastojakin löytyi eikä niitä pystytty selittämään. Jako- ja mittatappioiksi hyväksyttiin 1 % sokerin ja viljatuotteiden määrästä⁶²⁷. Varastojen hoidossa esiintyi puutteita. Huoltovarasto 1:ssä turmeltui 16 421 kg leipää. Henkilökuntaa kuulusteltiin ja rangaistiin. Päämaja patisti varastojen huolelliseen hoitoon⁶²⁸. Paikoin rintamalla rotat olivat pulmana elintarvikkeiden säilytykselle ja hygienialle. Juuri mikään ”rottasota” ei tehonnut niihin⁶²⁹.

Vetäytymisvaiheessa 1944 henkilökunnan vanheneminen tuotti vaikeuksia taloushuollolle. Huoltomuodostelmista irrotettiin kaikki vähänkin taistelukelpoiset miehet ja tilalle saatiin taistelujoukoista ns. *tärähtäneitä* ja palvelukseen kutsuttuja B_{II} luokan miehiä, joukossa raskaaseen työhön kykenemättömiä. Kurin heikkeneminen aiheutti lisäongelmia. Varikoille ”*työnnettiin*” jopa rikollisia ja raskaaseen työhön tottumattomia⁶³⁰. Miehet vaihtuivat jatkuvasti⁶³¹. Myös rintamapalvelukseen kykenemättömiä sotainvalideja toimi elintarvikehuollon eri portaissa⁶³². Varikkojen ja varastojen toiminnan heikkeneminen heijastui rintamalle⁶³³. Varastojen sijainti muuttui usein, jopa päivittäin. Kuljetustappiot pysyivät silti vähäisinä. ”*Tuntui siltä, että kuljetusmuodostelmien vastuuntunne heräsi vetäytymisvaiheessa, sillä Karhumäestä lähdön jälkeen ovat kuljetustappiot olleet murto-osa siitä, mitä ne olivat asemasotavaiheessa hyökkäysvaiheesta puhumattakaan*”⁶³⁴. Vetäytymisvaiheessa perusyksiköillä oli muutenkin tilapäinen liikuntasodan leima. Kenttäkeittiöitä käytettiin myös ruoankuljetusvälineenä⁶³⁵.

Jatkosodan päätyttyä yksiköistä kerrottiin vetäytymisvaiheen vaikeuksista ja niistä selviämisestä: Laatokan Rannikkoprikaatissa määrättiin yksiköt ottamaan siirtymisvaiheen ajaksi n. kahden viikon elintarvikkeet, koska uusilla sijoituspaikoilla ei ollut elintarviketäydennyspaikkoja. Tämä menettely osoittautuikin onnistuneeksi. Yksiköt tulivat hyvin toimeen, kunnes ehdittiin muodostaa uusiin sijoituspaikkoihin varastot. - Ennen joukkojen siirtymistä annettiin niille käsky irrottautua kiinteiden keittiöiden käytöstä tottuakseen kenttäkeittiöiden ja -keittimien käyttöön. Kun vetäytyminen alkoi, olivat yksiköt jo hyvin tottuneet kenttäolojen ruoanpitoon⁶³⁶.

IV Armeijakunnan alueella olosuhteet vaihtelivat huomattavasti kesäkuun 1944 puolivälin jälkeen. Divisioonan ETp:t sijoitettiin mahdollisimman lähelle joukkoja. Tarkan liikenteen valvonnan ansiosta ne pysyivät salassa vihollisen ilmahyökkäyksiltä. Kun ETp:t olivat lähellä, pystyivät joukko-osastot hakemaan täydennyksen hevosajoneuvoilla. - Olosuhteisiin nähden ruoanvalmistus ja jako sujuivat verrattain hyvin ja oli siisteys ruoanvalmistuspaikoilla yleensä hyvä. Ruoan kuljetusastioita tuhoutui taistelutoiminnan aikana huomattavasti. Myös kenttäkeittiö- ja keitintappiot olivat suuret⁶³⁷.

⁶²⁷ Päämaja. Intendentin osasto No 1069/Int.tsto/E. 13.2.1942. T 19492/11.

⁶²⁸ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 4932/Pääint.tsto/E. 20.7.1942. T 19492/17.

⁶²⁹ Rajajääkäripataljoona 4 No 426/I a/12. 1.5.1943. T 4133/4.

⁶³⁰ Päämaja. Pääintendentin osasto No 6636/Pääint. K/5 a sal. 26.10.1944. T 19494/14.

⁶³¹ Puolustusvoimien Pääesikunta. Pääintendentin toimisto. 1945. Katsaus taloushuoltoon sodan 1941-1944 ajalta.

⁶³² ”Sotaväkemme nykyiset muonitusolot”. T 19492/18.

⁶³³ Puolustusvoimien Pääesikunta. Pääintendentin toimisto. 1945. Katsaus taloushuoltoon sodan 1941-1944 ajalta.

⁶³⁴ II Armeijakunnan Esikunta No 2942/VI/11 sal. 9.10.1944. T 19495/6.

⁶³⁵ Päämaja. Pääintendentin osasto No 5357/Pääint. K/5 a sal. 26.8.1944. T 19495/5.

⁶³⁶ Laa.R.Pr.E. No 1720/Huolto 1/3 a sal. 22.10.1944. T 19495/6.

⁶³⁷ IV Armeijakunnan Esikunta No 3071/VI Int./214 sal. 3.10.1944. T 19495/6.

II Armeijakunnassa vetäytymisen aikana suuret vahvuuksien muutokset tuottivat eniten haittaa. Joukot voitiin kuitenkin toiminnan kaikissa vaiheissa täysin huoltaa. Ruoanvalmistustaito heikkeni huomattavasti vetäytymisen aikana. Syitä siihen: 1. miehistön ”vanhentaminen”, jolloin keittäjät joutuivat etulinjaan, 2. tarkkailulottien ja emäntien poistaminen divisioonista ja prikaateista, 3. kalustomenetykset tai toiminta olosuhteissa, jotka estivät raskaamman kaluston käytön, 4. uusien keittäjien ammattitaidottomuus tehtäväänsä. - Tulee kestäämään kauan ennen kuin ruoanvalmistus saadaan aikaisemmalle melko korkealle tasolle⁶³⁸.

7.5 Elintarvikkeita tuhoutui ja tuhottiin

Rintamamiesten muonitukseen vaikuttaneita elintarvikkeiden tuhoutumisia tapahtui kaukana rintaman takanakin. Talvisodan aikana tappioita aiheutui mm sokerilaivan⁶³⁹ ja teelaivan upotuksissa⁶⁴⁰, vihollisen kk-tulen sytyttäessä elintarvikevaraston Vainikkalan asemalla⁶⁴¹ ja Kannaksella tapahtuneissa ilmapommituksissa⁶⁴².

Maaliskuussa 1940 vetäytymisvaiheessa jouduttiin tuhoamaan mm. tiivistemaitoa ja lihasäilykkeitä sekä leipää ym.⁶⁴³ ja liikenneuuhkan takia polttamaan mm. 4 800 kg leipää ja 4 700 kg jauhoja⁶⁴⁴. II Armeijakunnassa jouduttiin maaliskuussa tuhoamaan: grahamjauhoja 205 kg, luumuja 292 kg, rusinoita 192 kg, tiivistemaitoa 1 600 purkkia, sipulia 591 kg, perunajauhoja 500 kg, naudanlihasäilykkeitä 1 733 kg, naudanlihaa 4 445 kg, maustekalaa 40 kg ja tulitikkuja 68 laatikkoa⁶⁴⁵. Määrät olivat pieniä jatkosodan vetäytymisvaiheeseen verrattuna.

Jatkosodan aikana tuhoutui onnettomuusluonteisesti 29.8.1942 vesikuljetuksessa 17 345 kg elintarvikkeita ponttonin upotessa Kiantajärvellä⁶⁴⁶. Tuhoisimmat ilmapommitukset osuivat elintarvikevarastoihin Helsingissä ja Kotkassa. Elintarvikevarikko 1:n vaurioituessa 29.3.1942 tuhoutui 3,8 % koko maan elintarvikevarastoista. Menetykset oli rahallisestikin tuntuva, sillä tuhoutuneiden suomalaisten elintarvikkeiden arvo oli noin 17,5 milj. mk ja saksalaisten noin 7,6 milj. mk⁶⁴⁷. Pitkässä, 11 tuntia kestäneessä pommituksessa Katajanokalla 27.2.1944 tuhoutui mm. 443 601 kg kovaa leipää⁶⁴⁸. Kotkassa tuli osuma Elintarvikevarikko 4:n varastorakennukseen maaliskuussa 1944, jolloin tuhoutui mm. 235 000 kg ruisjauhoja, 3 500 kg vehnäjauhoja ja 2 000 kg kuivaa leipää⁶⁴⁹.

Rintamalla erilaiset sotatoimet aiheuttivat elintarvikkeiden tuhoutumista. Kenttäkeittiö ajoi miinaan⁶⁵⁰, yhdyspartio joutui vihollisen väijytykseen, hevonen kaatui ja ajoneuvoissa

⁶³⁸ II Armeijakunnan Esikunta No 2942/VI/11 sal. 9.10.1944. T 19495/6.

⁶³⁹ Kannaksen Armeijan Esikunta No 247/Int./296/sal./40. 24.1.1940. P 3161/12.

⁶⁴⁰ SL-nen 1940.

⁶⁴¹ II Armeijakunnan Esikunta No 559/Int./294 a. 5.3.1940. T 4884/12.

⁶⁴² Kannaksen Armeijakunnan Esikunta No 621/Int./303/40. 21.2.1940. T 4884/12.

⁶⁴³ Päämaja No 1593/Huolto 1/sal. 12.3.1940. T 4884/12.

⁶⁴⁴ Kannaksen Armeijakunnan Esikunta No 871/Int./296/40. 9.3.1940. T 4884/12.

⁶⁴⁵ II Armeijakunnan Esikunta No 570/Int./294 a. 5.3.1940. T 4884/12.

⁶⁴⁶ III Armeijakunta. Huolto-osasto No 665/VI sal. 2.9.1942. T 19492/17.

⁶⁴⁷ Päämaja. Huoltotilannekatsaus 1.7.-30.9.1942. T 19492/17.

⁶⁴⁸ Elintarvikevarikko 1 No 2994/I/4. 29.2.1944. T 19513/3.

⁶⁴⁹ Päämaja. Intendentin osasto No 2158/Int 1/11/13. 10.3.1944. T 19513/3.

⁶⁵⁰ Kauttu 1989.

ollut muona jäi vihollisen haltuun⁶⁵¹, vihollisen tykistötuli osui muonavarastoon⁶⁵² jne. Suurimmat tappiot koettiin vetäytymisvaiheessa 1944. Päämaja oli laatinut kesäkuun puolivälissä 1944 elintarvikkeiden evakuoitus suunnitelman. Sen mukaan piti kuljettaa pois kaikki sellainen, mikä oli nopeimmin irrotettavissa ja poissiirrettävissä, kuten ylimääräiset elintarvikkeet, jäähdytys- ja myllytyslaitteet yms.⁶⁵³ Suunnitelma oli myöhässä eikä toteutunut. Vajaat kaksi viikkoa myöhemmin Aunuksen ryhmän esikunta raportoi yksiköistään yksityiskohtaiset elintarvikemäärät, mitkä oli jouduttu tuhoamaan, jättämään varastoihin tai saatu evakuoiduiksi⁶⁵⁴. Kuukautta myöhemmin kerrottiin Aunuksen tapahtumista: ”Suurimmat vahingot syntyivät Alavaisten ETp:ssa, jonne oli varastoitu mm. pehmeän leivän leivontaa varten n. 20 vrk tuotantoa vastaava määrä, n. 250 to ruisjauhoja, joista 160 to jäi proomuun, mihin ne ennätettiin juuri kuormata ennen vihollisen maihinnousulaivaston ilmestymistä. 60 to viljaa ennätettiin kuormata Alavusten asemalla rautatievaunuihin, joissa myöhemmin tuhottiin, koska junaa ei Vitaleen motin takia saatu pois. Vaaseeniin jäi rautatievaunu- ja autopuutteen vuoksi 20 div. päiväannosta. Näistä tosin tärkeimmät, kuten sokeri, voi ja lihasäilykkeet saatiin pois ohikulkeviin ajoneuvoihin ja yksittäisille miehille jaettuna. - Mikäli joku varasto oli selvästi joutua vihollisen käsiin, jaettiin tärkeimmät tarvikkeet ohivetäytyville yksityisille miehille ja ajoneuvoille, joten ainakaan Aunuksen suunnalla ei suurempia varastoja jäänyt tuhottavaksi ja vihollisen käsiin tuskin yhtään”⁶⁵⁵.

7. Divisioonasta kerrottiin ”elintarvikkeita jäänyt kuljetusvälineiden puutteessa alkuperäisiin varastopaikkoihinsa vetäytymisvaiheen alkuosassa, osa ollut pakko tuhota tai jättää viholliselle joko kuljetusvälineiden puutteessa tai taistelun aikana vihollisen katkaistua selustan yhteydet, jolloin osa kuormastoa jäänyt tarvikkeineen viholliselle. Hevosten uupuminen korpitaipaleella on aiheuttanut jäämisiä, samoin se seikka, että on täytyntä haavoittuneiden kuljetusta varten tyhjentää ajoneuvoja”⁶⁵⁶. II Armeijakunta⁶⁵⁷, IV Armeijakunta⁶⁵⁸, V Armeijakunta⁶⁵⁹, VI Armeijakunta⁶⁶⁰, Yhteysesikunta Roi⁶⁶¹ ja III Armeijakunta⁶⁶² raportoivat yksityiskohtaisesti heinä-syyskuulla menetetyistä elintarvikkeista. Äänislinnassakin oli tuhottu 757 000 kg perunoita⁶⁶³. Varikkojen hyvä tilanne mahdollisti kuitenkin täydennyksen saamisen vetäytyville joukoille. Itä-Karjalassa ollut etupainotteinen porrastus salli viimeisenä vetäytyneidenkin, raskaita taisteluja käyneiden joukkojen riittävän elintarvikkeiden saannin⁶⁶⁴.

Päämaja teki yhteenvetoa tilanteesta kesällä 1944: ”Kesäkuun taisteluvaiheessa oli joukoilla varastoituna aina 3-4 viikon tarve, paitsi voi ja liha, joita toimitettiin kulutuksen mukaan. Sotatoimista aiheutui näille varastoille n. 80 div. päiväannoksen tappiot vastaten n. 1 miljoonan miehen päiväannosta. Muonitettavana oli n. 375 000 miestä. Jokaiselta voidaan laskea tuhoutuneen n. 2,5 päiväannosta. Karjalan kannaksella voitiin täydennystä

⁶⁵¹ Yksikkö 5673. 3.8.1944. T 5855/19.

⁶⁵² VI Armeijakunnan Esikunta No 1192/VI/4 a. 22.7.1944. T 19495/8.

⁶⁵³ Päämaja. Pääintendentin osasto No 3625/Pääint. K/5 e sal. 17.6.1944. T 19495/7.

⁶⁵⁴ Aunuksen Ryhmän esikunta No 2831/VI/30 a sal. 29.6.1944. T 19495/7.

⁶⁵⁵ Aunuksen Ryhmän Esikunta No 3080/VI/8 b sal. 30.7.1944. T 19495/8.

⁶⁵⁶ 7. Divisioonan esikunta No 708/VI a/165 a. 27.7.1944. T 19495/8.

⁶⁵⁷ II Armeijakunnan Esikunta No 2213/VI/17 sal. Liite 2. 5.8.1944. T 19495/8.

⁶⁵⁸ IV Armeijakunnan esikunta No 1941/VI Int./227 sal. Liite 1. 27.7.1944. T 19495/8.

⁶⁵⁹ V Armeijakunnan Esikunta No 557/165 c sal. Liite 2. 30.7.1944. T 19495/8.

⁶⁶⁰ VI Armeijakunnan Esikunta No 1340/VI/4 a. 15.9.1944. T 19495/8.

⁶⁶¹ Yhteysesikunta Roi Esikunta No 786/39 a sal. 28.7.1944. T 19495/8.

⁶⁶² III Armeijakunnan Esikunta No 801/VI/47 h sal. 5.8.1944. T 19495/8.

⁶⁶³ Haminan huoltokeskus No 214/VI/31. 14.8.1944. T 19495/8.

⁶⁶⁴ Tirronen ym. 1988.

toimittaa Viipurissa olleesta Elintarvikevarikko 9:stä. Kesäkuun puolivälissä pysähtyivät elintarvikekuljetukset Itä-Karjalaan, jolloin varsinkin lihasta ja voista tuli puutetta, mutta saatiin niitä Vako Oy:n paikallisista varastoista. Kesäkuun 20. päivästä alkaen vaikeutuivat rautatiekuljetukset kaikkialla. Eräillä lähetysasemilla sattuneiden pommitusten takia pysähtyivät elintarvikekuljetukset miltei kokonaan. Mahdollisuuksien mukaan turvauduttiin vesikuljetuksiin, mutta sateinen aika ja peitteiden puute ei sallinut hyväksikäyttöä suuresti⁶⁶⁵. Elintarvikkeiden menetyksen lisäksi ruoanvalmistus- ja kuljetusastioista tuhoutui suuret määrät⁶⁶⁶. Nämäkin menetykset haittasivat muonitustoimintaa.

Puolustusvoimissa oli varauduttu pahaankin päivään ja laadittu evakuointijärjestys ja demobilisointiohjeet. Määrätty evakuoinnin kiireellisyysjärjestys ei suosinut elintarvikkeita. Se vaikutti osaltaan niiden viholliselle jäämiseen. Demobilisointiohjeita perusteltiin talvisodan rauhanteolla. ”Yllättävään käänteeseen ei oltu varauduttu. Samantapaisten sattumien välttämiseksi on demobilisation varalta varauduttava” ja esitettiin luettelo sen tapahtuessa huomioon otettavista seikoista, kuten elintarvikkeiden ja varastojen uusimisesta⁶⁶⁷. Ilmeisesti Päämajassa ei ollut uskottu äkkilähdön mahdollisuuteen Itä-Karjalasta, koska ei ajoissa ryhdytty lähelle eteen varastoitujen elintarvikkeiden evakuointiin. Vetäytyvät miehet ihmettelivät ”herrojen kiireitä”, kun tien vieressä oli vuori näkkileipää. Ainakin heidän lohkollaan olisi ollut aikaa niiden poiskuljetukseen, koska paikalle saapuessaan miehet olivat kulkeneet jo satoja kilometrejä. Vihollisen haltuun. jäänyttä leipää miehet löysivät kaatuneen laukusta myöhemmin⁶⁶⁸.

Lapin sodan aikana myös tapahtui elintarvikkeiden menetystä. Saksalaiset tuhosivat mm. Hyrynsalmen varastoalueella lähes 800 kg elintarvikkeita: kuivaa leipää, lihaa, sokeria, voita ja herneitä sekä savukkeita⁶⁶⁹.

7.6 Erilainen Lapin sota muonituksessakin

Kun jatkosodan aikainen yhteistyö saksalaisten kanssa päättyi 14.9.1944, alkoi Lapin sota. Se oli erilaista kuin talvi- ja jatkosota ja toi aivan uudenlaisia pulmia koko sodankäyntiin. Siirtyminen itärintamalta Lappiin aiheutti miesten mieliin hämmennystä. ”Oli jouduttu käymään sotaa arktisissa olosuhteissa, joista kenelläkään ei ollut kokemusta, eikä armeijan lukuisista ohjesäännöistä yksikään selittänyt, miten tällaisessa maastossa pitäisi menetellä”⁶⁷⁰. Laadultaan korkeatasoiseksi arvioitu armeija oli talvi- ja jatkosodassa kulunut ja uupunut. ”Eikä yht’äkkäinen kääntyminen monivuotista aseveljeä vastaan ollut suomalaisen sotilaan luonteelle helppo”. Aluksi Lappiin siirrettiin joukkoja itärintamalta. Kun vanhemmat ikäluokat, reserviläiset määrättiin kotiutettavaksi (kotiuttaminen päättyi 5.12.1944), Lappiin jäivät nuoret, vielä fyysisesti kehittymättömät asevelvolliset⁶⁷¹. He olivat 18-20- vuotiaita.

Lapin sodan aikana huoltotoiminta, varsinkin muonitustoiminta oli monin tavoin

⁶⁶⁵ Päämaja. Pääintendentin osasto No 6636/Pääint. K/5 a sal. 26.10.1944. T 19494/14.

⁶⁶⁶ IV Armeijakunnan Esikunta No 3071/VI Int./214 sal. 3.10.1944. T 19495/6.

⁶⁶⁷ Päämaja. Pääintendentin osasto/Pääint. 2. 25.7.1944. T 19494/10.

⁶⁶⁸ Matilainen 1981.

⁶⁶⁹ Puolustusvoimat No 46/VI/2 a. 15.11.1944. T 19495/8.

⁶⁷⁰ Eräsaari 1988.

⁶⁷¹ Kaila 1950.

ongelmallista. Etäisyydet olivat pitkiä, tiet huonokuntoisia, maasto miinoitettu, sillat tuhouttu ja ylläpidettyä kuljetuskalustoa liian vähän. Elintarvikkeiden siirtäminen Pohjois-Suomeen tuli kiireelliseksi tehtäväksi. Niiden ja ruoanvalmistuskaluston pysyminen joukkojen mukana nopeissa liikkeissä tuotti suuria vaikeuksia. Kenttäkeittiöt eivät pystyneetkään seuraamaan koukkauksissa. Miehet joutuivat olemaan päiväkausia kuivan muonan varassa⁶⁷². Eteneminen sateen heikentämässä, miinoitetussa maastossa oli paikoin hidasta. Miehet pääsivät jotenkuten eteenpäin, mutta kaikki raskas kalusto, niin kenttäkeittiöt kuin haavoittuneiden kuljetusautotkin, jäivät kauaksi taakse. Silloin märkä näkkileipä oli suomalaisen sotilaan tavallisin ruoka. Kaurapuuro ja hernekeitto tuntuivat herkuilta, mutta juhla alkoi, kun saksalaisten tuhoamien ruokasäilykkeiden seasta löydettiin syömäkelpoisia⁶⁷³. Talven tultua huollon vaikeudet lisääntyivät. Polttopuutkin oli kiskottava ahkiassa kenttävartiolle. Onneksi tunturikoivu paloi hyvin erikoiskaminoissa. Kaikilla oli lämpimät vaatteet ja muona-annosta lisättiin. Lapin oloihin tottumattomat, nuoret asevelvolliset sopeutuivat hyvin ankariin olosuhteisiin⁶⁷⁴.

7.7 Ruoanvalmistajien koulutus ja taidot

Rintamamiesten ruokaa valmistaneiden keittäjien taito vaikutti oleellisesti ruoan laatuun ja koko muonitustoiminnan tasoon yksikössä. Talvisodan aikana Sotatoimiyhtymistä tuli Päämajaan tietoja ruoanpidon käytännön järjestelyistä. Se ei ollut riittävän hyvin hoidettua. Puutteet kohdistuivat etenkin keittäjien taitoon, kenttäkeittiöiden heikkoon käsittelyyn, valmistetun ruoan yksitoikkoisuuteen sekä epäsiisteyteen ruokatarpeiden ja valmiin ruoan käsittelyssä. Keittäjinä toimineiden miesten heikkoa ammattitaitoa pidettiin tällaisten epäkohtien syynä. Rauhan aikana koulutus oli ollut puutteellista ja keittäjiksi oli määrätty kaikkein heikoin miesaines. Epäkohtien poistamiseksi ehdotettiin kotijoukkoja järjestämään ruoanpidonkurseja keittäjille⁶⁷⁵. Niitä alettiinkin järjestää. Kurssitoiminta jatkui koko jatkosodan ajan. Kun koulutettiin sopivia miehiä, tulos näkyi muonitustason kohentumisena, mikä puolestaan toi tyytyväisyyttä ruokailevien miesten mieleen. Keittäjien ohella koulutusta tarvitsi myös päällystö. Sitä järjestettiin jonkin verran.

Jatkosodan aikana katsottiin jatkuva ohjaus tarpeelliseksi keittäjien taidon ylläpitämiseksi ja edelleen kehittämiseksi. Tehtävä uskottiin armeijan muonitusta tunteville naisille, jotka neuvoina kiersivät ohjaamassa keittäjiä heidän omassa työpaikoissaan. Naisten työn tulos näkyi niin ruoanvalmistuksessa, elintarvikkeiden käsittelyssä kuin työpaikan siisteydessä. Neuvojat saivat kiitosta työstään kaikkialla. Koulutuksen lisäksi keittäjien avuksi laadittiin kirjallista materiaalia.

7.7.1 Keittäjiä koulutettiin

Kotijoukkojen esikunta ryhtyi kouluttamaan keittäjiä talvisodan aikana kenttäarmeijaa varten. Oppilaiksi komennettiin joukoissa palvelleita, sopiviksi katsottuja miehiä, jotka koulutuksen päätyttyä siirrettiin kenttäarmeijan heikoimpien keittäjien tilalle. Kursseille komennettiin myös jo kentällä toimineita keittäjiä. Opetusohjelmassa oli ruoanvalmistusta käytännössä erilaisilla kenttäkeittiöillä ja muilla kenttäoloissa käytetyillä ruoanvalmistusvälineillä, ruoanvalmistuskaluston ja kenttäkeittiöiden käsittelyä ja hoitoa,

⁶⁷² Tirronen ym. 1988.

⁶⁷³ Ahto 1980.

⁶⁷⁴ Eräsaari 1988.

⁶⁷⁵ Päämaja. Huolto-osasto No 48/Huolto 1/40 sal. 3.1.1940. P 4962/Fa₆.

elintarvikkeiden tuntemusta, käsittelyä ja säilytystä sekä tutustumista sotamuona-annoksen kokoonpanoon. Erikoishuomio kiinnitettiin siisteyteen ja valmistettavaan ruokaan. Kenttäoloissakin oli pyrittävä saamaan ruoka maukkaaksi ja vaihtelevaksi. Kursseja järjestettiin jatkuvasti. Talvisodan aikana ehdittiin pitää viisi 10-päiväistä kurssia⁶⁷⁶ Kuopiossa EV 3:ssa⁶⁷⁷. Keittäjiksi määrättyjen miesten tasoa heijastaa lääkärin toteamus Kuopioon saapuneista miehistä. Hän arvioi neljä niin heikoiksi, etteivät he pystyneet seuraamaan opetusta⁶⁷⁸.

Jatkosodan alussa määrättiin yksiköissä jälleen heikoimmat miehet keittäjiksi. Heidän ammattitaidostaan ei välitetty, vaikka Päämaja katsoi muonituspalvelun kehityksen riippuneen suoritushenkilökunnasta⁶⁷⁹. Kun Päämajaan alkoi tulla valituksia taitamattomasta ruoanvalmistuksesta, aloitettiin Lahdessa sotilaskeittäjäkoulutus 15- päiväisenä syyskuun alusta 1941. Vuoden loppuun mennessä koulutettiin 400 miestä⁶⁸⁰. Se ei riittänyt. Tarpeen tyydyttämiseksi aloitettiin helmikuun alusta myös Viipurissa järjestää koulutusta rintamajoukkojen keittäjiä varten. Nyt saatiin koulutetuksi 120 miestä lisää kuukaudessa⁶⁸¹.

Ensimmäisen kurssin aikana Lahdessa todettiin oppilasaineksen tulleen huonosti valituksi. Joukossa oli liian vanhoja, käsisairaita, aikaisemmin keittiötehtävissä toimimattomia. Lyhyellä kurssilla ei kaikkia saatu koulutetuksi pystyviksi keittäjiksi⁶⁸². Alkukesästä 1942 kotiutettiin miehiä, myös koulutettuja keittäjiä. Taas monissa yksiköissä kouluttamattomat miehet toimivat keittäjinä⁶⁸³.

Armeijan keittäjäkurssin No 9 (1.-15.8.1942) toimintakertomuksessa esitetty opetusvälineinä käytettyjen ruoanvalmistusvälineiden luettelo kertoo rintamalla käytössä olleiden välineiden monipuolisuudesta ja käytetyn kaluston kirjavuudesta. Kurssilla käytettiin: suomalaisia, saksalaisia, ruotsalaisia, puolalaisia ja venäläisiä kenttäkeittiöitä, Teijon Lotta-sivukattilaa, Alfa-keittimiä, rehukeittimiä, kaminapatoja, kenttäkärstimä, keittolaatikoita, Termos-ruoankuljetusastioita ja savustustynnyriä. Koulutuksessa pääpaino pantiin käytännölliseen työhön ja olosuhteet pyrittiin saamaan mahdollisimman suuresti kenttäoloja muistuttaviksi. Tietopuolista opetusta oli 13 luentoa, joissa selostettiin erilaisia ruoanvalmistuslaitteita kenttäoloissa, niiden käyttöä ja huoltoa, ruoka-aineiden käsittelyä, ruokatavaraoppia, ruoanvalmistusohjeita, siisteyttä, elintarvikehuoltoa, sen sovellutusta eri tilanteissa ja sotaväen muona-annosta⁶⁸⁴.

Rintamajoukoissa järjestettiin myös omia keittäjäkursseja. 5. Divisioonan keittokoulu aloitti helmikuun lopulla 1942 1-viikkoisena. Näitä kursseja oli 14, kullakin 16-22 oppilasta. Yksi viikko osoittautui liian lyhyeksi ja heinäkuusta jatkettiin kursseja 2-viikkoisina. Syyskuuhun mennessä 299 miestä oli koulutettu. Oppilaat valittiin nuorista, ei

⁶⁷⁶ Päämaja. Huolto-osasto No 309/Huolto 1/sal. 17.1.1940. P 1114/1.

⁶⁷⁷ Puolustusministeriön Intendentin osaston Muonitustoimiston toimintakertomus 9 YH:n ja sodan ajalta vuosina 1939-1940. T 1952/1.

⁶⁷⁸ Sähkösanoma 16.2.1940. T 4884/12.

⁶⁷⁹ Päämaja. Pääintendentin osasto No 2420/Pääint. K/5 c. 30.4.1944. T 10552/15.

⁶⁸⁰ Päämaja. Huoltotilannekatsaus 1.7.-30.9.1942. T 19492/17.

⁶⁸¹ Päämaja. Intendentin osasto. Katsaus huoltotilanteeseen joulukuun 1941–maaliskuu 1942. Liite. 8.4.1942. T 19492/14.

⁶⁸² III Armeijakunnan Esikunta No 3474/Huolto/VI/54 sal. 2.10.1941. T 10548/5.

⁶⁸³ Päämaja. Pääintendentin toimisto. 27.8.1942. Tarkastuskertomus Maaselän Ryhmän alueelta 10.8.-24.8.1942. T 19492/8.

⁶⁸⁴ Armeijan keittäjäkurssi No 9. T 19492/18.

yli 30-vuotiaista, pystyvistä miehistä. Aines olikin hyvää, tehtävänsä innostunutta. Miehillä vaadittiin lääkärintarkastus tarttuvien tautien varalta ennen kurssille tuloa. Divisioonan kaikki keittäjät kävivät ainakin yhden kerran joko 1- tai 2-viikkoisen kurssin. Koulutuksessa kiinnitettiin erikoista huomiota siihen, että miehet oppivat käytettävissä olleista ruoka-aineista valmistamaan mahdollisimman maukasta ruokaa, sekä käyttämään ”jäteruokia” ruoanvalmistuksessa. ”Myös pyrittiin kehittämään keittäjille omanarvontuntoa yksikön taistelukuntoisuuden kannalta”. Yksikön päällikön ja miesten lausuntojen mukaan koulun opetustyö antoi erittäin myönteisiä tuloksia ruokataloudessa⁶⁸⁵. Kurssiohjelma on esitetty liitteessä 2 (taulukko 21).

Aunuksen Ryhmän intendenttien neuvottelukokouksessa 13.11.1942 todettiin, ettei rauhanaikainen koulutus ollut sopivaa rintamalle ja että yhden viikon lyhyt koulutus oli pidennetty kahdeksi viikoksi. Koulutuksessa oli keskeistä:

- nykyinen heikko elintarviketilanne, seurauksena äärimmäinen säästäminen,
- puhtaus elintarvikkeiden käsittelyssä ja ruoanvalmistuksessa,
- keittiökaluston niukkuus, kaluston säästö, itse valmistetut esineet,
- korostettava keittäjien merkitystä, oma arvon tuntoa yksikön taistelukuntoisuuden ylläpitäjänä”.

Lisäksi ruoanvalmistuksen neuvojen erikoiskoulutusta pidettiin suotavana⁶⁸⁶.

Keittäjäkoulutuksen tulos näkyi. Tarkastajan kertomuksesta 10. Divisioonasta elokuun lopulla 1942: ”Kussakin perusyksikössä ainakin toinen (keittäjä) keittäjäkurssin käynyt. He olivat soveltaneet opetusta käytäntöön. Ruokalajeihin koetettu saada vaihtelua, mikäli elintarvikkeiden jakoperusteella mahdollista. Kokonaisvaikutelma keittäjien tasosta hyvä. Kalusto hyvässä kunnossa. Keittäjät selvillä välineiden hoidosta ja monipuolisesta käytöstä. Kenttäkärüstyslaitteita käytettiin opetuksen mukaan. Vertailu kurssin käyneiden ja käymättömien välillä osoitti kurssin tarpeellisuuden”⁶⁸⁷. Päämaja totesi toukokuussa 1943: ”Syksyllä 1941 aloitettua keittäjäkoulutusta jatkettu. Tulokset alkavat näkyä ruoanpidon paranemisessa ja miehistön mielialaan vaikuttavana tekijänä”⁶⁸⁸. Seuraavana keväänä Päämaja katsoi ruoanvalmistuksen kehittyneen erikoisesti kenttäarmeijassa edullisesti sen jälkeen kun pidettyjen kurssien kautta perusyksiköiden keittäjien ammattitaito saatiin kohoamaan ja ruoanvalmistus tapahtui vahvistetun ruokalistan mukaan⁶⁸⁹. Siviilissäkin ammattikeittäjinä toimineet kokit saivat tunnustusta. ”Ruoanvalmistus tavallista parempaa. Keittäjinä mm. ravintola Espilän ja Tornin kokit”⁶⁹⁰.

Muonitustoimintaan osallistunutta päällystöäkin koulutettiin. Aunuksen ryhmässä järjestettiin ”Kolmepäiväinen selostustilaisuus (kurssi)”⁶⁹¹ sodassa saatujen kokemusten hyväksikäytöstä esimiestehtävissä olleille henkilöille eli huoltopäälliköille, talousupseereille ja vääpeleille mm. elintarvikkeiden huoltokäsittelyssä.

⁶⁸⁵ 5. Divisioonan esikunta No 3548/VI/630. 1.9.1942. T 19492/18.

⁶⁸⁶ Aunuksen Ryhmän Esikunta. Taloustoimisto No 5531/VI/7 b. 24.11.1942. T 19492/9.

⁶⁸⁷ Armeijan keittäjäkurssi No 2601/II/20 sal. 1.9.1942. T 19492/8.

⁶⁸⁸ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 2841/Pääint.tsto/3 e sal. 22.5.1942. T 4133/4.

⁶⁸⁹ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 5606/Pääint.tsto/3 a sal. 9.10.1943. T 19494/7.

⁶⁹⁰ Majuri Jusu. 12.2.1942. T 19492/18.

⁶⁹¹ Aunuksen Ryhmän Esikunta. Huolto-osasto No 1422/VI/7 b. 27.3.1942. T 19492/2.

Kurssin aiheita olivat:

1. Elintarvikkeiden jakelu oikeamääräisenä aina miehille saakka, miten se käytännössä järjestetään ja tarkkaillaan,
2. Ruoanvalmistusvälineistö ja käyttö,
3. Ruokavalio, sen vaihtelevuus ja riittävyys kenttäoloissa,
4. Varastointikysymykset.
5. Ruoanvalmistushenkilöstön ammattitaidon valvominen,
6. Miehistön valistaminen ruoanpitoa koskevissa asioissa turhien valitusten välttämiseksi.

Keittäjäkoulutustoiminta jouduttiin keskeyttämään kesäkuussa 1944. Viivytystaistelujen aikana oli muonitustoiminnasta jouduttu irrottamaan kaikki vähänkin taistelukelpoiset miehet muihin tehtäviin. Heidän tilalleen oli määrätty kouluttamattomia, ammattitaidottomia miehiä. Tilanteen korjaamiseksi suunniteltiin keittäjäkoulutuksen jatkamista elokuussa⁶⁹².

7.7.2 Naisia ja ohjeita keittäjien avuksi rintamalle

Lyhyt koulutus kohensi keittäjien taitoja, muttei riittävästi. Lisäohjaus katsottiin tarpeelliseksi. Ammattitaitoisia naisia toimi rintamalla muonitustehtävissä esimerkiksi joissakin Merivoimien yksiköissä ruoanvalmistajina. Heidän työnsä sai tunnustusta. Tarkastuskertomus kertoo ruoanvalmistuksen olleen hyvin tyydyttävää, sillä useimmissa paikoissa ruoanvalmistajina olivat naiset⁶⁹³. Naisten taitoja haluttiin hyödyntää rintamakeittäjien taitojen kehittämisessä. Aunuksen Ryhmässä katsottiin perus- ja jatkokoulutuksessa voitavan käyttää opetushenkilökuntana tarvittavan ammattitaidon ja muut edellytykset omaavaa naistyövoimaa, kuten *”armeijan palveluksessa olevia emännöitsijättäriä ja keittäjättäriä, talouskoulun käyneitä lottia jne.”*. Naishenkilöstön tarkoitus ei ollut toimia tarkastajina, vaan ruokatalousneuvojina, jotka säännöllisesti kiersivät seuraamassa yksikköjen muonitusta antaen opetusta ruoanvalmistuksessa ja tehden huomioita puutteellisuuksista järjestyksessä ja siisteydessä. Tärkeänä pidettiin, ettei taaempien esikuntien tms. ruokaloihin sidottu tarpeettomasti sellaista työvoimaa, jota voitiin hyödyllisemmin käyttää joukkojen hyväksi⁶⁹⁴. Toiminta aloitettiin ripeästi eri puolilla rintamaa. Ammattitaitoisia naisia ryhtyi kiertämään yksiköissä ohjaamassa keittäjiä työpaikoillaan. Jo joulukuussa 1941 kolme puolustuslaitoksen vakinaista naiskeittäjätärtä kiersi rintamajoukoissa⁶⁹⁵. Naisten toiminta osoittautui tulokselliseksi. Ruoanvalmistustaito ja siisteys ruoanpitopaikoissa kohenivat. Naiset saivat yleisesti tunnustusta työstään.

Kannaksen ryhmässä todettiin neuvojen työstä huhtikuussa 1942 *”Ruoan laatuun sekä valmistukseen ja jakelun siisteyteen vaikutti hyvin merkittävästi Armeijakunnan toimesta järjestettyjen emännöitsijäin ja keittäjättärien kiertäminen neuvontatyössä. Tämä tunnustettiin yleisesti kaikissa yksiköissä ja esitettiin toivomus, että neuvontaa olisi tehostettava”*⁶⁹⁶. Päämaja määräsi lokakuussa kuhunkin rykmenttiin kiertävän ruoanvalmistuksen neuvojan ruoanvalmistuksen parantamiseksi⁶⁹⁷. *”Pyrkimyksenä tulisi*

⁶⁹² Päämaja No 4797/Pääint. 1/10 e/sal. 6.8.1944. T 19493/21.

⁶⁹³ Merivoimien Esikunta No 1369/Tal./sal. 5.8.1942. T 19492/8.

⁶⁹⁴ Aunuksen Ryhmän Esikunta. Huolto-osasto No 2082/VI/15. 2.5.1942. T 19492/12.

⁶⁹⁵ Päämaja. Intendentin osasto. Katsaus huoltotilanteeseen joulukuu 1941 – maaliskuu 1942. Liite. 8.4.1942. T 19492/14.

⁶⁹⁶ Kannaksen Ryhmä. JR 48:n huoltopäällikön kertomus 20.4.1942. T 19492/23.

⁶⁹⁷ Päämaja. Huolto-osasto No 4721/Huolto 1/1 a sal. 30.10.1942. T 19492/9.

olla, että kussakin pataljoonassa olisi ruoanvalmistuksen johdossa nainen”⁶⁹⁸. Neuvojanaisia kiiteltiin ”Ruoanpidon neuvoja saanut aikaan huomattavaa parannusta ruoanvalmistuksessa ja siisteydessä”⁶⁹⁹. ”Ruoanpito tuntuvasti parantunut, kun joukot alkoivat saada ruoanpidon neuvoja”⁷⁰⁰. ”Ruoanpidon neuvoja saatava lisää, jotta kiertäisivät useammin. Neuvojen tulisi olla kurssin suorittaneita, jotta kykenisivät opettamaan uusien ruokalajien valmistusta”⁷⁰¹. ”Oli selvästi havaittavissa, ruoanpidon neuvojalla tärkeä merkitys keittomuonan valmistuksessa. Yksiköissä, joissa neuvoja viimeksi kiertänyt, keitot olivat paremmin ja käytännöllisemmin valmistettuja kuin muissa”⁷⁰². ”Ruoanpidon neuvojaemäntä kiertää viikon yksikössä. Hän on kurssin käynyt ja suorittaa antaumuksella tehtäväänsä”⁷⁰³. ”Lotta kiertää säännöllisesti kaikissa ruoanvalmistuspaikoissa”⁷⁰⁴. ”Lotta neuvojana ja osallistuu ruoan valmistukseen”⁷⁰⁵. ”Lottien laittama ruoka on sekä laadultaan että määrältään tyydyttävää”⁷⁰⁶. ”Lotta ohjaamassa ruoanvalmistusta. Ruoka vaihtelevaa ja hyvää”. ”Lotta ohjaamassa ruoanpitoa. Ohjaustyö järjestetty koko rykmentissä. Lotan ohjaus vaikuttanut sen, että keittiön ympäristö on siisti ja järjestys keittiössä on hyvä”⁷⁰⁷. Lotat toimivat puolustusvoimien muonituksen hyväksi eri tavoin. ”Lotat (L-S-järjestö) osallistuivat runsaslukuisesti ja uhrautuvaa työtä suorittaen sotilasruoanpitoon ruoanvalmistajina ja neuvojina sekä ruoka-aineiden hankintaan.” He myöskin leipoivat silloin, kun teollinen tuotanto ei pystynyt armeijan tarvetta tyydyttämään⁷⁰⁸. Viivytysvaiheen kovien taistelujen aikana yksiköt luopuivat muonituslotista⁷⁰⁹. Lottien työn puuttuminen näkyi rintamalla.

Ruoanvalmistuksen kohentamiseksi Intendentin osasto lähetti perusyksiköille jaettavaksi kenttäjoukkoja varten laaditun vihkosen ”Ruoanvalmistusohjeita kenttäjoukkojen ruoanpitoon”. Taloushenkilökunta velvoitettiin valvomaan, että ohjeita noudatettiin ruoanvalmistuksessa. Vihkosta jaettiin yli 4 500 kpl⁷¹⁰. Siihen julkaistiin lisälehtinen ”Lisäyksiä ruoanvalmistusohjeisiin”. Se sisälsi ohjeet kolmelle erilaiselle liha-perunakeitolle, merimiespihville, kastikeperunoille, sianliha-perunakeitolle, suolakala-perunalaatikoille, hernekeitolle, papukeitolle, liha-perunalaatikoille, papumuhennokselle, mehukeitolle, marjakeitolle, hirssipuurolle, tattariapuurolle sekä tietoa kuivaperunasta, hirssiryneistä, pavuista, hernejauheesta, paprikasta, tomaattisoseesta, lihajatkkeesta ja liemimausteseoksesta⁷¹¹. Mainitut ruokalajit katsottiin mahdollisiksi valmistaa kenttäoloissa. Ainakin osa mainituista ruoka-aineista lienee ollut outoja monille keittäjille, joten tarvittiin tietoa niiden oikeaoppiselle käyttämiselle. Pääintendentin toimisto kehotti Intendentin toimistoa laatimaan ohjeet vähäntunnettujen elintarvikkeiden alkukäsittelylle (hirssi), valmistukselle (hernejauhe: sekoitustapa ja -suhde) ja soveltuvuudelle (paprika).

⁶⁹⁸ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 4959/Pääint.tsto. 20.7.1942. T 10553/14.

⁶⁹⁹ Viestipataljoona 32 No 780/III a. 23.4.1943. T 4133/4.

⁷⁰⁰ 7. Divisioonan esikunta No 259/VI a/169 c sal. 9.2.1942. T 4133/4.

⁷⁰¹ 7. Divisioonan esikunta No 865/VI a/169 c sal. 4.5.1943. T 4133/4.

⁷⁰² JR 50/I Patalj. esikunta No 253/I/6. 20.4.1943. T 4133/4.

⁷⁰³ 11. Divisioona. Patalj. 32 No 16/III a. 16.10.1943. T 4133/4.

⁷⁰⁴ Kannaksen Ryhmän Esikunta No 2113/VI Int./206 sal. 15.7.1942. T 19492/8.

⁷⁰⁵ Täyd.patalj. 7 No 26/16 sal. 31.1.1943. T 4133/4.

⁷⁰⁶ V Armeijakunnan Esikunta No 1659/20 4/3r sal. 7.9.1943. T 2130/8.

⁷⁰⁷ Aunuksen Ryhmän Esikunta. Huolto-osasto No 3471/VI/26. 21.7.1942. T 19492/8.

⁷⁰⁸ Puolustusministeriön Intendentin osaston Muonitustoimiston toimintakertomus 9 YH:n ja sodan ajalta vuosina 1939 - 1940. T 19521.

⁷⁰⁹ V Armeijakunta No 1966/VI/169 b. 16.11.1944. T 19495/6.

⁷¹⁰ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 2420/Pääint.tsto/E sal. 6.4.1942. T 19492/12.

⁷¹¹ T 19494/9.

Elintarvikelähettykset määrättiin varustettavaksi ohjeilla, ellei niitä voitu kiinnittää pakkaukseen⁷¹².

Kaikkien perusyksiköiden oli myös jaettava jokaiseen majoitustupaan vihkonen ”*Sotilaan ruoka, ratkaiseva tekijä*”. Se sisälsi tietoa maan elintarviketilanteesta, säännöstelystä ja selvitystä sotaväen muona-annoksista, siviilipakettien lähettämisestä, elintarvikehuollosta, -varastoista, perunan saannista, ruoan ylijäämistä ja kotiin lähetettävistä paketeista⁷¹³. Vihkonen oli lähinnä valistusmateriaalia.

---

⁷¹² Päämaja. Pääntendentin toimisto No 4314/Pääint.tsto/E. 3.8.1943. T 19513/2.

⁷¹³ Päämaja. Pääntendentin toimisto No 653/Pääint.tsto/E. 10.2.1943. T 19493/9.

8. Suomalaisia joukkoja saksalaismuonituksessa

Jatkosodan vaikeaan elintarviketilanteeseen Suomen Puolustusvoimissa saatiin helpotusta saksalaisesta muonasta suomalaisille, noin 50 000 miehelle Pohjois-Suomessa. Saksalaisten elintarvikkeiden saanti alkoi kesäkuussa 1941 ja jatkui armeijojen yhteistyön päättymiseen asti syyskuulle 1944. Apu helpotti tuntuvasti Suomen armeijan muonitusta. Tarpeen vaatiessa myös suomalaiset antoivat elintarvikeapua saksalaisille, varsinkin talvella laivaliikenteen ollessa vaikeuksissa. Molemmat maksoivat ”ostoksensa” toisilleen.

- Saksalaismuona poikkesi totutusta suomalaisesta. Saksalaisten elintarvikkeet, niiden käyttö ruoanvalmistuksessa ja valmistettujen aterioiden syöminen vaati opettelua. Keittäjiä piti kouluttaa ja miehistö totuttaa uuteen ruokavalioon. Muonaan kuului enemmän nimikkeitä kuin suomalaiseen. Joidenkin tuotteiden ravintoainesisältö kiinnosti suomalaista asiantuntijaa. Järjestelyjen avulla raskaissa tehtävissä olleille miehille saatiin päivän aterioista huomattavasti suomalaista muona-annosta energiapitoisempia.

Saksalaismuonan erilaisuus aiheutti miesten mielissä epäluuloja ja vieroksuntaa. Varsinkin muonan runsasta kasvispitoisuutta oudoksuttiin. Oikea kahvi, runsas rasva-annos ja alkoholi miellyttivät. Koko alkoholiannosta ei tosin jaettu. Kaikkia saksalaisia elintarvikkeita ei osattu, haluttu tai voitu käyttää. Pakasteiden kuljetus ja varastointi eivät onnistuneet silloisissa oloissa. Suomalaisella elintarvikeavustuksella saatiin muonaan kotoista tuntua ja valmistettua kaksi lämmintä ateriaa, kuten suomalaisessa muonituksessa määrättiin. Keittäjien koulutus ja saksalaisen ruokalistan noudattaminen helpottivat vieraan muonan valmistuksessa. Päämajassa saksalaismuonaa pidettiin varsin hyvänä. Miehetkin tottuivat vähitellen ja suomalaiseen muona-annokseen palaaminen aiheutti puolestaan murinaa.

Suomalaiset III Armeijakunta, 6. Divisioona ja Erillisosasto Petsamo olivat jatkosodan alussa saksalaisessa muonituksessa. Yhteysesikunta Roin alaiset joukot saivat elintarvikkeensa saksalaisilta jatkosodan loppuun saakka. Saksalaisesta huollosta sovittiin kesäkuun 3. päivänä 1941: ”*AOK Norwegen huoltaa suomalaisen III AK:n 23.6.1941 alkaen polttoaineella ja 26.6. alkaen muonalla. Voimassa olevaan muona-annokseen kuuluu mm. 1) lihaa a) päivälliseksi 5 päivänä viikossa 120 g, muina päivinä kalaa 200-500 g tai on lihaton, b) illalliseksi 3 päivänä viikossa tuoretta makkaraa tai makkarasäilykettä 120 g, 2 päivänä viikossa iltaruokana tuoretta lihaa 75 g. Muina päivinä kalasäilykettä 100- 150 g, savustettua kalaa 225 g, juustoa. 2) Leivän päälle 24 päivänä kuukaudessa rasvaa 60 g, muina päivinä marmeladia tai keinohunajaa 200 g*”⁷¹⁴. Ruoan vaihtelun lisäämiseksi elokuussa alettiin jakaa turskanmaksapastaa 110-135 g, kalapastaa 135-141 g ja kalasalaattia 195 g⁷¹⁵.

Saksalainen sotamuona-annostaulukko tuli ottaa käyttöön 23.6.1941 sen jälkeen, kun suomalaiset muona-annokset olivat käytetyt loppuun⁷¹⁶. Taloushuoltoalan tiedotuksessa esitettiin 11 päivän ruokalista malliksi, miten saksalaiset itse käyttivät elintarvikkeitaan (liite 2, taulukko 22). Saksalainen AVL luovutti elintarvikkeita antamansa ruokalistan mukaan⁷¹⁷. Ruokalistat olivat ajalle 15.6.-31.8 ja 1.-15.9. ”*Koska AK:n alueella suomalaiset ja saksalaiset joukot ovat rinnakkain, tulee muonituksen olla täysin sama*

⁷¹⁴ AOK:lle alistettujen suomalaisten joukkojen huollon järjestely. T 11 052/13.

⁷¹⁵ Puolustusvoimat. Huolto-osasto No 2200/Huolto/VI/54. 29.8.1941. T 10548/5.

⁷¹⁶ Puolustuslaitos. Huolto-osasto No 22/Huolto 46/b sal. 23.6.1941. T 10553/8.

⁷¹⁷ Puolustusvoimat. Huolto-osasto No 2145/Huolto/VI/46. 26.8.1941. T 10553/8.

suomalaisissa ja saksalaisissa joukoissa. Pienikin huonontaminen vaikuttaa kohtalokkaasti joukkojen moraaliin ja mielialaan, varsinkin ottaen huomioon, että suomalaiset joukot joutuvat kantamaan raskaimman taakan” varoitti III Armeijakunnan komentaja⁷¹⁸.

Saksalaisiin annoksiin ei kuulunut mitään sissimuonaa. Välttämättöminä pidettyjä sokeria ja kahvia tai teetä pyydettiin syyskuussa suomalaisesta huollosta. Pyynnön perusteluksi esitettiin joukkojen toimineen suurimmaksi osaksi oloissa, joissa keittomuonan valmistus ei ollut mahdollista. Miesten piti tulla toimeen kuivalla muonalla ja kahvilla. Saksalaisten jakamaa annosta pidettiin riittämättömänä. Myös kenttäsairaalassa kaivattiin lämmintä juotavaa ja jotain sen vahvistamiseksi⁷¹⁹.

Joulujuhlia varten myönnettiin Bef ST Finlandia-alueella lisäannos:

Piparpähkinöitä, piparkakkuja tai vastaavaa	500	g
Keksejä (1 pakkaus)	100-125	g
Makeisia (6 pötkyä)	180	g
Omenia	250	g
Valko- tai punaviiniä	0,75	l

Suomalaisen jouluannoksen kanssa joului- ja uudenvuoden päiviksi kertyi kullekin miehelle elintarvikkeita runsaaksi annokseksi, mikä oli suomalaista jouluannosta monipuolisempi⁷²⁰:

Tuote	määrä (g)
Joululeipää	250
Joululeivonnaisia	60
Keksejä	100-125
Kinkkusäilykkeitä	125
Riisiryynejä	160
Maitopulveria	20
Sekahedelmiä	40
Perunajauhoja	40
Kahvia	30
Palasokeria	20
Kidesokeria	25
Omenia	250
Piparpähkinöitä	500
Suklaata	100
Karamellejä	1 ^a
Karamellejä	6 ^b
Viiniä	0,75 ^c
Savukkeita	5 ^d
Sikaareja	5 ^d

^apussi, ^bpötkö, ^cpullo, ^dkappale.

Armeeoberkommando Norwegen O.Qu/Qu 1. ilmoitti joulun alla: 1) III suomalainen Armeijakunta eroaa 31.12.1941 AOK Norwegenin huollosta ja sen huoltaa välittömästi Suomen armeija. Mikäli muutoksesta aiheutuu huoltovaikeuksia, toimittaa AOK sille

⁷¹⁸ Hughes-sanoma 12.11.1941. Hj. Siilasvuo. T 10553/8.

⁷¹⁹ Puolustusvoimat. Huolto-osasto No 2686/Huolto/VI/54. 9.9.1941. T 10551/8.

⁷²⁰ III Armeijakunta No 5233/Huolto/VI/54/ sal. 16.12.1941. T 10548/5.

tilauksesta muonaa 1.-14.1.1942. 2) Suomalaisen 6. Divisioonan huoltaa sen uudelle lohkolle saapumiseen saakka AOK. 3) Jäljelle jäävät suomalaiset joukot huoltaa välittömästi XXXVI (Geb) AK⁷²¹. Tammikuussa 6. Divisioonan huoltokäskyn mukaan Alakurtin suunnalla olleet joukot saivat muona- ja rehutäydennyksen, paitsi leivän saksalaiselta yksiköltä ja Hanhikosken EJP saksalaisesta varastosta. *”Suomalaista leipää jätetään varastoihin 50 000 kg. Ennen kuin se loppuu, pyydetään Päämajan Intendentin osastoa järjestämään täydennys. Saksalaiset luovuttavat leivontaa varten tarpeellisen määrän jauhoja Oulussa Elintarvikevarikko 6:lle”*⁷²². Saksalainen huolto ei päättynyt kuitenkaan vielä. III Armeijakunnan tammikuussa 1942 saksalaisilta vastaanottamat elintarvikkeet ja saksalaisten elintarvikkeiden jakotaulukko on esitetty liitteessä 2 (taulukot 23 ja 24).

Tammikuussa suomalaiset laativat suunnitelmia, valmistautuivat irrotukseen ja kantoivat huolta kulkukyvyyttömistä hevosista. Suunnitelman mukaan marssivien osastojen huoltamiseksi otettaisiin mukaan 2-6 päivän muona, sitten täydennys ja jälleen sama eteenpäin lähdetessä. Kenttäkeittiö kulkisi mukana ja lämmintä ruokaa jaettaisiin marssin aikana. Miehillä jaettaisiin 2 päivän kuivamuona⁷²³. III Armeijakunnan tuleva muonitus uusilla sijoituspaikoilla aiheutti pohtimista. *”Mikäli Armeijakunta ryhmitetään rintamaosalle, jossa sotatoimiyhtymät käyttävät meikäläistä sotaväen muona-annosta ja mikäli AK III:lla säilytetään saksalaismuonitus, herättää se tyytymättömyyttä naapuriyhtymissä. Tämä erikoisesti, koska saksalaisille kuuluu suurempi rasva-annos (80 g) ja alkoholipitoisia juomia. Mikäli AK III siirtyy ruoanpidossa kotimaiseen, voi se puolestaan olla aiheena taistelukunnan laskemiseen”*. Rasva-annoksen pienentämisen selitykseksi ehdotettiin, ettei etelämpänä kylmyys ole enää suuren rasva-annoksen syynä ja saksalainen alkoholi jaetaan tasan kaikille⁷²⁴.

Helmikuussa 1942 III Armeijakunta oli vielä saksalaismuonituksessa. Laivat olivat myöhässä elintarvikkeiden tuonnissa. III Armeijakunnalle pyydettiin muonaa Suomessa olleista saksalaisista varastoista⁷²⁵. Samoihin aikoihin Armeekommando Lapland O.Qu/Qu 1. tiedotti: *”Nykyisen jäätilanteen takia Itämerellä viivästyy XVIII (Geb) AK:n kuljetus otaksuttavasti 6 viikkoa. Suomalaisen III AK:n päävoimien irrottaminen ei siksi ennen kelirikkoa voi tulla kysymykseen. III AK:n huolto tapahtuu 1.3. alkaen Suomen Päämajasta. Suomalaiset hoitavat kelirikkovarastoinnin ja III AK:ta pyydetään luovuttamaan ennen kelirikkoa 7. Geb. DW:n joukoille mahdolliset jäljelle jäävät suomalaiset elintarvikevarastot korvausta vastaan”*⁷²⁶. III Armeijakunta luovuttikin saksalaisille suomalaisia elintarvikkeita: leipää 6 254 kg, naudanlihaa 1 841 kg, sokeria 1 594 kg, herneitä 1 468 kg, pehmeätä leipää 3 542 kg ja valmista ruokaa 18 624 annosta⁷²⁷.

III Armeijakunta erosi saksalaisesta alistuksesta maaliskuussa 1942 ja siirtyi Suomen Päämajan huoltoon. Se sai elintarvikkeiden lisätilaukset Saksasta ja selvitti ne W.O.-Finlandian ja Wi-Rü-Amtin kautta edelleenkin, sillä *”tässä sopimuksessa otetaan huomioon Suomen vaikea elintarviketilanne--- Suomen Päämaja on jättänyt maaliskuuta varten lisätilauksen III AK:aa varten ja se on myönnetty---. Elintarvikkeiden osalta on*

⁷²¹ Armeekommando Norwegen O.Qu/Qu 1. Nr 391/41 g.K. 22.12.1941. T 8542/30.

⁷²² 6.Divisioonan esikunta No 137/os.3/2/42 sal. 11.1.1942. T 19492/11.

⁷²³ III Armeijakunnan Esikunta os. 3 No 81. 9.1.1942. T 8542/30.

⁷²⁴ Päämaja. Intendentin osasto No 370/Int.tsto/3 e. 7.1.1942. T 19497/16.

⁷²⁵ Päämaja. Intendentin osasto No 973/Int.tsto/E. 8.2.1942. T 19492/16.

⁷²⁶ Armeekommando Lapland O.Qu/Qu 1. No 42/42 g. Kdos. II Ang. 7.2.1942. T 8542/30.

⁷²⁷ III Armeijakunnan Esikunta No 1939/Huolto/VI sal. 11.2.1942. T 19492/16.

suostuttu luovuttamaan maaliskuuta vastaavat määrät vielä 2 kuukaudeksi”⁷²⁸. Saksalainen erikoismääräys totesi myös ”OKW/Heimatstab Übersee’n määräyksen mukaan huolletaan III suomalainen AK edelleen eroamiseensa saakka Armee Lapplanden yhtymästä”⁷²⁹. Saksalaiset toimittivat siis edelleenkin elintarvikkeita III Armeijakunnalle, jolla oli maaliskuun huoltokuussa huollossaan myös saksalaisia joukkoja. Se käytti suomalaista muona-annosta, mutta sai soveltaa ruoanpidossaan saksalaiseen kuuluneita naudanlihaa 150 g, voita 40 g, margariinia 30 g ja rasva 10 g⁷³⁰. Suomalaiset luovuttivat puolestaan saksalaisille samoja elintarvikkeita kuin olivat heiltä saaneetkin sekä lisäksi mm. poronlihaa, sissipakkauksia, valmista ruokaa, C- ja B-vitamiineja, rommia, viiniä, viinaa ja suklaata⁷³¹. Saksalaiset huolehtivat keliikkovarastoinnista 6- 8 viikoksi. Tämä varastointi oli III Armeijakunnalle elinkysymys ja suoritettava 20.4.1942 mennessä⁷³². Maaliskuussa Päämaja totesi III Armeijakunnan saavan elintarvikkeita edelleenkin Saksasta, mutta tilaukset oli supistettava tarvikkeisiin joista oli ilmeinen puute⁷³³. Saksalaisten elintarvikeannokset maaliskuussa esitetään liitteessä 2 (taulukko 24).

III Armeijakunta ja suurin osa sille alistetuista joukoista siirtyi kokonaan pois 20. vuoristoarmeijan alaisuudesta 3.7.1942⁷³⁴. Sen huolto siirtyi Yhteysesikunta Roille, jonka joukot saivat elintarvikkeensa saksalaisilta. Päämaja määräsi III Armeijakunnan ja 6. Divisioonan noudattamaan sotaväen muona-annosta 1/1942⁷³⁵. Ne saivat pitää varastoissaan olleet saksalaistuotteet. Vielä keväällä 1944 III Armeijakunnalla oli vuodelta 1942 alkoholia, säilykkeitä, suklaata, karamelleja, kahvia ym. Osa säästöistä oli jaettu sissimuona-annoksina. Lopuista käytiin kirjeenvaihtoa Päämajan kanssa⁷³⁶. Vuoden 1942 loppuun mennessä saksalaiset luovuttivat suomalaisten muonitukseen elintarvikkeita 33 900 to, arviohinta 186 000 mk⁷³⁷.

Lausunnossa saksalaisista elintarvikkeista saksalaisruokia arvosteltiin. Syksyllä 1941 kerrottiin: ”Tanskalaisen meijerivoin laatua moitittu, mutta marraskuussa ei enää valittamista. Vitaminoitu saksalainen margariini ei yhtä hyvää kuin Valtion margariinitehtaan tuote. Kummankaan pakkaukset eivät kestä kuljetusta. Saksalaisen appelsiinimarmeladin seassa olleet kuoret tekivät sen kitkeräksi. Vetisyyden takia sitä on vaikea jakaa. Kuljettamisessa vaikeuksia. Keinohunajan laatuun ei valittamista. Peltirasiat heikkoja, rikkoutuneita. Teenkorvike ei vähimmässäkään määrässä muistuta teetä. Miehet eivät pidä siitä. Soijan ja ruokaöljyn laatuun ei valittamista. Suomalaiset eivät pidä niistä eivätkä käytä kenttäoloissa. Kuivattujen vihannesten laatuun ei huomauttamista. Miehet kuitenkin pitävät enemmän perunasta. Tuubeissa olevasta sulatejuustosta ei pidetty. Se ei ollut suomalaisen veroista. Lisäksi saatua ”putinkipulveria” ja erilaisia mausteita ei koettu mahdollisiksi käyttää näissä oloissa”⁷³⁸.

Simola kertoi saksalaismuonasta joulukuussa 1941: ”Saaduista ruokalajeista oli vaikea tehdä toista lämmintä ateriaa riittävän vahvaa. Leipää oli riittävästi. Jauhoista

⁷²⁸ Käännös AOK:n kaukokirjoitinsanomasta 9.3.1942. HBZ 23928 kautta HLAX 1339. T 10553/19.

⁷²⁹ Armeeoberkommando Lappland O.Qu/Qu 1/Br.B Nro 524/42 geh. 3.3.1942. T 10553/19.

⁷³⁰ Päämaja. Intendentin osasto No 1794/Int.tsto/E. 11.3.1942. T 10553/19.

⁷³¹ III Armeijakunnan Esikunta No 3138/Huolto/VI sal. 14.3.1942. T 10553/10.

⁷³² III Armeijakunnan Esikunta No 3011/Huolto/IV/8 b sal. 11.3.1942. T 8542/30.

⁷³³ Päämaja. Pääintendentin osasto No 1830/Int.tsto/E sal. 13.3.1942. T 19492/11.

⁷³⁴ Vuoristoarmeijan esikunnan ylipäällikkö. 2.7.1942. T 8542/29.

⁷³⁵ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 4183/Pääint.tsto/E. 18.6.1942. T 19492/13.

⁷³⁶ III Armeijakunnan Esikunnan, Yhteysesikunta Roin ja Päämajan kirjeenvaihtoa 1944. T 19494/9.

⁷³⁷ Päämaja. Pääintendentin osasto No 40/Int. 1/sal. 11.1.1943. T 19493/7.

⁷³⁸ III Armeijakunnan Esikunta No 4802/Huolto/VI/46 sal. 10.11.1941. T 11 052/23.

ruisjauhoja jäi ylikin hevosten ruoaksi. Puuroksi tulisi saada ryynejä ja hiutaleita. Sokeria tarvittiin enemmän ja karamelleja vähemmän kuin saatiin. Voita saatiin joka päivä 20 g. Olisi saanut olla enemmän. Keinohunajasta ei pidetty. Juustoa pidettiin huononpuoleisena, mutta miehet olivat jo tottuneet siihen. Appelsiini- ja sitruunamarmeladit olivat hiukan karvaita. Aprikoosimarmeladiin oltiin tyytyväisiä. Satunnaisesti saatua hirveä lukuun ottamatta liha on säilykettä. Varsinkin maksamakkarasäilyke rupesi jo tympäisemään jossain määrin. Sianlihaa haluttiin lisää. Peruna-annos saisi olla runsaampikin. Välillä perunat olivat jäätyneitä. Kastikeruokaa kaivattiin. Kuivatuista kasviksista kaali oli suosituin. Leikkopavuista ei pidetty eikä gemischgemüsestä. Erbsen säilyke oli parempi kuin Erbsen mit Roggen. Tomaattisose jäi käyttämättä. Hiivauute oli käyttökelpoinen maun antaja. Se on lisäävä salaa, muuten miehet jättivät keiton epäluuloisina syömättä. Sipulia käytetään mielellään, mutta C-vitamiinitabletteja ei. Teenkorviketta kohtaan on epäluuloa. Punaviinille miehet eivät anna juuri mitään arvoa⁷³⁹.

Koska saksalaiseen muonaan kuului ”sellaisia elintarvikkeita ja mausteita, joita suomalaiset eivät olleet tottuneet käyttämään, toimitettiin ne kotialueelle ja tilalle saatiin suomalaisille sopivia elintarvikkeita” kerrottiin III Armeijakunnan esikunnasta lokakuussa 1941⁷⁴⁰. Päämajan mukaan III Armeijakunnassa oltiin tyytyväisiä saksalaismuonitukseen, etenkin sen erikoisuuksiin kuuluneeseen suureen rasvapitoisuuteen talviolissa. Sodan alussa ruoanvalmistus saksalaisittain oli tuottanut vaikeuksia. Tilanteen korjaamiseksi järjestettiin keittäjäkursseja ja hankittiin tarkkoja ruoanvalmistusohjeita⁷⁴¹. Ruoanvalmistuskursseja pidettiin 10 vuorokauden pituisina neljä. Niiden ohjelmassa oli: 1) saksalaisten ruokatarpeiden tuntemusta 2) erilaisten keittiöiden tuntemusta ja käyttöä, 3) ruoka-aineiden säästäväisyyttä, ruoanjätteiden hyväksikäyttöä, annosten jakelua, jäätyneen perunan käyttöä ja 4) varsinaisessa ruoanvalmistuksessa noudatettavan puhtauden opetusta ja ruokailuvälineiden hoitoa⁷⁴².

Tarkastuskertomuksen mukaan kesällä 1942 koko III Armeijakunnassa oli käytössä saksalaismuonitus sovellettuna suomalaiseen muotoon. Ruoan laatua ei moitittu, kun keittäjäkoulutukseen oli kiinnitetty huomiota. Runsaan kalan käytön vuoksi lihan kulutus oli pienentynyt ja huomattavia eria lihasäilykkeitä ja palvuttua lihaa saatu varastoiduksi myöhempää käyttöä varten. Kesäkuussa voiansos pienennettiin 35 g:an ja muitten rasvojen 15 g:an miehelle päivässä, mikä noudatti saksalaista käytäntöä. Muona-annokset pienenevät edelleen, kun siirryttiin suomalaisen muona-annoksen käyttöön.

Huoltotilannekatsaus arvioi saksalaismuonaa heinä- syyskuulta: ”Elintarpeita on nimikkeittäin useampia kuin meikäläisillä. Erilaisia säilöttyjä lihajalosteita on 10 laatua, mausteita useampia sekä erilaisia vihannessäilykkeitä. Ruokavalio on ollut melko outo ja alussa esiintyi jossain määrin vieroksumista. Nykyään ovat miehet tottuneet. Lämmintä ruokaa kuuluu saksalaismuonitukseen vain yksi ateria päivässä, joten ainakin osittain meiltä on jouduttu luovuttamaan ryynejä ja jauhoja toista lämmintä ateriaa varten. Tutkittavaksi toimitetuista elintarvikkeista on todettu, että laatu on eräissä tapauksissa ollut meikäläisiä elintarvikkeita huonompaa. Tarvikkeissa, joissa tulisi olla huomattaviakin yksiköitä vitamiineja, on niitä todettu olleen hyvin pienet erät, joissakin

⁷³⁹ Päämaja. Pääintendentin osasto No 4972/Int. 1/11/3. 22.12.1941. T 10553/10.

⁷⁴⁰ III Armeijakunnan Esikunta No 4015/Huolto/VI/54 sal. 18.10.1941. T 10548/5.

⁷⁴¹ Päämaja. Intendentin osasto No 370/Int.tsto/13 e. 7.1.1942. T 19497/16.

⁷⁴² III Armeijakunnan Esikunta No 316/Huolto/VI/46. 4.1.1942. T 8542/30.

tapauksissa kokonaan puuttuneen”⁷⁴³. Vrt. Simolan tutkimus (liite 2, taulukko 14 ja liite 3, kirjelmä 5).

Yhteysesikunta Roin kirjelmä lokakuussa 1942 kertoi saksalaismuonasta: ”Kesäkaudella hajalle sijoitetuissa kenttävartioissa ja pitkiä partiomatoja ajatellen saksalaisen muonan heikkoutena on, että jäädytettyjä elintarvikkeita (vihannekset, hedelmät, kalat) ei pitkien huonojen kulkuyhteyksien vuoksi aina voitu ottaa vastaa. Ne olisivat sulaneet jo alkumatalla. Tilalle vaihdettu hapankaalia, herneitä ja ryynejä. Perunoita saatu vähän, 150 g viikossa kuivattuna. Määrä on suomalaiselle sotilaalle riittämätön. Näin siitäkin syystä, että monet muut vihannekset ovat meikäläiselle sotilaalle outoja ja niistä valmistetut keitot jäävät suurelta osalta syömättä. Saksalainen pehmeä leipä homehtuu helposti kesän aikana hyvissäkin säilytysoloissa. Mainitut heikkoudet ovat pieniä, kun ajatellaan saksalaista muonitusta yleensä. Se on rasvapitoisempaa ja monipuolisempaa kuin suomalainen. Liikuntatehtävissä olevalle sotilaalle katsotaan 4 000 kcal päivässä riittävän. Tšekäläisten miesten päiväannos sisältää 5 200 - 5 700 kcal. Yleisesti huoltotilanteessa vaikeutena on pitkät ja vaikeat kulkuyhteydet. Erikoisesti Er.os. Petsamo joutunut käyttämään vesiteitä, jolloin muonan kastumisvaara. - Pilaantunut ja vahingoittunut muona vaihdettu uuteen. Ruoan jakoa on valvottu ja valmistus on armeijan keittäjäkoulutuksen saaneiden käsissä. Kaikki komentajat, jotka syövät yhteistä kenttäkeittiömuonaa, ilmoittavat muonatilanteen olevan hyvä ja valituksia miehistöltä ei ole esitetty lukuun ottamatta, että vihanneskeitot eivät maistu. Ruokaa on riittävästi, nälästä ei voi olla puhetta sen sijaan kyllä siitä, että olevat olot huomioon ottaen tšekäläinen miehistö on pilattu liian hyvällä ruoalla esim. hirssi- ja ohrarynypuurot ja keitot, joissa on hapankaalia, osalle eivät ollenkaan kelpaa. Yleensä ruokaa jää tähteeksi. Kev.os 3:ssa keittoruoka loppuu kesken. Erilaiset tehtävät vaikuttavat muonitukseen rasittavuuden mukaan. Muona-annos jaetaan kulutuksen mukaan siten, että pääsijoituspaikalla olevien annoksista erotetaan lihasäilykkeet partioitehtäviin joutuvien hyväksi. Pääsijoituspaikalla valmistetaan 2 lämmintä keittoateriaa. Kenttävartiossa olevat saavat pitää koko muona-annoksen, mutta siellä on mahdollista vain yksi lämmin aterialla, kuten saksalainen muona edellyttääkin. 23.9.-10.10.1942 suoritettun laskennan mukaan energiaa saatiin esikuntakomppaniassa 5 200 kcal, 1. ja 2. jääkärikomppaniassa 6 200 kcal, Jääkäri KKK:ssa 5 700 kcal ja kulj.os.:ssa 5 200 kcal. miestä kohden”⁷⁴⁴.

Päämaja katsoi miesten omatoimisen ruoanvalmistuksen sopivan hyvin ”sikäläisiin olosuhteisiin, varsinkin kun Perä-Pohjolan miehet ovat yleensä tottuneet rauhan aikaanakin valmistamaan itse ruokaa”. Sen johdosta, että jäädytettyjä vihanneksia oli sikäläisiin oloihin soveltumattomina jätetty vastaanottamatta, todettiin, ”kun maksetaan, pitäisi kaikki ottaa ja viedä varastoihin”⁷⁴⁵.

Vaikka Yhteysesikunta Roin joukoissa pidettiin ruokaa hyvin valmistettuna ja määrältään riittävänä, toivottiin ryynejä ja perunoita lisää. Sieltä oli tehty esitys Päämajaan erilaisten vihannesten, alkoholin ym. säästöön kertyneiden elintarvikkeiden vaihtamiseksi tuttuihin ruoka-aineisiin lähimmässä elintarvikevarikossa. Sieltä oli kerrottu myös ruoan saattaneen pitkäaikaisilla partiomatoilla olla riittämätön, jos matka oli kestänyt ennalta arvioitua kauemmin⁷⁴⁶. Kuten III Armeijakunnasta jo lokakuussa 1941 oli toimitettu ”sellaisia elintarvikkeita, joita suomalaiset eivät olleet tottuneet käyttämään, kotialueelle ja tilalle

⁷⁴³ Päämaja. Huoltotilannekatsaus 1.7.-30.9.1942. T 1949/17.

⁷⁴⁴ Yhteysesikunta Roi No 4772/I b/17 sal. 19.10.1942. T 19492/9.

⁷⁴⁵ Päämaja. Pääintendentin toimisto 26.10.1942. T 19492/9.

⁷⁴⁶ Yhteysesikunta Roi No 1865/Int./38 a. 6.10.1942. T 19492/9.

saatu suomalaisille sopivia elintarvikkeita”⁷⁴⁷, Päämaja määräsi Yhteysesikunta Roinkin toimittamaan kiireellisesti joitakin elintarvikkeita vähäisen käytön ja sopivien säilytystilojen puutteen vuoksi EV 3:een ja EV 6:een. ”Vähän käytettyjä kalliita elintarvikkeita oli joukkojen kenttävarastoissa huomattavia määriä”⁷⁴⁸. Joitakin tuotteita oli jo pilaantunut, mm. valko- ja punaviiniä oli mahdollisesti jätynyt edellisenä talvena. Taloushuollon yleiskatsaus kertoi: ”Saksalaismuonituksessa oleville joukoille luovutettu kauraa, leipää, ryynejä, perunoita ym ja saatu elintarvikkeita, jotka eivät soveltuneet suomalaiseen ruoanvalmistukseen. Samoin joku määrä alkoholijuomia”⁷⁴⁹. Yhteysesikunta Roista käyttämättä jääneitä elintarvikkeita lähetettiin varikolle ja tilalle pyydettiin vastikkeita^{750,751}:

Lähetetty	määrä (kg)	Pyydetty	määrä (kg)
Ruisjauhoja	16 875	Ryynejä (manna-, kaura, hirssi)	9 000
Paistin jauhetta	385	Perunaa	60 000 ^a
Keittovihreää	52	Puurokastikejauhetta	300
Teenvastiketta	125	Vehnäjauhoja	1 000
Keittosäilykkeitä	1500	Vehnäkorppuja	1 600
Hapankaalia	812		
Kuivattuja vihanneksia	33		
Soijajauhoja	15		
Konjakkia	42 ^b		
Paloviinaa	380 ^b		
Rommia	2 511 ^b		
Punaviiniä	490 ^b		

^asaatu jo 20 000 kg, ^blitraa.

Joulukuussa 1943 Päämaja kertoi Yhteysesikunta Roin vastaanottaneen kaikki saksalaisilta saadut elintarvikkeet. Sille myönnetty oikeus⁷⁵² vaihtaa varikolla saksalaisia tuotteita suomalaisiin oli erikoisesti tarpeen, kun saksalaisten runsaat pakastetut juurikasvi- ja vihannesmäärät tuottivat säilytysongelmia suomalaisille. Jo edellisenä talvena jyrkät säävaihtelut ja pitkät, aikaa vieneet, hankalat matkat olivat olleet epädullisia pakasteille ja tuoreelle leivälle. Pilaantumisvaaralle alttiit elintarvikkeet vietiin nyt Rovaniemelle suoraan. Kunnollisia elintarvikkeita pilaantui kuitenkin matkan varrella. Maaliskuusta 1944 alkaen saatiin kuivattuja tai muuten varastoinnin kestäneitä tuotteita, leipäkin osaksi jauhoina, osaksi kuivana⁷⁵³. Aika ajoin suomalaiset luovuttivat edelleenkin saksalaisille elintarvikkeita mm. sotilasnäkkileipää⁷⁵⁴.

Yhteysesikunta Roi selvitti varastointi- ja keittäjätilannettaan syksyllä 1943. Sillä ei ollut lainkaan elintarvikkeiden kenttävarastoja. Elintarvikkeet jaettiin saksalaisesta AVL:stä viikon jaksoksi kerrallaan. Monesti laajalla alueella sijainneiden joukkojen miehet valmistivat itse ruokansa eikä niille riittänyt koulutettuja keittäjiä. Suurimpien osastojen sijoituspaikoilla oli ruoanvalmistustoimintaa pyritty kehittämään ja erikoisesti opettamaan

⁷⁴⁷ III Armeijakunnan Esikunta No 4015/Huolto/VI/54 sal. 18.10.1941. T 10548/5.

⁷⁴⁸ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 118/Pääint.tsto/E. 7.1.1943. T 19493/9.

⁷⁴⁹ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 2841/Pääint.tsto/3 e sal. 22.5.1943. T 4331/4.

⁷⁵⁰ Yhteysesikunta Roi No 1073/VI/38 a. 27.10.1943. T 5855/17.

⁷⁵¹ Yhteysesikunta Roi No 1217/VI/38 a. 21.12.1943. T 5855/17.

⁷⁵² Päämaja. Intendentin osasto No 6961/Pääint. 2/E sal. 5.12.1943. T 19493/10.

⁷⁵³ Yhteysesikunta Roi No 424/VI/38 a sal. 17.4.1944. T 5855/17.

⁷⁵⁴ Päämaja. Intendentin osasto No 11 037/Int. 1/2. 20.12.1943. T 19493/7.

saksalaisten ruoka-aineiden käyttöä⁷⁵⁵. Keittäjien koulutusta pyrittiin jatkamaan niin, että pienimpiinkin yksikköihin olisi saatu koulutettu keittäjä⁷⁵⁶. Er.os.Sau:ssa oli koulutus aloitettu jo helmikuussa⁷⁵⁷. - Kaikissa ruokailupaikoissa piti olla ruokalista. Yhteistä ruokalistaa ei voitu laatia, sillä AVL:t jakoivat elintarvikkeita eri kokoonpanoissa. Täydennystä tarvitsevat noutivat sen omilla kulkuneuvoillaan, paitsi saksalaiset hoitivat kuljetukset Ivaloon. Tarkastuksessa havaittiin eniten huomauttamista siisteydessä, varsinkin kenttävartioissa. Merkittävää parannusta oli kuitenkin tapahtunut keittäjien koulutuksen myötä. Ruoan laatuun ei ollut muistuttamista. Miesten kirjeissäkin pääasiassa kiitettiin ruokaa. Tämä johtui suurelta osin ns. vaihtomuonasta, jota saatiin saksalaistuotteiden vastineeksi ja joka teki muonan suomalaisen tuntuiseksi. Ruoan riittävyys ei ollut huomauttamista, paitsi pitkällä partiomatkoilla ja partisaanien takaa-ajoissa, jolloin ei ollut aikaa ruoanvalmistukseen. Ruoka riitti pitkälläkin matkoilla, kun saatiin suomalaista sissimuonaa, jota toivottiin lisää⁷⁵⁸. Juuri pitkällä matkoilla saksalainen muona oli osoittautunut suomalaista heikommaksi. Suomalainen muona kesti myös lentokoneesta pudottamisen muonituspaikoille saksalaista paremmin, todettiin kesällä 1944⁷⁵⁹.

Kun viiden päivän matkalle lähetetty osasto oli varustettu saksalaisella partiomuonalla ilman leipää, muona loppui kolmantena päivänä. Yhteysesikunta Roi määräsi valvottavaksi, ettei partioita lähetetä sellaisella muonalla. *”Jokaisessa partiomuona-annoksessa tulee olla 500 g kuivaa leipää, josta huomattava osa suomalaista. Lisäksi oltava 200 g ryynejä, jauhoja tai perunaa. Yleensä partiomatkoilla on pyrittävä keittämään ruokaa. On muistettava, ettei suomalainen mies ole kylläinen ellei vatsa ole täysi. --- Partioannoksien rasvat, kuten savustettu silava, lihasäilyke- ja voiannos ovat niin suuret, että niistä pystyy valmistamaan keittoaterian”*⁷⁶⁰.

Vaikka Yhteysesikunta Roin joukot olivat saksalaismuonituksessa, ne saivat jouluna 1943 myös suomalaisen jouluannoksen saksalaisen lisäksi. Näiden ylimääräisten annosten jakamisesta annettiin ohje: *”Suomalainen joulumuona jaettava 24.12. saksalainen uudenvuoden aattona. Muona-annokseen kuuluvasta alkoholista, 150 g miestä kohti. Jaetaan aterian yhteydessä veteen tai teehen sekoitettuna 50 g jouluaattona, 50 g Tapaninpäivänä ja 50 g uudenvuoden aattona”*⁷⁶¹.

Yleensä saksalaista muonaa pidettiin hyvälaatuisena. Moitteen sijaakin ilmeni. Varastolta tuli mm. *”ihmisravinnoksi kelpaamatonta voita, jota jaettaessa oli jouduttu erottamaan pilaantuneita kohtia pois. Voimäärä jäi saamatta vaihdettua uuteen syystä, että saksalaiset ilmoittivat heillä olevan voita vähän. Aikaisemmin he vaihtoivat sen aina uuteen kunnolliseen”*⁷⁶². - Myös koiran muona tuotti huolta. *”Pyydetään Yht.esik.Roihin sijoitetuille sotakoirille suomalaista sotakoiramuonaa. Saksalainen osoittautunut tarkoitustaan vastaamattomaksi. Varsinkin kun sitä ei yhtään kertaa saatu vahvistetussa kokoonpanossa. Jakavat varastotilanteen mukaan usein vaillinaisena”*⁷⁶³.

⁷⁵⁵ Yhteysesikunta Roi No 1039/VI/45 b sal. 16.10.1943. T 19493/2.

⁷⁵⁶ Yhteysesikunta Roi No 961/VI/38 a sal. 14.8.1944. T 5855/19.

⁷⁵⁷ Yhteysesikunta Roi No 189/VI/43 c. 12.2.1943. T 5855/18.

⁷⁵⁸ Puolustusvoimat No 5701/VI/45 b sal. 16.10.1944. T 19495/6.

⁷⁵⁹ Yhteysesikunta Roi No 851/VI/38 a. 25.7.1944. T 5855/19.

⁷⁶⁰ Yhteysesikunta Roi No 975/VI/38 a sal. 16.8.1944. T 5855/19.

⁷⁶¹ Yhteysesikunta Roi No 1192/VI/38 a sal. 10.12.1943. T 5855/17.

⁷⁶² Petsamon Erillisosasto No 314/IV/8 d. 18.3.1944. T 5855/19.

⁷⁶³ Yhteysesikunta Roi No 322/VI/38 b. 17.3.1944. T 5855/19.

Elokuussa 1944 Päämaja vertasi saksalaista ja suomalaista muonaa. Saksalaista jaettiin yksiköille kerran viikossa, suomalaista kolmeksi päiväksi kerrallaan. Saksalainen jako perustui viikoksi laadittuun ruokalistaan, jonka kokoonpano riippui kulloinkin AVL:stä saatavista elintarvikkeista ja määristä. ”Verrattaessa tätä suomalaiseseen muona-annokseen kiinnittyy huomio mm.: liha-annos 121-134 g, voi- ja ravintorasva-annos 45-53 g, tuore leipä 350 g ja kuiva leipäannos 225 g. Viikon aikana mies saa 200 g marmeladia, 200 g keinohunajaa sekä kuivaa perunaa 50 tai 100 g. Kolmen viikon aikana noudatettujen ruokalistojen energiamäärä on ollut 3 350-3 450 kcal”⁷⁶⁴. Kesän muona-annos viikossa/päivässä on esitetty liitessä 2 (taulukko 25). - Elokuussa Yhteysesikunta Roista⁷⁶⁵ palautettiin varikolle vielä viiniä, shampanjaa, vanukasjauhetta, hapankaalia, kuivattuja ja jäädytettyjä vihanneksia, ruisjauhoja, paistin-, muna- ja maitojauhetta ja pyydettiin: kovaa leipää, perunoita, graham- ja vehnäjauhoja, kaura-, ohra-, manna- riisi- ja hirssirynejä, ruishiutaleita, voileipäkekejä, ohukais- ja puurokastikejauhetta, kuivattuja perunoita, herneitä, sokeria ja vehnäkorppuja.

Yhteistoiminta saksalaisten kanssa päättyi 14.9.1944, jolloin päättyi myös suomalaisten sotilaiden saksalaismuonitus.

⁷⁶⁴ Päämaja. Pääintendentin osasto No 4955/Pääint. K/5 a sal. 10.8.1944. T 19495/5.

⁷⁶⁵ Yhteysesikunta Roi No 1043/VI/38 a. 26.8.1944. T 5855/19.

9. Ruoka mielialavaikuttajana rintamalla

Ilmeisesti päällystö ei jatkosodan hyökkäysvaiheessa aina ymmärtänyt muonituksen merkitystä miesten mielialalle. Sitä tuskin ymmärsi aamuista hyökkäystä suunnitellut komentaja, joka illalla valmistauduttaessa ja ruoan saantia ennen hyökkäystä tiedusteltaessa vastasi: *”Saatte, mikäli ruoka ehtii ajoissa. Hyökkäystä ei ruoan takia lykätä”*. Ruoka ei ehtinyt. Pitkin metsiä ja soita rämpineen joukon yritys ei tuottanut toivottua tulosta. Rintamalla ruoka oli jatkuvasti puheenaiheena, mikä kertonee ruoan merkityksestä miehille. *”Rauhan aikana olisi ollut vaikeata kuvitella, miten paljon korsuissa jaksettiin puhua ruoasta”*⁷⁶⁶. Puhetta riitti niin jatkosodan hyökkäysvaiheen ruoanpuutteen kuin asemasodan yksitoikkoisuuden ajaksikin. Mieluinen ruoka tuotti mielihyvää. Ruoan moittimisella purettiin mielipiteitä sen laadusta ja muiden erilaisten syiden aiheuttamia paineita. Kun ruokatilanne oli heikko, mielet olivat matalalla. Miehet olivat haluttomia kaikkeen viihdytystilaisuuksiinkin. Jatkosodan alussa suuret tappiot vaikuttivat myös mielialaan. Odotettiin vain kotiutusta⁷⁶⁷. Rintamalta karkaamisiakin esiintyi. Tosin kuulusteluissa rintamakarkurit moittivat ani harvoin muonitusta elintarvikehuollon ajoittaisista puutteista huolimatta⁷⁶⁸.

Jo talvisodan aikana oli tarkastustoiminnan yhteydessä kuultu miesten valittaneen ruoan yksitoikkoisuudesta (s.131, Lojander). Miehistön mielialakysymykset nousivat esille äänekkäästi varsinkin jatkosodan rauhallisissa asemasotavaiheissa, jolloin miehillä oli aikaa tehdä havaintoja ympäristöstään, nähdä epäkohtia, levittää huhuja ja elättää ennako- ja epäluuloja. Kun ruoka oli yksitoikkoista, tavanomaisista, tutuista elintarvikkeista puutetta ja asumisolotkin olivat ankeat, monella miehellä mieli painui matalaksi. Paikoin tietyt muonan elintarvikkeet olivat nousta mielialakysymyksiksi. Tapahtuneet tai oletetut väärinkäytökset myrkyttivät mieliä. Kenttäkeittiön saapuminen paikalle ratkaisi kireitäkin tilanteita. Sota opetti lepäämään ja syömään aina, kun oli siihen tilaisuus⁷⁶⁹.

Kesällä 1942 Päämajassa alettiin kiinnittää huomiota taloushuollon suorituksen valvontaan ja toiminnan tehostamiseen joukkojen taistelukunnon kohentamiseksi. Etulinjassa päähuomio oli kiinnitettävä kysymykseen: *”Palveleeko taloushuolto taistelijaa kaikin käytettävissä olevin keinoin?”*, sillä miesten fyysisestä hyvinvoinnista huolehtimisen katsottiin vaikuttaneen mielialaan⁷⁷⁰. Rintamajoukkojen esikunnissa kannettiin huolta miehistön mielialasta ja ymmärrettiin ruoan laadun ja jakelun oikeudenmukaisuuden merkitys. 7. Divisioonan Huoltokäskyssä No 4/42 kirjoitettiin: *”Kun ruoanpito vaikuttaa ratkaisevasti paitsi miehistön kuntoon myös luonnollisesti kaikkien mielialaan, on kaikkialla tehtävä selväksi, että sotamiehen on ehdottomasti saatava se ruoka, mikä hänelle kuuluu ja niin kunnollisena kuin suinkin sekä kaikkinaisen huolimattomuus ja pienikin välinpitämättömyys tässä asiassa on jo sinänsä ankarasti rangaistava teko ja varsinkin, jos se kohdistuu omiin asetovereihin ja erityisesti käskyn alaisiin sotilaisiin”*⁷⁷¹. IV Armeijakunnan esikunta katsoi ruoanpidon puutteiden

⁷⁶⁶ Härkönen 1985.

⁷⁶⁷ Palmunen 1972.

⁷⁶⁸ Kulomaa 1995.

⁷⁶⁹ Pösö 1982.

⁷⁷⁰ Puolustusvoimien Pääesikunta. Pääintendentin toimisto. Katsaus taloushuoltoon sodan 1941-1944 ajalta. Helsinki 15.3.1945.

⁷⁷¹ 7. Divisioonan esikunta No 181/3/IV sal. 1.2.1942. T 3362/37.

vaikuttaneen pahimmin miehistön mielialaan. Perusyksiköitten päälliköt oli saatava käsittämään, että heistä riippui, minkälaiset olot miehistölle järjestettiin⁷⁷².

Mieluiset, ylimääräiset muona-annokset ja erilaiset elintarvikkeiden hankintaan liittyneet toimet piristivät mielialoja. Rintamalla harjoitettu vapaa-ajan ja tuotantotoiminta veivät ajatukset pois yksitoikkoisesta rintamaelämästä ja toivat sekä lisäruokaa että vaihtelua tavanomaisiin muona-annoksiin. Muonituksessa tarvittujen astioiden ja välineiden valmistus antoi käsille toimintaa. Moni mies sai harjoittaa omaa siviiliammattiaan. Innokkaat kalastajat ja metsästäjät viihtyivät Itä-Karjalan kalavesillä ja riista-alueilla niin, että eräskin, joka olisi kotiutettu, ei lähtenyt hyvien metsästysmaiden vuoksi⁷⁷³. Omatoimisuus ja tuotantotoimet koettiin erinomaisena viihdytyksenä. Samoin omatoimisesti hankittujen, sotasaaliina kerättyjen tai kotipaketeissa saatujen elintarvikkeiden valmistaminen ruoaksi antoi ylimääräisten annosten tavoin mielekästä puuhaa ”vapaa-ajalle”.

9.1 Valituskirjeitä ja vastauksia niihin

Vuoden 1941 hyökkäysvaiheen rauhoittua puutteellisissa oloissa eläneet, niin psyykkisesti kuin fyysisestikin väsyneet miehet alkoivat purkaa mieltään kirjoittamalla. Alkoi tyytymättömyyden ilmausten ja valituskirjeiden tulva. Rintamalta lähetetyt kirjeet heijastivat kirjoittajien mielialaa tavallisimmin ruoan laadun ja/tai sen määrän moittimisena omaisille ja tuttaville. Joukossa oli joitakin totuudenmukaisesti oloja kuvanneita, vaikkei myönteisiä kirjoituksia, mutta myös positiivisia lausuntoja ruoasta. Päämajassa koettiin kirjeiden antavan väärän, Puolustusvoimia loukkaavan kuvan rintamamuonituksesta ja heikentävän kotirintaman mielialoja. Kirjoittamisen syiden selvittelyn yhteydessä Päämajaan saatiin tietoa rintamalla todella vallinneista oloista, kuten ruoan laadusta ja leivän riittämättömyydestä nuorille miehille.

Sotasensuuri tarkasti kenttäpostissa kulkeneita kirjeitä ja lähetti niistä otteita Päämajaan. Samoin menettelivät muutamat kirjeiden vastaanottajat. Kirjeissä kuvattujen tilanteiden todenperäisyyttä tutkittiin ja kysyttiin esimiesten mielipidettä kirjoittajista ja yksikössä vallinneista oloista. Vastauksena esimiehet selostivat yksikön mieliala- ja ruokatilannetta, kirjoittajaa ja mahdollisia vaikuttimia. Jos kirjoittaja hoiti hyvin tehtävänsä ja oli vähän yksinkertainen, esimiehet usein puolustivat häntä kuin äiti lastaan. Kirjeitten lähettäjiä valtaosa kuului miehistöön. Joukossa oli muutama aliupseeri, hyvin harva upseeri. Monet mielen matalapaineen vallassa ja vastaanottajaan tehoamisen yrityksessä kirjoitetut vuodatukset eivät ole painokelpoisia karkeudessaan. Viranomaisille ja julkisuuteen tarkoitetut kyselyt olivat yleensä asiallisia. Päämajassa ponnisteltiin muonituksen kohentamiseksi ja siten valituskirjeiden kirjoittamisen lopettamiseksi. Toisaalta aiheettomien kirjeiden kirjoittajia puhuteltiin ja perättömien tietojen levittäjiä rangaistiin. Nuori leikkauksen jälkeen toimistoportaaseen siirretty vänrikki kirjoitti ”*harkitse mattomia sotakaverilleen*,” jonka kanssa oli ollut samalla rintamalla. Kuulustelussa vänrikki kertoi vastaanottajan ymmärtäneen kirjoituksen oikein, koska ”*rintamalla puhutaan aina ruoasta*”. Vänrikille määrättiin rangaistukseksi 10 vrk yksinkertaista arestia⁷⁷⁴. Törkeän puolustusvoimia solvanneen kirjeen kirjoittamisesta rangaistus oli 4 vrk kovennettua arestia⁷⁷⁵.

⁷⁷² IV Armeijakunta. Komentaja No 439/VI Int./245 sal. 10.2.1942. T 19492/11.

⁷⁷³ Tuuri 1991.

⁷⁷⁴ Maaselän Ryhmän Esikunta No 2122/X/9. 20.6.1942. T 19492/8.

⁷⁷⁵ 11. Divisioonan esikunta os. 3 No 4588/VI/80. 24.10.1942. T 19492/9.

Omaisille ja tuttaville lähetettyjen kirjeiden ohella rintamalta kirjoitettiin radion ”*Jahvetin kirjelaatikkoon*”. Kirjeet kertoivat miesten kokemista epäkohdista, kuten huoltoportaan epärehellisydestä tai ruoan epäoikeudenmukaisesta jakelusta tai olivat tiedusteluja, joihin toivottiin julkista vastausta. Nimimerkki Jahveti tiedusteli Päämajasta kirjeitten aiheista ja vastasi kysyjille radio-ohjelmassaan. Kohta jatkosodan alussa kirjeessä kerrottiin ”-täältä lähetetään pakettia kotia vähän päästä ja ne paketit sisältää ruokatavaraa ja toiset uusia vaatekerrastoja. Nämä lähettäjät ovat muonavaraston hoitajat ja muutamat upseerit, jotka ovat heidän kanssa väliloissa. Olisi hyvä tarkastaa nämä paketit ja myös olis syytä tarkastaa reput, kun ne lähtevät lomalle, sillä ne vievät senkun kantaa jaksavat etupäässä vehnä jauhoja, riisi- ja mannaryyniä ja korviketta, säilykerasioita ja tupakkaa. Kyllä nämä tavarat olisi parempaan tarpeeseen täällä linjoilla kun kotirintamalla, onhan siellä enemmän syömistä kuin täällä. Tätä heidän hommaa on jo pitemmän aikaa syrjästä seurattu...”⁷⁷⁶. Päämaja vastasi: ”Kirjeessä esitettyjen tapaisia huhuja on silloin tällöin kantautunut Päämajaan. Ko. rikollinen toiminta on mahdollista ja tullaan valvontaa edelleen tehostamaan. Kirjoittajan nimeä mainitsematta yksikössä tullaan suorittamaan erikoinen tutkimus”⁷⁷⁷.

Kysymykseen, onko miehistöllä oikeus saada muona-annostaulukko pyydettyä nähtäväksi, vastattiin: ”*Sotaväen muonataulukkoa 1/42 sovelletaan kaikkialla puolustusvoimissa ja on sama kaikille. Se on pidettävä ruoanvalmistuspaikassa tai muualla miehistön tietoon saatetussa paikassa kaikkien nähtävänä*”⁷⁷⁸.

Stm. V:n valittaessa pataljoonassa jaetun alkoholia muille, muttei hänen yksikölleen, vastattiin 10. Divisioonassa jaetun alkoholia komentajan harkinnan mukaan. Erheellisestä jaosta johtuen valittajan yksikkö jäi ilman. ”*Toisaalta ei liene ollut tarpeellistakaan. Huoltohenkilöstö voi jäädä odottamaan mahdollista väkijuoma-annosta komentajan harkinnan mukaan myöhemmin jaettavaksi*”⁷⁷⁹. Jahvetin kirjelaatikkoon tuli postia jatkuvasti, joskin maaliskuussa 1944 todettiin ”*kirjelaatikon kautta esitetyt kysymykset vähentyneet huomattavasti*”⁷⁸⁰.

Muutamia kirjeitä lähetettiin rintamalta erilaisten lehtien toimituksiin julkaistavaksi. Toimitukset pyysivät Päämajaa selvittämään niiden aiheita. Kun kersantti H kirjoitti: ”*on edesvastuutonta pilata perunat jäädyttämällä*”, Päämaja vastasi: ”*Tosiasiassa on, etteivät perunat jäätyessään pahene. Kirjoittaja ei tunnu olevan tietoinen, että koko maassa --- on jouduttu syömään ainoastaan jäätyneitä perunoita, koska kuljetusvaikeuksien vuoksi ei muuta ollut. --- miltei kaikki tuottajienkin perunavarastot ovat jäätyneet ankaran talven takia pohjia myöten*”⁷⁸¹.

Valtaosa valituskirjeistä tuli Päämajan tietoon Sotasensuurin kautta. Sen tehtävänä oli tarkastaa kenttäpostissa rintamalle ja rintamalta kulkeneita kirjeitä ja paketteja. Sotasensuurin välityksellä tuli Päämajaan K:n kirje: ”*Eipä sitä ole ollut ne sapuskat kaksiset kerran päivässä on syöty nimittäin konin lihaa, ei ollut sen mukavampaa. Van onhan tuota elänä kun on hyvät syöntihalut ollut. Minun ei pahasti anna ulos vaan toissa*

⁷⁷⁶ Kpk 1/2341. T 19492/8.

⁷⁷⁷ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 4913/Pääint.tsto/3 e. 18.7.1942. T 19492/8.

⁷⁷⁸ Jahvetin kirjelaatikko 8.9.1941. T 19492/8.

⁷⁷⁹ Kannaksen Ryhmän Esikunta No 1641/VI Int./216 sal. 26.5.1942. T 19492/23.

⁷⁸⁰ Päämaja. Pääintendentin osasto 11.4.1944. T 19494/14.

⁷⁸¹ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 2073/Pääint.tsto/E. 23.3.1942. T 19492/11.

päivänä piti ylenanta kun oli herneestä keitto, kun oli etanoita mistä lie tullut niitä herkkuja, onhan niitä ollut paljon matoja sopassa, vaan ei etanoita ole vielä ollut, vaan tähän saakka, van nyt oli”⁷⁸². Selvitys kertoi K:n kirjoittaneen veljelleen siviilipaketin toivossa. Kuulustelussa K myönsi ”leipäannos riittävä. Ko. keitossa oli sianlihaa, joka oli hyvää”. Luutnantti, jonka kanssa K oli keittoa syönyt, kertoi hernekeitossa olleen jonkun mustan toukan. ”Söimme keiton. K söi runsaasti keittoa mitään huomaamatta. Kun tuli puhe toukasta, K jätti toisen annoksen kesken”⁷⁸³.

Joskus valituskirjeen vastaanottaja lähetti sen Päämajaan. Stm. O:n tyttöystävä lähetti saamansa kirjeen: *”Ruoka sortti on sitten täälläkin mennyt näin huonoksi, ettei koskaan saa oikiallalailla syötä kuin vettä ja paljasta leipää, kerran päivässä annetaan hevosenslihavelliä, niitä hevosen raatoja täällä nyt keitetään jotka on täällä sovassa kaatunu ja haavoittunu ei täällä SuurSuomen luonti ole kovin kaksista”*. Kuulustelupöytäkirja ja päällikön kirje kertovat O:lle tuomitun 4 kk vankeutta loman ylittämisestä. Rangaistuksen toimeenpanoa siirretty 1 vuosi. Palveluksen hän oli suorittanut moitteettomasti ja käyttäytynyt hyvin, palveli kiväärimiehenä ja oli siirretty ajomieheksi. Kirjeen kirjoittamisen edellä O oli ollut koko talven etulinjassa kahta viikkoa lukuun ottamatta. Ruoka-annosten, etenkin rasvan pienentäminen sattui kirjeen kirjoittamisen aikaan ja vaikutti mielialaa huonontavasti. Päämajan tutkimuksessa selvisi myös, että jaettu muona oli yksinkertaisempaa ja tuntui huonommalta kuin aikaisemmin. Oli tullut pilaantunutta lihaakin, jonka tilalle oli kyllä vaihdettu tuoretta. Vähemmän pilaantuneita kohtia oli jaettu eläinlääkärin luvalla ylimääräisenä joukoille. Miehistö oli joskus valittanut annosten pienuutta, ei laatua. Varsinkin rasva- ja liha-annosta pidettiin pienenä. Stm. O myönsi menetteleensä ajattelemattomasti, väittäneensä asioita, joilla ei ollut perää, tarkoituksella saada paketteja. Kirjeen kirjoittamisen aikaan yksikön mieliala oli jonkin verran painunut lomakieltojen ja vanhempien ikäluokkien kotiuttamisen viipymisen vuoksi. Sittenmiin mieliala oli huomattavasti kohentunut. Stm. O:lle annettiin suulliset nuhteet ja selitettiin sellaisen kirjoittamisen aiheuttamia vaaroja⁷⁸⁴.

Koko yksikkö saattoi lähettää yhteisen kirjeen. Yksikkö 1927:n miehet kirjoittivat talousupseerille: *Tarkastaja kävi, määräsi muonituslistan majapaikan seinälle, ei ole kuulunut, vaikka olemme usean kerran pyytäneet. Se olisi välttämätön, kun erikoisravintoaineet tahtovat hävitä jakoelmissä. Komppanialta on usein jäänyt pois juusto, makkara tai mitä kuuluu siihen vaihtoryhmään. Muonatupakka on 2 kertaa pataljoonan siirron aikana jäänyt saamatta. Toivomme teidän ryhtyvän toimenpiteisiin näitten epäkohtien korjaamiseksi”⁷⁸⁵.*

Rintaman takanakin tapahtui. Koulutuskeskuksessa oli ilmiannettu naiskokkien *”tosi vaikeita ruoan väärinkäyttötapauksia”*. Päämaja oli huolissaan tapauksen vaikutuksesta miesten siirtymässä rintamalle^{786,787}.

Joku rintamaoloissa toiminut nainenkin kirjoitti sopimattomia. Sotilaskotisisar S:n kirjeestä Pengerkadulle Helsinkiin: *”Täällä täytyy syödä armeijan ruokaa. Se ruoka mitä saimme tänään aamiaiseksi oli niin kamalan makuista etten voinut syödä sitä. Kai tämä*

⁷⁸² Otteita tarkastustoimistojen toimintakertomukseen liittyvistä mielialanäytteistä ajalta 1.-15.7.1942.

T 19492/8.

⁷⁸³ 14. Divisioonan esikunta, os 3 No 2092/VI/10/3/S/L 7999 sal. 4.8.1942. T 19492/8.

⁷⁸⁴ JR 53 No 392/A. 24.7.1942. T 19492/8.

⁷⁸⁵ 6/II JR 46. 23.8.1942. T 19492/8.

⁷⁸⁶ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 3738/Pääint.tsto/3 e sal. 1.6.1942. T 19492/8.

⁷⁸⁷ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 3795/Pääint.tsto/3 e sal. 3.6.1942. T 19492/9.

muuten menisi mutta kuolen nälkään---”. Asiaa tutkittaessa komppanian päällikkö kertoi itse syöneensä koko ajan samaa muonaa kuin miehistö ja katsoi, ettei ollut syytä valitukseen. Aterialla ollut vänrikki G kertoi: *”tarjottiin perunakeittoa, joka mielestäni oli erittäin maukasta---*. Rva S sanoi, ettei hän ainakaan voi syödä ko ruokaa ja että hän hartaasti odottaa pakettia mieheltään, joka on luvannut lähettää marmeladia ja voita rintamalta”⁷⁸⁸. Kirjoittajaa ei rangaistu. Hänet palautettiin kotiin sopeutumattomana. oloihin.

Saksalaisesta muonasta suomalaiseen siirtyminen antoi aihetta kirjoittamiseen. Saman yksikön miehet kirjoittivat peräkkäisinä päivinä: Korpraali L: *”--- nyt pojat taas sellaisissa oloissa kurjissa teltoissa pitää asua eikä paljon suuhunpantavaa mitään muuta ei ole kuin vilua ja nälkää. Kun tuli suomalainen muona*”⁷⁸⁹. Alikersantti E: *”Ruoka muuttunut suomalaiseksi, mutta ei se mielestäni kovinkaan huonompaa ole, pienethän ne kylläkin annokset ovat, mutta kyllä niillä pärjää*”⁷⁹⁰. Alikersantti L:llekin Petsamon erillisosastossa suomalainen muona riitti. Hän kirjoitti kotiin: *”Esitän, että ensimmäinen paketti, kun minulle meinasitte laittaa, niin laitate sen Kannakselle eräälle pojalle. Minulla on apulaisena kiva poika ja hänen veli on Kannaksella*”⁷⁹¹.

Saksalaiseen muonaan tottuneet miehet vertasivat suomalaista ja saksalaista:

Sissi P: *”Saapa nähdä mitä tulee siellä siitä muonatouhusta, kun ei tule leipää eikä muutakaan kait nälkäkuolema, meillä on mennyt muonatouhu huonommaksi mitä talvella*”. Korpraali K: *”Muonatouhu on nyt paljon huonompi kuin ennen lomalle lähtöä, varsinkin voi on hävinnyt olemattomiin, muutamassa näyttikin, että ne rupee elättämään ihan leivällä ja viinalla, viinaa tuli nimittäin toista litraa mieheen*”. Alikersantti K: *”Sen kuitenkin voin mainita, että aito Prasilialaista kahvia me juodaan jos ei ihan joka kerta niin hyvin usein kuitenkin ja syödään hyvin. Muutenkin kruunu pitää meistä hyvän huolen*”⁷⁹². Sotasensuurin huomio kiinnittyi muonaa ylistäneeseen kirjoitukseen: *”Sakat meillä on hyvät ja oikeaa kahvia, lohta ym. kaikkea sellaista mitä te näette joskus unissanne vain*”⁷⁹³. Päämaja tutki asiaa. Yhteysesikunta Roi selvitti kirjoittajan yksikön olleen saksalaismuonituksessa ja saaneen hyvänlaatuisen korvikkeen lisäksi 20 g oikeata kahvia miestä kohden viikossa. Lohta yksikkö sai Tuntsajoesta järjestetyn kalastuksen avulla⁷⁹⁴.

Saksalaismuonituksessa olleiden miesten valituskirjeiden johdosta Yhteysesikunta Roissa todettiin lokakuussa 1942: *”Valitukset eivät johdu ravintoaineiden ala-arvoisuudesta tai määrän riittämättömyydestä. --- Luonnollisesti raskas palvelus vaikeissa oloissa aiheuttaa ohimeneviä lamaantumispuuskia. Tällaisen puuskan vallassa kirjeen kirjoittaja kuvaa paremminkin omaa mielentilaansa ja arvostelunsa on mahdollisesti toisenlainen seuraavana päivänä*”⁷⁹⁵. Vuotta myöhemmin se kertoi saksalaisten jakamien ruoka-aineiden valmistustaitoa tehostetun kouluttamalla keittäjiä sekä saksalaisilla että suomalaisilla kursseilla. Ruoan laatu ja riittävyys tyydyttivät yleensä.

⁷⁸⁸ 2 Kpk/8763. 11.7.1942. T 19492/9.

⁷⁸⁹ 3 Kpk 5444. 4.3.1942. T 19492/23.

⁷⁹⁰ 3 Kpk 5444. 5.3.1942. T 19492/23.

⁷⁹¹ 6 Kpk 5672. 8.3.1942. T 19492/23.

⁷⁹² Päämaja. Sensuuritoimisto No 2178/Sens.tsto/b sal. 7.10.1942. T 19492/9.

⁷⁹³ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 5422/Pääint.tsto/3 e sal. 11.8.1942. T 19492/8.

⁷⁹⁴ Yhteysesikunta Roi No 1368 Int./38 a sal. 15.8.1942. T 19492/8.

⁷⁹⁵ Yhteysesikunta Roi No 4772/Ib/17 sal. 19.10.1942. T 19492/9.

Tarkastuksissa valituskirjeiden johdosta todettu aiheena olleen aivan muut syyt, kuten ettei ollut saatu lomia toiveiden mukaan tai kyllästyminen erämaaelämään⁷⁹⁶.

Yhteenvetona valituskirjeistä jatkosodan ensimmäiseltä talvelta Päämajassa todettiin sensuuriviranomaisten lähettäneen Pääintendentin toimistolle joukon muonitusoloja rintamalla moittineita kirjeotteita kolmen kuukauden aikana. *”Toimitetuissa tutkimuksissa kaikki valitukset on todettu aiheettomiksi ja joko kateudesta ja sotaväsymyksestä aiheutuneita tai ovat kirjoittajat tahtoneet saada herätetyksi säälin tunnetta. Aiheellinen moite on ollut leipäannoksen suuruuteen kohdistunut. Koska kasvavassa iässä oleville tämä on osoittautunut riittämättömäksi, kun taas reserviin kuuluvat vanhemmat miehet ovat voineet leipäosuudellaan tehdä kauppaakin. Leipäannos korotetaan (50 g:lla Saksasta saadun viljan ansiosta) 15.4.1942. Valitus on eräissä tapauksissa kohdistunut ruoan yksitoikkoisuuteen. Asiassa on koetettu auttaa kouluttamalla tarpeellinen määrä keittäjiä rintamajoukoille”*⁷⁹⁷. Kuukautta myöhemmin kerrottiin kirjeissä esiintyneitä valituksia, moitteita ja ruoanpidon puutteita ryhdytyn tutkimaan ja epäkohtia korjaamaan käytettävissä ollein keinoin. Valitukset olivatkin vähentyneet kevääseen 1942 mennessä. Suorasukaisimpia väitteitä oli tutkittu ja niistä 73 todettu aiheettomiksi. Kirjeitten syynä pidettiin värittämistä entistä runsaampien elintarvikelähetysten saamiseksi kotoa ja tuttavilta, pyrkimystä saada sankarin sädekehä, joukossa 3 poliittisesti epäluotettavaa, jokunen yksinkertainen ja ammattirukittaja. Muutamat olivat kirjoittaneet mielenmasennuksessa, eräässä tapauksessa 2 yksikön keskinäinen kateus ja ruoan yksitoikkoisuus antoivat aihetta moitteisiin⁷⁹⁸.

Valituspostia tuli ylipäällikönkin tietoon. Ruotsinkielinen tilanomistaja Pohjanmaalta kirjoitti hänelle valitetun ruokaa Karjalan kannaksella. Sotilaat olivat kertoneet ruoan olleen parempaa Syvärillä, Aunuksessa ja pohjoisessa⁷⁹⁹. Ylipäällikkö kehotti pääintendenttiä toimittamaan tarkastuksia etulinjassa olleitten yksiköitten ruoanpitotilanteesta ja antoi päiväkäskyn 24.1.1942 (kts. seuraava sivu). Päämajassa laadittiin lisäselvitys Ylipäällikön kirjelmään (liite 3, kirjelmä 6).

Kirjeiden lähettäjien yksiköitten päälliköt kuvasivat ruokatilannetta ja mielialaa rintamalla. Valituskirjeiden kirjoittamisen runsauden aikaan kirjeiden syitä selvittäessä Yksikön 5706 Kpk 6 päällikkö esitti: *”Varsinaista tyytymättömyyttä muonan suhteen ei miehistön keskuudessa ole ilmennyt, vaikka se tuntuu joskus hiukan niukalta. Viikon vihollistoiminnan aikana mahdollon järjestää keittomuonaa. Stm. M (valittaja) kuuluu kk-komppaniaan, mutta oli tilapäisesti määrätty kenttävartioon miehistön puutteen takia, ei ole tottunut Kv oloihin”*⁸⁰⁰. Yksikkö 3872:n päällikkö: *”Soppa on todella vetelää, johtuen siitä, että lihat kiehuessaan menevät pieniksi säikeiksi, hajoten melkein olemattomiin. Kun lisäksi ei ole perunoita ollut keittoon panna kuin silloin tällöin, ei ihme, että mies on tullut sanoneeksi ”vesisoppaa”. - Joka ilta saamme puuroa eri asia on sitten, haluaako mies sitä syödä vai ei, sillä ilman voita se ei tietysti useimmille maistu, joten tosiasia on, että syömmme kerran päivässä.--- Mielen apeus ja sen esilletuominen kirjeisiin johtuu siitä, että yhä miehet pääsevät lomalle 6-7 kuukaudessa”*⁸⁰¹.

⁷⁹⁶ Yhteysesikunta Roi No 1039/VI/45 b sal. 16.10.1943. T 19493/2.

⁷⁹⁷ Päämaja. Intendentin osasto 8.4.1942. Katsaus huoltotilanteeseen joulukuun 1941 – maaliskuun 1942. Liite. T 19492/14.

⁷⁹⁸ Päämaja. Pääintendentin toimisto. 11.4.1942. T 19492/9.

⁷⁹⁹ Päämaja. Komento-osasto No 143/Kom. 2/21. 19.1.1942. T 19492/11.

⁸⁰⁰ 5705/Kpk 6. No 237/42. 12.4.1942. T 19492/23.

⁸⁰¹ 3872:n päällikkö. T 19492/23.

PÄÄMAJA

Intendentintöimisto

1061

10. Kpk.

N:o 503/Int.tsto/E.

Koskee: ruoanpidon valvontaa.

24. 1. 1942.

Minulle saapuu jatkuvasti ilmoituksia siitä, että sotilaat lomamatkoillaan valittelevat ruoan kehnoutta rintamalla. Nämä väitteet ovat aina kohdistuneet määrätyn rintamaosan ruoanpitoon. Tahdotaan syytellä, että ruoka naapurijoukoissa ja eritoten taaemmissa portaissa on hyvin valmistettua ja riittävää. Sensijaan omassa joukossa syödään vain vesivelliä, jäätyneitä ja pilaantuneita perunoita, kiviä leipää ja niin edelleen.

Tällaiset puheet saattavat johtua liikarasittuneisuudesta ja sotaväsymyksestä, mutta ne antavat minulle aiheen tehdä se päätelmä, että ruoan valmistuksessa esiintyy puutteellisuuksia taikka että kaikki elintarvikkeet eivät kulkeudu perille asti joukoissa. Kaikki näistä seikoista vastuussa olevat esimiehet eivät ole kiinnittäneet niihin tarpeeksi suurta huomiota.

Vahvistettu muona-annos on riittävä. Sen myöntävät valittajatkin todetessaan poikkeuksetta ruoan naapurijoukoissa olevan moitteetonta. Mikäli aiheita valituksiin on, johtuvat ne yksinomaan jakelun epätasaisuudesta ja ruoan kehnosta valmistuksesta.

Tyytymättömyyden aiheen poistamiseksi käsken kaikkia komentajia valvomaan,

— että miehistö etulinjoihin asti saa kaikki muona-annokseen sisältyvät elintarvikkeet huomioiden annoksen vaihtotaulukon oikean ja tarkoituksenmukaisen käytön,

— että ruoka valmistetaan mitä suurimmalla huolella ja taidolla sekä vaihtelevaksi,

— että elintarvikkeiden varastointi, hoito ja käsittely on oikeata, joten pilaantumiserillä ei jouduta pienentämään miehistölle tulevia annoksia,

— että elintarvikkeiden jako on oikea ja yhtäläinen eikä väärinkäytöksiä, ja epärehellistä menettelyä saa esiintyä missään muodossa,

— että elintarvikkeiden käytössä noudatetaan ehdotonta säästäväisyyttä, jota seikkaa on miehistölle erikoisesti teroitettava. Kertyvät ruoanjätteet on pyrittävä ottamaan talteen ja käytettävä asianmukaisesti esimerkiksi hevosten ruokinnassa. Missään tapauksessa ei ruoanjätteitäkään saa jättää heitteille.

Puolustusvoimain Ylipäällikkö
Sotamarsalkka

MANNERHEIM.

Pääintendentti

Eversti Verner Gustafsson.

Jakelu: R 15

Ylipäällikön päiväkäsky 24.1.1942, joka koski ruoanpidon valvontaa.

”Ruoka komppaniassa oli heikkoa johtuen tämä juuri koulutuskeskuksesta saapuneiden varusmieksittäjien tottumattomuudesta. P toiminut lapsellisuudesta ja oikean sotilashengen puutteesta johtuvasta päähänpistosta asiaa harkitsematta. Bulajevon taistelussa P osoittanut kiitettävää ja nurkumatonta taistelumieltä. Joukkueen johtajan, ainoan sen aikaisen jäljellä olevan komppanian upseerin mielipide”⁸⁰².

JR 56:n komentaja kertoi toisen valituskirjeen johdosta: *”Lähimpien esimiesten mukaan kirjoittaja on alituinen nurkuja. --- Rykmentistä ei lähetetty ainoatakaan moittivaa kirjettä. Mutta leipäkysymykseen kannattaa kiinnittää huomiota. Tammikuussa 1942 alokkaiden saavuttua oli todettu leipäannoksen riittävän vanhemmille, muttei ollenkaan nuorille. Joka mieheltä oli etulinjassa kysytty ruoasta ja poikkeuksesta saatu positiivinen vastaus sekä riittävyteen että laatuun. Poikkeuksesta leipäannosta oli valitettu pieneksi vanhatkin sanoneet, ettei se riitä alokkaille. Rykmentti sai luvan vaihtaa puuroainetta leipään. Se ei auttanut. Puuroaineet syötiin tarkoin puurona ja vellinä. Leipäannos taistelujoukoissa- jalkaväessä- liian pieni etenkin, kun joukko-osastossa oli paljon nuoria ja alokkaita. Leipäannos etulinjassa saatava suuremmaksi, levossa oleville nykyinen etulinjan muona-annos. Muu ravinto näyttää riittävän, --- Alokkaiden leiväntarpeesta: tottuneet syömään leipää. Kun he saapuivat koulutuskeskuksesta, he joutuivat pääasiassa ulkomajoitukseen tammikuussa teltoihin, sanoivat tarvitsevänsä enemmän ruokaa, koska olivat jatkuvasti ulkona. --- Etulinjassa ruoan tarve kasvaa, koska raskas palvelus on raskaampaa kuin mikään ruumiillinen työ”.--- Syyskesällä 1941 puuttuva leipä oli korvattu valloitetulta alueelta käytetyillä juurikasveilla, viholliselta saaduilla leipä- ja ruoka-annoksilla, vesien- ja metsänriistalla sekä kotoa saaduilla leipä- ja ruoka-annoksilla. Komppanioissa oli miehiä, jotka saivat säännöllisesti kilon tai puolitoista leipää kotipaketeissa. Kotiseudun annokset korvaavat etulinjan miesten liian pienen leipäannoksen, ”mikä ei ollut paikallaan”⁸⁰³.*

9.2 Mielialojen seuranta rintamalta

Intendentin osaston ohella Päämajan Valvonta-, Lääkintä-, Sensuuri- ja Tiedusteluosasto raportoivat mielialoista rintamalla. Samoihin aikoihin alkusyksyllä 1941, kun valituskirjeiden runsaus huolestutti Päämajassa muonitushuollosta vastanneita, esiintyi muitakin, kirjeitä vakavampia merkkejä rintamamiesten mielialasta. Valvontaosaston mielialatiedotus kertoi taistelutehtävistä kieltäytymisistä, etulinjasta karkaamisista ja kapinan tapaisiin viittauksiin ilmiöistä. Kun vihollinen puolusti sitkeästi tai tuli outo taistelutehtävä myrskyävän lahden ylittämisenä moottoriveneellä, väsyneitten, loppuun ajettujen miesten hermot eivät kestäneet. Hyökkäys tyrehtyi, heikoimmat kieltäytyivät, karkasivat selustaan ja herkässä mielentilassa olleet, etenkin vanhemmat miehet kirjoittivat synkästi kirjeitä maan johtomiehille ja Päämajaan. Kun yhtämittaisissa taisteluissa olleet miehet joutuivat kovaan tykistökeskitykseen, henkisesti ja ruumiillisesti loppuun väsyneinä, he karkasivat huoltoportaaseen. Osa viipyi siellä vain saunomisen ajan. Muutamat menivät omavaltaisesti lomalle ja palasivat aikanaan yksikkönsä. Valtaosa karanneista palasi linjaan levättyään. Heitä ei rangaistu, pidettiin vain puhuttelu. Linjaan palaamasta kieltäytyneitä rangaistiin kuritushuonetuomioilla. - Ankarissa taisteluissa olleilla miehillä peruspiirteenä marraskuussa 1941 oli masennus. Joulukuussa mielialat olivat jo kohonneet⁸⁰⁴. Vähäisen taistelutoiminnan rintamaosilla miehet olivat

⁸⁰² VI Armeijakunnan Esikunta No 1118/VI/8. 15.5.1942. T 19492/8.

⁸⁰³ JR 56 esikunta no 894/I/3 c sal. 9.4.1942. T 19492/23.

⁸⁰⁴ Päämaja. Valvontaosasto No 7849/Valv.2/sal. 22.12.1941. T 12621/17.

saaneet levätä ja mieliala oli tyydyttävä, joissakin joukoissa jopa rauhallinen⁸⁰⁵. Joissakin tapauksissa rintamamiesten mielialaan vaikutettiin kotiseudulta. Erään sensuuriotteen johdosta Kannaksen ryhmän esikunta totesi mielialasta 2/JR 49:ssä: III joukkueen nuorimpien asevelvollisten keskuudessa havaittu tyytymättömyyden ilmauksia, jotka viittaavat puolustushenkeä heikentävälle taholle. Useat joukkueen miehet ovat kotoisin Tampereen esikaupungeista ja on tyytymättömyysmielialaa lietsottu kotiseudulta⁸⁰⁶.

Mieluinen ruoka tuotti mielihyvää ja kohotti tunnelmaa. Valvontaosaston tiedotteen mukaan jatkosodan ensimmäisenä jouluna jaettuun juhla-annoksiin oltiin varsin tyytyväisiä⁸⁰⁷, vaikka annoksista muuten valitettiin. Toisaalta jokin elintarvike muona-annoksessa saattoi saada mielet kuohumaan. Tammikuulla 1942 mielialatiedote kertoi JR 28:ssä tiedetyn Jahvetin sanoneen radio-ohjelmassaan voianosta 35 g:ksi. Huhut herkuttelusta taaemmissa portaissa saivat alkunsa. Kehittyi jonkinlainen joukkoliike. Lähetystöjä kävi rykmentin huoltopäällikön luona. Vasta hänen todistuksensa voin 25 g:sta rauhoitti miesten mielet⁸⁰⁸. Aina huhut eivät vaikuttaneet mielialaan. Vaikka 3/JR 32:ssä kerrottiin taaempien portaiden ylimääräisistä annoksista ja ”herrojen” vieneen lomalle mennessään lihasäilykkeitä, kahvia ym., tiedotteessa katsottiin, ”ettei muonitus ollut merkittävä tekijä mielialan paikoittaisessa laskussa”⁸⁰⁹. Valvontaosaston katsaus kertoi helmikuulla vasta rintamalle siirtyneiden miesten keskuudessa muonituksen aiheuttaneen vilkasta keskustelua ja sitä moittineista kirjeistä. Eräskin korpraali oli kirjoittanut: ”Ei täällä muuta hätää olekaan lukuun ottamatta sitä surullisen kuuluisaa sapuskatilannetta. Täällä kun on korpraalilla sama ruoka kuin miehistölläkin”. - Valvontaosasto jatkoi ”on huomattava, että kuullut valitukset leipäannoksen pienuudesta useassa tapauksessa ovat johtuneet nuorukaisten tottumattomuudesta säännöstellä kulutusta. Jaetun annoksen pureskeleminen pitkin päivää on aiheuttanut vaille jäämisen ruokailun aikana”⁸¹⁰. Lausunto heijastanee Valvontaosaston omaa asennetta nuorten miesten valituksiin leipäannoksen riittämättömyydestä.

Kun hyökkäysvaiheen jälkeen kevättalvella 1942 taistelutoiminta tyrehtyi, ankarasti ponnistelleet joukot saivat tilaisuuden hiukan levätä. Se olikin tarpeellista. Pitkän asemasotavaiheen aikana joukot ja päällystökkin eivät aina tajunneet, ettei sota ollut vielä päättynyt. Joukkojen olisi pitänyt valmistautua tuleviin ponnistuksiin. Viihdytys- ja muu ei sotilaallinen toiminta sivuuttivat koulutuksen ja paljolti linnoitustyötkin. Pitkän, lähes toimetoman kauden aikana komentajienkin ote herpaantui. Kun miehet olivat vastahakoisia rasittamaan itseään ”liikaa”, asemien varustamistyö laiminlyötiin monin paikoin. Monen miehen fyysisen kunnon harjoituskin rajoittui korsusta vartiopaikalle kävelyyn. Torjuntataistelujen alkaessa puuttui valmius toimintaan. Joukkojen taistelutahto tosin lujittui alkuhämmennyksen jälkeen, paremmin puolustettavissa olleeseen maastoon siirryttäessä. ”Talvisodan henki” heräsi jälleen⁸¹¹.

Mielialailmoitusten mukaan kevätkuukausina 1942 oltiin joukoissa yleensä tyytyväisiä ruokaan. Varsinkin pääsiäispyhinä jaetut ylimääräiset annokset miellyttivät Aunuksen kannaksella⁸¹². Toukokuussa kala toi vaihtelua ruokavalioon monin paikoin eikä moitteita

⁸⁰⁵ Päämaja. Valvontaosasto No 7852/Valv.2/sal. 20.12.1941. T 12621/17.

⁸⁰⁶ Kannaksen Ryhmän Esikunta No 2113/VI Int./206 sal. 15.7.1942. T 19492/8.

⁸⁰⁷ Päämaja. Valvontaosasto No 604/Valv.2/sal. 17.1.1942. T 19492/23.

⁸⁰⁸ Päämaja. Valvontaosasto No 932/Valv.2/sal. 24.1.1942. T 19492/23.

⁸⁰⁹ Päämaja. Valvontaosasto No 2200/Valv.2/sal. 19.2.1942. T 19492/23.

⁸¹⁰ Päämaja. Valvontaosasto No 3314/Valv.2/sal. 14.3.1942. T 19492/23.

⁸¹¹ Kuosa 1979.

⁸¹² Päämaja. Valvontaosasto No 4730/Valv. 2/sal. 11.4.1942. T 19492/23.

kuulunut. Rasittavien taistelujen aikana ilmeni jopa tyytyväisyyttä muonitukseen⁸¹³. Rintamalla mieliala oli hyvin tyytyväistä kesällä. Siihen olivat vaikuttaneet mm. odotettavissa ollut hyvä vuodentulo ja hiljainen taistelutoiminta, joka oli suonut aikaa miehistön tehokkaaseen viihdyttämiseen. Erikoisen merkittävä tekijä oli ollut Suomen marsalkan 75-vuotispäivä kesäkuussa juhlallisuuksineen ja tarjoiluineen. Edelleen kalastus kohensi ruokavaliota ja joillakin joukoilla oli maitoakin kesän ajaksi hoidettavaksi jaetuista lehmistä. Tärkeimmiksi mielialatekijöiksi katsottiin muonitus, majoitus, varustilanne, valistus ja viihdytys. Kuri oli kohonnut, vaikka muutamia karkaamistapauksia olikin ilmennyt⁸¹⁴.

Sensuuritoimisto tapasi jonkin verran mielialojen levottomuutta osoittaneita kirjeitä heinäkuussa 1942. Niissä kerrottiin leivän vähydestä. Sensuuriosasto ehdotti entistä enemmän huomiota kiinnitettäväksi huoltoon⁸¹⁵. Valvontaosasto puolestaan kertoi, että loppukesällä kaikkialla oltiin tyytyväisiä muonitukseen, III Armeijakunnassakin, vaikka siellä oltiin siirretty suomalaiseseen muonitukseen. Tyytyväisyys edisti yleistä hyvää mieltä. Poikkeuksena mainittiin muutamat kaikkeen tyytymättömät. Valituskirje oli luettu joukoille ja se oli herättänyt yleistä hilpeyttä⁸¹⁶. Tiedotusosasto katsoi marraskuussa pienien etujen, esimerkiksi vähäisten lisäannosten myöntämisen etulinjan vartiopalvelusta suorittaville miehille vaikuttavan varmasti kohottavasti mielialaan⁸¹⁷. Aunuksessa kalastuskausi jatkui joulukuussakin. Ryhmän esikunta totesi sen tuoneen edelleenkin vaihtelua ruokavalioon ja olleen suosittua viihdytystä joukoille⁸¹⁸.

Suoritetuista muonitustoiminnan kohentamistoimista huolimatta vielä tammikuussa 1943 Sensuuritoimisto kertoi erikoistarkastuksissa ilmenneen joistakin yksiköistä lähetetyissä kirjeissä miltei jokaisessa valitusta ruoan kehnoudesta ja niukkuudesta. Erikoisesti ankarana leivän puutteen vuoksi kirjeissä pyydettiin lähettämään leipää. Leivällä käytiin kauppaakin korkein hinnoin. ”Poikien” oli myös punnituksessa havaittu suuresti laihtuneen. Ruoan kehnoutta ja niukkuutta epäiltiin runsaiden sairastapausten (tulirokkoa, angiinaa, sikotautia) syyksi. - Ruoan niukkuuden oletettiin johtuneen taloushenkilökunnan väärinkäytöksistä⁸¹⁹. Samaan aikaan Maaselän Ryhmän esikunta totesi miehistön olleen jatkuvasti tyytyväisiä elintarviketilanteeseen. Siellä oli yleisesti tunnustettu sen korjaantuneen aivan ratkaisevasti edellistalvisesta⁸²⁰.

Valitusten johdosta 18. Divisioonassa helmikuussa suoritettua tutkimuksessa katsottiin nuorimpien miesten kokeman leivän riittämättömyyden syyksi henkilökohtainen suhtautuminen ruokaan. Oikein käytettynä muona-annosta pidettiin riittävänä, mutta vieroksumalla esimerkiksi puuroja, ei puuttunutta ruokaa voinut korvata leivällä. Leivän suuren kulutuksen katsottiin johtuneen kotipaketeissa tulleesta kahvinkorvikkeesta, jonka kanssa käytettiin leipää ruokailun ulkopuolella. - Joulumuonan käytöstä kerrottiin: Jouluaattona lounaalla oli kauravelli, päivällisellä keitetyt perunat, maksasäilyke ja rasvasta valmistettu kastike, joulupäivänä lounaalla riisipuuro ja mehukastike, päivällisellä hernekeitto ja illalla kahvinkorvike ja pumpernikkeli. Miehet olivat poikkeuksetta kertoneet jouluruokien olleen muita parempia ja monet kehuneet, ettei siviilissä sellaisia

⁸¹³ Päämaja. Valvontaosasto No 8150/Valv. 2/sal. 17.6.1942. T 19492/8.

⁸¹⁴ Päämaja. Valvontaosasto No 9555/Valv. 2/sal. 20.7.1942. T 19492/8.

⁸¹⁵ Päämaja. Sensuuriosasto KD No 11 941/Sens.tsto/b sal. 11.7.1942. T 19492/8.

⁸¹⁶ Päämaja. Valvontaosasto No 11 100/Valv. 2/sal. 13.8.1942. T 19492/8.

⁸¹⁷ Päämaja. Tiedotusosasto No 10 810/T-tus 2/sal. Liite 1. 23.11.1942. T 19492/11.

⁸¹⁸ Aunuksen Ryhmän Esikunta No 5470/IV a/5 sal. 11.12.1942. T 19492/9.50.

⁸¹⁹ Päämaja. Sensuuritoimisto No 174/Sens.tsto/b sal. 28.1.1943. T 19493/4.

⁸²⁰ Maaselän Ryhmän Esikunta No 193/Valv./5. 27.1.1943. T 19493/4.

ollut. Kukaan ei ollut valittanut, ettei kaikkea annokseen kuulunutta olisi saatu⁸²¹. Maaliskuiset otteet mielialailmoituksista kertoivat yleisesti tyytyväisyydestä ruokaan. Ilmavoimissa oltiin tyytyväisiä varsinkin lentävän henkilöstön lisäannoksiin. Avustava henkilöstökin käsitti lentäjien hyvän ruumiillisen kunnon ylläpitämisen tärkeyden⁸²².

Päämaja kertasi kesällä 1943 joukkojen mielialaa parantaneita tekijöitä: Syksyllä 1941 aloitettujen keittäjäkurssien tulokset alkoivat näkyä ruoanpidon parantamisessa ja miesten mielialaan vaikuttaneena tekijänä. Hyvin menestyneillä kasvitarhaviiljelyksillä oli saatu vaihtelua ruoanpitoon. Maataloustyöt olivat saaneet miehistön kannalta myönteisiä lausuntoja⁸²³. Muonitus oli syksystä 1942 ollut tyydyttävällä kannalla eikä moitteita ollut esiintynyt. Tähän oli suurelta osalta vaikuttanut ylimääräisten annosten jako määrä päivinä sekä keittäjäkoulutus ja kiertävät emännöitsijät⁸²⁴.

Valituskirjeet vähenivät vuoteen 1944 tultaessa. Toukokuussa sensuurin tarkastuksessa tavattiin 18 ruoasta kertonutta kirjettä, joista 16 valitti ja 2 kertoi epärehellisestä ruoan jaosta⁸²⁵. Erikoistarkkailussa olleiden joukkojen kirjeissä ei valitettu ruoasta kesäkuussa⁸²⁶. Vetäytymisvaiheessa ei ollut aikaa kirjeitten kirjoitteluun eikä jatkosodan loppuvaiheilta löytynyt raportteja miesten mielialasta. Todennäköisesti silloin sotaväsymys ja ”turhan” retken tappiot painoivat mieltä. Oli menetetty, mitä vaivalla oli saavutettu.

Samoin kuin syksyllä 1941, myös vetäytymisvaiheessa kesällä 1944 joidenkin jalkaväkirykmenttien miehillä taistelutahto petti. Miehiä pakeni linjasta. Osasyynä siihen pidettiin huollon toimimattomuutta. Hyökkäysvaiheessa ruoan hankinnassa miesten omatoimisuus ja sotasaalis auttoivat ajoittain. Viivytystaisteluissa muonakolonnat tuhoutuivat eikä muonatäydennystä saatu juuri ollenkaan taistelupaikoille. Kiiivaitten taistelujen jälkeenkin tilanteen hiukan rauhoituttua mielialat etulinjassa olivat matalalla. Ero taaempien portaiden ja etulinjan välillä kasvoi. Kun divisioonan huoltoporras eli lähes siviilissä ja rykmentin komentoporras kiivaassa, ja äänekäässä käskyhengessä, etulinjan pataljoonissa oltiin vakavia ja hiljaisia, komppanian komentoportaassa äänettämiä ja tukikohtien poteroissa väsyneen ilmeittämiä ja välinpitämättömiä. Ero etulinjan ja taaempien portaiden välillä ei ilmennyt vain miehistössä ja aliupseeristossa, vaan myös päällystössä. Erityisesti etulinjan upseeristossa ärtymystä aiheutti elämän palaaminen takana entisiin (asemasodan aikaisiin) uomiinsa, jolloin ”*etulinjan pataljoonan komentaja kyyhöttää kivenkolossa, mutta divisioonan lähettiupseeri asuu herroiksi talossa ja lähetti paistaa veriplättyjä*”. Katkerana todettiin ”*Elämä ei saisi ensimmäiseksi hymyillä niille, jotka eivät välittömästi sodasta ole mitään tienneet*”⁸²⁷.

Taistelumoraalin alentumiseen saattoi olla osuutta muonituksellakin, sillä lääkäri katsoi muonituksen puutteet syyksi miesten taistelutahdon heikentymiseen Kannaksella⁸²⁸. Joukkojen muonitus ei hänen mielestään koko jatkosodan aikana ollut täysin tyydyttävää. Linnoitus- ja metsätyössä nuorten ikäluokkien leipäannos oli niukanlainen. Liha- ja rasva-

⁸²¹ 18. Divisioonan esikunta No 265/VI/222 sal. 28.2.1943. T 19493/4.

⁸²² Päämaja. Tiedotusosasto No 2106/T-tus 2 sal. 26.3.1943. T 19493/4.

⁸²³ Päämaja No 2841/Pääint.tsto/3 e sal. Taloushuollon yleikatsaus kuluneen vuoden aikana. T 4133/4.

⁸²⁴ Päämaja 2.4.1943. Taloushuoltotilannekatsaus huoltopäällikköjen neuvottelutilaisuudessa 19.4.1943. T 19493/4.

⁸²⁵ Sensuuritoimisto No 1892/Sens.tsto/1 sal. 20.6.1944. T 19495/7.

⁸²⁶ Puolustusvoimat 4200 No 124/VI/31/L. 2526 sal. 6.6.1944. T 19495/7.

⁸²⁷ Kulomaa 1995.

⁸²⁸ Enkvist 1947.

annokset olivat sangen pienet ja jakelu epätasaista. Annosten pienuus ei haitannut rauhallisina aikoina kotipakettien vuoksi. Vihollisen suurhyökkäyksen alettua lomamatkat loppuivat ja kenttäpostin toiminta häiriytyi. Kotiseudun ruokapaketit jäivät tulematta. Silloin *”suhteellisen heikko muonitus myötävaikutti siihen, että moni mies menetti sisunsa ja pyrki pois rintamalta”*.

Viivytystaistelujen aikana Päämajasta lähetetyt informoijatkin olivat todenneet, *”elintarvikkeita on voitava lisätä kulloinkin etulinjassa oleville varsinkin, kun tilanne on fyysistä kuntoa kysyvä, vaikka taaempien portaiden kustannuksella. Tilannetta ei auteta puhumisella eikä torumisella, vaan näkyvin keinoin. Kun toisaalta mennään ankariin rangaistuksiin, pitäisi myös voida mennä radikaalisiin parannuksiin niiden kohdalla, jotka pitävät sotilaallisen tilanteen avaimia käsissään”*. Vaadittiin suurempaa tupakka-, sokeri- ja voiannosta, hiukan vihanneksia yms. vaikkapa määrättyksi ajaksi, mutta vain jalkaväelle edessä. *”On varmaa, ettei kukaan taaempaa lisättyjen muona-annosten vuoksi pyri eteen”*. Kaikkialla taistelujoukoissa todettiin toivotun toimenpiteitä etulinjan miesten erikoisaseman korostamiseksi⁸²⁹.

9.3 Mielialan kohentamistoimenpiteitä

Päämajassa katsottiin muonitustoimintaa kohtaan esitetyt valitukset ja syytökset vahingollisiksi Puolustusvoimille ja miehistön mielialaa heikentäviksi. Runsaan valituspostin selvittely vaati paljon työtä niin Päämajassa kuin kentälläkin. Kirjoittajien kuulustelijat väsyivät ja ehdottivat, että *”ylemmistä portaista annettaisiin määräys valistustyön tekemiseksi miehistön keskuudessa, että tällaisten kirjeiden kirjoittaminen on ”karhunpalvelus” puolustuslaitosta kohtaan ja aiheuttaa turhaa työtä virastoissa”*⁸³⁰. Maaliskuussa 1942 Päämaja määräsi: *”Mikäli kirjeessä esitetyt moitteet osoittautuvat aiheettomiksi tai liioitelluiksi, on miehistöä valistettava erheellisten tietojen levittämisen vahingollisuudesta. Kirjoittajalle ei asiasta ole erikseen mainittava”*⁸³¹. Eräksi elintarvikehuoltoon kohdistuneen napinan syyksi katsottiin, ettei miehistö tuntenut todellista tilannetta, sen syitä ja seurauksia. Tiedusteluosasto määrättiin laatimaan Pääintendentin ohjeiden ja luovuttaman aineiston perusteella ehdotus joukoille jaettavasta propagandavihkosesta⁸³². Huoltokäskey 4/42 kertoi *”jatkuneiden ruoan kehnouteen kohdistuneiden eri tahoilta tulleiden valitusten johdosta Ylipäällikkö antoi käskyn ruoanpidon korjaamiseksi ja laadittiin vihkonen, jossa miehistölle selostetaan elintarviketilannetta ja ruoanpitoon vaikuttavia seikkoja”*⁸³³. Laaditussa vihkosessa *”Sotaväkemme nykyiset muonitusolot”* verrattiin taistelujoukkojen ja kotijoukkojen muona-annoksia: taistelujoukot 3 401 kcal, kotijoukot 2 957 kcal. Kirjeiden sisällön vuoksi todettiin: *”Eräillä rintamanosillamme joinakin aikoina saatu leipää vähemmän kuin olisi pitänyt, perunat säännöllisesti jäätyneitä, maitoa ei nähtykään kuukausimääriin, sokerimäärä päiväannosta pienempi ym. varsinkin etenemisvaiheen aikana. Väsyneinä ja nälkäisinä paneteltu. Tämä olkoon sallittua. Muistettakoon vain, että huoltomuodostelmiin ei tulla vapaaehtoisesti, jokainen on määrätty tehtävänsä. Osa sotiemme aikana vamma saaneita invalideja aseenkäytön asemasta palvelee raskaalla työllä --- auttavat juuri etulinjan taistelijaa”*.

⁸²⁹ Päämaja. Komento-osasto no 2801/Kom. 2/12 sal. 16.8.1944. T 19495/7.

⁸³⁰ Kuulustelupöytäkirja V Arm.K. s. 3 No 1009/VI/5. 13.5.1942. T 19492/8.

⁸³¹ Päämaja. Intendentin osasto No 1672/Int.tsto/3 e sal. 12.3.1942. T 19492/23.

⁸³² Päämaja. Huolto-osasto No 419/Huolto 1/3 e. 27.1.1942. T 19492/23.

⁸³³ Päämaja. Huoltokäskey 4/42. 3.2.1942. T 19492/7.

Huollon vaikeuksista mainitaan mm. työvoimapula, kuljetusongelmat yms. sekä mitä on yritetty tehdä tilanteen korjaamiseksi, kuten ruoanvalmistuksen kohentaminen keittäjäkurssien avulla⁸³⁴.

Lomamatkoilla esitettyjen valitusten ja Ylipäällikölle kirjoittamisen vuoksi IV Armeijakunnan komentaja lähetti alaisilleen kirjelmän ”Suomalaiselle sotilaalle näyttää miehekkyydestään huolimatta olevan taipumus tavoitella osakseen sääliä ja surkuttelua, herättääkseen jonkinlaista sädekehää ympärilleen, valittelua koti-ikävästä. Miehistöllä ei selvää käsitystä, minkälainen on maan elintarviketilanne tällä hetkellä. Tietämättömyys, mitä kaikkea kuuluu, lieenee useimmiten kuitenkin valittelun aiheuttaja, on välttämätöntä asettaa annostaulukot ja mahdolliset lisämuonamääräykset esille”⁸³⁵. Valistusmateriaalia esitetään liitteessä 3 (kirjelmä 7).

Muonasta valittamisen vähentämiseksi määrättiin helmikuussa 1942 perusyksiköissä käyttöönotettavaksi *keittiöpäiväkirja*, johon ruokailua valvoneen upseerin oli tehtävä merkinnät ruokalajeista ja ruoan laadusta ruoan vaihtelevuuden toteamiseksi⁸³⁶. Päiväkirjojen käyttöönotto oli hidasta. Määräys toistettiin syyskuussa⁸³⁷. Merkintöjä tehtiin puutteellisesti. Kun miehet 6 JR 49:ssä kertoivat ruoan olleen huonoa, liha haiskahtanut, kalat happamia eikä keittiöpäiväkirjassa ollut merkintöjä, tarkastaja ei voinut tietää, kuinka usein näin oli ollut. ”*Etulinjassa olevat miehet reagoivat helposti tällaisissa tapauksissa ja juttu ”monistuu” helposti*”⁸³⁸. RjP 2:ssa oli kenttäkeittiöllä tarkkailukirja, johon miehistö oli velvoitettu merkitsemään arvostelunsa ruoan laadusta. Kirja esitettiin päivittäin komentajalle toimenpiteitä varten, mikäli epäkohtia ilmeni. Tarkastajan mielestä järjestely oli onnistunut. Pääintendentin toimisto katsoi kuitenkin, että ”*menettely ei ole sopiva. Miehistön mielipiteen hankkiminen neuvoa antavassa mielessä, on kurin säilymisen kannalta kokonaan kielletty*”⁸³⁹.

Kun miehet valittivat jäätyneen leivän epätasaisesta jaosta, Päämaja tiedotti, etteivät mitkään pilaantumis-, häviämis- tai muut syyt saa aiheuttaa vähennystä miesten muonannoksiin⁸⁴⁰. Kun miehet valittivat sokerin ja leivän epätasaisesta jaosta, Stal E int. osasto koepunnitsi eri tehtaiden valmistamat sokeripalat ja leivät. Eroa oli. Jotta päästäisiin mahdollisimman tasapuoliseen jakoon, määrättiin kaikissa elintarvikkeiden jakopaikoissa koepunnitus aina laadun vaihtuessa. Palaluku oli joka kerta merkittävä muonantuojan lähetyksilöitykseen⁸⁴¹. Elintarvikkeiden jakelussa sattui väärinkäytöksiä. Lotta-Svärd-järjestölle oli jaettu linnoituspataljoonien muonitukseen mm. mehua ja mehukastiketta, jotka oli tarkoitettu pääasiassa kenttäsairaaloiden potilaille ja mahdollinen ylijäämä etulinjan miehille. Päämaja katsoi eräitä muodostelmia suositun ja jaetun niille elintarvikkeita, joiden tarkoitus oli tuoda edes vähän vaihtelua rintamamiesten ruokaan. ”*Ei saa tulla kysymyksenäkään, että etujoukkojen miehet joutuvat kärsimään*”. Kun oli tullut valituksia keksien, marmeladin, mehun yms. jäämisestä taaempiin portaisiin, vaadittiin kiinnittämään huomiota asiaan. ”*Kun etulinjassa oleville joukoille maan vaikeasta elintarviketilanteesta huolimatta annetaan jonkin verran korkeampi muonannos kuin kentiäarmeijan taaemmille portaille, tapahtuu tämä määrätys*”

⁸³⁴ ”Sotaväkemme nykyiset muonitusolot”. T 19492/18.

⁸³⁵ IV Armeijakunta. Komentaja No 439/VI Int./245/ sal. 10.2.1942. T 19492/11.

⁸³⁶ Päämaja. Huoltokäskey 5/42. 16.2.1942. T 19492/7.

⁸³⁷ Päämaja. Huoltokäskey 17/42. 19.9.1942. T 19492/7.

⁸³⁸ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 3801/Pääint.tsto/3 e sal. 12.7.1943. T 19493/3.

⁸³⁹ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 6109/Pääint.tsto/3 e. 7.9.1942. T 19492/8.

⁸⁴⁰ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 1947/Pääint.tsto/E sal. 15.4.1943. T 19493/9.

⁸⁴¹ Päämaja. Intendentin toimisto No 1625/Int.tsto/E. 10.3.1941. T 19492/11.

*psykologisessa tarkoituksessa. Tämä toimenpide menettää tehonsa, jos suositaan taaempia joukkoja etulinjan kustannuksella*⁸⁴². Leipäannoksen pienuutta valittaneet joukko-osastot määrättiin erikoistarkkailuun. Erikoishuomio oli kiinnitettävä kysymykseen: ”Onko joukoissa käytetty leipää viinan ja kiljun valmistukseen”⁸⁴³.

Eräissä joukko-osastoissa oli perustettu upseeri- ja aliupseeriruokaloita, joihin määrättiin keittäjättäriksi ja keittiöapulaisiksi puolustuslaitoksen ruoanpitoon koulutettua työvoimaa. Kun Ylipäällikön kirjelmässä ja sen lisäohjeissa korjattaviksi käsketyt puutteellisuudet ruoanpidossa oli vähitellen saatu lähes poistetuksi, alkoi kuulua valituksia upseeriruokaloihin viedyistä miehistölle kuuluneista päiväannoksista tai ainakin niiden parhaimmista osista. Ruokaloiden perustaminen rykmentissä ja sitä alemmissa portaissa kiellettiin toukokuussa 1942. Koska koulutettujen keittäjien saaminen oli paljolti vaikuttanut ruoanpidon kohentumiseen, ei sallittu heidän ”käyttöä toisarvoisissa tehtävissä erikoisruokaloissa”. Päälystö ja alipäälystö voivat syödä erikseen, mutta ruoka oli tuotava yksikön yhteisestä ruoanvalmistuspaikasta⁸⁴⁴. Kun edelleenkin kuului valituksia joidenkin miehistölle tarkoitettujen elintarvikkeiden häviämisestä alemmissa huoltoportaissa päälystön hyväksi, määräys toistettiin: Päälystön on nautittava ao. yksikössä valmistettua ruokaa. Komentajat veloitettiin ”mitä ankarimmin käytettävissä olevin keinoin tarttumaan asiaan”⁸⁴⁵. Kielto eteni hitaasti. Vasta heinäkuussa esimerkiksi V Armeijakunnassa päälystö määrättiin käyttämään miehistön kanssa samaa ruokaa⁸⁴⁶.

Yhteysesikunta Roi pyysi poikkeusta RajaJP 7:n ruokalaan, jossa olisi lottakeittäjä, perusteluna läheinen yhteistyö saksalaisten kanssa runsaine vierailuineen. Edustavaa ruoanvalmistusta ja tarjoilua pidettiin suotavana eikä toiminta-alueella ollut korkeampia esikuntia vierailujen sijoittamiseksi. Miehistö ei ollut valittanut ruoasta ja upseeriruokalasta oli säännöllisesti jäänyt ruokaa erittäin raskaiden partiomatkojen käyttöön⁸⁴⁷. Poikkeusta ei myönnetty, ”koska valitukset on saatava loppumaan”⁸⁴⁸.

Päämajan Lääkintöosastosta I kerrottiin etulinjassa toimineiden upseerien esittäneen, että heidän käsityksensä mukaan kaikki se, mitä rintamamiesten muonituksen, majoituksen, vaatetuksen ja puhtauden parantamiseksi voidaan tehdä, vaikuttaa miesten mielialan kohentamiseksi huomattavasti enemmän kuin parhaatkaan valistuskirjoitukset tai soittoa ja laulua esittävät kiertueet⁸⁴⁹.

⁸⁴² Päämaja. Intendentin osasto No 1448/Int.tsto/E. 26.2.1942. T 19492/11.

⁸⁴³ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 2977/Pääint.tsto/E sal. 31.5.1943. T 19493/6.

⁸⁴⁴ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 3100/Pääint.tsto/E. 1.5.1942. T 19492/12.

⁸⁴⁵ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 3971/E sal. 10.6.1942. T 19492/12.

⁸⁴⁶ V Armeijakunnan Esikunta No 1538/VI/16. 3.7.1942. T 3362/42.

⁸⁴⁷ Yhteysesikunta Roi No 514/Int./38 a. 3.6.1942. T 19492/12.

⁸⁴⁸ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 3907/Pääint.tsto/E. 8.6.1943. T 19492/12.

⁸⁴⁹ Päämaja. Lääkintöosasto I No 13 174/Lääk.W/195 sal. 5.9.1942. T 19492/8.

10. Muonitustoiminnan tarkastuksia rintamalla

Talvisodan aikana Puolustusministeriössä Intendentin osasto ei tiennyt, miten hankittujen tavaroiden laatu tai riittävyys vastasivat tarkoitustaan. Tietojen puutteen vuoksi osasto ehdotti taloushuollon tarkastajien toimistoon kahta yhdysupseeria, jotka tutustuisivat henkilökohtaisesti vallitseviin oloihin joukko-osastoissa ja selostaisivat tilannetta Päämajalle ja Puolustusministeriölle⁸⁵⁰. Tarkastuksissa ”erikoishuomio tuli kiinnittää talousmuodostelmien kuriin, talouskoulutukseen ja hälytysvalmiuteen yllätysten varalta”. Jatkosodan alussa Simola piti muonitusten tarkastajien käyntejä joukko-osastoissa tarpeellisina⁸⁵¹. Ylipäällikkökin kehotti niiden järjestämiseen. Kesästä 1942 alkaen Päämajassa kiinnitettiin huomiota taloushuollon suorituksen valvontaan ja toiminnan tehostamiseen joukkojen taistelukunnon kohentamiseksi⁸⁵².

Päämajan tarkastajat liikkuiivat koko rintama-alueella. Yksiköissä suoritettiin paikallisia tarkastuksia ja valvontaa. Raporttien mukaan tarkastajat kiinnittivät monipuolisesti huomiota muonitustoimintaan. Näin kohennettiin toiminnan tasoa ja karsittiin sitä kohtaan tunnettuja epäluuloja ja mahdollisia sattuneita epäoikeudenmukaisuuksia ja epärehellisyyksiä, mutta myös tartuttiin niihin tarpeen vaatiessa. Myönteisiäkin kokemuksia ja mielipiteitä kirjattiin mm. keittäjäkoulutuksen ja neuvojen käytön tuottama hyöty. Tarkastusten myötä Päämajaan saatiin tietoa miesten tuntemuksista ja mielipiteistä yksiköissään rintamalla vallinneista oloista, mikä mahdollisesti auttoi muonitustoimintaa koskeneiden ohjeiden ja määräysten antamisessa.

7. Divisioonan Huoltokäsky No 4/42⁸⁵³ vaati paikallisen valvonnan tehostamista. Kun muutamista joukko-osastoista kuului valituksia leipäannoksen riittämättömyydestä ja keiton laadusta, vaikka leipä- ja liha-annosta pidettiin ”varsin riittävinä”, katsottiin, ettei muonan jakelu perusyksiköissä ollut määrän ja laadun suhteen tasaista eikä ruoanvalmistus tehokkaasti valvottua. Painotettiin talousupseerien vastuuta täydennyspaikoista noudettujen *elintarvikkeiden oikean määrän ja laadun valvonnassa, ”että tilatut määrät saadaan ja ne myös jaetaan”*. Taloushenkilöstöltä vaadittiin ehdotonta tunnontarkkuutta ja järkkymätöntä puolueettomuutta, niin että esimerkiksi kuivaa muonaa ei jaettu ”*summakaupalla*” eivätkä keiton ”*sattumat*” osuneet vain joillekin tietyille henkilöille. Vaadittiin myös perusyksiköiden ruoanvalmistuksen tarkastamista ja säännöllistä ruoan tarkastusta kenttäkeittiössä ennen sen jakelua sekä keittäjien suorittaman jakelutapahtuman tarkkailua. V Armeijakunnan määräys muonitustarkastuksista on esitetty liitteessä 3 (kirjelmä 8).

Tarkastuksissa havaittiin vuoden 1942 helmikuussa etulinjassa olleessa JR 28:ssa miesten tuntuneen muona-annokseen kuuluneiden kriittisten voi-, leipä-, sokeri- ja tupakka-annosten määrät. Oikein ne oli jaettukin etulinjaa myöten. Ruoanvalmistus oli tavallista parempaa⁸⁵⁴. Kannaksen ryhmän JR 48:ssa neuvojen kiertäminen oli vaikuttanut ruoanvalmistuksen ja jakelun siisteyteen merkittävästi. Siisteyden tehostamiseksi toivottiin kokeille keittiötakkeja. Muonan jakelu todettiin hankalaksi yksiköissä, joissa ei

⁸⁵⁰ Puolustusministeriön Intendentin osaston toimintakertomus YH:n ja sodan ajalta vuosina 1939-1940. T 19521.

⁸⁵¹ Simola 1941b.

⁸⁵² Puolustusvoimien Pääesikunta. Pääintendentin toimisto. Katsaus taloushuoltoon sodan 1941-1944 ajalta. Helsinki 15.3.1945.

⁸⁵³ 7. Divisioonan esikunta 181/3/IV sal. 1.2.1942. T 3362/42.

⁸⁵⁴ Päämaja. Intendentin osasto No 1215/Int.tsto/e sal. 17.2.1942. T 19492/23.

ollut vaakaa. Pienetkin jakeluvirheet aiheuttivat ”oikeutettuaakin arvostelua”. Etulinjassa kuljetusastioiden puute haattasi toimintaa⁸⁵⁵. Merivoimissa todettiin heinäkuussa ruokaa olleen riittävästi lukuun ottamatta leipää, jota varsinkin partioetkien aikana olisi saanut olla enemmän. Prikaatilla ei ollut partiomuona-annosten käyttömahdollisuutta. Ruoka oli hyvin tyydyttävää, joissakin yksiköissä suorastaan herkullista. Jyrisevällä tarjottiin kalakeittoa ja Pisijoen suussa hernemuhennosta ja kastiketta. Vaihtelu oli vähäistä. ”*Kun uudet perunat tulevat, asia paranee*”. Ruokailua varten toivottiin lautasia. Muutamin paikoin miehistö oli keskuudessaan keräämillään rahoilla ostanut niitä. Lautasten käyttö vaikutti mielialaan⁸⁵⁶. Elokuussa ei ruoan riittävyttä valitettu asiaa tiedusteltaessa. Ruoan valmistus oli tyydyttävää, sillä useimmissa paikoissa naiset valmistivat sen. Uusia perunoita odotettiin edelleen⁸⁵⁷. Syyskuussa todettiin ruokaa olleen kaikkialla riittävästi eikä sen laatuun ollut huomauttamista. Perunaakin oli ollut viime päiviin asti. Muonavarastot olivat tyydyttäviä ja järjestys erittäin hyvä. Monen linnakkeen varastoissa oli liikaa elintarvikkeita. Leipä ja viljatuotteet olivat toukkaantumisvaarassa. Maistettu ruoka oli hyvää ja kirjojen mukaan oli ollutkin jatkuvasti⁸⁵⁸. Aunuksen ja Maaselän Ryhmissä ja Elintarvikevarikko 10:ssä ei valitettu ruoan laatua heinäkuussa. Ruokaa oli myös riittävästi. Kaikkialla harrastettu kalastus ja paikoillaan olleiden joukkojen puutarhat vihannesviljelyksineen vaikuttivat ruoan vaihtelevuuteen. Kenttäkärstyslaitteita käytettiin kaikkialla. Elintarvikkeiden pakkaamista valitettiin: marmeladi oli vuotavaa, suolaliha liian vähän suolaista, lämpimänä pakattu leipä homehtui. Perunakellareita kunnostettiin 1. ja 4. Divisioonan alueilla. Aunuksen Karjalan tieolot aiheuttivat kelirikko-varastoinnin (noin kahden kuukauden tarve elintarvikkeita ja rehua) elokuusta lähtien⁸⁵⁹. Tarkastukset näyttivät kohottaneen muonitushuollon tasoa. Elokuussa Aunuksen Ryhmän alueella kenttäkeittiöt olivat kunnossa ja huolella hoidetut ja siisteys ruoanpitopaikoissa tasaisen tyydyttävää, sangen usein mallikelpoisen hyvää. Keittiöpäiväkirjoista ilmeni pyrkimys vaihteluun eikä miehistö valittanut laatua. Eräitä pilaantuneita tai pilaantumisen alussa olleita elintarvikkeita (suolattua lihaa, pehmeätä leipää, pintahomeista voita) oli joissain kenttävarastoissa, muttei se johtunut kenttävarastoinnista. Sellaisia tuotteita kulkeutui harvoin niihin. Yhtymien omissa leipomoissa valmistettu leipä oli kunnollista ja säilyvää. Kalaa oli saatu niukasti, kuitenkin vaihteluksi ja lihan säästämiseksi. Ruoka riitti vanhemmille, mutta nuorten miesten joukosta kuului mainintoja ”*enemmänkin söisi*”. Merkillepantavaa oli ymmärrys, millä nuoret miehet suhtautuivat annosmääriin verraten niitä kotialueen paljon tiukempiin säännöstelyannoksiin. Ruoan jätteet, mikäli niitä jäi, annettiin hevosille, sioille tai käytettiin muiden aterioiden yhteydessä⁸⁶⁰. Maaselän Ryhmän alueella ei enää elokuussa tavattu pilaantunutta voita. Erikoishuomio oli kiinnitetty suolattuun lihaan. Tarkastusta edeltäneenä päivänä oli pesty ja suolattu uudelleen 4 000 kg naudan- ja sianlihaa. Silloin saapuneesta sianlihasta eläinlääkäri totesi 72 kg käyttökelvottomaksi. Siisteys oli hyvä. Pistokokeissa vain- ja sokerinmittaus täsmäsi. Saattovartiojunat saapuivat täysimääräisinä perille. Lähteyksestä 12.6.1942 oli hävinnyt 25 175 savuketta, 20 kg kahvinkorviketta, 40 kg puurokastikejauhetta, 50 kg makaronia, 50 kg palasokeria, 25 kg voita ja 140 kg kuivaa perunaa. Keittiökalusto oli hyvin hoidettua ja kunnossa. Kärstyslaitteita puuttui. Jos oli tarjottu vain yksi lämmin ateria, siitä huomautettiin. Oli oltava kaksi. Perusyksikköjen varastot olivat tyydyttäviä, jopa mallikelpoisia. Kaksi nuorta asevelvollista toivoi lisää leipää, muuten annos riitti.

⁸⁵⁵ Kan. JR 48:n huoltopäällikön kertomus 20.4.1942. T 19492/23.

⁸⁵⁶ Merivoimien Esikunta No 1182/Tal./sal. 7.7.1942. T 19492/8.

⁸⁵⁷ Merivoimien Esikunta No 13699/Tal./sal. 5.8.1942. T 19492/9.

⁸⁵⁸ Merivoimien Esikunta No 1511/Tal./sal. 2.9.1942. T 19492/8.

⁸⁵⁹ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 5076/Pääint.tsto/3 e sal. 24.7.1942. T 19492/8.

⁸⁶⁰ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 5384/Pääint.tsto/3 e sal. 6.8.1942. T 19492/8.

Yölläkin vartiosta tai varustustehtävistä palattua miehet valmistivat teetä. Leipää oli lisätty 50 g perunasadon valmistumiseen saakka. Ruoan laadusta ei valitettu. Kalastus oli tuonut vaihtelua eräissä yksiköissä. Sieniä oli kerätty jonkin verran. Koulutettujen keittäjien kotiuttamisen jälkeen taas keittäjät olivat kouluttamattomia⁸⁶¹. III Armeijakunnassa kiirehdiin syyskuussa perunakellareiden valmistusta. Muualla ne olivat valmiita jo elokuussa. Saksalaismuona tuli yhdistää suomalaiseen vaihtotaulukon mukaan. Vaadittiin lähettämään ilmoitus kenttävaraston kaikista elintarvikkeista mukaan lukien tupakka ja alkoholi. Kenttävarasto oli siivoton, leipävarasto jäänyt heitteille. Miehistö ei huolehtinut ruokailuvälineistään eikä varusteistaan. Päälystöltä puuttui vastuuntunto taloushuollossa⁸⁶².

Talven ja kevään 1943 tarkastuksissa ei rintamayksiköissä juurikaan ilmennyt valituksia ruokaan. Kertomuksissa todettiin mm.: Täydennyspataljoona 7:ssä oli lotta valvojana ja muonan jako oli tasapuolista⁸⁶³. Täydennyspataljoona 8:ssa leipäannos oli pieni 1923 syntyneille. Perusyksiköt huolehtivat lämpimästä vedestä ja sitä oli saatavilla. Tähteeksi jäänyt puuro käytettiin seuraavana päivänä. Varsinaiset ruoantähteet menivät pataljoonan sikalaan⁸⁶⁴. II Divisioonan venäläinen kenttäkeittiö oli huonokuntoinen ja kehoitettiin korvaamaan muuripadalla. Muona-annostaulukko puuttui. Ruokavesi saatiin lähteestä. Kun miehillä oli paljon ulkopalvelusta, lihakeitto ei riittänyt. Voita pyydettiin lisää⁸⁶⁵.

7. Divisioonassa oli puutetta elintarvikekalustosta kuten lihankuljetuslaatikoista ja jakokauhuista. Keitto tuotiin hevosella korsujen luo. Muonittaja jakoi sen kuumana. Maukkuus ja riittävyys olivat tyydyttäviä. Astioiden pesu korsumajoituksessa olleilla oli heikkoa, sillä miehet lämmittivät itse veden. Juoma- ja ruokaveden saanti oli hyvä, mutta suovettakin käytettiin. Lääkärin mukaan se oli käyttökelpoista talvella. Ruoanpito parantunut tuntuvasti, kun oli saatu neuvoja, joita toivottiin lisää⁸⁶⁶. Kenttäkäristimiä käytettiin ahkerasti. Ne olivat välttämättömiä monipuolisen ruoan valmistuksessa⁸⁶⁷. Etulinjan joukot saivat 11. Divisioonassa ruoka- ja juomaveden juoksevasta purosta, suohon kaivetusta kuopasta tai sulattamalla lumesta, jolloin se oli keitettävä. Ruoka oli hyvin valmistettua ja riittävää⁸⁶⁸. Linnoitustykistöpatterissa oli maaliskuun lopulla varastoituna 5 000 annosta elintarvikkeita tulevan kelirikon varalle ja jäät kesäkautta varten. Peiteainetta puuttui. Majapaikoissa oli vettä ruokailuvälineiden puhdistamiseksi heti ruokailun jälkeen. Toivottiin 1-2 porsasta⁸⁶⁹. Erään Aunuksen Ryhmän (kaatuneitten kokoamispaikan) yksikön tarkastuskertomuksen reunaan Pääntendentti kirjoitti ”*Aina vain huolta tästä porukasta*”. Yksikössä oli ”*siisteys ja järjestys lottien huoneissa kiitettävän hyvä ja mieliala iloinen ja reipas. Miehistön huoneissa hyvin heikko. Mieliala jörö ja välinpitämätön, vaikka lotista voisi ottaa oppia*”. Yleisvaikutuksena oli: tiukempi valvonta tarpeen, jotta järjestys ja siisteys paranisivat. Toisessakin yksikössä vain lotan hallussa ollut muonavarasto oli erittäin siisti. Muonituksessa näkyi leipää säästyneen. Ruoka oli hyvää, kahden lotan valmistamaa⁸⁷⁰.

⁸⁶¹ Päämaja. Pääntendentin toimisto 27.8.1942. Tarkastuskertomus Maaselän Ryhmän alueella 10.8.-24.8.1942. T 19492/8.

⁸⁶² Päämaja. Pääntendentin toimisto No 6231/Pääint.tsto/3 e sal. 14.9.1942. T 19492/8.

⁸⁶³ Täyd.patalj. 7 No 26/16 sal. 31.1.1943. T 4133/4.

⁸⁶⁴ Täyd.patalj. 8 No 38/Tal./32 sal. 31.1.1943. T 4133/4.

⁸⁶⁵ II Divisioonan esikunta No 609/VI/60. 2.2.1943. T 4133/4.

⁸⁶⁶ 7. Divisioonan esikunta No 259/VI a/169 c sal. 9.2.1943. T 4133/4.

⁸⁶⁷ 7. Divisioonan esikunta No 865/VI a/169 c sal. 4.5.1943. T 4133/4.

⁸⁶⁸ 11. Divisioona esikunta No 1456/VI/60. 20.3.1943. T 4133/4.

⁸⁶⁹ 35. Linnoitustykistöpatteri No 736 sal. 23.3.1943. T 4133/4.

⁸⁷⁰ Aunuksen Ryhmän Esikunta No 42/Taloushuollon tarkastus 19.3.1943. T 4133/4.

Kun valvontaan oli kiinnitetty tarpeeksi huomiota, ei III Armeijakunnan kuljetusten aikana enää hävinnyt elintarvikkeita, ilmeni tarkastuksessa kesäkuussa. Ruoan valmistukseen ja jakoon ei ollut huomauttamista. Epämiellyttävien hajujen ja kärpästen välttämiseksi vaadittiin huolehtimaan entistä tehokkaammin säilytyspaikkojen, likakaivojen ja keittiöympäristön puhtaudesta. 3. Divisioonalla oli kaksi täydellistä unkarilaista kenttäleipomoa. Ne tuottivat päivässä 750 kpl noin 0,5 kg painoisia leipiä toista vuotta sitten saksalaisilta saaduista ”leipäjauhoista”, joita alunpitäen oli 305 000 kg. Jauhoissa oli kaikki tarvittavat aineet, kuten hiiva ja vähän suolaa valmiiksi sekoitettuna. Taikinaan lisättiin vain vettä. Divisioonan Etp:ssa oli suklaata 1 775 kg ja lisäksi III Armeijakunnan varastossa jonkin verran, osaksi homehtunutta⁸⁷¹. Kannaksen Ryhmässä todettiin heinäkuun tarkastuksessa mm. ”se, että edessä olevat joukot ovat saaneet lihan haiskahtavana tai sellaisena, että siihen on päässyt kärpäset munimaan, joista on kehittynyt toukkia, tuoreet kalat pilaantuneina ja maidon happamana, johtunee säiden äkillisestä lämpenemisestä ennen juhannusta ja tähän ei oltu varauduttu. Tämä osoittanee, kuinka tärkeitä on juuri lämpimänä aikana pilaantuvien elintarvikkeiden kunnan tarkkaileminen ja valvonta aina etulinjan korsuihin saakka”. Tahkojuuston pakkaus oli ala-arvoista, sillä tuskin oli saatu pakkauslaatikkoa, jossa ei ollut ainakin yhtä pilaantunutta stanniolikääreistä juustopalaa. Tanskalaisen keinohunajan aaltopahvipakkaus ei kestänyt lämmintä. Ruoan laatu oli erittäin hyvää, mitä todisti sekin, että leipää jäi säästöön keskimäärin yksi päiväännos 10 vuorokaudessa. Missään ei valitettu ruoan riittoisuutta⁸⁷². Ruoan vaihtelevuuden parantamiseksi Aunuksen Ryhmän II/JR 13:ssa oli muurattu uuneja laatikkoruokia varten ja 17. Divisioonalla oli leipomo pehmeän leivän leipomiseksi. Siellä huono järjestys ja siisteys antoivat aiheutta vakaviin huomautuksiin. Vanhoissa varastoissa oli paljon huonosti hävitettäviä rottia⁸⁷³.

Tarkastuskertomukset toivat esiin miesten mieltymyksiä: hirssi puuroaaineena sekä miellytti ettei miellyttänyt. 4. Divisioonan miehet pitivät siitä⁸⁷⁴. 3. Prikaatissa kaikkialla haluttiin hirssiä ja toivottiin säilykemaitoa sen kanssa⁸⁷⁵. 5. Divisioonassa haluttiin hirssi ja tattari jätettäväksi pois muonasta⁸⁷⁶. Ruokatottumukset miesten kotiseudulla selittänevät erot. Laatokan Rannikkoprikaatissa toivottiin keksit ja korput jauhoina pullien ja munkkien valmistamiseksi. Marmeladiannos katsottiin liian isoksi. Makkaroista pidettiin, jos niiden valmistusmahdollisuudet olivat vaihtelevia. Kuivattu kaali ja porkkana eivät oikein käytettynä olleet vastenmielisiä. Keinohunaja sopi ruokiin, mutta sen jako tuotti vaikeuksia. Kastikekuutioista ei pidetty ja voi katsottiin heikkolaatuiseksi⁸⁷⁷. Divisioonien intendenttien lausuntojen mukaan joukoissa toivottiin lisää kaura- ja mannaryynejä. Hirssien vaihteleva suosio johtui siitä, etteivät keittäjät aina osanneet pestä niitä. Tattari hyväksyttiin yleensä ja riisi oli mieluisaa. Tahkojuustoa toivottiin vaihteluksi. Sen jakelu oli kuorien ja murenemisen vuoksi vaikeata. Edamer oli tahkoa käytännöllisempää. Kokeiluksi ehdotettiin sulatejuuston maustamista kuminalla. Sipulia ja sinappia toivottiin lisää. Hernejauhetta ei osattu käyttää, mutta herne oli suosittua kaikkialla⁸⁷⁸.

Vuoden 1943 lopulla tavattiin varikolla pilaantunutta Bristling-silliä, tuoretta lihaa ja ruotsalaisia lihasäilykkeitä, joiden purkkeihin puulaatikkoon pakattaessa oli osunut

⁸⁷¹ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 3316/Pääint.tsto/3 e sal. 16.6.1943. T 19493/2.

⁸⁷² Päämaja. Pääintendentin toimisto No 3800/Pääint.tsto/3 e sal. 9.7.1943. T 19493/2.

⁸⁷³ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 3905/Pääint.tsto/3 e sal. 16.7.1943. T 4133/4.

⁸⁷⁴ 4. Divisioonan esikunta os. 3 No 620/VI/2990. 14.7.1943. T 19513/2.

⁸⁷⁵ 3. Prikaatin Esikunta. Huolto-osasto No 830/H-os./5 b sal. 16.7.1943. T 19513/2.

⁸⁷⁶ 5. Divisioonan esikunta No 2248/VI/61 b. 18.7.1943. T 19513/2.

⁸⁷⁷ Laatokan Rannikkoprikaati No 5977/789/IV/1 sal. 19.7.1943. T 10553/9.

⁸⁷⁸ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 4314/Pääint.tsto/E. 3.8.1943. T 19513/2.

nauloja. Myös perunoiden pilaantumista oli odotettavissa. Sen vuoksi joukoilla oli joku perunaruooka joka päivä. Siihen joukot olivat erittäin tyytyväisiä. 14. Divisioonalla oli 53 lihotussikaa. Porsaita ei oltu saatu enempää. Aiottiin perustaa oma sikala porsaitten tuottamiseksi. Joukoilla oli 25 ha kasvitarhaviiljelyä, josta 20 ha perunaa⁸⁷⁹. Monissa tarkastusraporteissa pidettiin ruokaa hyvälaatuisena. *”Lämmin ruoka saatiin poikkeuksetta ajallaan, tarjottiin kypsänä ja kuumana. Ruoka oli huolella valmistettua ja riittävää”*⁸⁸⁰. *”Kun oli saatu käristyslaitteita ja teurastettu sika”* oli ruoka parantunut⁸⁸¹. *”Pilaantuvat elintarvikkeet olivat säilyneet hyvin, kun oli otettu jäitä avuksi”*⁸⁸². Ruoanpidon neuvojat saivat kiitosta. Heidän ansiostaan ruoan laatu oli kohentunut ja se oli saatu vaihtelevaksi. Samoin keittiömieskoulutus oli parantanut tasoa.

7. Divisioonassa annettiin tunnustusta puurokastikejauheelle ja toivottiin mehuannoksen lisäämistä. Voi olisi saanut olla 25 % suolaisempaa. Elintarvikepakkausten vajaapainoisuus tuotti jakelussa hankaluutta. V Armeijakunnassa toivottiin perunaa käytettäväksi enemmän kuin 3 kg miehelle viikossa⁸⁸³. Säiden kylmetessä marraskuussa leipäannos kävi vähäiseksi nuorille miehille, joille ruoka ei riittänyt. Kaivattiin paistinuuneja laatikkoruokien valmistamiseksi. Paikoin oli uuneja, muttei paistinpannuja⁸⁸⁴. Eräässä yksikössä leipä riitti nuorillekin, mutta perunat olivat heikkolaatuisia, osin käyttökeltottomia⁸⁸⁵. 11. Divisioonan joukoissa oli kesällä kerätty puolukoita ja sienä. Oli myös valmistettu välttämättömiä kuljetusastioita ja saaveja puusta⁸⁸⁶. Joulukuussa patteristossa 30 leivottiin säästöjauhoista jouluvehnästä. Siellä oli valmistunut uuni ja saatu vuokiakin. Laattikoruokat saivat kiitosta⁸⁸⁷. Aunuksen Ryhmästä kerrottiin *”miehistö ottaa (tahtoo) ja saa enemmän ruoka kuin jaksaa syödä. Näin tuhlatu ruoka joko heitetään pois tai syötetään elukoille”*. Äänisen Rannikkoprikaatissa leipä oli vapaassa käytössä ja oli päästy jopa huomattaviin säästöihin. *”Väite, että tuollainen leivän jakotapa olisi mahdoton, ei pidä enää paikkaansa”*. Monessa paikassa oli leipälaatikko annettu vapaaseen käyttöön. *”Toimenpide voi olla hyvä, mutta vaatii määritietoista ja järkipäistä valvontaa ja hyvää toverikuria miehistöltä”*⁸⁸⁸. Yhteenvetona vuoden 1943 taloustarkastuksista Päämajassa todettiin mm. valmistetun ruoan tyydyttäneen miehistöä ja huomiota kiinnitetyn ruoan vaihtelevuuteen⁸⁸⁹.

Vuodenvaihteessa todettiin K/V Armeijakunnassa tympääntymistä puuroihin, vaikka mehua jaettiin säännöllisesti sen kanssa. ETp:sta saaduista perunoista suuri osa oli pilaantuneita ja ruttoisia. Syötäväksi jäi vain pieni osa. Ruoan vaihteluun kaivattiin parannusta⁸⁹⁰. VI Armeijakunnan alueella oli kymmeniä perunakellareita, muttei kahta samanlaista⁸⁹¹. Huhtikuussa 1944 kerrottiin 18. Divisioonassa kiinnitetyn erikoishuomiota ruoanvalmistukseen ja -jakeluun. Ne olikin suoritettu moitteettomasti. Ammattitaitoista henkilökuntaa riitti ainakin yksi koulunkäynyt keittäjä joka ruoanvalmistuspaikkaan. Ammattitaitoiset lotat valvoivat ruoanvalmistusta ja -jakelua. Ruoankuljetusastioista oli

⁸⁷⁹ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 4363/Pääint.tsto/3 e sal. 4.8.1943. T 4133/4.

⁸⁸⁰ 12. Mt. Pontt. K. No 1162/3 a sal. 5.10.1943. T 4133/4.

⁸⁸¹ 7. S. Pol. K. 7.10.1943. T 4133/4.

⁸⁸² 1. Sil. RK. No 1451/3 a. 6.10.1943. T 4133/4.

⁸⁸³ V Armeijakunnan Esikunta os. 3 No 3267/VI/169 a. 19.10.1943. T 4133/4.

⁸⁸⁴ 11. Divisioonan esikunta os. 3 No 1790/VI/60. 9.11.1943. T 4133/4.

⁸⁸⁵ 7. Divisioonan esikunta No 5471/VI a/169 c sal. 9.11.1943. T 4133/4.

⁸⁸⁶ 11. Divisioonan esikunta No 2085/VI/760 sal. 13.12.1943. T 19493/2.

⁸⁸⁷ 11. Divisioonan patteristo 30 No 1/IV/4/e. 1.1.1944. T 4133/4.

⁸⁸⁸ Aunuksen Ryhmän esikunta No 5036/VI/26 a. 15.12.1943. T 19493/2.

⁸⁸⁹ Päämaja. Pääintendentin osasto No 985/Pääint. K/5 c. 24.2.1943. T 19495/5.

⁸⁹⁰ Esikunta K/V AKE No 4/14 b. 3.1.1944. T 4133/4.

⁸⁹¹ 1. Divisioonan esikunta No 78/VI/25 sal. 19.1.1944. T 19495/6.

aikaisemmin ollut puutetta. Nyt niitä oli itse valmistettu puusta. Siisteys oli hyvä. Yleensä ruoan laatu ja riittävyys tyydyttivät. Miesten lausunnoista ja ruoanjätteistä päätellen puurot olivat vähemmän suosittuja ruokalajeja. ”*Tilanne saattaa parantua, jos maidon saanti lisääntyy*”⁸⁹². - Vetäytymisvaiheessa elokuussa 1944 II Armeijakunnan perusyksiköillä oli liikuntasodan tilapäinen leima. Etulinjojen kenttäkeittiöille oli kaivettu kuopat ja muutamissa paikoissa oli rakennettu myös katos. Veden- ja ruoankuljetusastioiden puute pakotti käyttämään kenttäkeittiöitä myös kuljetusvälineenä. Ruoan laatuun miehet olivat tyytyväisiä lukuun ottamatta joka paikassa esitettyä toivomusta tuoreen perunan saannista. Se näytti olleen kehittymässä ”*mielialakysymykseksi*”. Kerrottiin 50 %:n kenttäpostipaketeista sisältäneen perunoita. Vain JR 5:n etulinjan miehet valittivat leivän vähyyttä. Muuten ei valitettu ruoan riittävyyttä. - Kesällä muonituspalvelu oli ollut olosuhteisiin katsoen merkillepantavan hyvää. Esimerkiksi Ilomantsin saarrostoperaatioissa oli jatkuvasti pystytty toimittamaan joukoille keittomuonaa. Säännöllisesti muonitettiin mm. vihollisen selustassa 26 km:n päässä toiminut pataljoona kantamalla ruoka useita kilometrejä loppumatkasta. Ainoa negatiivinen havainto oli III/KTR 1:ssä ”*siitä huolimatta, että pston pattereiden toimitusjoukot toimivat yhteen paikkaan keskitettyinä, pston talousupseeri oleskeli useita kilometrejä taaempaa ”pston huollossa” hoitaen sieltä ilmoituksensa mukaan elintarviketäydennystä. Hän mainitsi ”viikko sitten käyneensä pattereiden huoltokeskuksessa”. Kahden upseerin läsnäolosta huolimatta oli ”pston huolto” varsin siivottomassa kunnossa ja ruoanvalmistuspaikka alkeellinen. Näiden ”upseerien suhtautuminen tehtäviinsä muodosti varsin räikeän vastakohdan sille tunnollisuudelle ja yritteliäisyydelle, jolla etulinjojen pataljoonien talousupseerit hoitivat tehtävänsä*”⁸⁹³.

Ylipäällikkö seurasi raporteissa esitettyjä tietoja miesten elämästä rintamalla. Hän kiinnitti huomiota muonitukseen ja miesten käytettävissä olleisiin elintarvikkeisiin. Aiheen ilmaantuessa hän puuttui asiaan, vaati mm. taloushuollon tarkastuksia. Pääintendentti antoi Ylipäällikölle selvityksen kesä- lokakuussa 1942 suoritetuista taloushuoltoalan tarkastuksista ja totesi mm.: Tarkastukset oli ulotettu taaimmista kenttävarastoista ja laitoksista etulinjan perusyksiköihin. Päähuomio oli kiinnitetty kysymykseen, ”*palveleeko taloushuolto taistelijaa kaikin käytettävissä olevin mahdollisuuksin Asemasotaolosuhteet antavat yksityiselle miehelle tilaisuuden ja aikaakin tarkkailla fyysistä hyvinvointinsa edistämistä, varsinkin kun ko. asia kautta aikojen kytkeytyy miesten viihtyisyys kysymykseen*”. Elintarvikkeiden jako oli todettu oikeudenmukaiseksi ja tasapuolisesti tapahtuneeksi eikä miehistö valittanut. Siisteys oli erikoishuomion kohteena. Mieskeitäillä oli siisteyden pidon välttämättömyys melko tuntematon käsite. - Keittiöpäiväkirjaa oli yleensä pidetty ruoanpito paikoissa, tosin sitä ei aina ollut tajuttu ruoanpidon vaihtelun kontrolloijaksi. Ruoan laatuun oli yleensä oltu tyytyväisiä. Miehistö ymmärsi rajoitetut ruoanlaittomahdollisuudet kenttäoloissa. Saksalaismuonituksessa olleet toivoivat vihannespitoisuuden vähentämistä ja korvausta tutuimmilla ruoka-aineilla. Perunoiden puute oli aiheuttanut toivomuksia. Kalaa oli paikoin saatu siinä määrin, että oli saatu vaihtelua ruokavalioon vaikkei suurta lihan säästöä. Vanhemmille miehille ruoka riitti, monet nuoret toivoivat lisää leipää. Pysyvillä paikoilla olleilla joukoilla oli vihannespuutarhoja. - Kenttäkeittiöiden säästämiseksi käytettiin kiinteitä laitteita. Etulinjan kenttäkeittiöt toimivat korvikeglyseriinillä⁸⁹⁴.

Ylipäällikölle toukokuussa 1943 taloushuollosta annetun yleiskatsauksen liitteenä oli

⁸⁹² 18. Divisioonan esikunta No 686/VI Int./214 sal. 13.4.1944. T 19495/6.

⁸⁹³ Päämaja. Pääintendentin osasto No 5357/Pääint. K/5 a sal. 26.8.1944. T 10495/5.

⁸⁹⁴ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 7431/Pääint.tsto/3 e sal. 9.11.942. T 19492/18.

lehtinen ”Sotilaan ruoka, ratkaiseva tekijä”⁸⁹⁵. Syksyllä Ylipäällikkö kiinnitti huomiota elokuun sairaskertomuksessa lukuun ”Ruoan laatu ja juomavesi”. Yleisesikuntapäällikkö kenraali Heinrichs kirjoitti asian johdosta pääintendentti Gustafsonille: ”Suomen Marsalkka käskää ryhtymään tämän havainnon aiheuttamiin kiireellisiin toimenpiteisiin. Ylipäällikkö vaati pikaista korjausta ilmoitettuihin epäkohtiin: 1) Raskaassa linnoitustyössä olevissa yhtymissä on paikoin valitettu ruoan riittämättömyyttä (1925 syntyneet), 2) perunan saantivaikeuksia ja ruoka sen kautta muodostunut yksitoikkoiseksi, 3) osa lihaa korvattu suolasilakalla”⁸⁹⁶. Pääintendentti laati vastineen, jota oman huomautuksensa mukaan ei liene esitetty kenellekään (liite 3, kirjelmä 9).

---

⁸⁹⁵ Yleiskatsaus taloushuollosta Puolustusvoimien Ylipäällikölle. Liite 3. T 19493/4.

⁸⁹⁶ Kenraali Heinrichs 3.10.1943. T 19493/3.

11. Alkoholi rintamalla

Osalla rintamamiehistä oli tarve saada alkoholia, juoda päänsä täyteen ja siten unohtaa rintamaelämän murheet ja paineet. Moni tuli lomalta niin päihtyneenä, että joutui ottamaan selviämistauon putkassa mm. Karhumäessä ennen matkaa etulinjaan. Votka jatkosodassa ja saksalaisviinat Lapin sodassa lienevät olleet halutuinta sotasaalista. Samoin harvat ”*valtion tarjoamat*” ryypyt otettiin vastaan mielihyvällä. Kun valtio tarjosi vähän ja harvoin, vajausta täytettiin omatoimisesti. Paikoin kiljunvalmistus rintamalla oli mieluisa harrastus. Alkoholi oli myös suosittu kauppatavara ja saksalaisille tehtiin mielellään palveluksia konjakkipalkalla. Heillä alkoholia riitti ja sitä kuului myös saksalaismuonituksessa suomalaisille, vaikka sen jakelu miehille olikin säästeliästä eikä sitä käytetty taisteluun innoittajana Suomessa. Omatoimisesti kiljulla vahvistettuna varoituksista välittämättä miehistä hyökkäykseen lähtö tuntuikin ankealta.

Pieni annos alkoholia kuului rintamamiesten joulu- ja joidenkin muiden juhlapäivien ylimääräiseen muona-annokseen. Joulun alkoholiannos jaettiin vain miehille. Vuonna 1942 määrättiin, ettei sitä saanut tilata eikä jakaa naisille ja alle 17-vuotiaille, eivätkä lotat saaneet tarjoilla alkoholia. Lisäksi päällystön oli valvottava, etteivät ne, jotka eivät halunneet alkoholia, joutuneet ivatuiksi tai pilkatuiksi⁸⁹⁷. Alkoholia pyydettiin ja välillä saatiinkin myös muihin tarkoituksiin. Talvisodan aikana jaettiin 10 cl:n annos alkoholia kahtena 5 cl:n annoksena miehistön virkistämiseksi niille, ”*jotka olivat virkistykseen tarpeessa*”⁸⁹⁸ eli kenttäarmeijan joukoille raskaiden taistelujen ja kovien pakkasten aikana 2-3 päivän välein. Kannaksella se jaettiin rasittavilta partiomatkoilta palanneille tai taakse lepäämään siirretyille, ei taistelutoiminnan aikana eikä, kun sellaista oli odotettavissa⁸⁹⁹. Lentolaivueille saatiin noutaa alkoholia 1 annos miestä kohti komentajan valtakirjalla helmikuussa⁹⁰⁰.

Tammikuussa 1942 14. Divisioonan esikunta tilasi 1 000 0,5 litran pulloa alkoholia. ”*Divisioonan alaisista joukoista isohko osasto partiointi- ja tiedustelumatkalla. Matka kestänyt jo toista viikkoa ja kestää vielä viikon ennen kuin joukot ovat takaisin majapaikassaan. Ottaen huomioon matkan rasitukset, on suunniteltu jaettavaksi matkalla mukana olleille alkoholiannos n. 20 cl per mies*”⁹⁰¹. Elintarvikevarikko 1 määrättiin lähettämään kaukopartiomiesten käyttöön pöytä- ja jaloviinaa helmikuussa⁹⁰². Kannaksen Ryhmän esikunta pyysi 2 000 l pöytäviinaa ja 500 l jaloviinaa tai vermoussia, ”*sillä pitkällä rannikkoalueella jäällä asemissa oleville joukoille on alkoholin jako välttämätön kylmien ilmojen jatkuessa*”⁹⁰³. Aina ei pyyntöihin suostuttu. Eräälle autokorjaamolle tilattiin alkoholia, suklaata ja savukkeita. Vastaus oli: ”*Korjaamon työskentelyn halu ja sen aikaansaamat työntulokset eivät anna aihetta palkitsemiseen*”⁹⁰⁴. Majalammilla ja Taivalkoskella olleille yksiköille oli 4.4.1942 alkoholiannos noudettavissa vahvuudesta poisluettuna lotat (naiset), sotavangit ja työvelvolliset⁹⁰⁵. Päämajan Intendentin osasto määräsi Elintarvikevarikko 1:n lähettämään 9.-11.2.1942 Ilmavoimien, 14. Divisioonan,

⁸⁹⁷ V Armeijakunnan Esikunta No 4023/VI/1b. 20.11.1942. T 3362/42.

⁸⁹⁸ Päämaja No 131/2 sal. 16.1.1940. P 3162/12.

⁸⁹⁹ Kannaksen Armeijan Esikunta No 801/1/28. 23.1.1940. P 3162/12.

⁹⁰⁰ Kannaksen Armeijan Esikunta No 390/Int./279/40. 2.2.1940. P 3161/12.

⁹⁰¹ 14. Divisioonan esikunta os. 3 No 302/VI/3/F/L 646 sal. 21.1.1942. T 19492/16.

⁹⁰² Päämaja. Intendentin osasto No 1771/Int. 1/11/5. 19.2.1942. T 19492/16.

⁹⁰³ Kannaksen Ryhmän Esikunta No 754/VI Int./213. 7.3.1942. T 19492/16.

⁹⁰⁴ Puolustusvoimat 9965/9 KPK. 25.4.1942. T 8542/30.

⁹⁰⁵ III Armeijakunnan Esikunta No 113/IV/2. 3.4.1942. T 8542/30.

IV Armeijakunnan ja Karjalan Ryhmän esikunnille sekä Itä-Karjalan Sotilashallinto-osastolle 1-5 laatikkoa punaviiniä ja 20-250 kg Roqueford-juustoa vastaanottaneiden yksiköiden koon mukaan⁹⁰⁶. Tuotteiden käyttötarkoitus ei ilmennyt määräyskirjelmästä. Saksassa pulloitettu punaviini säilyi huonosti ja sitä lähetettiin Sotatoimiyhtymille ruoanpidon yhteydessä käytettäväksi⁹⁰⁷.

Syksyllä 1942 ilmeni joukoista lähetetyn lukuisia miehiä Suomen puolelle ostamaan väkijuomia. Lomalta palanneet miehet kuljettivat mukanaan runsaasti alkoholia. Joukkojen keskuudessa harjoitettiin vilkasta alkoholikauppaa, jossa hinnat kohosivat korkealle. Hankintamatkat vallatulta alueelta kotialueelle sitoivat runsaasti miehiä sekä kuljetusvälineitä ja -tilaa. Väkijuomien hakijoita kävi Sortavalassa jopa 200 päivittäin. Tuollaisten epäkohtien poistamiseksi Itä-Karjalan sotilashallintokomentaja ehdotti Itä-Karjalassa ryhdyttävän väkijuomien säännöstelyyn myyntiin. Pääintendentin osasto vastusti myynnin liittämistä taloushuoltoon, ”koska jo ne harvat kerrat, jolloin muonituksen yhteydessä juhlapäivinä oli annettu pieni alkoholiannos, olivat aiheuttaneet raittiusväen paheksuntaa”. Puolustusministeriön kirjeellä No 1 103/2.4.1943 väkijuomien myynti vallatulla alueella tuli kuitenkin Päämajan toteutettavaksi. Pääintendentin toimisto ja Alko sopivat myynnistä ja varastot perustettiin Äänislinnaan, Karhumäkeen ja Aunuksenlinnaan. Joukko-osastot oikeutettiin ostamaan varastoista väkijuomia korkeintaan 0,5 l miestä kohti kuukaudessa. Tästä alhaisesta vahvistetusta määrästä käytettiin varastojen toiminnan aikana kuukausittain vain n. 60 %. Salakuljetusta ja -kauppaa ei tällä myynnillä saatu loppumaan kokonaan. Kuitenkin se supistui huomattavasti ja ”asevelihinnat” laskivat tuntuvasti⁹⁰⁸. Alkoholimyynnin järjestämistä edisti myös elintarvikkeiden väärinkäyttö, josta ”räikeintä oli leivän käyttö kiljun valmistukseen”⁹⁰⁹. Alkoholin myynti jatkui vetäytymisvaiheeseen asti. Aunuksessa myynti jatkui koko toiminnan lopettamispäivän 17.6.1944⁹¹⁰. Kuljetusvälineiden puutteessa jouduttiin vetäytymisvaiheessa tuhoamaan Äänislinnassa ja Karhumäessä viinejä yhteensä yli 3 milj. mk arvosta⁹¹¹. Itä-Karjalassa tapahtuneen väkijuomakaupan lopullinen voitto oli 931 000 mk, joka luovutettiin SPR:lle sotainvalidien hyväksi käytettäväksi⁹¹².

Pohjois-Suomessa saksalaisten harjoittama viinakauppa aiheutti sodan aikana lukuisia rettelöitä. Saksalaisille säädettiin kuolemanrangaistus, mikäli heidän todettiin myyneen alkoholijuomia suomalaisille⁹¹³.

Puolustusvoimien alkoholivarastot olivat vuoteen 1944 tultaessa hupenneet niin, ettei alkoholia suostuttu enää jakamaan partiomatkoilta palanneillekaan⁹¹⁴. Kesällä oli vain spiritus fortista kaukopartiomiesten hermojännityksen vaimentajaksi. Lääkintöosasto katsoi sitäkin voitavan käyttää sopivasti laimennettuna⁹¹⁵.

Saksalaismuonituksessa olleet joukot saivat luvan vaihtaa muonaansa kuulunutta alkoholia suomalaisiin elintarvikkeisiin. Silti alkoholia riitti miehistölle jaettavaksi, vaikkei

⁹⁰⁶ Päämaja. Intendentin toimisto No 975/Int.tsto/E. 9.2.1942. T 19492/16.

⁹⁰⁷ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 2666/Pääint.tsto/E sal. 15.4.1942. T 19492/16.

⁹⁰⁸ Päämaja. Pääintendentin osasto 4.5.1944. T 19494/7.

⁹⁰⁹ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 2841/Pääint.tsto/3 a sal. 22.5.1943. T 4133/4.

⁹¹⁰ Aunuksen Ryhmän Esikunta No 3045/VI/10 b sal. 22.7.1944. T 19494/7.

⁹¹¹ Päämaja. Pääintendentin osasto No 6636/Pääint. K/5 a sal. 26.10.1944. T 19494/14.

⁹¹² Puolustusvoimien Pääesikunta No 72/13. 6.12.1944. T 19494/17.

⁹¹³ Päämaja. Valvontaosasto No 9555/Valv. 2 sal. 20.7.1942. T 19492/8.

⁹¹⁴ Päämaja. Pääintendentin osasto No 908/Pääint. 2/21 a. 22.2.1944. T 19492/9.

⁹¹⁵ Päämaja. Lääkintöosasto No 7347/Lääk. 3/164 c sal. 11.7.1944. T 19494/9.

säännöllistä jakelua harjoitettukaan⁹¹⁶. ”Joukoille saa jakaa 0,5 pulloa viiniä henkeä kohti”⁹¹⁷ ja ”100 l viinaa käytettäväksi vilustumistapauksissa. Lepäville joukoille saadaan jakaa punaviiniä”⁹¹⁸. Divisioona J anoi 2 000 l viinaa vilustumistapausten estämiseksi ja käytettäväksi ”muissa tilanteissa, joissa aikaisempi alkoholin jako on osoittautunut edulliseksi”⁹¹⁹. Se luovutettiin Divisioona J:lle. Varastosta luovutettiin alkoholia myös kahdelle kapteenille, toiselle n. 1 500 l viinaa ja toiselle 500 l viinaa, ei rommia sekä luutnantille n. 4 000 l viinaa käytettäväksi komentajaeverstin harkinnan mukaan. Alkoholin jakoon oltiin tyytyväisiä. ”Tähänastinen jako antanut erittäin hyviä tuloksia”⁹²⁰. - Erilaisissa juhlatilaisuuksissa tarjotut ylimääräiset alkoholiannokset olivat suomalaismuonitusta runsaampia. Mm. automiehet juhlivat kuljetusvaiheen päättyessä vapaavuorokauden aikana, jolloin juhla-annos miehelle oli 10 cl viinaa, 0,25 l rommia ja 0,5 l punaviiniä sekä 200 g suklaata, 200 g karamelleja ja 15 kpl savukkeita⁹²¹.

Armeeoberkommando Norwegen Befehlstelle Finnland antoi 21.7.1941 huollosta erikoismääräyksen No 42, Armeijan päiväkäsky No 3: ”Rintamalla oleville joukoille voidaan kylmällä ilmalla lämmitykseksi jakaa tai myydä viinaa tai likööriä. Rintaman läheisille joukoille viinan ja liköörin myynti kanttiineissa edelleenkin kielletty. Div. kanttiinit voivat myydä viinaa ja likööriä joukoille, joilla on mukanaan komentajan allekirjoittama todistus, että yksikkö on komennettu rintamalle”⁹²². Ilmeisesti tuohon käskyyn vedoten 3. Prikaati aiheutti myöhemmin ongelmia. ”Vaikka 3 Pr alistettiin Yhteysesikunta Roille taloushuollollisesti, se ei suostu noudattamaan Roin käytäntöä saksalaisen muonan suhteen. Yhteysesikunta Roi:ssa alkoholin osto saksalaisista marketendereista on kielletty, mutta sallittu 3 Pr:ssa. Aiheuttaa haitallista vaikutusta”⁹²³.

Yhteysesikunta Roin alaisetkin joukot anoivat alkoholia tilaisuuksiinsa. Er Os. Sau anoi sodan palvelukseen astumispäivän 10.5. vuosijuhlan (urheilua, tarjoilua ja saksalaisia vieraita) tarjoiluun alkoholia: 460 annosta à 150 g sekä kahvia ja kahvileipätarpeita perustellen ”miehistö odottaa, edellisenäkin vuonna oli saatu. Ja kun oli vierailtu saksalaisilla juhlapäivällisillä, niin oli vastavierailun aika”⁹²⁴. Koska suomalaiseen muona-annokseen ei kuulunut alkoholia, piti saksalaismuonituksessa olleiden joukkojen luovuttaa muonan mukana tullutta alkoholia elintarvikevarikoille⁹²⁵. Esimerkkejä vastaanotetuista alkoholimääristä ja kertyneestä varastosta on liitteessä 2 (taulukot 26 ja 27). Suurista varastoista myös katosi alkoholia. EKM 3 ja ETp 3 joutuivat selostamaan alkoholin katoamista elokuussa 1941⁹²⁶. Saksalaisviinoista osallisiksi pääsivät myös Lapin sodan alussa taistelleet joukot, tosin eivät muona-annoksen puitteissa. ”Saksalainen elintarvikemakasiini ei sisällä vain ruokatarvikkeita, vaan siellä säilytettiin myös huomattavia määriä alkoholia. Ensimmäisenä ne löysi Pikku-Berliinin sokkeloihin tunkeutunut II Pataljoona. Oli kaikei joidenkin kymmenien minuuttien asia, kun pääosa pataljoonasta komentaja mukaan lukien alkoi olla umpitunnelissa. --- Villitys tarttui myös

⁹¹⁶ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 2321/Pääint.tsto/E. 2.5.1943. T 19493/11.

⁹¹⁷ Puhelinsanoma 1348. 4.9.1941. T 10553/8.

⁹¹⁸ Puhelinsanoma 2115.19.9.1941. T 10553/8.

⁹¹⁹ Divisioona J No 551/I. 8.11.1941. T 10553/8.

⁹²⁰ Puhelinsanoma 1510. 3.10.1941. T 10553/8.

⁹²¹ III Armeijakunnan Esikunta No 4202/Huolto/IV/22. 8.4.1942. T 10553/9.

⁹²² Armeeoberkommando Norwegen Befehlstelle Finnland den 21. Juli 1941. Erikoismääräys huollosta No 42 (E-huolto: Armeijan päiväkäsky No 3). T 10553/7.

⁹²³ Päämaja. Pääintendentin osasto No 2824/Pääint. K/5 a sal. T 19495/5.

⁹²⁴ Er.Os. Sau No 383/IV/9 sal. 29.5.1943. T 5855/17.

⁹²⁵ Päämaja. Pääintendentin osasto No 5500/Pääint. 2/21 a. 30.8.1944. T 19494/9.

⁹²⁶ EKM 3 ja ETp 3 selostus 28.8.1941. T 10553/9.

*I Pataljoonaan eivätkä Tornion "kansannousijatkaan" jääneet juhlista sivuun". "- kuten Torniossa joutui myös Kemissä suomalaisten käsiin sotasaaliina huomattava määrä alkoholijuomia"*⁹²⁷.

Kiljun valmistus näyttää olleen suuressa suosiossa ja mittavaakin paikoin rintamalla. Miehet kertovat itse tästä omatoimisuudesta, jonka raaka-aineet tuotiin osin kotoa, osin hankittiin epäilyttävin keinoin rintamalla. Päämajassa oltiin huolestuneita leivän käyttämisestä kiljun valmistuksessa. Kun kiljua valmistettiin, sitä myös juotiin ja seuraukset saattoivat olla ankeat, vaikka saattoivat tuoda hetkeksi helpotusta mieleen.

---

⁹²⁷ Ahto 1980.

12. Juomavettä rintamajoukoille

Kunnollisen juoma- ja ruokaveden saantia joukoille niin talvi- kuin jatkosodassakin pidettiin tärkeänä. Erilaisissa rintamajoukkojen tarkastuksissa muistutettiin kunnollisen juoma- ja ruokaveden saannista, mikä osoittanee vesikysymyksen merkitystä rintamaoloissa.

Heti talvisodan alussa lääkintäkapteeni Lojander⁹²⁸ kiinnitti huomiota juomavesikysymykseen, niin veden määrään kuin laatuun. Rintamallakin tuli käyttää pohjavettä ainakin ruoka- ja juomavetenä. Sen hankintaan tarvittiin kunnollinen kaivo ja vesiastiat, joita ei pitänyt käyttää ruoan kuljetusastioina. Pintaveden keittäminen oli rintamaoloissa hankalaa. Kenttäkeittiö oli liian pieni ja se oli varattu ruoanvalmistukseen. Hän suosittelee veden puhdistukseen kehitetyn aineen käyttöä. Tabletti sisälsi 60 mg kloramiinia.

Vähän ennen talvisodan alkua valtion pomologi (hedelmäasiantuntija) oli tiedottanut varastoissa olleen kalliita kotimaisia viinejä ja ehdottanut niitä jaettavaksi joukoille, jotka kärsivät nesten puutetta. Kaivot olivat kuivat ja kangasmailla niitä oli kilometrien päässä. Lisäksi vesi jäätyni kenttäpulloissa. Miehet söivät lunta janoonsa ja yskivät yöllä. Pomologi ehdotti 1/4 viiniä lisättäväksi juomaveteen, jolloin se säilyisi sulana ja olisi maukasta⁹²⁹.

Suomen Sotilashallinnollinen Aikauslehti palasi vesiasiaan vuonna 1941 selostaen luonnonveden terveydellisiä vaaroja ja korostaen kaikkien päälliköiden tärkeimpiin tehtäviin kuuluneen huolehtimisen siitä, että joukot saivat riittävästi moitteetonta, puhdasta vettä ainakin juomavedeksi, astiainpesuun ja ruoanvalmistukseen⁹³⁰. Kirjoituksessa neuvottiin yksinkertaisen suodattimen valmistus ja kerrottiin armeijan kenttatarvetta varten kehitetystä vedenpuhdistuslaitteesta, jolla voitiin pikasuodattaa vettä. Laitteiden puutteessa kenttäoloissa juomaveden keittämisen välttämättömyys piti tehdä tutuksi jokaiselle sotilaille. Keitetyn veden makua neuvottiin parantamaan lisäämällä veteen teetä, sitruunahappoa tms. Koska rintamaoloissa oli usein puute juomista, lääkintäkapteeni Simola ehdotti marjojen hankintaa ja mehun valmistusta sekä valitti kesän 1941 niukkaa marjasatoa⁹³¹. Hänen mielestään kalja olisi ollut ”*meikäläisille maalaismiehille*” tervetullutta juomaa varsinkin kesäaikaan. Valmistusta olisi helpottanut, jos olisi ollut mallastiivistettä, josta veteen sekoittamalla olisi saanut maukkaan juoman⁹³². Jatkosodan aikana kokeiltiin ja valmistettiinkin rintamajoukoille jaettavaksi mineraaliainepitoista ”*marssijuomaa*” (s. 64). Teekin katsottiin kuumen veden ansiosta turvallisiksi juotavaksi niille, joiden elimistö ei sietänyt hapanta juotavaa.

Jo talvisodan aikana lääkärit seurasivat juomavesitilannetta rintamalla ja kertoivat siitä raporteissaan. Lojander kertoi puolustusvoimien ylilääkärille vesiastioiden puutteesta, mikä aiheutti maitoastioiden käyttöä veden kuljetukseen, jolloin ei saatu maitoa⁹³³. Jatkosodan hyökkäysvaiheessa 1941 joukkojen siirtyessä viholliselta vallatulle alueelle Lääkintöosasto 1 vaati ryhdyttäväksi toimenpiteisiin myrkytysten ja tautitartunnan

⁹²⁸ Lojander 1940a.

⁹²⁹ Päämaja No 180/4/40. 21.1.1940. T 4884/12.

⁹³⁰ Anonyymi 1941.

⁹³¹ Simola 1941a.

⁹³² Simola 1941b.

⁹³³ Lääk.kapt. W. Lojander. Raportti 15.1.1940. P 3162/12.

välttämiseksi. Erikoisesti kehoitettiin varomaan kaivovesien saastutusta⁹³⁴. Lääkintöosaston kuukausisairasilmoituksissa jatkosodan aikana seurattiin joukkojen juomavesitilannetta. Laatu vaihteli itse kaivettujen kaivojen ja lähteiden vedestä suo- ja muihin pintavesiin, jopa lumesta sulatettuun. Muonituksen tarkastuksissa kiinnitettiin huomiota ruoanvalmistuksessa käytettävissä olleeseen veteen. Lääkärit valvoivat veden laatua. Asemasodan aikana pintavesi oli määrätty keitettäväksi tai kemikaaleilla puhdistettavaksi. Varsinkin hyökkäyssotavaiheessa miehet joivat keittämätöntä vettä suolätäköistäkin. Jatkosodan jälkeen lääkäri totesi Kannaksella veden saannin olleen melkein kaikkialla niin hyvää, ettei infektioitauteja veden mukana levinnyt. Vasta toukokuussa 1944 Uudellakirkolla j.v. paratyfus levisi puron välityksellä⁹³⁵.

Rykmentin lääkärin tarkastuksessa kartoitettiin Syvärillä ruoka-astioiden puhtaus punataudin takia ja ”*vähän muistakin syistä*”. Joukot olivat terveitä asemasodan aikana, mutta liikuntasodan alettua esiintyi ripulia ja punatautia. Syynä oli juomavesi puroista, lammista ja ”*ties mistä*”. Ei ollut aikaa keittää vettä⁹³⁶.

---

⁹³⁴ Päämaja. Lääkintöosasto I No 690/Lääk./191 sal. 16.8.1941. T 20948/F₆.

⁹³⁵ Enkvist 1947.

⁹³⁶ Marras 1968.

13. Ravitsemuksellisia näkökohtia

Talvisodan aikana Päämajan ravitsemusasiantuntijana toimi lääkintäkapteeni Lojander. Hän kävi tarkastusmatkoilla rintamajoukoissa ja raportoi niiden ravitsemustilanteesta. Hän kiinnitti huomiota erikoisesti suojaravintoaineiden saantiin. Elintarvikkeistahan ei silloin ollut puutetta. Jatkosodan aikana ravitsemusasiantuntijana ja neuvonantajana muonituksen järjestämisessä toimi lääkintämajuri Simola. Hänen ohjaustaan paljolti noudatettiin. Hän kantoi huolta niin rintamamiesten energian kuin ravintoaineidenkin saannista ja seurasi kiinteästi ravitsemustilanteen kehitystä joukoissa.

13.1 Vitamiinien saanti talvisodan aikana

Talvisodan kynnyksellä, 13.11.1939, Käsky huollosta No 10⁹³⁷ kiinnitti huomiota muonan laatuun. Siinä kehoitettiin vaihtelun aikaansaamiseksi ja mahdollisen vitamiinipuutteen torjumiseksi 1) korvaamaan sotamuona-annoksen juusto mahdollisimman usein tuoreella maidolla, 2) lantun, kaalin ja porkkanan paikallishankintaan ja 3) keittämään perunat kuorimattomina. Näihin seikkoihin huomiota kiinnittäneet kirjelmät lähtivät joukoille 25.11.1939 1.Divisioonan⁹³⁸ ja R-ryhmän⁹³⁹ esikunnista.

Muutamien suoritettujen tutkimusten ja tarkastusten havainnot kertoivat ravitsemustilanteesta rintamalla. Energian saantia muona-annoksesta pidettiin riittävänä, jopa runsaana. Ruoka tosin oli yksitoikkoista, joten maittavuus puuttui⁹⁴⁰. Muonan A- ja C-vitamiinisältö huolestutti ravitsemuksen asiantuntijoita. Tuolloin A-vitamiinin saannissa oli yleisesti vajuusta Suomessa talvella (s.8). Vaikka elintarvikkeita oli riittävästi käytettävissä, rintamamuona sisälsi niukanlaisesti näitä vitamiineja. Syynä oli pääasiallisten vitamiinilähteiden huono kulkeminen joukoille kovien pakkasten vuoksi. Muonasta puuttuivat silloinen A-vitamiinin päälähte, tuore maito, ja C-vitamiinin lähes ainoat lähteet, peruna ja maito. Näiden elintarvikkeiden puuttuminen heikensi muonan laatua, sillä ne olivat tärkeimpiä vitamiinien ja kivennäisaineiden lähteitä suomalaisessa ruoassa tuohon aikaan⁹⁴¹. A- ja C-vitamiinien saanti oli niin vähäistä, että oireita niukkuudesta havaittiin, joskaan suoranaisia puutostautitapauksia ei raportoitu.

Perunan kuljetusvaikeudet ja jäätyminen johtivat uudenlaisten perunan käyttötapojen kokeiluihin ja kehotuksiin käyttää muita C-vitamiinilähteitä, kuten kaalia ja lanttua sekä idättää herneitä. Tiedossa ei ole, käyttivätkö miehet kasviksia raakaravintona, kuten ehdotettiin. Vitamiinien saantia pyrittiin turvaamaan A-vitamiinin lisäyksellä voihiin ja C-vitamiinitableteilla. Vitamiinivalmisteiden käyttö oli miehistön ruokailutottumusten kannalta uutta ja outoa.

Lojander⁹⁴² kertoi tarkastusraportissaan Puolustusvoimien yllilääkärille 15.1.1940 ruoka- ja ravitsemustilanteesta rintamalla. Ruoan määrä oli kaikkialla riittävä. Se saatiin ajoissa lämpimänä perille, mutta yksipuolisuudesta valitettiin. Perunan, herneiden ja makaronin jakelu oli epätasaista ja maidon saanti hyvin rajoitettua. Teetä oli vähän käytettävissä ja se

⁹³⁷ Päämaja. Käsky huollosta No 10. 13.11.1939. T 15982/23.

⁹³⁸ 1. Divisioonan esikunta No 379/IV/190 sal. 25.11.1939. P 371.

⁹³⁹ R-ryhmän Esikunta No 616/Huolto. 15.11.1939. P 34.

⁹⁴⁰ Lääk.kapt. W Lojander. Raportti 15.1.1940. P3162/12.

⁹⁴¹ Lojander 1940b.

⁹⁴² Lääk.kapt. W. Lojander. Raportti 15.1.1940. P3162/12.

korvattiin kahvilla, mikä aiheutti happovaivoja. Hän ehdotti runsaampaa sillin ja silakan käyttöä. Energian saanti oli riittävää, mutta suojaravintoaineita ei ollut läheskään riittävästi maidon vähyiden ja perunan puutteen vuoksi useissa joukko-osastoissa. C-vitamiinin saanti oli rajoitettua, sillä sotilasruoassa saatiin 90 % C-vitamiinista perunasta ja maidosta. Nyt oli tärkeätä käyttää lanttua ja lisätä askorbiinihappoa keittoon niin, että miestä kohti tuli 20-25 mg C-vitamiinia. Maidon puute aiheutti myös A-vitamiinin puutetta. Porkkanan käyttö olisi auttanut. Lojanderin aikaisemman rintamamatkaraportin johdosta Tarkastusosastolla todettiin osan ravintokysymyksistä esitetyistä huomioista, kuten perunan täydellinen puuttuminen, olleen korjattavissa ja *”on syytä kiinnittää vakavaa huomiota A- ja C-vitamiinitähteiden käyttöön”*. Oli myös saatu lääkäreiltä ilmoituksia todetuista ikenien tulehtumisista miehillä, joiden hampaat olivat muuten terveet⁹⁴³. Tarkastusosasto katsoikin tarpeelliseksi tammikuussa 1940 kehottaa vitamiinitähteiden käyttöön Laatokan pohjoispuolella, koska perunoiden käyttö oli siellä käynyt mahdottomaksi. Energian saanti oli Tarkastusosastonkin mukaan riittävää⁹⁴⁴.

Ravitsemustutkimuksensa yhteenvedossa helmikuussa Lojander totesi sotatoimiyhtymistä tulleen tietoja, jotka viittasivat keripukkiin. C-vitamiinin saamiseksi hän tutki jäätyneen perunan käyttöä. Tutkimus osoitti jäätyneenä kuorineen veteen lisätyn perunan kypsyneen 20-25 minuutissa eikä siihen tullut maku- tai ulkonäkömuutoksia. C-vitamiinipitoisuus ei alentunut. Koska 100 g kuivaa perunaa vastasi 500 g tuoretta perunaa ja C-vitamiinipitoisuus väheni 2-3,5 mg, se ei miehen ainoana vitamiinilähteenä riittänyt. Ruokaan piti tehdä vitamiinilisäys ja se tuli tehdä juuri ennen ruoan tarjoamista. Hän suosittelee myös lantun käytön lisäystä ja herneiden idätystä sekä antoi idätysohjeen⁹⁴⁵.

Sotatoimiyhtymien päällikkölääkärit kehottivat helmikuussa kiinnittämään huomiota miehistössä mahdollisesti esiintyneisiin A- ja C- vitamiinien puutteen aiheuttamiin taudin oireisiin. Käytettäväksi oli saatu askorbiinihappopötabletteja. Myös suunniteltiin jakaa tarvittaessa askorbiinihappoa ruokaan lisättäväksi⁹⁴⁶.

Helmikuussa 1940 rintamalta tulleella 12 miehellä oli tehty A-vitamiinitutkimus⁹⁴⁷. Yhdellä heistä oli todettu alkava hämäräsokeus. Hän oli ollut kaksi kuukautta ilman maitoa, kertoi Lojander. Tieto oli hälyttävä. Lojanderin esityksestä sotilaspalavoihin ja sotilassulatujuustoon ryhdyttiin *”rajoitetussa määrässä”* lisäämään A-vitamiinia Vitolina⁹⁴⁸. Kotialueelta toimitettiin joukoille myös lanttua ja porkkanaa tarkoituksessa, *”että miehistö söisi raakaravintoa”*. Paikallishankintana saatuja kasviksia katsottiin voitavan tarjota jäätyneenäkin raakana tai keitettynä keitossa⁹⁴⁹. Biokemian professori A. I. Virtanenkin oli talvisodan aikana huolestunut rintamamiesten C-vitamiinin saannista. Hän kirjoitti puolustusvoimien ylilääkärille ja intendentin osastolle kehottaen jakamaan tuoretta lanttua rintamamiehille ja idättämään herneitä. Tosin *”idättäminen on etulinjan ja partiomiesten kannalta epäkäytännöllistä”*⁹⁵⁰.

Helmi-maaliskuun 1940 vaihteessa lääkintäkapteeni Saksela tutki IV Armeijakunnan Ryhmä Talvelaan ja Pohjois-Suomen Ryhmään kuuluneiden osastojen miehistön A- ja C-

⁹⁴³ Päämaja No 145/5 sal. 21.1.1940. T 4884/12.

⁹⁴⁴ Päämaja. Taloustarkastus No 145/5 sal. 21.1.1940. P 4962/Fa6. II armeijakunnan lääk.tsto.

⁹⁴⁵ Päämaja. Lääkintäosasto No 925/40 Lääk. sal. 5.2.1940. P 4962/Fa6.

⁹⁴⁶ II Armeijakunnan Esikunta. Lääkintätoimisto. No 383/Lääk./350 sal. 12.2.1940. P 4159-61/2-3.

⁹⁴⁷ Päämaja. Lääkintäosasto No 925/40 Lääk. sal. 5.2.1940. P 4962/Fa6.

⁹⁴⁸ Puolustusministeriö No 276/40/Int. sal. 7.2.1940. T 4884/12.

⁹⁴⁹ 21. Divisioonan esikunta No 512/IV/2 sal. 31.1.1940. P 34

⁹⁵⁰ Heikonen 1993.

vitamiinitilannetta. Tulokseksi hän sai: 311 miehestä 9,6 % epätydyttäviä, 2,9 % rajatapauksena pidettäviä ja 87,5 % tyydyttävä A-vitamiinistandardi biofotometrillä suoritettua tutkimuksessa. C-vitamiinin osalta: 214 miehestä 1 selvästi ala-arvoinen, 2 rajatapauksena pidettävää ja muut normaaleja standardikapillaariresistenssinetelmällä tutkittuna⁹⁵¹. Lyhyen talvisodan aikana ei vakavia puutostautitapauksia ehtinyt tulla esille.

13.2 Ravitsemustietoa sotilaille jatkosodassa

Lausunto asevelvollisten ravitsemustilasta kuvastanee muonitusoloja armeijassa välirauhan aikana ja ennakoii tulevien rintamamiesten tilannetta. Lausunnossa toivottiin C-vitamiinivalmisteiden jakoa ja A- ja D-vitamiinien lisäystä tai kalanmaksäilyä sekä huonohampaisille pehmeätä leipää. Keskipaino oli noussut 2 kiloa eikä ruoasta valitettu⁹⁵². Nämä asevelvolliset olivat rintamamiehiä jatkosodassa. Lausunto antoi aihetta Päämajan ravitsemusasiantuntijoille ryhtyä jakamaan tietoa ravitsemuksen merkityksestä rintamajoukoille.

Jatkosodan alussa ravitsemusasiantuntijat kiinnittivät armeijan lääkintä- ja taloushenkilöstön lisäksi muidenkin huomiota rintamajoukkojen ravitsemukseen. He jakoivat sotilaslehtien lukijoille tarpeellista tietoa sotilaiden muonituksessa varoittaen erikoisesti vitamiinien puutteen seurauksista. Kirjoitukset olivat ilmeisesti tarkoitettuja lähinnä päällystölle ja mahdollisesti lääkäreille muistutukseksi tehtävästään sotilaiden ravitsemustilan seuraamisesta. Sotilaslääketieteellisessä Aikakauslehdessä julkaistiin vuonna 1941 kaksikin kirjoitusta vitamiineista. Lojander⁹⁵³ kiinnitti huomiota suojaravintoaineisiin, nimenomaan vitamiineihin, niiden saatavilla olleisiin lähteisiin ja ruoanvalmistusmenetelmiin tuhoutumisen estämiseksi. Koska maitotaloustuotteiden A-vitamiinisältö talvella oli vain puolet kesäisestä, hän kehotti syömään silakkaa mikäli mahdollista tai puuttuneiden eläinkunnan tuotteiden tilalla käyttämään porkkanaa. Voin ja juuston vitamiointi oli suunnitteilla. Yksi tippa Vitolia 100 grammassa talvivoita teki siitä kesävoim veroista. Peruna oli tärkein C-vitamiinin lähde. Lanttu ja nauriskin olivat hyviä. Hän tähdensi perunoiden oikean keittämisen merkitystä. Yliopiston hygienian laitoksella oli tehty ”*lähinnä ravintokysymysten käytännöllistä selvittämistä tarkoittavia määräyksiä*”, joista C-vitamiinia koskeva oli mm. jäätyneen perunan keittäminen. Lojander ehdotti itävien siementen mm. herneiden käyttöä ja kertoi useissa maissa jaetun joukoille C-vitamiinitabletteja, ”*koska ruokaan ei C-vitamiinia voi lisätä*”.

Simola⁹⁵⁴ kertoi lääketieteellis- kemiallisessa laitoksessa toukokuussa 1940 tehdystä tutkimuksesta, jossa tutkituista sotilaista yli 50 %:lla C-vitamiiniarvot olivat alle normaalin rajan. Muutamissa tapauksissa oli esiintynyt lievään keripukkiin viitanneita oireita. Tulos oli suhteessa käytetyn perunan määrään. Tärkeimpinä C-vitamiinin lähteinä sotilaille hän piti perunaa, lanttua, naurista ja kaalia. ”*Jos perunan päiväannoksena voidaan pitää 800 g, tulee päivittäinen C-vitamiinin tarve syksyllä erittäin hyvin, kevät-kesäkautena lähipitäen riittävästi tyydytetyksi edellyttäen, että peruna ruoanlaitossa käsitellään oikein. Jos otetaan huomioon kuorihäviö ja C-vitamiinihäviö ruoanvalmistuksessa, muona-annos hyvää perunalaatua käytettäessä sisältää yli 90 mg syksyllä ja kevät-kesäkautena lähes 50 mg C-vitamiinia*”. Sellaisena päivänä, jolloin perunaa ei käytetä, se tulisi korvata jollakin toisella C-vitamiinipitoisella ruoka-aineella.

⁹⁵¹ Lääk.kapt. Saksela. P 4962/Fa₆.

⁹⁵² Puolustusvoimat PE. Lääkintäosasto No 178/Lääk. 1. 9.1.1941. T 19512/12.

⁹⁵³ Lojander 1941a.

⁹⁵⁴ Simola 1941a.

Hän antoi keittämisohteja, kiinnitti huomiota liotusvesien käyttöön, valmiin ruoan säilytykseen, varastojen hoitoon ja perunan säilytykseen sekä suositteli kuoriperunan käyttöä ja nokkosen ja saviheinän sekä persiljan lisäystä keittoihin. Saksassa valmistettiin jauhoja idätetystä viljasta. Samoin hän ehdotti meilläkin tehtäväksi. Jatkosodan alkaessa kiireelliseksi toimenpiteeksi tuli C-vitamiinivalmisteiden hankkiminen sotaväen tarpeisiin. Tablettien jako vaati tehokasta valvontaa. Kokemukset niiden käytöstä olivat ristiriitaisia. Jotkut miehet pyysivät lisää oma-aloitteisesti. Tabletteja oli käytetty myös keittoihin ja teehen lisättynä. Saksassa jaettiin miehille C-vitamiinikaramelleja. C-vitamiinia sopisi lisätä hienoon sokeriin ja marmeladiin.

Simolan mielestä monissa näkö tarkkuutta vaativissa sotatoimissa voi A-vitamiinin puutteesta olla kohtalokkaammat seuraukset kuin satunnaisesta vajauksesta energiansaannissa. A-vitamiinin puute aiheuttaa infektioherkkyyttä. Paikallisella A-vitamiinikäsittelyllä oli haavojen hoidossa saatu hyviä tuloksia. Runsaan voin ja juuston käytön johdosta ja pieneltä osalta ehkä myös hernekeiton ansiosta A-vitamiinitilanne talvisodan aikana poikkeustapauksia lukuun ottamatta oli rintamajoukoissa hyvä. Teoriassa 4 dl maitoa, 40 g voita, 40 g juustoa ja 20 g margariinia toivat tuoreruokinnan aikana rintamajoukoille noin 4 500 ky, kuivaruokinnan aikana noin 2 800 ky A-vitamiinia. Todellisuudessa saanti oli vähäisempää, sillä maitoa ei ollut, juusto oli usein vaihdettu muuhun ja margariini paistamisessa osin korvattu ihralla. Jonkin verran A-vitamiinia saatiin kasvien karoteenista. *”Kuivaruokinnankausi antaa aihetta ajattelemiseen”*. Koska voin hankinnassa saattoi tulla vaikeuksia, oli syytä harkita ajoissa toimenpiteitä A-vitamiinitilanteen parantamiseksi. Simola ehdotti A-vitamiinin lisäystä suihin, margariiniin tai juustoon ja A-vitamiinivalmisteiden käyttöä. Sulatejuuston ja margariinin vitamiointia hän piti helppona. Voin vitamiointi oli hankalaa armeijan hankintajärjestelmän vuoksi. Bayer - Merck tuotti hyvän makuisia A-vitamiinipillereitä. Yksi tabletti sisälsi 12 000 ky A-vitamiinia.

Simola⁹⁵⁵ laati jatkosodan alussa myös selventävän ”katsauksen nykyiseen sotilasruokintakäyttöömme”. Hän pohti rintamajoukkojen ruoan ravintosisältöä lähinnä jatkosodan ensimmäisen ruoan-annoksen pohjalta ja lyhyesti erikoisruokaa: sissi-, kaukopartio- ja rautaisruokaa. Hän vertasi tilannetta talvisodanaikaiseen ja otti esimerkkejä saksalaisten ruokintakäytöstä ja ruoan-annoksista. Rintamajoukkojen 1.6.1941 vahvistettu ruoan-annos tuotti 3 900 kcal energiaa. Energian saanti vastasi suurin piirtein muissa Euroopan maissa käytettyjen sotilasruoan-annosten energia-arvoja. Saksassa sotilas sai ruoan-annoksesta 3 600 - 4 000 kcal energiaa. Talvisodan ruoan-annos oli ollut jatkosodan ensimmäistä ruoan-annosta huomattavasti runsaampi, osin ylittänytkin tarpeen. Kokemus osoitti nyt saadun energiamäärän kesäaikana riittäväksi. Päiväannosta olisi voitu pienentääkin levossa olleilla joukoilla, muttei leipäannosta heilläkään. Sitä olisi pikemminkin tullut lisätä jauhojen kustannuksella. Valkuaisaineiden saanti oli runsasta (120 g / vrk) ja sitäkin olisi voinut supistaa pienentämällä makkara-annosta. Koska maidon ja piimän saanti rintamajoukoissa oli rajoitettua, oli kalsiumin saanti huomattavasti laskettua pienempää. Puutetta oli voitu kompensoida runsaalla sulatejuuston käytöllä. Jonkin verran myös maitojauhetta oli saatavana. Koska juustolla oli merkitystä A-vitamiinilähteenä, ei sitä olisi pitänyt milloinkaan korvata muilla ruoka-aineilla.

Simola muistutti perunasta ja muista kasviksista sotilasruokintakäytössä C-vitamiinin saamiseksi. Myös C-vitamiinipitoisella erikoismarmeladilla saattoi olla merkitystä. Mutta varsinkaan kevätkaudella perunaa ei olisi pitänyt vaihtaa muihin ruoka-aineisiin, paitsi jos

⁹⁵⁵ Simola 1941b.

C-vitamiinin saanti voitiin järjestää muilla tuotteilla. ”Ylipäätä ruoka-aineita vaihdettaessa toisiinsa käytännöllisten seikkojen lisäksi olisi kiinnitettävä huomiota myös ravintofysiologiseen puoleen niin, että jotain tärkeätä perusruoka-ainetta ei muuten kuin pakosta korvata laadultaan täysin erilaisella tuotteella”. ”Koska rintamajoukoilla ei kesällä ollut perunaa lähimainkaan riittävästi, joskus ei ollenkaan saatavilla ja kun C-vitamiinin tarvetta ei muillakaan kasvituotteilla ollut mahdollista korvata, oli tullut tarpeelliseksi torjua C-vitamiinipuutetta kemiallista tietä valmistetun C-vitamiinin avulla. Koska elimistöllä on niukat C-vitamiinivarastot, rintamaoloissa keripukin lievät oireet, väsymys ja haluttomuus saattavat ruveta esiintymään jo lyhyenkin vitamiinin puutteen aikana. Sitä paitsi C-vitamiinilla on läheinen suhde haavojen paranemiseen”. Vitamiinivalmisteiden käyttöä piti välttää varastoimalla riittävästi perunoita ja hankkimalla lanttua ja kaalia.

”Viimeaikaisten saksalaisten tutkimusten mukaan jo 2 000 ky varsinaista A-vitamiinia tyydyttää tarpeen”. Karoteenin huonon hyväksikäytön huomioon ottaen muona-annoksen A-vitamiiniarvo vihantaruokintakaudella oli 3 700 ky ja kuivaruokintakaudella 2 000 ky teoriassa. Silti A-vitamiinin saanti huolestutti, sillä jatkosotaan tulleilla miehillä oli suhteellisen vähän A-vitamiinivarastoja pula-ajasta johtuen. Talvisodassa miesten varastot olivat hyvät ja siviilipaketeissa tuli voita ja juustovalmisteita. A-vitamiinipitoisia elintarvikkeita olisi pitänyt jakaa muona-annostaulukon mukaan. Jos juusto vaihdettiin marmeladiin, olisi keväällä pitänyt lisätä voi- ja margariiniannosta. Olisi pitänyt myös käyttää muita A-vitamiinilähteitä, kuten maksaa ja kasviksia, jopa voikukanlehtiä ja saviheinää lisätä hienonnettuina keittoihin. ”Se kuitenkin edellyttää koulutettua henkilökuntaa, rauhallista tilannetta ja miehistön vähittäistä totuttamista niin, etteivät he sanoisi ruokatilannetta niin huonoksi, että pitää syödä ruohoja”. ”Keinollisesti” muonan A-vitamiinipitoisuutta voi tehostaa vitamiinoimalla voita ja juustoa lisäämällä niihin A-vitamiinitiivistettä. Tiivisteiden käytössä tuli noudattaa säästeliäisyyttä muuten, paitsi lentäjille ja pitkillä partiomatkoilla käyville sisseille, joilta vaadittiin aivan erikoista hämärässä ja pimeässä näkemisen tarkkuutta. ”Luonnollinen vitamiinitarpeen tyydytys on erikoisvalmisteita parempi varsinkin, kun käyttäjäkunta on kehittymätöntä”.

13.3 Varautumista sotilaiden ravinnonsaannin puutteeseen jatkosodan alkaessa

Puolustuslaitoksen muonitus näytti jatkosodan alussa olleen varmallalla pohjalla. Syksyn sadon ajateltiin vielä parantavan elintarviketilannetta, mutta toisin kävi. Marraskuussa alkoi olla vaikeuksia jauhojen saannissa ja rasvoista niukkuutta. Juuri näiden elintarvikkeiden puute aiheutti aikanaan joukkojen mieliin masennusta⁹⁵⁶. Kaikilla väestöryhmillä jouduttiin pienentämään mm. ravintorasva-annosta. Voiannoksiksi tuli taistelujoukoilla 35 g päivässä, sotavangeilta rasva poistettiin kokonaan, raskasta työtä tehneiden siviilien kuukausiannos väheni 800 g:sta 400 g:an⁹⁵⁷. Maan elintarviketilanne kääntyi huolestuttavaksi ennen joulua 1941. Kun pelko ruoan riittävyydestä ahdisti, jouduttiin harkitsemaan hätäapukeinoja nälän torjumiseksi. Simolaa pyydettiin tutkimaan, mitä mahdollisia korvikkeita voitaisiin käyttää leivän valmistuksessa jauhojen lisänä ainakin vankimuonassa. Simola kokeili selluloosavalmisteita, herneenvarsia, apilaa, erilaisten kasvistien lehtiä ja varsia, juurakoita, perunaa ja joitakin eläinkunnan tuotteita. Tuloksista hän kertoi mm. ”kokonaisuudessa leivän lisäkysymys vaatii vielä paljon

⁹⁵⁶ Päämaja. Taloustilannekatsaus huoltopäällikköjen neuvottelutilaisuudessa 2.4.1943. T 19493/4.

⁹⁵⁷ Ravintorasva-annokset 1.12.1941. T 19497/16.

kokeilua ja lisävalaistusta. Jos maailmansota jatkuu vuosia ja omilla pitää tulla toimeen, on välttämätöntä, että pienimmätkin mahdollisuudet parantaa elintarviketilannetta otetaan huomioon”. Kokeilluista aineksista käyttökelpoisimpana hän piti perunajauhojen valmistuksen sivutuotetta perunamäskiä, joka oli tapana käyttää eläinten rehuksi. Kuivattuna se ei sopinut tarkoitukseen, mutta oli kosteana käyttökelpoista leivänvalmistuksen ohella myös puuroihin ja keittoihin⁹⁵⁸. Simola tutki myös A-vitamiinitarpeen tyydyttämistä kotimaisilla tuotteilla ja totesi mm., että AIV rehun tapaan valmistettu hapansalaatti oli hyvä A-vitamiinin ja karoteenin lähde⁹⁵⁹.

Lojander oli jo aiemmin tutkinut havupuiden neulasia ja lehtipuiden ja pensaiden lehtiä C-vitamiinilähteenä. Työn tuloksena hän julkaisi *”Havupunneulaskudos on lääke keripukkia vastaan”*- kirjoituksen, jossa hän totesi mm. *”havupuiden neulasten ääretön halpuus C-vitamiinin raaka-aineena avaa uusia mahdollisuuksia ihmisten C-vitamiinitarpeen tyydyttämiseksi täydellisemmin kuin tähän asti. Tässä suhteessa olisi huomio kohdistettava ensisijaisesti köyhimpiin kansankerrokseen, koulunuorisoon ja sotilaihin, joiden ruokavaliossa C-vitamiinin puute saattaa olla tuntuva”*⁹⁶⁰. Keripukin vaaran varalta hän tutki myös tavallisten lehtipuiden, pensaiden, vihannesten ja varpukasvien lehtien C-vitamiinipitoisuuksia ja kirjoitti: *”Meillä on niissä runsaasti C-vitamiinia sisältävä aines, joka pystyisi korvaamaan perunan puutteen aiheuttaman C-vitamiinivajauksen”*⁹⁶¹. Havupuut olivat lehtikasveja käyttökelpoisempia, koska niiden neulasia oli saatavana ympäri vuoden.

Elokuussa 1941 Simola katsoi aiheelliseksi neuvoa Päämajaa ja kirjoitti vitamiineista mm.: *”Tähänastisten kokemusten pohjalta on sotilasmaunituksessa syytä vitamiinitarvetta tyydytettäessä käytännön kannalta kiinnittää huomiota C- ja A-vitamiiniin sekä jossain määrin B-vitamiiniryhmään kuuluvaan B₁-vitamiiniin”* ja kertoi C-vitamiinista: *”Sotien aikana tavallisin vitamiinin puutostauti on tunnetusti ollut C-vitamiinin puutteesta aiheutuva keripukki. Vielä viime maailmansodan aikana esiintyi keripukkia esim. Venäjän ja Englannin armeijoissa runsain määrin.--- Tästä syystä riittävän C-vitamiinin saannin turvaaminen on ollut sotilasmaunituksessa hyvin keskeisenä kysymyksenä. Riittämätön C-vitamiinin saanti voi, vaikka selviä keripukin oireita ei esiinny, aiheuttaa väsymystä, haluttomuutta, runsasta työtehon alenemista ja herkkyyttä infektioita kohtaan”*. Hän jatkoi esittelemällä C-vitamiinin puutteen esiintymistä meillä, puutosoireita, tarvemäärää, lähteitä, erityisesti perunaa, muita lähteitä, kuten marjoja ja kasviksia sekä vitamiinivalmisteita ja niiden lisäystä keittoihin ja teehen. Toinen rintamaoloissa tärkeänä pidetty oli A-vitamiini: *”Viime maailmansodan aikana esiintyi hämäräsokeutta esim. Itävallan armeijassa vain puutteesta johtuen melko runsaasti. Suomessa maidon käytön vuoksi olosuhteet ovat melko hyvät. A-vitamiinitilanne viime sodan (talvisota) poikkeustapauksia lukuun ottamatta rintamajoukkojen keskuudessa oli hyvä. Sen johdosta, että sotaväen voi- ja juustomäärä on pienennetty, että siviilioloista kootut miehet ovat monesti joutuneet elämään A-vitamiiniköyhällä ravinnolla ja että rintamalla ei nyt ole niin valtavasti talvivoita kuin viimesodan aikana, on tilanne tätä nykyä vallan toinen”*. Kirjoituksessa seuraavat A-vitamiinin puutosoireet, tarvemäärä, lähteet, niiden käyttö ja ruoanvalmistuksen vaikutus. *”Kun nykyisen rasvan puutteen aikana voi, varsinkin kevätpuolella esiintyä vaikeuksia A-vitamiinitarpeen tyydyttämisessä, on ajoissa harkittava toimenpiteitä mahdollisten puutosoireiden torjumiseksi, kuten*

⁹⁵⁸ Lääk.maj. Simola. Leivän lisäaineista. 25.2.1942. T 20948/F14.

⁹⁵⁹ Lääk.maj. Simola. Hapansalaattikokeita. 12.2.1942. T 19492/18.

⁹⁶⁰ Lojander 1941b.

⁹⁶¹ Lojander 1942.

erikoisvalmisteiden käyttö ja A-vitamiinin lisääminen voihin, margariiniin tai sulatejuustoon. A-vitamiinivalmisteiden käytössä halvin tapa on käyttö A-vitamiinitippoina. Se ei käy sotaväessä. Saksalaiset A-vitamiinipillerit ja -marjat maksavat 650 mk 1 000 kpl ja muistuttavat pieniä suklaakaramelleja. Meikäläiset lääketehaat eivät vielä täysin hallitse kiinteiden A-vitamiinivalmisteiden valmistustekniikkaa.--- Tarkoitukseen sopivimmalta näyttää sulatejuusto. Massan valmistuksessa A-vitamiini voidaan lisätä sopivassa vaiheessa. Voin vitamiinilisäys edellyttää uudelleen sulatusta ja sekoitus saattaa olla epätasaista. Kirnuamisen aikana lisäys armeijalle tuottaa vaikeuksia. Margariiniin lisäys yksinkertaista, mutta käyttö vähäistä. Kalanmaksaöljy ei tule kysymykseen.--- Puutostilanteiden kontrolloimiseksi olisi paikallaan, että lääkintöosaston toimesta kerran pari vuodessa selvitetäisiin pistokokeisiin perustuva miehistön A-vitamiinitutkimus, samoin C-vitamiini”⁹⁶².

Simola kirjoitti helmikuussa 1942 Päämajaan Intendentin toimistolle ”A-vitamiinitarpeen tyydyttämisestä kotimaisten tuotteiden avulla”. Hän piti tarkoitukseen sopivina maksaa ja munuaisia, vertasi maksapasteijan, -makkaran ja eri tavoin ruoaksi valmistettujen tuotteiden A-vitamiinisältöä sekä selosti tammikuun alussa ja lopussa voin vitaminoinnin kontrollointikokeita. Hänen mielestään voihin lisätyn A-vitamiinin vuoksi voionnoksen pienuudesta huolimatta ei pitänyt olla aiheutta huoleen⁹⁶³.

13.4 Energian saanti

Talvisodan runsaan muona-annoksen energiasisällöksi ev.luutn. Tiittanen⁹⁶⁴ laski sotien jälkeen 4 144 kcal. Muona-annos olikin katsottu riittäväksi, jopa runsaaksi edellyttäen, että muona saatiin perille joukoille säännöllisesti, mikä kovien taistelujen aikana ei tapahtunut. Jatkosodan muona-annoksien energiamäärää pidettiin joissakin yksiköissä levossa olleille reserviläisille sopivana, mutta muuten riittämättömänä, vaikka sitä ei yleisesti valitettukaan. Varsinkin nuorimmat rintamamiehet kärsivät energian saannin vajeesta. Heidän ikäistensä energian tarve oli reserviläisten tarvetta suurempi, mutta molemmilla ikäryhmillä oli sama muona-annos ja siten sama energian saanti. Jatkosodan alun muona-annosten energiamääräksi Päämajassa laskettiin: 4.8.1941 taistelujoukoilla 3 445 kcal, 15.12.1941 kaikilla joukoilla 3 205 kcal ja 28.3.1942 samoin 3 840 kcal. Simola laski taistelevien joukkojen muonan energiamääräksi 3 450 kcal tammikuussa 1942, piti sitä hyvin niukkana ja ehdotti talvikuukausiksi lisäystä mikäli suinkin mahdollista⁹⁶⁵. Käytännössä laskelmissa saatiin energiamääristä vaihtelevia tuloksia, mikä johtunee vaihtolajien kirjavasta käytöstä muonassa. 1. Divisioonassa laskettiin huhtikuussa 1942 etulinjan joukoilla energiansaanniksi noin 3 600 kcal ja levossa noin 3 000 kcal. Varsinkaan lepoajan vähennettyä energian saantia ei pidetty hyvänä, sillä tuolla kuukauden tai parin ajalla miesten olisi pitänyt päästä mahdollisimman hyvään taisteluvalmiuteen. Esikunta ehdotti leipäannoksen korottamista 400 g:sta 450 g:an kuivaa leipää päivässä. Muona-annoksen leivän lisäys olisi nostanut energiamäärän noin 3 735 kcal:ksi⁹⁶⁶. Kannaksella lääkäri laski marraskuussa 1943 muona-annoksen energiaksi 3 250 kcal ja piti sitä nuorille miehille ja eestiläisille riittämättömänä. Lääk.ev.luutn. Salminen vertasi rintamamiesten energian saantia eräiden maiden rauhanaikaisen muona-annoksen energiasisältöön: Ruotsi 3 604 kcal, Englanti 3 484 kcal,

⁹⁶² Lääk.kapt. Simola. 15.8.1941. T 20948/F₆.

⁹⁶³ Päämaja. Intendentin toimisto No 995/Int.tsto/E. 9.2.1942. T 19492/18.

⁹⁶⁴ Tiittanen 1948.

⁹⁶⁵ Lääk.maj. Simola. 22.1.1942. T 19492/18.

⁹⁶⁶ 1. Divisioonan esikunta No 410/os. 3/IV sal. 21.4.1942. T 19492/23.

Saksa 3 000 kcal, Ranska 3 604 kcal, Amerikka 3 633 kcal⁹⁶⁷ ja Suomi 3 800 kcal⁹⁶⁸. Suomalaisten rintamamiesten energian saanti oli siis jatkosodassa lähes kaikkien mainittujen maiden (myös Suomen) armeijojen rauhanaikaista energian saantia vähäisempää. Tiittasen⁹⁶⁹ laskelmien mukaan jatkosodan perusmuona-annosten energiasisältö vaihteli vajaasta 3 000 kcal:sta 3 900 kcal:in. Niidenkin energiasisällöt olivat vähemmän kuin yleisesti marssivan tai taistelevan sotilaan energian tarpeeksi arvioitiin.

Useat rintamalääkärit kokivat jatkosodan aikana nuorten miesten muona-annoksen erittäin vaikeaksi ongelmaksi. Ikä ja raskas työ olisivat vaatineet enemmän energia-aineita kuin muona-annos sisälsi, varsinkin kun monilla nuorilla miehillä oli saattanut olla energian saannin vajausta jo siviilissäkin, ennen puolustusvoimien palvelukseen tuloa elintarvikkeiden säännöstelyn vuoksi. Tämä saattoi näkyä yleistä heikkoutta poteneiden nuorten potilaiden lukumäärässäkin. Useissa joukko-osastoissa nuoria miehiä pidettiin laihanpuoleisina ja monia heistä melko heikkokuntoisina.

Nuorille pyydettiin lisää muonaa samankaltaisin perusteluin rintaman eri osilta. Helmikuussa 1942 JR 50 pyysi lisämuona-annokseksi 100 g jauhoja tai 25 g ryynejä, sillä yksikön miehet olivat nuoria, vasta koulutuskeskuksesta tulleita. Sitä paitsi leipäannos jäi vajaaksi, kun leipälaatikko painoi 14 kg ja luovutettiin 15 kg:na. Vanhoille puuro riitti. - Nuorilla ravinnon tarve lisääntyi, sillä he olivat joutuneet uusiin olosuhteisiin asemassa kovassa pakkasessa ja suorittivat raskasta korsujen kaivuutyötä. Suurennettua annosta pyydettiin, *”kunnes tottuvat”*. Pyyntöä seurasi lääkärin lausunto: *”Muona-annoksen kalorimäärä laskettu reserviläisille tai rauhanajan asevelvollisille, joilla pituuskasvu jo ohi. Nyt nuoria, keskenkasvuisia, jonkin verran energiaa kasvuun, työn ja liikunnan lisäksi. Matkalla kotiseudulta rintamalle muonitus ei tyydyttävästi järjestetty. Jatkuvat kovat pakkaset, suuresti huonontunut ravintotilanne, ei kotipaketteja”*. 1. Divisioonan lääkäri esitti lisäksi perusteluna: *Uusilla, pääasiassa 1922 syntyneillä, kaloritarvetta suurentaa 1) keski-ikää vilkkaampi aineenvaihdunta, 2) uusissa tehtävissä ihminen toimii jotenkin epätaloudellisesti käyttäen lihaksia enemmän kuin työ tottuneelta vaatii, 3) vihollisen läheisyys aiheuttaa varsinkin alussa, ennen kuin tottuu, jännitystä, mikä suurentaa ravinnon tarvetta, 4) pakkasessa lämmön ylläpito, 5) mikäli ei ennen tuloa riittävästi ruokaa, nyt vajauksen täyttötarvetta. Koska kyseessä on kaloritarpeen tyydyttäminen, lisäys annettava hiilihydraatteina (vilja, sokeri, peruna jne.) tai rasvana, voidaan antaa sellaisina elintarvikkeina, jotka saatavissa ja käytettävissä. Ehdotan 20-25 kcal lisäystä, pienemmästäkin olisi apua*⁹⁷⁰. Myös 5. Divisioonan lääkäreitten kokouksessa nuoret miehet todettiin laihanpuoleisiksi ja joukossa esiintyneen lievää aliravitsemusta runsaanlaisesi. Yksimielisesti muona-annosta pidettiin niukanpuoleisena varusmiehille. Prof. v. Wendtin ravintosisältötaulukon mukaan laskettuna muona-annos sisälsi 3 840- 4 020 kcal energiaa. *”Toisissa olosuhteissa se ehkä olisi riittänyt, mutta vallitsevissa olosuhteissa käytännössä varusmiehille niukka, jopa riittämätön”*. Täälläkin miesten katsottiin olleen kehityksikensä loppuvaiheessa, energian käyttönsä epätaloudellisempaa kuin reserviläisten ja heitä pidettiin reserviläisiä utterampina. Nuorten mahdollisuudet ja kyky hankkia ylimääräistä muonaa oli rajoitettua. Energian kulutusta lisäsi erittäin raskas, ripeästi suoritettu kenttävarustustyö kylmässä ulkoilmassa.

⁹⁶⁷ Kotijoukkojen esikunta No 1189/Int.1/4 sal. Liite 3. 17.11.1941. T 20948/F₆.

⁹⁶⁸ Kansanravitsemuskomitea 1940.

⁹⁶⁹ Tiittanen 1947.

⁹⁷⁰ 1. Divisioonan esikunta No 410/os. 3/IV sal. 21.4.1942. T 19492/23.

Lisäksi toisinaan työmaalle ja sieltä takaisin oli pitkä hiihtomatka⁹⁷¹. Elokuussa 1943 10. Divisioonan esikunta pyysi muonan lisäystä niin, että sen energia nousisi 3 600 kcal:iin ja lounaaksi muutakin kuin puuroa tai velliä.. Pyynnön perusteluksi kerrottiin miesten olleen nuoria, raskaassa linnoitustyössä yöllä, kasvuikäisiä, kokeneen palveluksen linjassa oudoksi ja varustustyöt raskaiksi. Vain voionnosta lisättiin 25 g 20.10.1943 alkaen vuonna 1925 syntyneille. Se lisäsi energian saantia 155 kcal päivässä⁹⁷².

Muona-annoksen energia-aineet elokuussa 1943 on esitetty taulukossa 33⁹⁷³. Kokonaisenergiasta voidaan laskea saadun 72 % hiilihydraateista, 17 % rasvasta ja 11 % valkuaisaineista.

Saksalaismuonituksessa olleilla miehillä päivittäinen energian saanti saattoi olla tietyissä tehtävissä järjestelyjen tuloksena jopa 5 200- 6 200 kcal⁹⁷⁴. Kesällä rasva-annos pieneni ja energiamäärä väheni. Elokuussa 1944 energiamäärä oli 3 350- 3 430 kcal⁹⁷⁵.

Taulukko 33. Muona-annoksen energia-aineet elokuussa 1943.

Elintarvike	määrä (g)	energia (kcal)	valkuaisaine (g)	rasva (g)	hiilihydraatti (g)
Kuiva leipä	425	1 551	42,5	2,0	340
Ryynit/jauhot	100	365	10,0		68
Jauhot	20	71	2,4	0,5	14
Naudanliha	100	165	18,0	10,0	
Voi	25	155		20,0	
Margariini/rasva	10	74		8,0	
Sokeri	40	156			40
Juusto	40	150	10,0	11,6	1,2
Maito	200	130	7,	7,0	10
Yhteensä		3 457	97,9	65,1	625,2

Lapin sodassa lääkärit totesivat marraskuussa 1944 joitakin aliravitsemustapauksia.

III Armeijakunnan esikunta pyysi toimenpiteitä muona-annoksen lisäämiseksi kiireellisesti. Muonan riittämättömyyttä perusteltiin: 1. Miehistöaines oli vuonna 1925 syntyneitä siis kehitysiässä olleita, 2. Taistelutoiminta oli jatkuvaa ja rasittavaa, 3. Kylmä ilma lisäsi energian tarvetta⁹⁷⁶. Myönnetyn Napapiirin muona-annoksen energiasisällöksi laskettiin 4 311 kcal eli se oli kaikkia jatkosodan muona-annoksia enemmän, nykyisen maastossa toimimisen aikaista energian saantia vastaava⁹⁷⁷.

13.5 Ravintoaineiden saanti jatkosodan aikana

Elintarvikepulaa poteneessa maassa oli vaikeuksia riittävän, ravitsemukselliset vaatimukset täyttävän elintarvikemäärän saamisessa ajallaan rintamajoukoille. Jatkosodan aikana muona-annosta jouduttiin uusimaan useita kertoja entistä niukemmaksi. Monien

⁹⁷¹ 5. Divisioonan esikunta No 252/VII/VI/22. 28.3.1942. T 19492/12.

⁹⁷² Päämaja. Lääkintöosasto No 9812/Lääk. 2/119 sal. Puolustusvoimien kuukausisairasilmoitus. Liite 1. 31.10.1943. T 20949/F₂₄.

⁹⁷³ Päämaja. Intendentin osasto No 770/Int. 1/sal. 2.6.1944. Liite 1. T 19495/5.

⁹⁷⁴ Yhteysesikunta Roi No 4772/I b/17 sal. Liite 1. 19.10.1942. 19492/9.

⁹⁷⁵ Päämaja. Pääintendentin osasto No 4955/Pääint. K/5 a sal. 10.8.1944. T 19495/5.

⁹⁷⁶ III Armeijakunnan Esikunta No 1746/VI/46 B. 18.11.1944. T 19494/8.

⁹⁷⁷ Päämaja. Pääintendentin osasto No 7125/Pääint. 2/20 a. 20.11.1944. T 19494/8.

koostumukseltaan erilaisten vaihtolajien käyttö vähensi ravintoaineiden saantia. Joukkojen ravintoainetilannetta arvioitaessa varsinkin perunan puutteen aikoina heräsi keskustelu C-vitamiinin riittävästä saannista. Miltei jatkuvasti rintamalääkärit ja yksiköitten päälliköt kiinnittivät huomiota nuorten rintamamiesten niukkaan energia-aineiden saantiin ja raportoivat siitä Päämajaankin. Siellä kannettiin huolta myös A-vitamiinitilanteesta. Muiden ravintoaineiden saanti muonasta jäi näitä vähemmälle huomiolle. Niistä ei katsottu olleen puutetta.

13.5.1 Valkuaisaineet

Tammikuussa 1942 Simola arvioi Pääintendentin toimistolle valkuaisaineiden saantia rintamalla: *”Teoreettisesti taistelevien joukkojen muona sisältää noin 107 g valkuaisaineita päivässä. Sen johdosta, että juustoa vaihdetaan mm. keinohunajaan ja marmeladiin, rintamalla ei saada maitoa ja liha-annokseen kuuluu suhteellisen paljon luuta, on valkuaismäärä nykyään rintamajoukoissa arviolta 90 g päivässä. Rintamaoloissa voi muonan jakelussa huoltovaikeuksien takia sattua häiriöitä. Valkuaisen rajoittamismahdollisuudet pienet. Otettava huomioon kansan tottumus lihan käyttöön ja ravinnontarpeen tyydytyksen tunne, minkä lihatuotteiden saanti yleensä tuottaa. - Juustoa olisi pitänyt jakaa mahdollisimman usein”*⁹⁷⁸. Maaliskuussa 1944 sotaväen muona-annoksen valkuaismäärän, varsinkin eläinvalkuaisen, katsottiin olleen niukanpuoleinen. Se koski etenkin rintamajoukkoja, joille ei voitu toimittaa maitoa. Sen vuoksi Intendentin osaston kirjelmällä muutettiin elintarvikekuljetusten kokoonpanoa lisäämällä juuston osuutta ja siten eläinvalkuaisen määrää muonassa⁹⁷⁹. Tällaisena se pysyikin jatkosodan loppuun asti⁹⁸⁰. Sissimuonan valkuaispitoisuus oli Simolan mielestä turhankin suuri (s. 134). Yleensä muonan liha-annoksessa oli melko runsaasti luuta, joten lihan merkitys jäi vaatimattomaksi valkuaisaineen lähteenä. Viljatuotteet olivat muonan valkuaisaineen päälähteitä.

Rintamamiesten omatoimisen metsästyksen ja kalastuksen saaliitten ja kotipakettien ansiosta valkuaisaineen saanti saattoi ainakin osalla rintamamiehistä lisääntyä huomattavastikin. Näistä oheislähteistä rintamamiehet saivat eläinvalkuaisakin.

13.5.2 C-vitamiini

Rintamamuonituksen vaikeimpiin ongelmiin koettiin kuuluneen miehistön C-vitamiinin riittävän saannin turvaaminen. Kun C-vitamiinin päälähteen, perunan, saanti oli vähissä tai loppui kokonaan eikä muitakaan kasviksia ollut liiemmälti käytettävissä, turvauduttiin vitamiinivalmisteisiin. Niidenkin jakelua jouduttiin säännöstelemään. Tabletteja oli vain rajoitetusti käytettävissä. Miehistölle vitamiinitabletit olivat uutta ja osa suhtautui niihin epäluuloisesti eikä suostunut nauttimaan niitä. Ruoan vitaminointi oli siten tehokas käytännön ratkaisu. Jonkin verran selviä, sairaalahoitoa vaatineita puutossairaustapauksia esiintyi, elintarviketilanteen vaikeimmassa vaiheessa eniten (s. 150). Lieviä, paikallisesti rintamalla hoidettuja tapauksia lienee ollut paikoin runsaastikin. C-vitamiinin niukkuudenkin aiheuttamia oireita pelättiin. Jatkovaa, säännöllisiin tutkimuksiin pohjautuvaa miesten vitamiinitilanteen seurantaa ei järjestetty.

⁹⁷⁸ Lääk.maj. Simola. 22.1.1942. T 19492/18.

⁹⁷⁹ Päämaja. Pääintendentin osasto No 1340/Pääint. 2/2/a. 11.3.1944. T 19513/3.

⁹⁸⁰ Päämaja. Intendentin osasto No 230/Int. 1/11/3. 29.3.1944. T 19513/3.

Päämaja kiinnitti huomiota miesten C-vitamiinin saantiin heti jatkosodan alussa, heinäkuussa 1941. *”Koska sotaväen pääasiallinen C-vitamiinilähde on peruna, jonka saanti nykyisin on vaikeaa, ja talven yli säilytetyn C-vitamiinipitoisuus on alhainen, on armeijan muonituksessa kiinnitettävä aivan erikoista huomiota C-vitamiinitarpeen tyydyttämiseen. Yleinen käsitys on, että riittämätön C-vitamiinin saanti voi helposti synnyttää väsymystä, haluttomuutta ja ruumiillista suorituskyvyn alenemista. Tästä syystä jaetaan rintamajoukoille muonan yhteydessä erikoisannos puhdasta C-vitamiinia eli askorbiinihappoa (1 tabletti à 50 mg). Myöhemmin ehkä siirrytään C-vitamiinikaramellien käyttöön”*. Vitamiini neuvottiin antamaan tablettina joukoille, joiden ruoanvalmistus ja nopea kuljettaminen oli vaikeata. Viikon kuluessa tuli nauttia seitsemän tablettia. *”Tabletin voi nauttia mihin aikaan päivästä tahansa kokonaisena tai pureskeltuna”*. Kun ruoka jaettiin kenttäkeittiöstä tai saatiin perille 1-2 tunnissa ja käytettävissä oli tottunut, luotettava henkilökunta, voitiin jakelun helpottamiseksi C-vitamiini lisätä ruokaan. *”Vitamiinoitavana ruokana käytetään liemiruokaa, kuten hernekeittoa, erilaisia lihakeittoja ja vellejä (ei puuroja)”*. Annettiin myös ohje tablettien liuottamiseen ja varoitus, ettei lisäyksen jälkeen ruokaa saa keittää. *”Tärkeätä on miehistön ennakkoluulojen poistamiseksi selittää, että C-vitamiinitabletit ovat tarkoitettuja virkistämistä ja yleiskunnon kohentamista varten”*. Samalla kehoitettiin vetoamaan Saksan armeijaan, jossa peruskunnon ylläpitämiseksi jaettiin säännöllisesti C-vitamiinitabletteja⁹⁸¹.

Tablettien jaossa oli erilaista käytäntöä. Tuoreen perunan puutteesta johtuneen keripukkivaaran vuoksi Lääkintöosasto alkoi heinäkuussa 1941 jakaa rintamajoukkojen miehille 1 tabletin C-vitamiinia päivittäin joko kokonaisena tai ruokaan lisättynä nautittavaksi⁹⁸². Joissakin yksiköissä pyrittiin jakamaan askorbiinihappotabletteja 7 kpl joka miehelle aina kolmen viikon välein heinä- elokuussa, *”koska vihannesten saanti oli heikkoa”*⁹⁸³. Elokuussa 7. Divisioonassa jaettiin virkistävästi vaikuttaneita, C-vitamiinia sisältäneitä sitruunamakeisia ja marssijuomaa etulinjan joukoille⁹⁸⁴. Lokakuun alussa III Armeijakunnasta kerrottiin jokaiselle miehelle jaetun C-vitamiinitabletteja. Taloushenkilökunta oli määrätty valvomaan niiden jakoa ja käyttöä määräysten mukaisesti tapahtuvaksi⁹⁸⁵. Lokakuun lopulla tuoreen perunan, juurikasvien ja kaalin saannin helpotuttua tablettien jakelu lopetettiin. Kuitenkin, jos joukko-osasto oli esimerkiksi kuljetusvaikeuksien vuoksi pitkähkön aikaa ilman perunaa, oli sille toimitettava C-vitamiinitabletteja⁹⁸⁶. Joulukuussa määrättiin käyttämään lanttua ja kaalia aina, kun niitä on saatavissa perunaa runsaamman C-vitamiinipitoisuuden vuoksi. Samalla kehoitettiin valmistamaan mahdollisimman usein kuoriperunoita C-vitamiinin säilymisen vuoksi ja vaihtelun aikaansaamiseksi ruokavalioon⁹⁸⁷. Vuoden 1942 alussa suuria määriä C-vitamiinitabletteja siirreltiin rintamajoukoissa. Tammikuussa lähetettiin joukoille 4 miljoonaa tablettia⁹⁸⁸. Aunuksen, Maaselän ja Kannaksen Ryhmät ja III Armeijakunta tilasivat yhteensä 7,5 miljoonaa tablettia partiomuona-annoksiin ja sissipakkauksiin⁹⁸⁹. Huhtikuussa Divisioona J tilasi 500 000 tablettia vastaista käyttöä varten⁹⁹⁰. Mikkeliin

⁹⁸¹ Päämaja. Intendentin toimisto No 57/Int.tsto/5. 4.7.1941. T 19492/18.

⁹⁸² Päämaja. Yleisesikunta. Lääkintöosasto 1 No 774/Lääk./190 sal. 9.7.1941. T 20948/F₆.

⁹⁸³ Ev.luutn. L. Kauppinen: Kokemuksia huollon järjestelystä hyökkäyksessä ja puolustuksessa. T 19492/9.

⁹⁸⁴ 7. Divisioonan esikunta No 295/3/IV sal. 7.8.1941. T 3362/37.

⁹⁸⁵ III Armeijakunnan Esikunta No 3474/Huolto/VI/54 sal. 2.10.1941. T 10548/5.

⁹⁸⁶ III Armeijakunnan Esikunta No 4015/Huolto/VI/54 sal. 18.10.1941. T 10548/5.

⁹⁸⁷ III AK. Esikunta No 5531/Huolto/VI/54 sal. 2.12.1941. T 10548/5.

⁹⁸⁸ Päämaja. Intendentin toimisto No 237/Int.tsto/E. 11.1.1942. T 19492/16.

⁹⁸⁹ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 2306/Pääint.tsto/E sal. 9.4.1942. T 19492/16.

⁹⁹⁰ Divisioona J No 196/VI/c/42. 1.4.1942. T 10553/9.

lähetettiin 2 000 kpl C-vitamiinitabletteja⁹⁹¹, ehkä Päämajaan. Myöhemmin VII Armeijakunta ja Päämajan Intendentin osasto lähettivät V Armeijakunnalle miljoona tablettia samoin varastoitavaksi vastaista käyttöä varten⁹⁹². Sen sijaan Päämajan Sotilashallinto-osaston tilaamia tabletteja sen 200 henkilön henkilökunnalle jatkuvaa käyttöä varten ei myönnetty⁹⁹³. Vielä huhtikuun puolivälissä tabletteja oli mm.

7. Divisioonassa jaettu yleisesti viikon ajan⁹⁹⁴. Saantivaikeuksien vuoksi tablettien käyttöä jouduttiin rajoittamaan. Niitä sai jakaa vain lääkärin määräyksestä korkeintaan kolme tablettia viikossa⁹⁹⁵. Rintamalla jakelurajoituksen noudattaminen aloitettiin toukokuussa⁹⁹⁶. Syyskuussa voitiin jälleen jakaa yksi tabletti miehelle, kaksi tablettia sairaille päivässä, kunnes tuoretta perunaa saatiin⁹⁹⁷. Tablettien lisäksi rintamamiehille jaettiin vitamiinoituja marssijuomaa, Sitro-makeisia ja Sotilaan Figarol pastilleja⁹⁹⁸.

Kun jatkosodan ensimmäisen vuoden aikana ilman perunaa olleille joukoille oli jaettu C-vitamiinitabletteja, ei yleisiä tai vaikeita puutostauteja oltu suuressa määrin todettu. Päämaja katsoikin muonituksen sujuneen sangen hyvin ensimmäisen sotavuoden aikana suurista vaikeuksista huolimatta⁹⁹⁹. Loppukesällä vuosina 1941 ja 1942 tutkittiin jonkin verran miesten C-vitamiinitilannetta. Kvantitatiivinen veren C-vitamiinimääritys suoritettiin Kenttäsairaala 13:ssa haavoittuneilla (ei kuumeisilla tai infektioita poteneilla) ja terveillä henkilökuntaan kuuluneilla. Haavoittuneilla vitamiinivaihtelivat 0,22 - 0,67 mg % välillä ja henkilökunnalla 0,30 - 1,41 mg % välillä. Haavoittuneilla 29:stä 12:lla arvo jäi terveiden pienintä arvoa, 0,30 mg %, matalammaksi. Terveistä kolmen arvo ylty normaaliarvoon 0,60 mg %. Haavoittuneista yksi ajoittain askorbiinihappoa nauttinut ylitti normaaliarvon rajan. Tulos osoitti siis, että rintamalta tulleilla haavoittuneilla askorbiinihappoarvot olivat huomattavasti kontrolliryhmää pienempiä. Monet olivat suorastaan keripukkiarvon 0,2 mg % rajalla, todettiin tuloksista. Tuon raportin antamisen aikaan, elokuussa 1941, jaettiin IV Armeijakunnan miehistölle jatkuvasti 50 mg askorbiinihappoa päivittäin ja todettiin ”Suotavaa on jatkaa jakelua ja mahdollisesti lisätä sitä. On osoittautunut, että C-vitamiinin puutetta kärsivä henkilö vain hitaasti saavuttaa elimistönsä askorbiinihappotasapainon”¹⁰⁰⁰.

Sotatoimiyhtymät määrättiin keräämään alaisiltaan lääkintämuodostelmilta tiedot niiden hoidossa 1.6.1942 jälkeen olleista keripukkioireita sairastaneista tai sellaisiksi epäillyistä potilaista¹⁰⁰¹ (taulukko 34)^{1002,1003,1004,1005,1006,1007,1008}.

⁹⁹¹ Elintarvikevarikko 1 No 8143. 23.4.1942. T 19492/6.

⁹⁹² V Armeijakunnan Esikunta No 1635/VI/1 b. 8.7.1942. T 2130/7.

⁹⁹³ Päämaja. Sotilashallinnollinen osasto. Huoltopäällikkö No 161/Huoltop. sal. 7.4.1942. T 19492/6.

⁹⁹⁴ 7. Divisioonan Esikunta No 783/3/VII/53 sal. 19.4.1942. T 2130/10.

⁹⁹⁵ Huoltokäsä 8/42. 10.4.1942. T 19492/7.

⁹⁹⁶ 7. Divisioona. Huoltokäsä 12/42. 7.5.1942. T 3362/12.

⁹⁹⁷ 7. Divisioonan esikunta No 1795/IV sal. 6.9.1942. T 3362/42.

⁹⁹⁸ Päämaja. II Intendentin osasto No 250/Int. 1/2. 4.7.1941. T 19512/12.

⁹⁹⁹ Päämaja. Huolto I sotavuoden aikana I osa. No 3560/Huolto 1/1 b sal.

¹⁰⁰⁰ IV Armeijakunnan Esikunta No 537/VII/205 b sal. 9.8.1941. T 20948/F₆.

¹⁰⁰¹ Päämaja. Lääkintäosasto I No 11 795/Lääk. W/190 c sal. 9.8.1942. T 20948/F₁₄.

¹⁰⁰² Laatokan Rannikkoprikaati. Keskussairaala No 449/IV/4 sal. 22.8.1942. T 20948/F₁₄.

¹⁰⁰³ Aunuksen Ryhmän Esikunta. Lääkintätoimisto No 2303/VII/1 E. 24.8.1942. T 20948/F₁₄.

¹⁰⁰⁴ III Armeijakunnan Esikunta. Huolto-osasto No 164/VII/83/1 sal. 24.8.1942. T 20948/F₁₄.

¹⁰⁰⁵ Yhteysesikunta Roi No 1346/VII/52 c sal. 22.8.1942. T 20948/F₁₄.

¹⁰⁰⁶ 14. Divisioonan esikunta No 989/VII/2 b/L 8596 sal. 22.8.1942. T 20948/F₁₄.

¹⁰⁰⁷ Maaselän Ryhmän Esikunta No 1765/VII/20. 22.8.1942. T 20948/F₁₄.

¹⁰⁰⁸ 6. Divisioonan esikunta No 738/VII/3 e sal. 22.8.1942. T 20948/F₁₄.

Taulukko 34. Tietoon tulleet keripukkitapaukset elokuussa 1942.

yksikkö	varmoja	epäiltyjä
Laatokan Rannikkoprikaati	21	48
Aunuksen Ryhmä	187	311
III Armeijakunta ^a	35	72
Yhteysesikunta Roi ^a	11	42
14. Divisioona	31	9
Maaselän Ryhmä	20	25
6. Divisioona ^a	5 ^b	

^asaksalaismuonituksessa, ^bientulehduksia.

Vain Laatokan Rannikkoprikaati ilmoitti potilaiden kokonaismäärän, 2 550 miestä. Muut eivät ilmoittaneet. Yhteenvetona Päämajan Lääkintöosasto I totesi keripukkieireisia olleen 314 varmaa ja 507 epävarmaa tapausta. ”Luvut todellisuuteen nähden ilmeisesti liian pieniä. Vaikka ne kolminkertaistettaisiin, voidaan niitä pitää erittäin kohtuullisena”¹⁰⁰⁹.

Kannaksen ryhmästä ei ilmoitettu potilasmääriä. Sieltä kerrottiin aina kiinnitetyn erikoishuomiota C-vitamiinin puutteeseen ja viitattiin lääkmaj. Kalajan veritutkimukseen 9.8.1941, ”jossa todettiin suhteellisen suurella osalla miehistöstä veren alhaisia C-vitamiiniarvoja, elävän tavallaan latenttiscorbutin rajalla”. Kun keväällä 1942 perunan jako oli loppunut, oli pidetty tarkkaan silmällä miehistön yleistilaa ja mahdollista C-vitamiinin puutetta. Oli jaettu vitamiinitabletteja ja idätetty herneitä ennen keittämistä. Keväällä oli syöty hernekeittoa jopa joka toinen päivä, huonojen perunoiden niukan C-vitamiinin korvaamiseksi. Varsinkin vilustumistauteja oli esiintynyt vähän. Kun suurennetut leipä- ja rasva-annokset oli saatu jakaa, miehet olivat hyvässä kunnossa ja mieleltään reippaita etummaisista linjoista myöten. Mistään depressiotiloista tai haluttomuudesta työhön ja taisteluun ei voitu puhua. ”Puheet keripukin esiintymisestä sotilaiden kirjeissä syntyneet siten, että väessä rauhankin aikana esiintyneet ientulehdukset (gingivitis) kiinnittäneet sotilashoitoon tottumattomien naishammaslääkärien huomiota ja aiheuttaneet varomatonta ääneen ajattelua. Runsaskaan C-tablettien anto ei niitä paranna, mutta kyllä paikallinen hoito kuparisulfaattilla”. Haavoittuneille ja kuumesairaille oli jaettu C-vitamiinitabletteja. Kesällä 1942 oli saatavilla runsaasti marjoja ja miehet olivat syöneet litramäärin mustikoita ja vaapukoita sekä keittäneet itselleen mehua vastaisen varalta¹⁰¹⁰.

Naishammaslääkärien toteama ientulehdus saattoi olla ns. juoksuhautojen somatitis, jota tapaa esiintyä sotaikäydyssä maissa¹⁰¹¹. Kivimäki¹⁰¹² kuvasi sitä ientulehdukseksi hampaallisessa suussa. Pääsyy on suun huono hygienia sekä koko elimistön alentunut vastustuskyky, ruumiillinen väsymys, muuttuneet ravintosuhteet, vitamiinien, erikoisesti C-vitamiinin puute. Tila ei kuitenkaan ole tyypillinen C-vitamiinin puutostauti eivätkä oireet ole verrattavissa keripukkiin. Mahdollisina syinä hän piti liian hiilihydraattipitoista ruokaa, mikä aiheuttaa happamoitumista ja valkuaisaineiden alhaista määrää, joka heikentää solujen vastustuskykyä. Myös nautittu nestemäärä voi olla niukka eikä huuhtelee suuonteloista kerääntyneitä ruoantähteitä.

¹⁰⁰⁹ Päämaja. Lääkintöosasto I. 31.8.1942. T 20948/F₁₄.

¹⁰¹⁰ Kannaksen Ryhmän Esikunta No 2041/VII/203 b sal. 23.8.1942. T 20498/F₁₄.

¹⁰¹¹ Ekenstens 1945.

¹⁰¹² Kivimäki 1943.

Sortavalan Huoltokeskuksen lääkäri ilmoitti helmikuussa 1942 todenneensa yhden varman ja kaksi epävarmaa keripukkitapausta vuoden aikana¹⁰¹³ ja maaliskuussa 1942

7. Divisioonan lääkäri oli ollut huomaavinaan C-vitamiinin puutetta. Hän katsoi vitamiinitablettien jaon taas tarpeelliseksi¹⁰¹⁴. Epäiltyjen keripukkioireiden vuoksi V Armeijakunnan esikunta määräsi annettavaksi potilaille 2 vitamiinitablettia päivässä¹⁰¹⁵.

Henkilökohtaisessa kirjeessä Simolalle IV Armeijakunnasta kerrottiin syyskuussa:

”C-vitamiinin puutetta ei ole todettu, 2-3 vaikeata ientulehdusta kyllä. On käytetty jatkuvasti askorbiinihappotabletteja, tosin pienin keskeytyksin. Vitamiiniannos on sekoitettu ruokaan, mutta tarjottu sellaisenaankin. Sekoitustapa osoittautunut edullisemmaksi, koska jotkut miehistä eivät halunneet ottaa tabletteja pitäen niitä tarpeettomina. Yleensä tabletit olivat kysyttyjä varsinkin loputtuaan”. Miesten keskuudessa oli esiintynyt ennakkoluuloisuutta, mm. tablettien oli luultu vaikuttavan sukuelimiin aiheuttaen impotenssia tai niitä annetun rauhoitustarkoituksessa. Ennakkoluuloja ei kuitenkaan ollut esiintynyt kovin runsaasti. Päälystön suhtautuminen oli ollut erittäin myönteistä. Muutamit olivat sanoneet tablettien vaikuttaneen virkistävästi¹⁰¹⁶.

Vuoden 1943 keväällä sissipakkauksista poistettiin C-vitamiinikaramellit, koska ne sulivat helposti, kostuttivat muita elintarvikkeita ja pehmensivät leivän helposti homehtuvaksi¹⁰¹⁷. C-vitamiinitarpeen tyydyttämiseksi ryhdyttiin vitaminoimaan puurokastikejauhetta. Vitamiinia lisättiin 15 mg päiväannokseen eli n. 25 % miehen päivittäisestä C-vitamiinitarpeesta¹⁰¹⁸. Perunoiden vitamiinipitoisuuden vähentyessä jaettiin touko-kesäkuussa C-vitamiinitabletteja tarpeen vaatiessa lääkärin kehotuksesta kaksi tablettia viikossa¹⁰¹⁹. Huhtikuusta 1944 alkaen lisättiin vitamiinia jälleen puurokastikejauheeseen *”kuten ennenkin”*. Lääkärin määräyksestä saatettiin jakaa myös tabletteja annetun ohjeen mukaan¹⁰²⁰. Alkuvuodesta Merivoimissa oli tullut tietoon 31 avitaminoosia. Valtaosa hammaslääkärin potilaista oli gingivitis ulcerosa- tapauksia. Lukuun sisältyi myös inkeriläisiä ja saksalaisia, sillä hammaslääkäri ilmoitti vain kokonaisluvun. Hangossa Rykmentin sairaalassa esiintyi aina joku selvä keripukkitapaus, mutta ne *”tuskin olivat kehittyneet sotapalveluksessa, vaan tulivat vain ilmi. C-vitamiinia oli ollut runsaasti käytettävissä, sillä sitä oli saatu verraten suuri määrä venäläisiltä”*¹⁰²¹.

Lapin sodan aikana miehistölle saatiin jakaa C-vitamiinitabletteja lääkärin määräyksestä¹⁰²² eikä vaikeita puutostapauksia liene esiintynyt.

13.5.3 A-vitamiini

Toinen rintamaoloissa jatkosodan aikana huolta aiheuttanut vitamiini oli A-vitamiini. Sen saanti vähäisistä voi- ja juustoannoksista oli niukkaa eikä juuri muita lähteitä vuoden kevätpuolella ollutkaan käytettävissä. Voin vitaminoinnilla estettiin pahojen puutossairauksien ilmeneminen. Rintamamiesten A-vitamiinitilannetta ei jatkosodan

¹⁰¹³ Päämaja. Intendentin toimisto No 1297/Int.tsto/E sal. 21.2.1942. T 19492/11.

¹⁰¹⁴ 7. Divisioonan esikunta No 427/3/VII/53 sal. 5.3.1942. T 2030/10.

¹⁰¹⁵ V Armeijakunnan Esikunta No 161. 13.8.1942. T 2130/7. F₆.

¹⁰¹⁶ IV Armeijakunnan Esikunta No 849/VII/205 b. 21.9.1941. T 20948/F₆.

¹⁰¹⁷ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 1883/Pääint.tsto/E. 10.4.1943. T 19493/9.

¹⁰¹⁸ Päämaja. Intendentin osasto No 2745/Int. 1/17. 29.4.1943. T 19493/9.

¹⁰¹⁹ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 2306/Pääint.tsto/E. 30.4.1943. T 19492/9.

¹⁰²⁰ Päämaja. Pääintendentin osasto No 1883/Pääint. 2/21 a. 4.4.1944. T 19494/9.

¹⁰²¹ Merivoimien Esikunta No 189/Lääk. sal. 5.5.1944. T 20949/F₃₀.

¹⁰²² Puolustusvoimat. Intendentin osasto No 1709/Int. 1/17. 2.2.1945. T 204834/F₁.

aikana säännöllisillä tutkimuksilla seurattu. Vakavia, sairaalahoitoa vaatineita puutostautitapauksia tuli vain muutama esille (s. 149). Erikoisen tarkkaa näkökykyä vaatineille lentäjille ja sissi- ja kaukopartiomiehille annettiin suurennettu voiansos A-vitamiinitarpeen tyydyttämiseksi.

Vuoden 1941 lopulla voiansoksen supistaminen oli Simolan mielestä ”*arveluttava teko*”. Voita ei olisi koskaan saanut korvata margariinilla, koska se oli ”*ravinto-opillisesti täysin erilainen tuote*”. Lisäksi miehistö oli erittäin tarkka voian jakelusta. Voi oli mielialatekijä¹⁰²³. A-vitamiinitarpeen tyydyttämiseksi ryhdyttiin ensimmäisenä jatkosodan talvena vitaminoimaan voita, kuten oli tehty jo talvisodankin aikana. Käytetyt tiivistet sisälsivät 100 000 - 130 000 ky A-vitamiinia 1 grammassa. Tarkoituksena oli lisätä 50 g tiivistettä 100 voikiloon. Koska vitamiinitivisteen saanti oli vaikeata, katsottiin 35 g riittävän tammikuussa, jolloin voi vielä sisälsi luonnon A-vitamiiniakin. Vitaminoinnin onnistumista seurattiin. Koe osoitti vain yhden meijerin tuloksen tyydyttäväksi, kolmen voian vitamiinipitoisuus oli aivan liian pieni ja yhden liian suuri. Meijerit eivät olleet huolellisia tammikuun alussa 1942. Loppukuusta koetulos oli edellistä tasaisempi. Voissa oli keskimäärin kaksinkertainen kesävoian A-vitamiinipitoisuus. Kun norjalainen tiiviste loppui, käytettiin kansanhuoltoministeriön tiivistettä, joka sisälsi yli 1 milj. ky A-vitamiinia 1 grammassa. Tiiviste oli laimennettava Helsingin Sotilasapteekissa öljyllä. Lääketieteen kemian laboratorioissa suoritettujen kokeiden perusteella laimennusöljynä käytettiin sotasaaliina saatua ”ruokaöljyä”, jossa maapähkinä- ja soijaöljyyn verrattuna vitamiini näytti säilyneen parhaiten¹⁰²⁴. Aiemmin oli käytetty soijaöljyä laimennukseen¹⁰²⁵. - Simola seurasi voian A-vitamiinipitoisuutta. Maaliskuussa 1942 hän totesi kuudesta näytteestä neljän arvot yllättävän korkeiksi, 7 926-10 285 ky/100 g voita ”*tähän vuodenaikaan*”. Kahden näytteen arvot olivat vain 3 570 ky ja 4 220 ky/100 g voita¹⁰²⁶. Seuraavana keväänä voihin lisättiin Vitol- tiivistettä 50 g/100 kg voita¹⁰²⁷. Voian vitaminoimista jatkettiin samalla tavalla keuhällä 1944¹⁰²⁸. Ilmeisesti voian vitaminoinnilla onnistuttiin torjumaan A-vitamiinin puute, koska puutosoireista ei esiinny tietoja.

13.5.4 Kivennäisaineet: rauta ja kalsium

Kun muonan luinen liha-annos oli pieni, sen rautasisältö jäi vähäiseksi. Satunnaisesti raudan saantia lisäsi sotavamman takia lopettamaan jouduttujen hevosten liha ja veri, joka mm. 7. Divisioonassa kehoitettiin käyttämään ruoanvalmistuksessa¹⁰²⁹. Viljatuotteet olivat muonan tärkein raudan lähde. Saanti saattoi olla riittävää terveillä, mutta haavoittuneilla saattoi ilmetä anemiam. Keuhällä 1942 kenttäsairaala 5. Divisioonassa ilmoitti anemiam alkaneen esiintyä kasvavassa määrässä¹⁰³⁰. Joitakin raudan puutteeseen viittaavia seikkoja ilmeni myös sairaalaan tuloilmoituksissa. - Sotien aikana suomalaiset sotilaslääkärit kirjoittivat runsaasti paleltumis- ja erilaisista rintamavammoista ja niiden hoidosta, mutteivät juurikaan mahdollisista ravintoaineiden puutostiloista tai niiden oireista taistelujoukoilla. Miltei poikkeuksellisesti Ritala¹⁰³¹ kirjoitti, ettei rautakysymys ollut keuhällä ravinnon saannin kannalta aktueili terapeutisesti.

¹⁰²³ Lääk.maj. Simola. 22.1.1942. T 19492/18.

¹⁰²⁴ Lääk.maj. Simola. T 19492/11.

¹⁰²⁵ Päämaja. Intendentin osasto No 4578/Int. 1/17/13. 10.6.1941. T 19492/18.

¹⁰²⁶ Lääk.maj. Simola. 17.3.1942. T 19492/18.

¹⁰²⁷ Päämaja. Intendentin osasto No 2428/Int.1. 13.3.1943. T 19493/9.

¹⁰²⁸ Päämaja. Intendentin osasto No 1239/Int.1. 24.2.1944. T 19494/10.

¹⁰²⁹ 7. Divisioonan esikunta No 84/3/IV sal. 16.1.1942. T 3362/42.

¹⁰³⁰ 5. Divisioonan esikunta No 252/VII/VI/22. 28.3.1942. T 19492/12.

¹⁰³¹ Ritala 1942.

Raudan saanti saattoi kuitenkin sodan tuomien olojen vuoksi jäädä puutteelliseksi, joten lääkehoito oli tarpeen haavoittuneilla.

Kalsiumin saanti oli Simolan mielestä syksyllä 1941 kaikista muona-annoksista vähäistä maidon ja piimän puuttumisen vuoksi. Sulatejuusto oli lähes ainoa lähde. Maitojauheesta olisi ollut apua¹⁰³². Maidon käyttö pysyi vähäisenä koko jatkosodan ajan. Juustoannosta lisättiin vuoden 1943 lopulla, joten kalsiumin saantikin maitotuotteista lisääntyi jonkin verran jatkosodan loppuajaksi.

13.6 Muona-annosten ravintosisältö jatkosodan aikana

Koska rintamamiesten ravitsemustilannetta ei edes pistokokein seurattu, Simola tutki jonkin verran tilannetta rintaman takana. Muona-annoshan oli sama Puolustusvoimissa kaikille. Hän tutki mm. Helsingin vartiokomppanian 106 sotilaan A-, B- ja C-vitamiinitilannetta ja kirjoitti kesäkuussa 1942 vitamiinitasojen madaltuneen edelliseen vuoteen verrattuna: A-vitamiini 15 %, B₁-vitamiini 22 % ja C-vitamiini 28 %. Arvot olivat tasaisen matalia kaikilla, vaikka miesten ruoka oli suhteellisen hyvää. Miten muualla? hän kysyi. Koska voimavitamiinointi oli lopetettu toukokuussa, hän suositteli maksan käyttöä, ”*vaikka kesävoissa on A-vitamiinia*”. B₁-vitamiini ei huolestuttanut. Alhainen C-vitamiinitaso johtui perunan puutteesta eikä sen alenemiseen ollut enää varaa. Tablettien jakoon oli syytä, kunnes perunoita saatiin. Vitamiinitilanteen selvittämiseksi hän ehdotti tutkimuksen ulottamista varsinkin rintama-alueelle¹⁰³³.

Majuri Mikkola¹⁰³⁴ laski sotaväen muona-annos 1/1944 mukaan valmistettujen ruokien ravintoaineet vuorokaudessa käyttäen apuna mm. saksalaista Werner Drosen ja Herbert Bromselin teosta (taulukko 35). Laskelma tehtiin keväällä, jolloin mm. perunan vitamiiniarvo oli pienimmillään.

Taulukko 35. Ravintoaineiden saanti muona-annoksesta 1/1944.

Ravintotekijä	Saanti	Tarve
Energia (kcal)	3 327	3 000
Valkuaisaine (g)	96	75
Rasva (g)	58	56
Hiilihydraatti (g)	172	40–60
A-vitamiini (mg)	1,2	2–3
B ₁ -vitamiini (mg)	0,7	1–2
B ₂ -vitamiini (mg)	1,2	30–50
C-vitamiini (mg)	41,5	2
D-vitamiini (µg)	0,7	50–100
Nikotiinihappo (mg)	13,3	36,7

Hiilihydraatin saantimäärä on poikkeuksellisen pieni. Syy ei selvinnyt laskelmasta. Huomautuksissa esitettiin, että A-vitamiinista puuttuu voimavitaminoinnin vaikutus. Vitaminoidun voimien arvoja ei ollut käytettävissä. D-vitamiinia muodostuu myös auringon valon vaikutuksesta. ”*B₁- ja D-vitamiinien ja nikotiinihapon puutosoireita ei tiettävästi ole*

¹⁰³² Simola 1941b.

¹⁰³³ Lääk.maj. Simola. 22.6.1942. T 20948/F₁₄.

¹⁰³⁴ Päämaja. Intendentin osasto No 770/Int. 1/sal. 2.6.1944. Liite 1 T 19495/5.

esiintynyt, mikä osoittaa, ettei pitkäaikaista puutetta ole ollut". Pahimpana puutteena Mikkola piti nikotiinihapon vajausta. Tässäkin muona-annoksessa energian saanti on ainakin nuorille miehille riittämätöntä rintamaoloissa.

Sotien jälkeen ev.luutn. Tiittanen laski talvisodan ja jatkosodan aikaisten muona-annosten ravintosisällön (Taulukko 36)¹⁰³⁵. Laskelma antaa kuvaa ravinnon saannista silloin, kun muona jaettiin perusmuona-annosten mukaan. Käytännössä niin tapahtui harvoin. Vaihtolajien ravintosisältö saattoi erota suuresti perusannoksesta. C-vitamiinitablettien jakoa ja voimavitamiinointia ei liene laskelmassa otettu huomioon. Jos muona olisi jaettu perusannosten mukaan, olisi energian saanti ollut lähes koko jatkosodan ajan sotia edeltänyttä rauhanaikaista määrää vähäisempää. Vain kaksi ensimmäistä sota-ajan muona-annosta täytti energian tarpeeksi rauhan aikana katsotun 3 800 kcal. Muista jatkosodan annoksista saanti oli pienempää. - Lapin sodassa energian saanti (4 000 kcal) täytti rauhanajan tarvevaatimuksen. Rauhan ajalta esitettyihin tarvelukuihin (s. 8) verrattuna Tiittasen mukaan kaikissa muona-annoksissa valkuaisaineen saanti ylitti tarpeen (70 g).

A-vitamiinin saanti jäi alle tarpeen (4 000 ky). Neljässä viimeisessä annoksessa saanti oli vain runsas puolet tarpeesta kesälläkin, talvella vielä vähemmän. C-vitamiinin saanti näyttää hyvältä. Ennen sotia C-vitamiinin tarpeeksi katsottiin 1 000 ky (50 mg). Se olisi täytynyt muissa annoksissa paitsi joulukuussa 1941.

Taulukko 36. Talvi- ja jatkosodan muona-annosten ravintosisältö.

Ravintoaine		17.10.'39	1.6.'41	4.8.'41	15.12.'41	15.4.'42	15.4.'43	1.1.'44
Energia	(kcal)	4 144	3 900	3 495	2 983	3 225	3 308	3 324
Valkuaisaine	(g)	134	121	108	90	97	100	101
Rasva	(g)	126	106	91	56	63	64	64
Hiilihydraatti	(g)	632	609	566	533	567	587	591
A-vitamiini, kesä	(ky)	3 660	3 397	3 397	2 030	2 365	2 365	2 365
A-vitamiini, talvi	(ky)	2 220	2 017	2 017	1 580	1 555	1 551	1 551
Tiamiini	(mg)	2,2	2,2	2,1	1,9	1,9	2,1	2,1
Riboflaviini	(mg)	1,0	1,5	1,5	1,1	1,1	1,3	1,3
C-vitamiini, syksy	(mg)	104	144	144	40	140	140	140
C-vitamiini, kevät	(mg)	56	80	80	76	76	76	76
D-vitamiini	(ky)	30	28	28	14	16,5	16,5	16,5
E-vitamiini	(mg)	5,5	4,1	4,1	3	3,1	3,1	3,1
Kalsium	(mg)	864	1 115	1 102	764	867	872	872
Fosfori	(mg)	3 180	2 622	2 844	2 461	2 677	2 749	2 764
Rauta	(mg)	39,3	34,7	33,7	31,7	33,8	34,9	35,2

Muona-annos ei ollut kaikille rintamamiehille ainoa ravinnonlähde. Se oli kaikille yhteinen, samankokoinen perusta. "*Valtion muonan*" lisäksi monet miehet saivat runsaitakin kotipaketteja, tekivät erilaisia omatoimisia hankintoja (metsästäen, kalasten, marjastaen), harjoittivat palstaviljelyä ja keräsivät sotasaalista. Näin muonan lisäksi saatujen elintarvikkeiden tuomaa energian ja ravintoaineiden lisää ei ole otettu huomioon missään laskelmissa. Niiden määriä ei tunnetta eivätkä ne jakautuneet tasaisesti kaikille. Vähimmälle oheiselintarvikkeista lienevät jääneet nuoret rintamamiehet ja eestiläiset vapaaehtoiset. Monet kaupunkilaiset saivat vähän, jos ollenkaan kotipaketteja, monet maanviljelijät usein ja runsaita. Omatoiminen metsästys, kalastus, marjojen poiminta,

¹⁰³⁵ Tiittanen 1948.

palstaviljely yms. tuottivat tulosta mm. sen mukaan, millä rintamanosalla miehet olivat, myös omat kyvyt ja aktiivisuus vaikuttivat saaliin määrään. Sotasaaaliinkin saanti ja määrä vaihtelivat ajan ja paikan mukaan. Kotipakettien lihat, juustot, voit ja leivonnaiset lisäsivät valkuaisaineen, rasvan, A-vitamiinin ja hiilihydraattien saantia. Harvoin paketeissa tuli C-vitamiinilähteitä. Metsästys- ja kalastussaaaliit toivat valkuaisainetta ja rautaakin. Metsän marjat ja palstaviljelytuotteet lisäsivät C-vitamiinin saantia. Kaikista elintarvikkeista tuli energiaa. Varsinkin hyökkäysvaiheessa sotasaaaliit saattoivat olla runsaita ja monipuolisiakin ravintoaineiden lähteitä, tärkeänä apuna etenkin tilanteissa, joissa oma muonitus oli suurissa vaikeuksissa. Alkoholi tosin lienee ollut halutuinta sotasaaalista jatko- ja Lapin sodassa. Talvi- ja Lapin sodan sotasaaaliit olivat vähäisiä jatkosotaan verrattuna, etenkin sen hyökkäysvaiheeseen. Talvisodan aikana siviilit jättivät sotilaille monipuolisesti elintarvikkeita, varsinkin lihatuotteita. Niistä ja kerätyistä kaloista ruokaan tuli valkuaisaineita ja rautaa. Lapin sodassa länsirintamalla ruotsalaiset toivat jonkin verran lämmintä ruokaa joen yli nuoria miehiä ilahduttamaan. Kuten Lääkintöosastokin katsoi, kaikista valtion muonan oheiselintarvikkeista tuli merkittävä monipuolinen lisä rintamamiesten ravinnon saantiin¹⁰³⁶. Se saattoi kohentaa monien fyysistä kuntoa oleellisesti ja antaa myös mielelle virkistystä.

Jos ravinnon saanti oli niukanlaista rintamalla, oli se sitä haavoittuneilla sairaalassakin. Tammikuussa 1942 koottiin mielipiteitä 32 sotasaaralasta muonan riittävytydestä¹⁰³⁷. Kahdessa sairaalassa ruoka ei riittänyt, kahdessa riitti jotenkuten ja neljässä oli yksitoikkoista. Aina yksi sairaala mainitsi ruoasta puuttuneen rasvaa+valkuaisainetta, vehnäjauhoja, kalaa, rasvaa+kalaa+valkuaisaineita tai kalaa+vihanneksia. Puutteiden ohella huomautuksissa mainittiin: maitoannos ei riitä, ravintorasva-annosta ei voi enää pienentää, valioruoka huonoa, dieettiruoka vaillinaista, voita ja maitoa tarvitaan enemmän, ruoka monipuolista sekä osaksi saksalainen ruoka ei ollut yksitoikkoista. Puutteellinen ravinto lienee vaikeuttanut haavoittuneiden paranemista ja monet palasivat ehkä vielä heikkokuntoisina takaisin rintamalle.

13.7 Sairaalahoitoa vaatineita puutostautipotilaita

Päällystää ja lääkäreitä huolestutti rintamalla nuorimpien ikäluokkien miesten ravinnon saanti yleensä ja erikoisesti energia-aineiden saanti. Jatkosodan ajalta sairaalahoitoon tulleiden potilaiden tuloilmoitukset antavat kuvaa ravintoaineiden puutoksista. Sotilaslääkintäarkistosta koottiin tietoja tällaisten sairaalaan tuloilmoituksista puutostautien selville saamiseksi. Talvi- ja Lapin sodan ajalta ei vastaavia tietoja ollut käytettävissä. Lyhyen talvisodan aikana ei vakavia puutostiloja ehtinyt tulla esille, vaikka keripukin rajoilla olleita tapauksia tavattiinkin ja joissakin miehissä esiintyi selviä keripukin oireita. Jonkinlaisen tiedon saamiseksi Lapin sodan ajalta tarkastettiin kahteen Pohjois-Suomen sota-/sotavammassairalaan tulleiden sairaiden (ei haavoittuneiden) potilaiden sairaalaan tuloilmoitukset lokakuun lopusta 1944 toukokuun alkuun 1945. Niissä oli vain yksi puutossairaustapaus. Jatkosodan aikana sairaalahoitoon tulleista potilaista ei voitu erottaa rintamamiehiä, sillä sairastumispaikaksi oli usein merkitty yksikkö, joukko-osasto, Jsp. tai joku kenttäsaaraala. Rintamalle viittaavia sairastumispaikkoja oli Karjalan kannas ja Syväri, Uhtua, Poventsa, Rukajärvi ym. paikkakuntia Itä-Karjalassa. Sotasairaloissa hoidettiin myös työvelvollisia, is-miehiä, lähettipoikia ja lottia. Heidät on jätetty pois taulukkojen luvuista. Gingivitis- eli

¹⁰³⁶ Päämaja No 126/Lääk. 5/194 sal. 5.1.1942. T 20949/F₃₁.

¹⁰³⁷ 5. Divisioonan esikunta No 252/VII/VI/22. 28.3.1942. T 19492/12.

ientulehduspotilaita tuli sairaalaan melko runsaasti. Heitä ei ole laskettu C-vitamiinipuutospotilaiksi. Saksalaiset olivat osoittaneet, ettei gingivitis ole keripukkia¹⁰³⁸. Ravinnonpuutosta poteneiden potilaiden määrät on koottu taulukoiksi 37-42¹⁰³⁹. Koko jatkosodan ajalta sairaalaan tulneiden puutostautipotilaiden määrät on koottu taulukkoon 37¹⁰⁴⁰.

Taulukko 37. Jatkosodan sairaaloiden puutostautipotilaat (miestä/vuosi).

Puutostila	1941	1942	1943	1944	Yhteensä
Keripukki	15	71	13	4	103
C-avitaminoosi	2	16	1	2	21
C-hypovitaminoosi	4			1	5
Beriberi	1				1
Pellagra		2	4	3	9
B-avitaminoosi	1	1	1		3
B+C-avitaminoosi		1			1
Avitaminoosi ^a	4	77	11	1	93
Hypovitaminoosi ^a	1	3	3	2	9
Hämäräsokeus		1	2	1	4
Riisitauti	1				1
Inanition/Odema		1	37		38
Marasmus			2		2
Anoreksia		1			1

^avitamiinia ei ilmoitettu.

Anoreksiapotilas (syntynyt 1914) ja marasmuspotilaat (syntyneet 1909 ja 1913) eivät olleet nuoria rintamamiehiä. Riisitautipotilaat ja yksi hämäräsokeuspotilaista olivat nuoria, 21- ja 23-vuotiaat. B-vitamiinien puutospotilaat olivat reserviläisiä, syntyneet vuosina 1907 - 1919 ja beriberipotilas syntynyt vuonna 1902. Avitaminoosi- ja hypovitaminoosipotilaat lienevät poteneet C-vitamiinin puutetta, koska heidän hoitoonsa, jos se oli mainittu, oli käytetty askorbiinihappoa, osalle myös nikotiinihappoa. Muonan niukka C-vitamiinipitoisuus näyttää olleen useimpien sairaalahoidon johtaneiden ravinnonpuutostilojen syy. Vitamiinipuutospotilaita oli eniten sairaalahoidossa kesällä ja alkusyksyllä 1942 (taulukko 38)¹⁰⁴¹ eli elintarviketilanteen vaikeimman vaiheen jälkeen. Elintarviketilanteen kohentumisen myötä potilasmäärät vähenivät.

Vitamiinien puutetta poteneista potilaista kolmannes oli nuoria, vuonna 1920 tai sen jälkeen syntyneitä (taulukko 39)¹⁰⁴². Kaikissa ikäryhmissä potilaiden määrä väheni selvästi vuoden 1942 jälkeen.

¹⁰³⁸ Gerson 1941.

¹⁰³⁹ Sotilaslääkintäarkiston diagnoosikortiston kansiot.

¹⁰⁴⁰ Sotilaslääkintäarkiston diagnoosikortiston kansiot.

¹⁰⁴¹ Sotilaslääkintäarkiston diagnoosikortiston kansiot.

¹⁰⁴² Sotilaslääkintäarkiston diagnoosikortiston kansiot.

Taulukko 38. Vitamiinien puutospotilaat kuukausittain (miestä/kk).

Vuosi	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	Yhteensä
1941							8	4	7		5	5	29
1942	3	1	3	7	9	36	24	35	24	13	7	1	173
1943	2	6	1	4	2	2	3	2	6	4	2	1	35
1944	2		1		1			4	2	2		3	15

Taulukko 39. Vitamiinien puutospotilaat ikäryhmittäin (miestä/vuosi).

Syntymävuosi	Vuonna				Yhteensä
	1941	1942	1943	1944	
-1899		1			1
1900-1904	3	6	2	1	12
1905-1909	1	27	4	2	34
1910-1914	9	30	7	5	51
1915-1919	9	45	10	3	67
1920-1924	7	61	9	4	81
1925-		1	3		4
ei ilmoitettu		1			1
Yhteensä	29	173	35	15	252

Koska sairaalaan tulon pääasiallinen syy olisi voinut olla jokin muu sairaus kuin puutostauti ja ohessa olisi voinut ilmetä ravintoaineiden puutteen oireita, etsittiin hammassairauden vuoksi hoitoon tulleiden potilaiden sairaalaan tuloilmoituksista C-vitamiinin puutostautitapauksia. Tällaisia potilaita olikin hammassairaiden joukossa (taulukko 40)¹⁰⁴³. Heistäkin valtaosa tuli hoitoon jatkosodan puoliväliin mennessä.

Taulukko 40. Hammassairaiden C-vitamiinin puutospotilaat (miestä/vuosi).

Tila	1941	1942	1943	1944	Yhteensä
Keripukki	4	15	8	1	28
C-avitamiinoosi	7	14	4	3	28
C-hypovitaminoosi	1	3	1	1	6
Yhteensä	12	32	13	5	62

Pitkäaikaisia vitamiinin puutostiloja näyttää ilmenneen jatkosodan aikana erittäin vähän. Sairaalahoitoon tulleet potilaat lienevät olleet vakavimpia tapauksia. Lievät vitamiinin puutokset ja puutosoireiset ilmeisesti hoidettiin joukko-osastoissa. Heistä ei ole tietoa saatavissa. Lääkintöosaston tietoon elokuussa 1942 tulleista 314 varmasta ja 507 epävarmasta keripukkioireisesta sotilaasta valtaosa lienee ollut melko lievästi sairastuneita, koska sairaalaan tulleita potilaita oli vain 35. Vaikka jatkosodanaikaisten puutostautipotilaiden kokonaismäärä kolminkertaistettaisiin, kuten Lääkintöosasto esitti, on sairastuneiden määrää pidettävä erittäin pienenä runsaan kolmen sotavuoden ajalta vuosittain noin 400 000 miehen joukosta.

¹⁰⁴³ Sotilaslääkintäarkiston diagnosoikortiston kansiot.

Lapin sodan aikana Pohjois-Suomen sota-/sotavammasairaaloihin tuli potilaiden tuloilmoitusten mukaan vain yksi keripukkitapaus, vuonna 1909 syntynyt sotamies. Nuoria Lapin sodan kävijöitä ei puutostautien vuoksi noihin sairaaloihin tullut.

Vakavaa ravinnon puutetta poteneita inanitio- tai odemapotilaita tuli sairaalahoitoon vuonna 1943 (taulukko 41)¹⁰⁴⁴. Sairaalaan tuloilmoitusten mukaan valtaosa heistä oli 30-vuotiaita tai vanhempia. Useat olivat tulleet palvelukseen täydennysmiehinä vankiloista (Karvian, Konnunsuon, Pelson vankiloista) sairaina. Puolustusvoimien kuukausisairasilmoituksessa kesäkuulta vuonna 1943 kerrottiin JR 101:ssä tavatun nälkähöyryä. Rykmentissä suoritettua tarkastuksessa ei nälkähöyryä tavattu, mutta vastasaapuneissa täydennysmiehistä kyllä. Täydennysmiehistä jopa 50 %:lla todettiin aliravitsemusta. Sairaat miehet lähetettiin sairaalahoitoon. Lieviä tapauksia hoidettiin kenttäjoukoissa. Seurauksena oli virheellinen kuva joukoissa vallinneista oloista. Sitä vihollispropagandakin käytti hyväkseen¹⁰⁴⁵. 16. Kenttäsaaraalan raportissa kerrottiin myös näiden HTK/JR 101:stä tulleiden täydennysmiespotilaiden ”kurjasta yleiskunnosta”, sillä 38 potilaasta 25 sairasti pitkäaikaisesta nälästä johtunutta turvotusta jaloissa ja vatsapöhöä. Kaikki muutkin olivat ”suuressa määrin aliravittuja”¹⁰⁴⁶.

Taulukko 41. Inanitio/odemapotilaat ikäryhmittäin.

Syntymäaika	Miehiä
1900-1904	8
1905-1909	10
1910-1914	10
1915-1919	6
1920-1924	4

Nuoret inanitiopotilaat eivät tulleet vankiloista. Monien tila kohentui riittävällä ravinnon saannilla. Eräänkin inanitiopotilaan toipumisesta kerrottiin: kohentunut 3,5 kuukaudessa, paino noussut 56 kg:sta 87,5 kg:aan ja Hb 47/55:sta 81/95:een hyvällä ruoalla.

Astheniapotilaiden joukossa (taulukko 42)¹⁰⁴⁷ on heikkoutta, astheniaa ja asthenia universalista poteneita. Heidän kaikkien hoitoon (jos jotain mainittu) oli käytetty lääkkeiden ohella askorbiinihappoa, vitolia, rautaviiniä, hiivaa, kalanmaksaöljyä tai dieettiä. Useiden sairastumisen syy ei liittynyt puolustusvoimien muonitukseen. Synä mainittiin mm. sairastunut siviilissä, potenut pitkän aikaa, hentokasvuinen, toipuminen malariasta, evakuoitihuolet, haavoittuminen ym. Jo kutsunnoissa todettiin vuonna 1924 syntyneistä ikäluokan olleen suurelta osalta ruumiinrakenteeltaan kehittymätöntä ja alikuntoista, mikä johtui silloisesta ravitsemustilanteesta. Alkuvuodesta syntyneille myönnettiin silloin ylimääräistä muonaa kunnon kohottamiseksi 3 ensimmäisen palveluskuukauden ajaksi¹⁰⁴⁸.

¹⁰⁴⁴ Sotilaslääkintäarkiston diagnoosikortiston kansiot.

¹⁰⁴⁵ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 4893/Pääint.tsto/3 sal. 28.8.1943. T 19493/3.

¹⁰⁴⁶ 16. KS. No 793/1/6. 10.9.1943. T 20948/F₉.

¹⁰⁴⁷ Sotilaslääkintäarkiston diagnoosikortiston kansiot.

¹⁰⁴⁸ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 6902/Pääint.tsto/E. 15.10.1942. T 19492/13.

Taulukko 42. Astheniapotilaat ikäryhmittäin.

Syntymävuosi	Vuonna				Yhteensä
	1941	1942	1943	1944	
-1899	11	3	1		15
1900-1904	26	18	8	4	56
1905-1909	33	33	30	15	111
1910-1914	35	79	65	36	215
1915-1919	28	92	102	44	266
1920-1924	38	182	232	115	567
1924-			27	86	113
Yhteensä	171	407	465	300	1 343

Muutamien potilaiden papereihin lääkärit olivat kirjoittaneet kommenttejaan: heikkohermoinen, uupunut, hentokasvuinen, heikkorakenteinen, palvelukseen kelpaamaton, vapautetaan (miehen pituus 172 cm, paino 50,5 kg), toipuu malariasta, sotavammapotilas, riisitauti, (miehen paino 47,5 kg ja pituus 162 cm). *”Tuskastelee ja liioittelee päästäkseen pois sotaväestä. Paikkakunta, mistä kotoisin, lieene kovin defeatistista. Pitäisi lujalla kädellä kasvattaa kunnan mieheksi”* ja *”Ilmeinen pinnari. Valituksia ei tarvitse ottaa korviin. Lääketieteellisistä syistä saa pitää sellaisessa kurissa, että suorittaa tehtäviään”*.

13.8 Lääkäreiden sodanaikaisia havaintoja ravitsemustilanteesta

Puolustusvoimissa lääkäreiden tehtäviin kuului joukkojen ravitsemustilan tarkkaileminen (s. 1). Rintamälääkärit saattoivat omasta kokemuksestaan seurata muonitustilannetta, sen kehitystä, ruoan valmistusta, muonan jakelua ja annoskokoa sekä ruokatilanteen vaikutusta miehistön terveyteen ja mielialaan. Heidän tuli myös tarkkailla mahdollisten puutosoireitten ilmenemistä. Lääkäreitten selostukset ja Päämajan Lääkintäosaston raportit kertovat havainnoista jatkosodan ajalta. Päämajan lääkärit tekivät tarkastusmatkoja rintamalle. He eivät kerro puutostautien esiintymisistä, mutta mainitsevat C-vitamiinitablettien jaon tarpeesta, elintarvikkeiden laadusta ja ruoan yksitoikkoisuudesta sekä riittämättömyydestä nuorille rintamamiiehille. Hekin pyysivät nuorille lisää leipää. Juomaveden saantiin kiinnitettiin jatkuvasti huomiota.

Sotien jälkeen lääkärit kirjoittivat kokemuksistaan rintamälääkärinä osin katkerammin sävyin ja realistisemmin kuin hillityt sanakäänteet kertoivat raporteissa sodan aikana. Muistelmissa lääkärit tuovat esiin miesten nälän, lian, väsymisen, loppuun uupumiseen, kylmän, koko sodan ankeuden. Hekin muistavat talvisodan aikana olleen riittävästi ruokaa, tarvetta runsaamminkin ja ruoan olleen hyvää. Jatkosodan liikuntasotavaiheet ja asemasodan alku olivat toista. Nälkää oli jatkuvasti, miehet laihtuivat, tulivat haluttomiksi mihinkään ja mieli meni matalalle. Saatu ruoka oli yksitoikkoista, ravitsemuksellisesti puutteellista eivätkä kaikki miehet syöneet sitä. Joillekin tuli mahavaivoja. Vitamiinien saannista tai puutteesta ei juurikaan mainita. - Jatkosodan loppuvaiheiden nälkäajan ja partioiretkien aikana kannettiin huolta miesten nestetasapainosta ja kunnollisen juomaveden saannista.

Päämajassa ravitsemusasioiden neuvonantajana toiminut lääkintämajuri Simola seurasi jatkosodan ajan rintamamiesten muonitusta eri tavoin. Selostuksessa tarkastuskäynniltä

Aunukseen ja Itä-Karjalaan syys-lokakuun vaihteessa 1941 hän totesi: ”Joukkojen muonitus monessa suhteessa kiitettävää. Huomattava parannus, varsinkin Aunuksen joukoilla tuoretta perunaa, saatu vaihtelua ja C-vitamiinia. Miehistö näytti olevan ruokaansa tyytyväistä, kiitti sitä siviiliruokaa paremmaksi. Leipä on riittänyt levossa oleville, mutta ei liikuntavaiheessa, jolloin 100 g lisäkään ei täysin tyydyttänyt. Ruotsalainen näkkileipä maistuu hyvältä, murenee laukussa, ei täytä vatsaa. Vellien ja puurojen valmistukseen mahdollisimman monenlaisia viljatuotteita. Vaihtelu. Ruisjauhot karkeitä eikä hienoja. Voi riittävä. Lihatuotteet hyviä. Juomapuoli heikkoa. Maitoa nimeksi, ei mehua, ei kaljaa, Kaljaa maalaismiehille. Maitopulveriin ei totuttu, ennakkoluuloja. Mallastiiviste kaljaan olisi hyvä. Käristyslaitteita on paljon käytetty, kuoriperunaa. Elintarvikevarastot kunnossa, paremmin huollettuja kuin rajan tuntumassa”¹⁰⁴⁹.

Simola oli kirjeenvaihdossa joidenkin rintamalääkäreiden kanssa. He selostivat hänelle ruokatilannetta, muona-annosten kokoa, havaintojaan ruoan laadusta ja jakelusta, miesten mieltymyksiä ja mainitsivat mahdollisista vitamiinipuutteesta omissa yksiköissään tammi-helmikuulla 1942 eli vaikeimman muonitustilanteen alkaessa helpottua. Muona-annoksista kerrottiin¹⁰⁵⁰: Kuivan leivän laatu vaihteli. Suomalainen ”*faneri*” oli miesten suosiossa. Ruotsalaisen mausta ei pidetty. ”*Panssarileipää*” oli hyvähampaistenkin liotettava. Taistelu- ja linnoitustehtävissä olleet valittivat annosta liian pieneksi eikä se tyydyttänyt nuorten asevelvollisten tarvetta hiljaisen asemasodankaan aikana. Joskus jaettiin huomattavasti päiväannosta vähemmän ”*ilmeisesti ei aina huoltovaikeuksista johtuen*”. Korppeja ja keksejä oli jaettu pari kertaa kuukaudessa eikä kaikkialla ollenkaan. Ruisjauho- ja -hiutalepuurot tympäisivät paikoin miehiä. Kaurapuurosta pidettiin ja sitä toivottiin saatavan useammin. Puurokostuketta toivottiin. Maitojauhetta oli harvoin käytetty. Voi oli hyvälaatuista, paikoin annos vaikutti määräystä pienemmältä, paikoin joulukuista suuremmalta, vaikka sen piti olla sama. Miehet olivat melko tyytyväisiä annokseen, vaikka lisääkin olisi otettu. Juusto hyvää sulatejuustoa. Miehet pitivät ja olisivat syöneet enemmänkin. Jakelutiheys vaihteli. Marmeladia ei kaikkialla saatu ollenkaan, useimmissa yksiköissä saatu 3-4 kertaa viikossa. Keinohunajasta miehet pitivät. Sokeri saatu päivittäin ”*kohtuullisin jakotappioiden*”. Joissakin yksiköissä se tuntui riittävän, toisissa kaivattiin lisää. Mielipiteet liha-annoksen koosta vaihtelivat: ”*Lihaa ei sotaväessä koskaan liikaa*” - ”*Määrä riittävä, voisi supistaakin*”. Liha hyvää naudanlihaa, mutta jakelu epätasaista. ”*Sattumat*” olivat harvassa eikä aina ruoanjakelussa osunut yhtään joka miehelle. Miehet toivoivat kestopakkaraa lisää. Perunat yleensä jäätyneitä. Laatu ei silti valitettu. Hyvänmakuisia perunoita oli 18. Divisioonassa saatu joka päivä. Jaettu kuoriperunoita kastikkeeseen kera joskus. Johonkin yksikköön ei ollut saatu perunoita ollenkaan tammikuussa ja toisessa oli saatu pari kertaa viikossa, välillä kuivana. Perunoita kaivattiin lisää. Kun perunoita ei ollut, syötiin maukasta hernekeittoa joka päivä eivätkä miehet osoittaneet kyllästymisen merkkejä. Piti ihmetellä miesten ruoansulatuselimestön kestopuutetta. Kun perunoita saaneissa yksiköissä ei valmistettu hernekeittoa, miehet kaipasivat sitä kovasti. Jouluruoat olivat olleet hyviä ja niihin oltiin tyytyväisiä.

Kun yksikkö ei saanut perunoita, totesi lääkäri C-vitamiinitilanteen huonoksi. Naapuristossa hän oli todennut muutamia selvästi keripukkiin viitanneita tapauksia. Huollon kautta oli saatu askorbiinihappotabletteja kaksi tablettia miestä kohden tammikuun loppuun mennessä. Lääkintähuollon kautta oli saatu tabletteja niin, että oli vastaanotolla voitu jakaa runsaasti miehistölle. Toisessa yksikössä oli joillakin upseereilla

¹⁰⁴⁹ Tarkastuskäynti Aunuksessa ja Itä-Karjalassa. 28.9.-2.10.1941. T 1949/16.

¹⁰⁵⁰ Kirjeitä tammi-helmikuulta 1942. T 1949/18.

ilmennyt ienoireita, jotka hävisivät 5 tabletin nauttimisen jälkeen. Siellä oli lisätty askorbiinihappoa joka neljäs päivä keittoon. Miehet käyttivät tabletteja mielellään. Niitä jaettiin sellaisenaan käytettäväksi. Toivottiin saatavaksi lisää. Tabletteja näytti olleen runsaimmin jaossa viikon ajan viime kesänä. Kaikkialla toivottiin C-vitamiinitablettien saantia, kun oli huomattu miesten toivoneen ja käyttäneen niitä. Miehet olivat ymmärtäneet käyttötarkoituksen saatuaan selityksen eikä ennakoluuloja näyttänyt esiintyneen.

Yleismainintana todettiin puutteista huolimatta miehistön olleen ruokaan tyytyväisiä. Huollon tehtävä todettiin ruokatavaran niukkuuden ja pitkien kuljetusmatkojen vuoksi olleen vaikeata. Ruokatilanne tuntui kesäiseen verrattuna köyhemmältä ja niukemmalta. Toimeen oli tultu kohtalaisen hyvin. Levossa olleen rykmentin ruoan tarve tuli hyvin tyydytetyksi. Kun alkuvaikeuksia oli voitettu, ravintotilanne oli parantunut synkästä joulukuisesta 1941. Huolto sai kiitosta, kun se oli vaikeissakin tilanteissa toiminut hyvin. Myönteisenä puolena mainittiin myös, että *”divisioonan huolto oli älynnyt ottaa erikoiseksi tarkastajaksi ... tottuneen emännöitsijän, jota kuljetetaan rykmentistä rykmenttiin reellä”*. Kun joukot olivat väsyneitä oltuaan jo yli 2 kuukautta yhtämittaa asemissa ja partioitehtävissä ja muutamat olleet viimeksi kotona 24 kuukautta sitten, lääkäri piti ravintotilanteen hyvää järjestelyä ja huollon kulkua ensiarvoisen tärkeänä tekijänä mielialan ja taistelutahdon ylläpitäjänä. Nuorten asevelvollisten joukossa tosin mieliala oli vielä pysynyt hyvänä, vaikka *”monessa leikissä oli mukana oltukin”*¹⁰⁵¹.

Maaliskuussa 1942 Simola kirjoitti ev.luutn. Saloniukselle Päämajaan Laguksen pataljoonassa Karhumäen suunnalla lääkärin kuulleen eri tahoilta, ettei huolto pystynyt jakamaan tai jakoi vain vähän C-vitamiinia. Hän kehotti huomauttamaan, että maassa on C-vitamiinia saatavana. Tärkeätä oli huollon varata riittävästi joko tabletteja tai karamelleja perunan loppumisen varalta ja huomauttaa tablettien ja karamellien lähettämisen valvonnasta. *”Pelkään, että viime kesänä tapahtui tablettien jakelussa pimeätä”*¹⁰⁵².

Lääkärit tekivät matkoja myös rintamalle. Puolustusvoimien ylilääkäri tarkasti Karjalan Armeijan alueen marraskuun puolivälissä 1941. Etulinjan ruoka oli siellä yksitoikkoista. Kuljetusvaikeuksien vuoksi elintarvikevarastot olivat hvenneet uhkaavan pieniksi. Leipäannosta toivottiin lisättäväksi puuroaineitten kustannuksella. Veteen keitetty puuro ilman maitoa ei ollut miesten mieleen. Leipä olisi maistunut¹⁰⁵³.

Joulukuun alkupäivinä 1941 Simola teki lääkintämajuri Jusun kanssa tarkastusmatkan VII Armeijakunnan sotatoimialueelle. He totesivat muonituksen toimineen moitteettomasti etulinjoille asti. Miehistö oli kertonut saaneensa muona-annoksia vastanneen ruoan ja pitänyt muonitusta hyvänä. Perunasta oli puutetta. Toiset miehet olisivat syöneet enemmän leipää ja vähemmän puuroa, toiset halusivat päivittäin. Sulatejuustoon miehet olivat kyllästyneitä ja toivoivat lisää kahvia, teetä ja sokeria. Päällystön mielestä nämä olisivat olleet välttämättömiä ainakin etulinjojen miehille. Ellei niitä voitu jakaa, toivottiin jotain muuta lepoheikinä helposti teltoissa valmistettavaa. Se antaisi askartelua, joka vaikuttaisi suuresti miesten mielialaan. Keinohunajasta pidettiin yleisesti. Joidenkin mielestä se oli liian makeaa. Marmeladia olisi syöty kuinka paljon tahansa. Ns. Viipurin ryyppyn saaneet toivoivat yksimielisesti ryyppyä lisää. - Juomavettä

¹⁰⁵¹ Kirjeitä tammi-helmikuulta 1942. T 19492/18.

¹⁰⁵² Lääk.maj. Simola 6.3.1942. T 19492/18.

¹⁰⁵³ Päämaja. Lääkintäosasto I No 8354/Ylilääk. 15.12.1942. T 12621/12.

oli otettu, mistä oli saatu. Ripulia ei esiintynyt. ETp:t sijaitsivat edessä ja niihin oli saatu muonaa hyvin. Jauho- ja ryynitarve oli turvattu sotasaaliin avulla. Perunaa ei ollut varastossa¹⁰⁵⁴.

Lääkintäeverstiluutnantti Somer kävi tarkastusmatkalla saksalaismuonituksessa olleessa III Armeijakunnassa lokakuun puolivälissä 1941. Hän ei todennut puutostautien oireita. Muonaan kuului päivittäin C-vitamiinitabletteja tai -karamelleja. Muonaa pidettiin monipuolisena ja riittävänä. Jos leipäannosta valitettiin pieneksi, annettiin lisää. Kalastus ja metsästys olivat tuoneet vaihtelua ruokavalioon. Perunoita oli jaettu 3-4 kertaa viikossa 0,5 kg kerrallaan miehelle. Epäkohtana oli voini, sokerin, leivän yms. jakelussa käytetty sanomalehtipaperi siistimmän puutteessa¹⁰⁵⁵.

Eri yksiköiden lääkärit kertoivat havainnoistaan omilla alueillaan. V Armeijakunnan lääkäri totesi heinäkuussa 1942 ruokaan saadun vaihtelua kalasta, ruoan olleen tyydyttävää ja kohtalaisen riittävää. Kunnollisesta kaivovedestä oli edelleen puutetta¹⁰⁵⁶. Elokuulla lottien valmistama ruoka oli laadultaan ja määrältään tyydyttävää. Vaihtelua oli saatu kalastatuksella ja marjastamalla¹⁰⁵⁷. Vuodenvaihteessa 1942-1943 lääkärin mukaan Kannaksen ryhmässä ”*joukot eivät valittaneet ruoan laatua eikä määrää. Ne saivat perunaa joka toinen päivä. Etulinjan takana vuorollaan työssä olleet pitivät puuroateriaa kovin kevyenä. Se oli varsin luonnollista, koska sotaväen muona-annos ei tyydyttänyt raskaan työn fysiologisia normaalivaatimuksia. Valituksia ei kuitenkaan kuulunut, sillä miehet ymmärsivät ankaran tilanteen hyvin. Kotiseudulta saapui sangen huomattavia määriä elintarvikkeita kenttäpostissa ja lomalta palaavien miesten mukana*”¹⁰⁵⁸.

Valitusten johdosta JR 12:ssa suoritettussa tutkimuksessa lääkintävänrikki Juntunen totesi miesten olleen hyvässä fyysisessä ja ravitsemuksellisessa tilassa 24.3.1943 ja lääkintämajuri Ollilainen totesi ruokatilanteen hyväksi eikä merkkejä laihtumisesta ollut¹⁰⁵⁹. Maaselän ryhmässä lääkärin lausunnot kertoivat elo- lokakuussa ruoan olleen tyydyttävää, joskin yksitoikkoista tuoreen perunan puutteesta. Vihanneksien ja tuoreen kalan hankinta ei ollut onnistunut toivomusten mukaan. Energian riittämättömyyttä oli valitettu 1. Divisioonassa, sillä osa liha-annoksesta oli korvattu suolakalalla. Aikaisemmin etulinjassa säästyneet leipävarastot olivat tyystin loppuneet¹⁰⁶⁰.

Sotien jälkeen muutamat lääkärit muistelevat sota-ajan kokemuksiaan ja kirjoittivat niistä jonkin verran. ”*Ainoa, mitä talvisodan aikana oli riittävästi ja ylikin, oli muona*”. Ruoka oli hyvää, mikäli sitä armeijan aineista osattiin valmistaa. Sidontapaikalla paaripotilaat kannettiin sisään, liikkumaan kykenevät kävelivät itse. Potilaille tarjottiin kuumaa mehua ja pari voileipää. Toiset eivät jaksaneet syödä, toiset alkoivat ruokaa saatuaan heti kuorsata ja moni putosi tuolilta lattialle. Miehet olivat väsyneitä, loppuunajettuja ja fyysisesti katkeamispisteessä, ruokaakaan ei aina ollut kovien taistelujen aikana, ”*mutta sisu oli tallella*”. Talvisodassa miehet olivat puolipaleltuneita, nälkiintyneitä, unettomia öitä valvoneita. - Jatkosodan alussa oli puutetta elintarvikkeista, paikoin juomavedestäkin. Lisäksi kylmyys ahdisti talvella. Alkoi esiintyä tavattomasti reumatismia ja tuberkuloosia. Kansainvälinen Punainen Risti lähetti vankisairaalaan lääkkeitä, sairaanhoitotarvikkeita,

¹⁰⁵⁴ Päämaja. Intendentin osasto No 4491/Int.tsto sal. 3 e. 15.12.1941. T 12621/17.

¹⁰⁵⁵ Päämaja. Lääkintäosasto No 6397/Lääk. 2/125 sal. 2.11.1941. T 19492/6.

¹⁰⁵⁶ V Armeijakunnan Esikunta No 1377/4/3 r sal. 7.8.1942. T 2130/7.

¹⁰⁵⁷ V Armeijakunnan Esikunta No 1659/os. 4/3 r sal. 7.9.1942. T 2130/8.

¹⁰⁵⁸ Päämaja. Lääkintäosasto No 126/Lääk. 5/194 sal. 5.1.1943. T 20949/F31.

¹⁰⁵⁹ Päämaja. Pääintendentin toimisto No 1947/Pääint.tsto/E sal. 15.4.1943. T 19493/9.

¹⁰⁶⁰ Maaselän Ryhmän Esikunta No 2232/VI/16 sal. 6.10.1943. T 19493/10.

hedelmäsäilykkeitä, suklaata ja tupakkaa potilaille jaettavaksi, muttei suomalaisille mitään ”humanitääristä” apua, vaikka se olisi ollut kovasti tarpeen¹⁰⁶¹.

Kun sotilaat menivät Kannaksella taloihin, löysivät he miltei jokaisessa tuvan uunin peltiin kiinnitetyn lupilaatikon kannen, johon oli riipustettu: ”*Uunissa on paistettu sika*”. Se oli jätetty sotilaiden ruoaksi. ”*Tällä herkullisella voimaravinnolla elettiin monta päivää*”. Liika rasva aiheutti rasvaisen ripulin ja sianlihan ahmiminen loppui siihen. Lehmät lypsettiin ennen armonlaukausta. Muona oli hyvää ja runsasta. Kahviakin tuli 5 kg:n pusseissa eikä kaikkea sitä otettu vastaan. Huollosta saatiin myös maitoa ja pullia¹⁰⁶².

Huoltoportaan kenttäkeittiö sijaitsi melko kaukana sidontapaikasta. Sieltä tuli harvoin valmista ruokaa. Kuivaa muonaa ja ruokatarvikkeita saatiin itse valmistettavaksi. Lääkäri tuli toimeen talvisodan ajan kotoa saaduilla paketeilla ja tuttavien lähettämällä liha- ja lohisäilykkeillä. - Talvisodan ajan ruokatilanne oli hyvä, oli kahvia ja sokeria. Sairasjunan keittiössä valmistettiin keittoruokaa henkilökunnalle ja voileipiä potilaille. Ruoka oli yksinkertaista, riittävää ja hyvää. Käytännön syistä potilaille tarjottiin teetä ja voileipiä, joita kannettiin pyykkikorissa täyskuormitetuissa keinuissa vaunuissa pitkin junaa. Jatkosodan aikana oli puutetta ruoasta, erikoisesti perunasta. Rintamalle tulleet perunat olivat pilaantuneita, imeliä ja pahanmakuisia.

Ravitsemustilanteen kannalta talvi 1941 - 1942 oli hankala. Kenttäsairaalassa tarjottiin aamuisin korviketta vanikan kanssa, paitsi keskiviikkona ja sunnuntaina saatiin pehmeä vehnäsämpylä. Kaurapuuro vitamiinoidun margariinin kanssa oli aamiainen. Päivällisellä oli yksi ruokalaji joko hernekeitto, lanttulihakeitto tai makaronivelli. Sairaalalla oli kaksi katiskaa. ”*Aamuisin toin sangollisen ahvenia sairaalan muonan jatkoksi*”. - Kun jatkosodan alussa käytiin liikuntasotaa yötä päivää, ruokailu saattoi olla hyvin epäsäännöllistä, välillä puuttui juomavesikin eikä kunnon unta saanut viikkokausiin. Lisäksi kylmyys ahdisti talvella. Armeijan muonitus ei ollut enää hyvää vuoden 1941 lopulla ja sairaalassa oli pulaa elintarvikkeista. ”*Ruokapuoli oli huonoa ellei saanut kotoa paketteja. Saksalaisilla ja heidän alaisillaan suomalaisilla ruoka oli hyvää*”¹⁰⁶³.

Vaikka lääkärien tarkastuskertomuksissa ei mainita muonitustilannetta syksyllä 1941, kaivattiin perunoita. Aunuksessa niitä sai paikallishankintana. C-vitamiinitabletteja jaettiin, mutteivät ne perunoita korvanneet. Keväällä 1942 useat lääkärit pitivät ravintoa riittävänä, mutta yksitoikkoisena. Ensimmäisen sotatalven jälkeen muonitus katsottiin riittäväksi ja tyydyttäväksi. Tarkoin lasketut kalorit riittivät ainakin paperilla. Joskin joku mies saattoi heittää puuronsa menemään ja joi vain kastikkeen. Loppuvuodesta 1942 miehet olivat haluttomia kaikkeen. Saksalaisten runsaat viini- ja säilykevarastot harmittivat. Niistä ei saatu maistiaisiakaan¹⁰⁶⁴.

Rukajärven suunnalla yksipuolinen ravinto aiheutti melko paljon mahavaivoja jatkosodan aikana. Sodan loppuvaiheessa etulinjan miehet olivat jatkuvalla nälkäkuurilla, mikä vatsaleikkausten kannalta oli hyvä asia. Suolen sisältö oli niukka.

¹⁰⁶¹ Kleemola 1971.

¹⁰⁶² Marras 1968.

¹⁰⁶³ Kauttu 1989.

¹⁰⁶⁴ Palmunen 1972.

Nestetasapainosta huolehtiminen oli ensisijalla¹⁰⁶⁵. - Taipaleen joella ja Uhtuan suunnalla ei tietoon tullut puutostautitapauksia¹⁰⁶⁶.

Jatkosodan ensimmäisen talven 1941 huoltovaikeudet ja lakkaamattomat taistelut aiheuttivat muonituksen heikkouden, varsinkin rasvan puutetta ja kaikki näkivät nälkää. Kevätaisteluissa marssi tiettömissä korvissa, kylmyys ja kosteus koettelivat miesten kuntoa. Lisänä oli hygienian puute, likaiset vaatteet, saunan puute, kaiken muun puute, paitsi nälän. Nuotiotakaan ei voinut sytyttää eikä aina ollut teltoja. *"Elämä rintamalla, syvällä vieraassa maassa ei ollut vain karua. Se oli toivottoman kovaa, lohduttoman ankeata, julmaa, raakaa. Vähitellen kaikki laihtuivat ja fyysinen kunto laski". "Itse laihtuin 20 kg".* Yötä päivää erämaassa heikolla muonalla levotta taistelleet miehet olivat väsyneitä ja apaattisia eivätkä osanneet aina reagoida oikealla tavalla. - Kun aamukylmässä oli oltu liikkeellä useita tunteja levähtämättä ja syömättä, oli syömättömyys lääkärin kannalta eduksi, sillä oli odotettavissa vatsaan haavoittumisia. - Motissa värjöteltiin nuotiolla, ruokaa ei ollut ollenkaan. Keitettiin vettä, joka kuumana lämmitti mukavasti. - Jouluaterialla saatiin hieman tavallista enemmän keittoa ja paksu kinkkuviipale ylimääräisenä annoksena. - Asemasodan aikana maan elintarviketilanne heijastui rintamalle. Jonkin aikaa aamiaiseksi jaettiin aina runsaskalorista grahampuuroa. Muutaman päivän kuluttua se tympäisi. Hevoset pitivät sitä suurena herkkuna. Viikosta viikkoon saatiin hernejauhekeittoa. *"Maailman kaikki hernejauhe oli tuotu Syvärille".* Kun hevonen kaatui keskityksessä, saatiin hevossankarikeittoa, jota sankarin hoitaja ei koskaan syönyt. Toiset kyllä vakuuttivat, että *"hän maistuu hyvältä"*¹⁰⁶⁷.

Lapin sodassa ei kenttäkeittiötä voitu kuljettaa. Ruoka oli tuotava hevosella. Valmiin ruoan kuljettaminen 14 km:n päästä oli hankalaa ja raskasta. Kuivien elintarvikkeiden kuljetus olisi ollut helpompaa. Mutta polttopuutkin oli tuotava, metsää ei ollut ympärillä eikä perille ollut tietäkään. Paikoin murtuneet rinteet lisäsivät liikkumisen vaikeutta¹⁰⁶⁸.

Sodan aikana ei juurikaan puhuttu nestetasapainon hoitamisesta, mutta siihen ryhdyttiin partioiretkillä. Aluksi kolmen, sitten kahden ja lopuksi yhden tunnin hiihdon jälkeen pidettiin 20 minuutin lepotauko. Sitä pidemmän tauon aikana joku olisi nukkunut ja liikkeellelähtö olisi tullut vaikeaksi. Pakissa sulatettiin lunta ja saatiin kuumaa teetä. Näkkileivälle levitettiin melko suolaista saksalaista säilykelihaa *"sotavankia"*. Tauon aikana saatiin lämmintä nestettä, sokeria ja suolaa. Voimat palautuivat nopeasti. Päivän kuluessa hiihrettiin 70 km. Partioiretkellä mukana ollut lääkäri totesi: *"Itse tulín vakuuttuneeksi, että rasittavassa työssä ja liikunnassa on järkevää pitää tällaisia nestetasapainotaukoja sitä useammin, mitä kovemmaksi fyysinen rasitus kasvaa"*¹⁰⁶⁹.

13.9 Lääkintäosastot tarkkailivat muonitusta

Päämajan lääkintäosasto laati jatkosodan aikana kuukausittain sairasilmoitukset. Ne ja eri yksiköitten ilmoitukset lääkintähuollosta ja terveydentilasta kertovat jonkin verran ruoasta ja ravitsemustilasta rintamajoukoissa. Lääkäreittenhän tuli Puolustusvoimissa valvoa ravitsemusfysiologisia seikkoja. Huomiota kiinnitettiin myös juomaveteen. Ilmeisesti sen laadusta huolehdittiin rintamalla, koska veden mukana levinneistä sairauksista ei mainita.

¹⁰⁶⁵ Tuuri 1992.

¹⁰⁶⁶ Härö 1993, henkilökohtainen tiedonanto.

¹⁰⁶⁷ Marras 1968.

¹⁰⁶⁸ Kauttu 1989.

¹⁰⁶⁹ Kauttu 1989.

Ei myöskään mainita pilaantuneiden elintarvikkeiden tai epäsiisteiden aiheuttamista ongelmista. Raporteissa ei ruokaa moitita, mainitaanpa vain sen olleen paikoin yksitoikkoista ja nuorille miehille niukanlaisesti. Puutosoireita ei mainita, vaikka C-vitamiinitablettien jakoa ehdotetaankin.

Yhteenvedossa sotatoimiyhtymien sairausilmoituksessa vuodelta 1941 todetaan elokuussa ruoan C-vitamiinipitoisuus heikonpuoleiseksi, tosin puutostauteja ei ole esiintynyt. Paikoin oli käytetty vedenpuhdistustabletteja¹⁰⁷⁰. Lokakuussa oli Karjalan Armeijan alueella käytettävä jokivettä kloraminisoituna¹⁰⁷¹. Joulukuussa todettiin juomavesi yleensä hyväksi. Vain paikoin oli tyydyttävä puhdistettuun pintaveteen¹⁰⁷². Sairasilmoitus helmikuun alussa 1942 toteaa ruoan laadun olleen yleensä hyvä, osittain yksitoikkoista ja määrän riittävä, paitsi II ja IV Armeijakunnissa vielä kasvuiässä olleille osittain riittämätön. Juomavesi oli hyvää tai tyydyttävää¹⁰⁷³. Samaan aikaan ilmoitus

7. Divisioonan lääkintähuollosta ja terveydentilasta kertoo *”miehistö ei syö puuroa halukkaasti, koska ei ole maitoa eikä mehua ja voiannos on niin pieni, ettei siitä liikene puuronsilmäksi.”* Ruoan laatu oli tyydyttävää. *”C-vitamiinin puutetta oli oltu huomaavinaan. C-vitamiinitabletteja olisi taas ruvettava jakamaan.”* Kotipaketit toivat tärkeän lisän taistelevien joukkojen ruokaan¹⁰⁷⁴. Elokuussa todettiin, ettei tietävästi ruoasta tai juomavedestä ole aiheutunut terveydellistä haittaa. Joidenkin yksiköiden perunat olivat kahdesti jäätyneinä käyttökelvottomia. C-vitamiinin puutetta ei ollut havaittu. Juomavesi oli puro- ja kaivovettä¹⁰⁷⁵. C-vitamiinitabletteja oli jaettu viikon ajan. Ruoka oli tyydyttävää ja riittävää¹⁰⁷⁶.

Päämajan lääkintäosaston mukaan lausunnoissa joukkojen terveydentilasta alkuvuodesta 1942 ruoan todetaan olleen *”yleensä hyvää tai tyydyttävää ja määrän riittävää”* siitäkkin huolimatta, että maaliskuussa oli yleisesti todettu perunoiden puutetta. Yksitoikkoiseen ruokavalioon kalat olivat tuoneet vaihtelua useissa paikoissa toukokuun lopulla. Loppukesällä 1942 muonituksessa ei tapahtunut mainittavia muutoksia. Sairasilmoitusten yhteenvedo elokuun alulta totesi *”vaihtelua ruokaan saatu kerätyistä sienistä ja marjoista sekä kalasta”*. Syksyllä peruna, kaali ja juurikasvit kohensivat ruokavaliota. Nuoret ikäluokat valittivat edelleen kuivaleipäannoksen pienuutta¹⁰⁷⁷.

Sairasilmoitukset vuodelta 1943 eivät mainitse vitamiinien puutostapauksia. Vain elokuulta todetaan, ettei vitamiinien puutostautien esiintymisestä ole tullut ilmoituksia¹⁰⁷⁸. Heinäkuun sairasilmoituksen liitteen mukaan vuodenaikaan nähden vain vähäisiä määriä makkaraa, lihaa, suolakalaa ja perunoita on pilaantunut.

Puolustusvoimien vuoden 1944 kuukausisairasilmoitukset kertovat leipätilanteen vaihteluista ja kehityksestä yksiköissä. Helmi-maaliskuulla valitettiin puutetta, pyydyttiin lisää tai jaettiin ylimääräisiä toisille yksiköille. Huhtikuussa ei ollut enää säästynyttä leipää jaettavaksi. Partiomuonaa oli jouduttu jakamaan taistelujen aikana, jolloin keittomuonaa ei voitu jakaa moniin päiviin. Juomaveden laatu oli huonoa monin paikoin.

¹⁰⁷⁰ Päämaja. Lääkintäosasto 2 No 3293/Lääk. 2 sal. 21.8.1941. T 20949/F₂₄.

¹⁰⁷¹ Päämaja. Lääkintäosasto 2 No 5653/Lääk. 2 sal. 15.10.1941. T 20949/F₂₄.

¹⁰⁷² Päämaja. Lääkintäosasto 2 No 7744/Lääk. 2 sal. 3.12.1941. T 20949/F₂₄.

¹⁰⁷³ Päämaja. Lääkintäosasto 2 No 3812/Lääk. 2/108 sal. 10.3.1942. T 19492/23.

¹⁰⁷⁴ 7. Divisioonan esikunta No 427/3/VII/53 sal. 5.3.1942. T 2130/10.

¹⁰⁷⁵ 7. Divisioonan esikunta No 663/3/VII/53 sal. 5.4.1942. T 2130/10.

¹⁰⁷⁶ 7. Divisioonan esikunta No 783/3/VII/53 sal. 19.4.1942. T 2130/10.

¹⁰⁷⁷ Päämaja. Lääkintäosasto 1 No 15516/Lääk. 2/119 sal. 25.10.1942. T 19492/9.

¹⁰⁷⁸ Päämaja. Lääkintäosasto 1 No 8429/Lääk. 2/119 sal. 4.8.1943. T 20949/F₂₄.

Heinäkuussa ruoan määrä riitti, mutta se oli yksitoikkoista. Perunaa puuttui. II Armeijakunnassa jouduttiin edelleen jakamaan partio- tai sissimuonaa taistelujen aikana. Joillakin yksiköillä oli puutetta ruokailuvälineistä. Juomaveden laadun paranemiseen oli kiinnitetty huomiota liikkeellä olleen ripuliepidemian vuoksi. Vesiastioiden puute vaikeutti veden puhdistusta. Elokuussa ruoan laatu ja määrä pysyivät entisellään. Partiomuonan käyttö oli vähentynyt. Juomaveden parantamiseksi oli rakennettu runsaasti uusia kaivoja ja pintavesi oli määrätty nautittavaksi vain keitettynä tai kloramiinilla desinfioituna¹⁰⁷⁹.

---

¹⁰⁷⁹ Puolustusvoimien kuukausisairasilmoitukset tammi-elokuu 1944. Liitteet. T 20950/F₄₁.

14. Rintamamiehet kertovat ruoastaan

Rintamamiesten kertomukset on koottu lähinnä etulinjan rivimiesten omakohtaisista kokemuksista kertovista muistelmista, jotka on kirjoitettu sotien jälkeen. Lehtipuron¹⁰⁸⁰ tutkimuksen mukaan sotaveteraanien muistelmille on leimaa antavaa kerronnan elävyys, tarkkuus ja konkreettisuus. Tapahtumista kerrotaan huumorillakin, vaikka ajankohtaisina ne eivät naurattaneet. Vaikeuksia oli, mutta niistä ei suuresti valiteta. Ruoka oli tärkeällä sijalla miesten elämässä rintamalla. Muistelmissa kerrotaan melko vähän valtion muonasta, mutta sitä enemmän sen puutteesta, ruoattomista päivistä ja omatoimisista hankinnoista ja ruoanvalmistuspuuhista. Karjalan kannaksella evakkoon lähteneet siviilit jättivät talvisodan edellä ja aikana sotilaiden käyttöön niin maalaistaloissa, kaupoissa kuin teollisuuslaitoksissakin monenlaisia elintarvikkeita suuriakin määriä. Niistä kertovat mielihyvällä kaikki Kannakselta kirjoittaneet. Jatkosodan hyökkäysvaiheesta muistetaan ”nälkämarsseja,” jolloin leipälaukku tyhjeni mukaan saadusta matkamuonasta jo alkumatkasta. Aina tilaisuuden tullen suoritettiin elintarvikkeiden hankintoja. Tilanne vaihteli nälästä ylensyömiseen. Asemasodassa omatoimiset hankinnat jatkuivat. Oli aikaa valmistaa herkullisiksi muistettuja aterioita valtion tarvikkeista valmistettujen, välillä kokoonpanoltaan outojen keitoksien vaihteluna. Samoin kotipakettien sisältö toi monille paitsi ruoan lisää myös mielihyvää. Rauhallisissa vaiheissa kiljunvalmistus kukoisti paikoin. Se juominkeineen on koettu kirjoittamisen arvoiseksi. Kilju lienee auttanut rintamaelämän yksitoikkoisuuden kestämisessä, samoin kuin saksalaisviinat ja sotasaalisvotkat Vetäytymisvaiheesta ja Lapin sodasta kerrotaan vähänlaisesti. Erilaisissa pienryhmissä tai erikoisjoukoissa toimineilla on muistoissa tavanomaisista muonannoksista poikenneita ruokia, jotka olivat mielialankin vuoksi tarpeellisia. Sotavankeudessa oli kaiholla muisteltu kotoista muonaa. Se oli ollut vakituinen puheenaihe. Kotiin palatessa kaivattu hernerokka oli nälkiintyneelle elimistölle liian vahvaa ja kotipaketitkin koituivat joillekin kohtalokkaiksi.

14.1 Ruoka talvisodan aikana

Talvisodassa ruokailijat olivat likaisia ja väsyneitä muonan jakoon tullessaan. Usein ruokailu tapahtui yöllä. Ruokaa oli, mutta sen kulku rintamalle oli vaikeuksissa eikä se aina nälkäisiä miehiä saavuttanutkaan. Sotatila oli maassa uutta eikä silloin aina osattu toimia. Siviilien sotilaille jättämät elintarvikkeet muistetaan mielihyvällä. Niitä riitti reppuunkin otettavaksi. Vaikeuksista huolimatta huolto toimikin. Hevosmies toi muonaa ja postia. *”Olen tyytyväinen siitä, että saan nähdä huollon toimivan eteen asti”, kun ”höyryävä keittiö ajaa aivan rauhassa asemien taakse ja siitä jaetaan kuumaa keittoa likaisen ja väsyneen näköiselle miesjoukolle, joka katoaa pimeyteen. On rauhallinen yö”.* Välillä rintamalla herkuteltiin: Kuumaa hernekeittoa syötiin lujasti, *”Perkjärven kanatarhojen asukkaat vaelsivat poikien patoihin”* tai lentopommien tappamat Muolaan järven kuhat toivat vaihtelua ruokalistaan. Tammisuolla säilyketehtaan varastot jäivät evakuoimatta. Säilykepurkeissa oli pihvit, seljankat, siit ja herkkutatit. Teurastamossa oli sadoittain kinkkuja ja naudanruhoja, makasiinissa ryynejä ja jauhoja. Joukoille jaettiin kaikki heille käyttökelpoiset tarvikkeet ja he saivat syödä kunnolla. Muita elintarvikkeita ryhdyttiin kuljettamaan pois, kunnes kranaatit karkottivat kolonnan. Sodan lopussa tapahtui karjan ja viljan evakuointia. Karjasta suurin osa ostettiin joukkojen muonitukseen. - Kovien taistelujen aikana ja vetäydyttyä joukkojen rippeitä tuli

¹⁰⁸⁰ Lehtipuro 1992.

huoltohenkilöstön luo pyytämään ruokaa. Välillä miehet olivat olleet ”*ilman ruoan murustakaan ja syövät seuraavana päivänä kahden edestä*”. - Joidenkin Viipuriin sijoitettujen miesten moraali oli laskenut. He olivat ottaneet mukaansa suuret määrät olutta ja väkijuomia ja seuraukset näkyivät¹⁰⁸¹.

Kollaan kovien taistelujen aikana sattui tilanteita, jolloin kenttäreittiöt olivat kylminä, kokit taistelemassa tai heitä ei enää ollut. Lämmintä ruokaa ei ollut saatu eteen aikoihin. Ruoan tuojat joko kaatuivat tai haavoituivat. Haukattiin, jos oli, kuivaa muonaa ja siviilipakettien rippeitä. Vetäydyttäessä piti viedä taloista pois eläimet. Komppanian iltaruokana oli porsaskeittoa. Joulukahvin kera maisteltiin venäläisten hyökkäysvaunumiesten keksejä. Kollaalla saatiin runsaasti joulupaketteja, jouluajan erikoismuonaa ja valtiolta ryyppykin. Rauhan jo tultua esikunnan päivällinen oli kylmää, kovaa kaurapuuroa ja ruskeata jokivettä nautittuna etiketin sääntöjen mukaan. Muisteltiin jouluaterian kinkkua ja voileipäpöydän herkkuja sardiineista ja savusiasta kanapaistiin¹⁰⁸².

Summassa joukko oli toista vuorokautta syömättä, ellei lumen haukkausta lasketa ruokailuksi. Oli tulossa kolmas yö nukkumatta ja syömättä. Neljäskin tuli. Sillä kun joukko marssi telttä-alueelle, oli sieltä juuri lähetetty ruoka pois eikä lähellä ollut kenttäreittiö uskaltanut tulla nälkää torjumaan lentovaaran vuoksi. ”*Ainoakaan mies ei purnannut ruoattomuutta*”. Lopulta löytyi kenttäreittiö, jossa oli vähän hernekeittoa. ”*En voinut moittia heidän ruokailutapojaan*”, kun miehet ahmivat käsin ruokaa: vähää hernekeittoa ja kuivaa muonaa. Mieliä koheni huomattavasti. Myöhemmin nautittiin vain kylmää ruokaa, sillä hienoinen savupatsas olisi paljastanut korsun sijainnin. Huumori säilyi nuorilla asevelvollisilla kovissakin paikoissa: Ruoan noutaja käveli puutonta kuoppaiseksi myllättyä maastoa hävittäjän syöksyillessä ympärillään. Korsussa mies selitti: ”*Se on sillä lailla, ettei keiton kanssa sovi juosta. Läikkyy yli*”. Summan joen jälkeen muonitustilanne parani. Ruokaa oli riittävästi ja se oli olosuhteisiin katsoen hyvää. Vetäydyttäessä päästiin taloon asumaan. Ruokaa tuli huollosta ja voitiin kokata itekin. Kun monipuolisesti varustetuissa ruokakaupoissa ei ollut enää myyjää tiskin takana, oli tilaisuus lisätä ja monipuolistaa miesten ruokalistaa. Olisi ollut mieletöntä polttaa varastot talojen mukana. Viipurissa huoneen nurkassa ollut voittynyri ja maitotonkka auttoivat kohentamaan yleiskuntoa nälkäaikojen jälkeen¹⁰⁸³.

Kannaksella talvisodan aikana evakkoon lähteneet kauppiaat lupasivat jäljelle jääneet varastot joukkojen käyttöön. Kaikki kelpasi: luonnonsilkki lumivaipaksi, värikkäät flanelit jalkaräiteiksi, tupakat, kahvit, ringelit, keksit, makeiset ja paljon muuta ruokapuoleksi. Teltoissa vietettiin yltäkylläistä elämää. Patteriston taistellessa kirjaimellisesti kotinurkillaan saatiin täydennys omin hankinnoin varmemmin kuin huollon kautta. Vetäydyttäessä miesten ihmeksi Illilän kartanossa vaadittiin kuitti heinistä ja maksu maidosta. Jäljelle jääneet heinät oli totuttu polttamaan eikä ollut tietoa, mihin maitoa olisi voitu kuljettaa. - Jouluna tuli postia ”*parin tunnin jakeluksi*”. Tuntemattoman sotilaan paketit jaettiin niin, että kukin sai itselleen tarpeellista. Jaettavaa riitti ja tunnelma oli kuin kotikuusen ääressä. - Välillä oli ongelmia, joiden syyksi miehet selittivät nälän ja väsymisen. Monesti paikalle saapunut soppakanuuna selvitti tilanteen¹⁰⁸⁴.

¹⁰⁸¹ Halsti 1971.

¹⁰⁸² Palolampi 1962.

¹⁰⁸³ Hämäläinen 1976.

¹⁰⁸⁴ Pösö 1982.

Vihollisen koneet kuljettivat ruokaa omille mottilaisilleen. Suomalaiset vartijat oppivat merkit ja saivat muutamia säkkejä voita ja sokeria¹⁰⁸⁵. - Kahvilumenkin saanti oli vaikeata mustaksi myllättyssä maastossa. Kun joku löysi lunta, kuljetti hän kahvia pitkin ampumahautaa tuttavalleenkin. Tunteettoman sotilaan paketit eivät ehtineet jouluksi perille. Ne saapuivat tammikuun puolella¹⁰⁸⁶. - Ruokailuajat olivat epämääräisiä. Muonareki saattoi saapua aamuyöllä, jolloin nukkumassa olleet miehet nousivat lihakeitolle. Kun postiakin tuli, kaikki olivat tyytyväisiä¹⁰⁸⁷.

14.2 Ruoattomia päiviä ja ylensyömistä hyökkäysvaiheessa

Päällimmäisenä jatkosodan hyökkäysvaiheesta 1941 miesten muistissa näyttää olevan raskaat marssit monen päivän muona repussa, sen syöminen jo alkumatkasta, seurannut nälkä ja omatoiminen elintarvikkeiden hankinta. Leipä oli arvostettu ruoka-aine. Sen muruja etsittiin jo tyhjentyneestä repusta. Niin muona kuin ammuksetkin oli kuljetettava repuissa. Huolto ei pystynyt seuraamaan ripeästi edenneitä miehiä. Kun saatiin raivatuksi väylä, kenttäkeittiökin saapui tuoden monen päivän saamatta olleen muonan ja postia. Keittoruoka kohensi miesten mielialaa. Syötiin nälkäpäivien edestäkin.

Väsyneet marssijat mutustelivat kuivaa muonaa. Oli vielä, mistä ottaa. Miehet huomasivat puron pohjalla lihasäilykepurkkeja, toiset tapasivat elävää lihaa, hyvin syötettyjä lampaita. Jostakin löydettiin sokeri- ja hernejauhesäkki. Miehet mättivät suuhunsa vuorotellen kummastakin. Patterin valtauksessa tykkejä ja kranaatteja enemmän miehiä kiinnostivat kuusen alla lojuneet lihapurkit. Helle oli kehittänyt niihin matoja. ”*Kyllä mato kuolee, kun tulella keittää*”. Nälkäinen ihminen ei ollut turhan tarkka. Matka jatkui. Viikon eväät olivat hupenneet kolmessa päivässä. Muruakaan ei leipälaukussa enää ollut. Vesitien kuntoon saanti toi veneetkan huoltoa. Myös saksalaiset lentokoneet toivat muonaa. Vastaraivattua kulkuväylää pitkin saapui kenttäkeittiökin särkymättä. Heinäkuun lopussa höyrysi ensimmäinen lämmin ruoka etulinjassa. Sitä vietiin peninkulman päähänkin. Kolmisen viikkoa oli taisteltu kuivalla muonalla eikä teetäkään ollut juuri voitu keittää. Moneksi päiväksi tarkoitettu muona oli syöty heti. Ei voi eikä juusto olisi helteen kuumentamassa repussa säilynytään. Oli saatu, mikä saatu, vaikka seuraavina päivinä ei repussa enää mitään ollutkaan. Muonamikko toi ”*rotviinaa*”. Kaikki eivät sitä huolineet. Hyökkäysvaiheen aikana Kiestingissä käytiin kauppaa saksalaisten kanssa, saatiin konjakin maku suuhun. Taas jäi kenttäkeittiö tiettömän taipaleen taakse. Vaikka muona kävi vähiin, ei ollut huolta. Kylän pelloilla oli lampaita ja vasikoita. Peltojen perunat alkoivat olla kaivettavan kokoisia. Pakit porisivat. Puute oli tupakasta, voista ja sokerista. Saksalaiskone toi jälleen täydennystä. Kun tuli hetken tauko, saunat lämpisivät, puhdas paita hiveli pintaa ja kenttäkeittiön lämmin muona sisikuntaa. Työmiessavuke kruunasi juhlaa. - Saksalaisvarastosta evakuoituja säilykepurkkeja avattiin ja heitettiin kiroten Kiestingin radan penkkaan. Pinaattia. Vihaiset miehet pureskelivat näkkileipää. Saatiin haltuun vihollisen muonavarasto. Hyllyt olivat täynnä maitokätköjä, toppasokeria, vehnäjauhoja, laardia, voita, mahorkkaa. Ehkä kaviaariakin. Varaston toisessa päässä kahmittiin ruokaa, toisessa räjähtelivät ammukset. - Miehiä makasi kenttäsaaralaksi muutetun kolhoosin tallin lattialla. Tuntui uskomattomalta saada kuumaa teetä, ruokaa ja lakanat. - Erämaassa honkatulen loimussa lämmiteltiin nokikylkisiä kuumalle menneitä

¹⁰⁸⁵ Mäkinen 1940.

¹⁰⁸⁶ Muilu 1988.

¹⁰⁸⁷ Härkönen 1985.

pakkeja kepin nokassa. Oli kertynyt monen päivän jakamaton muona. Tulilla tuntui kaukaiselta viluisena, nälkäisenä, väsyneenä, yksinäisenä vartiossa seisominen mykässä pimeydessä¹⁰⁸⁸.

Hyökätessä janotti ankarasti. Suolätäköistä litkittiin vettä. Kaivokin löytyi, muttei myrkytysvaaran vuoksi uskallettu juoda sen vettä. Lopulta löytyi lähdekin. Kiviaidan takana maatessa syötiin rautaisannokset ja juotiin likaista vettä. Kolmas vuorokausi oli kurjin, väsytti ja oli nälkä. Se oli pelkoa pahempi, voitti varovaisuuden ja kurinkin: Mies hiipi ojaan suistuneelle autolle ja toi makaroninpätkiä sisältäneen rasian. Veiväthän nekin pahimman nälän. - Oli syöty vuorokausi sitten. Maantien laidalta löytyi kuormastosta pudonneita sokeripaloja. Täydennystä saatiin marjapensaista talon raunioilla¹⁰⁸⁹.

Karjalaiskylässä keitettiin korviketta, syötiin ja tarjottiin paikallisille vierailijoillekin. Heillä ei syötävää ollutkaan. Kun hirvi sattui ampumaetäisyydelle, se ammuttiin. Nälkäiset miehet eivät ehtineet keittää kunnolla lihaa. Puolikypsänä ahmittuna se aiheutti ripulin. Suolta poimituista karpaloista ja muonassa saaduista jauhoista keitettiin puuroa. Joku löysi pukin. Lihasta tehtiin pihvejä. Toiset tappoivat lihavan mullin ruoan jatkoksi. Tuhotussa kylässä oli säilynyt uuni. Leivottiin leipää. Etenemisvaiheessa oli vain kuivaa muonaa, lähinnä laardia ja vanikkaa, joista tilaisuuden tullen keitettiin jankkia. Voi- ja juustoannokset olivat hyvin pieninä vaikeita jakaa ryhmälle.- Motissa ollessa haettiin tuhotusta viholliskolonasta limppua, juustoa ja vitamiinipulloja. Osuman saanut mies kaatui leipien päälle. Leivät syötiin verisinä. - Välipalaksi poimittiin ruudinsavuisia mustikoita. Vihollinen jätti tuhansia vehnäjauhosäkkejä. Saatiin präiskäleaineita. Rintamalla ei pihistely, syötiin aina heti, mitä saatiin. - Sodan alussa oli puutetta ruoasta. Mitä nuorempaa joukko oli, sitä suurempaa oli puute. Vasta marraskuussa linjat selkiintyivät ja hevosmiehet alkoivat tuoda ”*jäätyneistä perunoista ja hevosenraadoista keitettyä soppaa*”, joskus hernekeittoa ja puuroa. Kalastettiin. Kenttäkeittiön uunissa paistettu kala oli tosi hyvää. Silloin tuotu ruoka lähetettiin pois. Jonkin kerran saatu malkki oli hyvää ja saksalainen mansikkamarmeladi oli tosi hyvää¹⁰⁹⁰.

Vallatun kylän kauppaliikkeestä saatiin hyvä lisä ruokavalioon: leipää, sokeria, makeisia, laardia, mahorkkaa ym., muttei voita tai juustoa. Laardi ja vehnäjauhot käytettiin räiskäleiden paistoon. Suolta poimittiin lakkoja. Osuttiin perunapeltoon, josta kaivettiin syksyn ensimmäiset uudet perunat. - Yöllisellä marssilla verotettiin vanikka-annosta. Oli saatu kolmen päivän muona. Se uhkasi loppua päivässä. Ankara ponnistelu vaati polttoainetta. Kun ruokaa oli, ei voinut olla sitä käyttämättä. Edetessä tultiin ruokailuparakkiin, jonka pöydällä oli lautaset, limput ja hapankaali- ja riisipuurokulhot. Käytiin syömään. Muonavarasto tyhjennettiin reppuihin. Pysäytetyistä vihollisen kuorma-autoista löytyi ruokaakin. Luutnantti ilmoitti ryöstäjien syöllistyvän sotarikokseen. Joku mies kysyi ”*kuka nämä autot pysäytti, mekö vai sinä?*” ja heitti säilykepurkin kehottaen maistamaan, ”*niin tulet paremmalle tuulelle*”. - Kun päästiin Äänisen rantaan, keitettiin saikkaa. Petroskoissa etsittiin suuhun pantavaa. Löytyi suklaasta riisiryneihin. Siellä oli myös tavallista vuolaampi viinavirta. Jokainen sotilas arvoon katsomatta oli juovuksissa, vaikkeivät kaikki olleetkaan asetetun vartijan vuoksi päässeet itse käsiksi valtavaan votkavarastoon¹⁰⁹¹.

¹⁰⁸⁸ Pohjamo 1979.

¹⁰⁸⁹ Palaste 1986.

¹⁰⁹⁰ Nyman ym. 1978.

¹⁰⁹¹ Matilainen 1981.

Itsepoimitut uutisperunat muodostivat merkittävän lisän miesten ruokavalioon. Kun ruoka oli muodostua yksipuoliseksi, meni patteri hirvenmetsästyksen. - Ei saatu perunoita eikä herneitä, ei makaronia. Lokakuun lopussa keitettiin ruispuuroa aamuin illoin. Pelättiin keripukkia. Joulun alla komennuskunta irrotti hakuilla perunoita Simpeleellä lumen peittämästä jäisestä maasta. IV AK:n huoltokäskyssä käskettiin jakaa C-vitamiinitabletteja joka miehelle. H. Huhtamäki lähetti makeispaketin ”*poikia varten*” ja patterin päällikkö tilasi kotoa 10 kg karamelleja yksikölleen. Jouluaattona tuli patterille 100 tuntemattoman sotilaan pakettia¹⁰⁹².

Vallatussa aitassa oli vähän mukaan otettavaa. Vihollinen oli pilannut sokerin petrolilla. Yöllä pidettiin lepotauko. Taloihin ei voinut mennä hajun vuoksi. Kellarista löytyi siankinkkua. Se teki kauppansa. Kylässä paikalliset naiset tarjosivat jonkinlaisia vehnäpullia ja lypsivät kolhoosin lehmistä maitoa. - Kuopasta juotu mutainen vesi maistui kuin paraskin virvoitusjuoma. - Pitkästä aikaa keitettiin puuroa illalla. Hankittiin hirvenlihaa, lypsettiin kylän lehmä ja kalastettiin karjalaisten verkoilla. ”*Ei ollut huolta huomisesta*”. Nälkäpäivien jälkeen muonittajakin toi muonaa. Sitä riitti. Oli monien päivien annokset saamatta. Lisäksi kylässä oli hyvät kaali- ja perunamaat sekä lampaita. Syötiin hyvää lammaskaalia. Eräässä kylässä kasvoi runsaasti viljelä vattupensaita. Syötiin marjoja. Rauhallisena päivänä kalastettiin lohia ja haukia sekä metsästettiin kuukkeleita¹⁰⁹³.

Hiitolassa joku löysi pari kanaa, kyni ja paistoi ne. Kenttäreittiö ei kyennyt seuraamaan. Vihollisen kuormaston ruokatavarat auttoivat huoltoa. Räisälässä saatiin lämmintä keittoa. - Oltiin levossa, sade ropisi kattoon, miehet keittelivät teetä¹⁰⁹⁴.

Vihollisen autosta löydettiin luumulaatikko, 5 l spriitä ja muutakin kelpaavaa. - Päästiin suojaan betonirakennelmaan, jonne pyrki myös joukko vuohia. Ne lypsettiin¹⁰⁹⁵.

Saksalaismuona oli suomalaista monipuolisempaa ja parempaa. Oli syytä kadehtia ”*takuumiehiä*”, vaikka ruokatilanne ei ollutkaan erityisen huono JR 53:ssa, joka saattoi käyttää kenttäreittiötä. Haavoittuneet makasivat kankaalla. Saksalainen lääkintämies jakoi mehua sekä omilleen että suomalaisille. Kenttäreittiö tuli paikalle. Lotta alkoi jakaa kuivaa muonaa ja hevosmies keittoa molemmille kansallisuuksille. Kävelemään kykenevät asettuivat keittojonoon, liikuntakyvyttömille lotta toi ruoan ja syötti itse syömään kykenemättömät. Muiden joukossa haavoittuneena maannut muonittaja katseli keittojonoa ja totesi haavoittuneiden käyttäytymisen toisenlaiseksi kuin terveiden miesten komppanian ruokajonossa¹⁰⁹⁶.

14.3 Vilkasta toimintaa ruokarintamalla asemasotavaiheessa

Rintamajoukot olivat asemasotavaiheen alussa kaukana Koti-Suomen rajoilta, vaikeakulkuisten yhteyksien päässä, puutteellisesti varustetuissa tiloissa. Kaikkinainen huoltotoiminta oli vaikeuksissa. Ruoka alkoi olla yksitoikkoista, kokoonpanoltaan outoakin. Se valmistettiin samanlaisena viikkokaupalla samoista aineista. Elettiin nälkätalvea. Joka mies laihtui, fyysinen kunto heikkeni ja ilmeni erilaisia maha- ym.

¹⁰⁹² Jäntti 1983.

¹⁰⁹³ Nykänen 1983.

¹⁰⁹⁴ Härkönen 1985.

¹⁰⁹⁵ Palmunen 1972.

¹⁰⁹⁶ Päätaalo 1980.

vaivoja. Elämisen ankeus herätti purnaustulvan, josta muonituskin sai osansa. Miehet kohensivat ruokatilannetta omatoimisuudellaan ja aktiivisuudellaan. Runsas, monipuolinen metsänriista ja kalasaaliit Itä-Karjalassa olivat uutta monelle miehelle. Omatoimisuuteen liittyi paikoin runsaskin kiljunvalmistus. Rauhalliseen vaiheeseen liittyi myös armeijan järjestyksen ja kurin veltostumista sekä monenlaista laittomuutta: luvatonta hirvenkaatoa, elintarvikkeiden, nimenomaan pontikka-aineiden varastelua, tienvarsikauppaa ja muona-annosten vaihtokauppaa. Paikallaanolo, pakollisen liikunnan puute ja haluttomuus vapaaehtoiseen liikuntaan aiheuttivat liikuntasotavaiheessa saavutetun fyysisen kunnon laskua, mikä kostautui vetäytymisvaiheessa. - Taakse, lepäämään siirretyillä joukoilla elämänmeno poikkesi suurestikin rintamaoloista.

Hyökkäysvaiheen jälkeen ruokatilanne huononi huomattavasti. Ajankuluksi ryhdyttiin metsästämään. Riistaa oli runsaasti, varsinkin hirviä ja kymmenpäisiä metsolaumojia¹⁰⁹⁷.

Päivän kuivamuona-annoksen jako aiheutti aina murinaa. Joku sai aina mielestään liian vähän. Keväällä 1942 purnaus oli tavallista runsaampaa. Osansa siitä saivat ruoka, esimiehet, hallitus, Hitler ja vihollinen. Eräät puhuivat jatkuvasti ruoasta, varsinkin eniten siviilipaketteja saaneet. Paketeissa tuli läskiä, voita, leipää, sokeria. Syksyllä kerättiin sienä, mustikoita ja puolukoita. Niistä oli keräilytavoitteet¹⁰⁹⁸.

Syväriillä nälkä oli huipussaan asemasodan alussa. Muona-annos sisälsi vanikkaa, sokeria, margariinia ja ruisjauhoja puuroksi, johon lisättiin lihasäilykettä. Sitä tarjottiin 36 kertaa ja se loppui kesken joskus. Väepelin kirjanpidon mukaan ruoka oli maukasta ja riittävää. Muita ruokia olivat hirssipuuro ja mehukeitto, ”asevelilastut” eli saksalaisten kuivatut vihannekset sekä ”hihnasta olalle” eli makaronivelli tai -puuro, miten nyt kokille sattui. Miehet eivät pitäneet saksalaisista kuivatusta vihanneksista. Heidän mielestään ne sisälsivät perunankuoria ja jonkinlaista vartta. Syödessä ratisi hampaissa. Niitä kartettiin. Leipä oli pomminkestävää (lottaleipää) eli niin kovaa, ettei siitä saanut liottamatta irti. Tiedettiin, että vitamiinit oli tarkoin laskettu, mutta alakannttiin. Se huomattiin ainaisesta näläntunteesta. Naapurikorsussa joku vaihtoi kuivamuonan tupakkaan. Ihmeteltiin muonakessun ja keittiömiehen tehtävien aliarvostusta. - Saksalaismuona oli vaihtelevaa: maksapasteijaa, marmeladia, juustoputkia. Kerran italialaisessa marmeladissa oli kokonaisia mansikoita. Se oli ylläilyä, josta nautittiin. Välillä saatiin sellofaanipakkauksissa pehmeätä leipää, leivottu vuonna 1939, elettiin vuotta 1942. Oikeat kahvinpavut hakattiin hienoksi sanomalehtipaperin sisässä. Kyllä kahvi maistui. - Hyökkäysvaiheessa oli paistettu präiskäleitä saalisjauhoista. Asemasodan aikana maanviljelijät toivat jauhoja. Töpinä jakoi joskus grahamjauhoja. Jokainen sai osansa, hekin, jotka eivät koskaan tuoneet mitään tarvikkeita. Paistokset maistuivat herkullisilta. Samoin joukkueeseen kuuluneen laivaston kokin kaatuneen hevosen lihasta valmistamat lihapullat maistuivat perunoiden ja kastikkeen kera. - Tehtiin laittomuusiakin: salakaadettiin hirviä, joita sotapoliisit etsivät, ja varastettiin leipää muonavarastosta. Ruokatilanne helpottui kotipakettien alkaessa saapua ja omatoimisella metsänriistan hankinnalla sekä pioneerionginnalla¹⁰⁹⁹.

Tykistö patterissa ”poikien elämä oli primitiivistä, mutta iloisia he jakoivat olla”. Kuivamuonan voi- ja sokeriannokset olivat etulinjassa suuremmat kuin takana. Ruokaa voitiin ajaa tukikohtiin vain aamu- ja iltahämärissä. Kuivamuona oli siviilipakettien ohella

¹⁰⁹⁷ Matilainen 1981.

¹⁰⁹⁸ Härkönen 1985.

¹⁰⁹⁹ Nyman ym. 1978.

ruoan runko. Kevätaistelujen 1942 jälkeen voimat olivat lopussa. Päiväkausia oli eletty näkkileivän ja korvikkeen varassa. - Patteristo siirtyi joksikin aikaa Äänislinnaan. Toimielias patterin päällikkö kävi puistokahvilassa korvikkeella ja erilaisissa kulttuuritilaisuuksissa: konserteissa, teatterissa, aseveli-illoissa jne. Hän osti ruokatarvikkeita ja järjesti kutsuja. Tarjoiluun kuului mm. uusia perunoita, kukkakaalia, porkkanoita, retiisejä, kurkkua sianlihakastikkeen seurana tai kesäkeittoa ja mustikoita täydennettynä kotoa saadulla limpulla ja voilla sekä paikallisilta asukkailta hankitulla kahvimaidolla. (Kaupankäynti paikallisten asukkaiden kanssa oli tosin kiellettyä). Kahvin kera tarjottiin lähetin poimimista marjoista ammattitaitoisen tykkimiehen valmistamaa mesimarjalikööriä. Kalastuksella ja ravustuksella monipuolistettiin tarjoilua, Patterin päällikkö hankki upseerikerholle kaksi hehtoa perunoita. Ruoka oli keskeinen asia. Upseerien Röh Oy kasvatti sikoja. Harmiksi sioista sai kasvattaja pitää vain 30 % lihasta sekä pään, sorkat ja sisälmykset. Muu oli luovutettava yleiseen kulutukseen. - Ruoka maitto. ”Täällä jokainen noutaa pari kertaa lisää, silti viimetalvinen asetakki tuntuu väljältä”. Äänislinnassa alkoholin käyttö ja juhliminen ”eivät olleet harvinaisia”. Paineita lauottiin niin viinalla kuin pistoolillakin. - Väärinkäytöksestä seurasi ankara rangaistus. Keittäjä ”kavalsi” 1 kg:n lihapurkin, jäi kiinni ja sai vuoden linnatuomion. - Rintamalle palattua patterin metsästysporukka kaatoi kolme hirveä. Hirvikeittoon pantiin perunotakin. Siviilipaketien tulo jatkui. Ne sisälsivät mm. pullaa, kakkuja, pikkuleipiä, muniä, juustoa, vehnäjauhoja, mansikkahilloa ja kinkkua. Perunoita tuli säkeittäin¹¹⁰⁰.

Pyydettiin karhu talvipesästä ja ammuttiin seitsemän hirveä. Ruokalistalla oli vain hirvenlihaa ja vanikkaa. Hiilitabletit olivat tarpeen. Koulutuskeskuksesta tuli nuoria, keskenkasvuisia, nälkäisiä poikia, joita tuli sääli. Vastaanottajalla oli heille kaksi isoa leipälaatikkoa. - Saarekkeelle suon keskelle tuotiin ruokaa vain kerran päivässä, yöllä kantamalla. Oli nälkätalvi 1941 - 1942, jolloin keitto oli valmistettu paleltuneista kuorimattomista perunoista seassa jotain hakattua lihaa. Laihduttiin. Oli vain paleltuneita lanttuja ja ryynejä tai herneitä ja epämääräisiä jauhoja, joista keitettiin ”hitlervelliä”. Leipää oli aina tarpeeksi ja voitakin tuona nälkä- ja pakkastalvena. Hirvenmetsästys kiellettiin. Silti pakeissa porisi hirvenliha, jolla selvittiin nälkätalvesta. Heitteille jätetyn lintukoiran avulla ammuttiin 74 metsoa, suurin painoi 7,4 kg. Teeristä ei pidetty lukua. Paikoin hirviä oli niin paljon, ettei muona-annoksiin tarvinnut koskea. Innokas metsästäjä olisi päässyt siviiliin, muttei malttanut lähteä. Hirvenliha alkoi jo kyllästyttää. Kalastettiin haukia. Taimenia saatiin lippaamalla. Syötiin kalaa. Kun ei ollut kalastusvälineitä, pudotettiin käsikranaatti. Särkiä tuli leipälaatikoittain. Verkolla pyydettiin komeita säynäviä ja haukia. Tuoretta kalaa syötiin lähes päivittäin. Savukalaakin tehtiin koko komppanialle. - Kenttävartiosta ei ollut ruoanvalmistusmahdollisuutta. Kuivaa muonaa tuotiin aina kahta päivää varten. Pakkiporukka valmisti, mitä osasi. Tukikohtaan venäläisten selustassa tuotiin täydennys lentokoneella. Saatiin saksalaisilta 1937 valmistettua hyvää limppua. - Lakkamättäissä oli lakkoja niin, että oli poimittava ensin jalansijat. Kalastettiin, kun ei voitu metsästää täydennystä. Huollon taso oli kiinni omasta ahkeruudesta.

Maalaistalojen isännät ja pojat saivat säännöllisesti ruokapaketteja: voita, lihaa, vehnäjauhoja. Suurin osa miehistä joutui tyytymään vain valtion muonaan. - Lomalle menijä vei mukanaan metson ja hirvenlihaa. Ammuttiin peura lahjaksi Mannerheimin 75-vuotispäiväksi. Talvella hirvenlihat säilyivät hyvin. Kesällä keittiöllä oli jatkuvasti hirvenlihaa kypsymässä. Sitä sai käydä syömässä, milloin halusi vapaasti. Kenenkään elimistö ei sellaista kestänyt. - Tykistö kasvatti meille perunat ja keitti pontikan. ”Oli

¹¹⁰⁰ Jäntti 1983.

kaikki hyvin”. Saksalaisille vietiin kaloja ja saatiin avokätisesti tupakkaa ja konjakkia. Oli hyvät ruoat. - Hankittiin ylimääräisiä annoksia sokeria, käytiin kiljun tekoon. Kiljun ja pontikan valmistusta harrastettiin ainakin Rukajärven suunnalla. Sokeroitua mehua oli jäänyt tynnyrin pohjalle. Korsun ovea suurentaen saatiin tynnyri sisään. Lisättiin hiivaa mehuun. Käymisen tuloksena valmistunut juoma oli kuin paras vuosikertaviini. Seurauksena meteliä vuorokaudeksi. Töpinästä saadusta viljasta oli keitetty kymmeniä litroja pontikkaa. Juhannusaattona vain yksi mies oli selvänä. Oli täydellinen pontikkatehdas: Kirkasta valui astiaan kaiken aikaa. Pojat yrittivät varastaa perunoita kellarista viinankeittoon. Oli onnetonta lähteä hyökkäämään illalla koko porukan ollessa humalassa, vain johtajat olivat selvänä. Oli juotu kiljua ja tenttua aamuisesta varoituksesta huolimatta. Kotiseutulähetystö toi oman pitäjän pojille muiden tuomisten ohella laatikollisen konjakkia. Tuliaispöytäviinaa mitattiin kauhalla jokaiselle tasapuolisesti. Halkoja saksalaisille vienyt sai avokätisesti konjakkia ja tupakkaa. Kaksi pontikan takia linnassa ollut mies hoiteli taidolla linjojen välissä pontikan valmistusta kotoa tuoduista jauhoista. Miehet eivät halunneet syödä ruisjauhoja. Niistä keitettiin pontikkaa. - Pakkolaskuvastuksiin kuului lentokoneessa jaloviinapullo. Tarkastuksessa ilmeni joka pullon sisältäneen teetä. Koviakin aineita käytettiin. Esikuntapäällikkö vaati prosaliinihuumausaineruisketta¹¹⁰¹.

Automiehet vaihtoivat bensinillä voita, munia, viinaa ym. omaan käyttöönsä¹¹⁰². Sukellusveneessä muona oli vähän tavallista parempaa¹¹⁰³. Sukelluksen aikana jaettiin kaksinkertainen voi- ja juustoannos, suklaata, kahvia ja saksalaisia lihasäilykkeitä. Jo koulutuksen aikana oli saatu tavallista runsaampi maitoannos. Nälkä ei vaivannut koskaan. Se oli hyvä, sillä ahtaassa veneessä pienikin ärsytys oli pahasta¹¹⁰⁴.

Kun Mannerheim-ristin jakelu tapahtui juhlallisesti, Ylipäällikkö jakoi mitalit Päämajan pihalla, jossa mitalien saajat seisoivat rivissä arvoon katsomatta mitalien myöntämisyjärjestyksessä. Kenraaliluutnantti Tuompo isännöi iltajuhlaa, jossa tarjottiin päivällinen ”viimeisen päälle”: alkupalat, liharuoka ja oikea kahvi¹¹⁰⁵. Aina ei ollut juhlien järjestämisen aika. Lentomestari Juutilainen sai molemmat Mannerheim-ristinsä riviin komennettujen oman laivueensa miesten edessä. ”Joku pieni puhe pidettiin ja siinä se oli”. Juhla-ateriat jäivät tarjoamatta¹¹⁰⁶.

14.4 Vetäytymisvaiheessa ei ehditty ajatella ruokaa

Asemasodan rauhallisuus muuttui paikoin äkkinäisesti vetäytymisvaiheen ponnistuksiin. Liikuntasodan vaikeudet huollossa alkoivat. Ruoka ei taaskaan kulkenut. Kunnollisen juomaveden saantikin oli vaikeuksissa. Luonnonvedet olivat myllerrettyjä ja kaivoja ei ollut. Paikoin niin miesten fyysinen kuin henkinenkin kunto romahtivat. Sodan päättyessä paine laukesi ja samalla sotilaallinen kuri.

Kesäkuussa 1944 taistelut hidastivat ruoan matkaa. Keitto ehti hapantua. Saatiin runsaasti kuivamuonaa. Vettä ei saatu mistään. Kaivoja ei ollut ja kranaatit olivat myllertäneet Vuoksen veden. Harhaan joutuneilla miehillä kunto romahti. Saatuaan ruokaa he

¹¹⁰¹ Tuuri 1992.

¹¹⁰² Leppänen V, radio-ohjelmassa 9.12.1995.

¹¹⁰³ Nieminen 1993.

¹¹⁰⁴ Palso E, radio-ohjelmassa 27.6.1993.

¹¹⁰⁵ Hävittäjälentäjä, eversti Karhunen 1993, henkilökohtainen tiedonanto.

¹¹⁰⁶ Lentomestari Juutilainen 1993, henkilökohtainen tiedonanto.

romahtivat nukkumaan. Syömässä olleet panssarimiehet kuulivat ääniä. Lusikka jäi suun ja pakin väliin. Pakki kalautettiin puun kylkeen ja lähdettiin torjumaan vihollista. Yhdestä tuhotusta panssarivaunusta evakuoitiin amerikkalaisia lihasäilykkeitä sisältänyt säkki. Kannaksen torjuntataisteluissa komppanian kunto laski. Se ei ollut nukkunut eikä saanut ruokaa. Vihollispanssarit olivat iskeneet takana olleisiin huoltojoukkoihin. - Muutamien vuorokausien harhailu metsässä oli näännyttä nälkään. Miehet kaivoivat mullasta karjalaisten istuttamia siemenperunoita, joita vangiksi jouduttuaan vartiopäällikkö kaiveli heidän repuistaan. Venäläisiä naissotilaita nauratti, luulivat kait niitä suomalaisten partiomuonaksi¹¹⁰⁷.

Kannaksella ei tykistössä ehditty ajatella ruokaa. Tärkeintä oli saada ammuksia eteen ja haavoittuneita taakse. Tykkipatteri sai neljän päivän aikana kerran lämmintä ruokaa, kerran sissipakkauksen, muuten vain faneria kesäkuussa 1944. Silloin jalkaväen miehet nukahtelivat kuoppiinsa taistelun melskeessä. - Patterin päällikkö huomasi miehen kuljettavan hilloämpäriä. Hän hankki sen miehilleen¹¹⁰⁸.

Rukajärven suunnalla ei vetäydytty kerran saavutetuista asemista. Ne olivat ainoat pidetyt asemat Petsamosta Mustallemerelle. Rauhan tultua käytiin raivaamassa omia miinoja ja nähtiin jo kylään tulleiden siviilien nostavan suomalaissotilaiden istuttamia lanttuja ja perunoita. Aselepo oli ollut jo vuorokauden voimassa, hävittäjäkone hyökkäsi vielä kenttävartiosta muonaa poiskuljettaneita kohtaan. Paluumatkalla ostettiin lisämuonaa mm. härkä Sotkamosta. Sodan lopulla *”suuretkin herrat joivat tenttua, ei ollut parempaa juotavaa”*¹¹⁰⁹.

Vetäytyviä sotilaita ei hyväksytty Ristimäen kartanon parketeille nukkumaan, keittiöön sentään neuvottelujen jälkeen. Puutarhan hyviä omenoita saatiin ostaa. Sotilailla oli rahaa, elleivät olleet menettäneet kaikkea korttipelissä¹¹¹⁰.

Metsän reunassa oli vihollisen mottilaisilleen tarkoittamia kaurapuuroastioita. Puuro oli keitetty melkein kokonaan jauhetuista jyvistä, seassa runsaasti akanoita. Joku mies maistoi. Ketään ei syöminen haluttanut¹¹¹¹.

Pohjois-Suomessa saksalaismuonan mukana saatua alkoholia oli kertynyt suuri varasto. *”Mustaksi surmaksi”* sanottua likööriä, viinejä ym. sisältänyt tunnelivarasto räjäytettiin vetäytymään lähettäessä¹¹¹².

14.5 Muonavarasto repussa sissi- ja partiomatkoilla

Niin sissi-, partio- kuin kaukopartiomatkoillakin pidettiin vankasti syömistä matkojen onnistumisen edellytyksenä. Välillä ruoka loppui kesken retken. Silloin oli joko palattava takaisin tai selvittävä omatoimisesti. Kuntoa kysyneillä kaukopartiomatkoilla nestehukan torjuminen todettiin tärkeäksi. Mitä pitemmillä matkoilla käytiin, sitä karaistuneempaa, hyväkuntoisempaa ja neuvokkaampaa joukkoa tarvittiin.

¹¹⁰⁷ Pösö 1982.

¹¹⁰⁸ Jäntti 1983.

¹¹⁰⁹ Tuuri 1992.

¹¹¹⁰ Muilu 1988.

¹¹¹¹ Matilainen 1981.

¹¹¹² Lääkintäneuvos Härö 1993, henkilökohtainen tiedonanto.

Illan hämärtyessä talvisodan sissit lähtivät liikkeelle runsailla ammuksilla ja muonannoksilla varustettuina. Retkellä ei voitu olla monta vuorokautta. Muona ja ammukset loppuivat. Kärsittiin tappioita, vasta paluumatkalla huomattiin väsymys. Ruoka oli loppunut jo aikoja sitten ja viimeiset kaksi yötä oli valvottu metsässä. Jouduttiin odottamaan iltaa, vihollisen hyökkäysvaunuja oli liikkeellä. Ruokakin olisi maistunut lumen syönnin sijaan. Joskus retkillä oli aikaa syödä kuivaa leipää, jota jokaisen laukussa oli, ja panna tupakaksi. Levossa ollessa syötiin, juotiin kahvia, nukuttiin ja oltiin oloon tyytyväisiä. Kahvia juotiinkin litrakaupalla mustana, ei ollut lehmää eikä kermakauppaa. Haavoittuneena sairaalaan vientiä odotellessa keitettiin kahvia ja syötiin. Rintaman takana pelotti¹¹¹³.

Talvisodassa kaukopartioiretkellä neljän vuorokauden yhtämittäinen ponnistelu ankarassa pakkasessa yhden vajavaisen lämpimän aterian ja juoman voimalla aiheutti kyltymättömän janon. Sen sammuttamiseksi miehet pureskelivat tuulen kovettamaa lunta. Vain yksi seitsemästä retkeläisestä palasi omin voimin. Kaksi Suomenlahden jäällä maannutta noudettiin¹¹¹⁴.

Jatkosodassa Rukajärven linjoilla ruvettiin syysmyöhällä saamaan sissimuonaa. Se oli suuri parannus eväspuoleen. Kesällä oli eväinä ollut valmiita voileipiä ja vähän juustoa ja voita. Päivällä levättiin. Illalla sulatettiin lunta teevedeksi, syötiin ja lähdettiin liikkeelle¹¹¹⁵.

Repuissa oli 8 vuorokauden muona ja muuta tarvittavaa. Kun sen nosti selkään, paino tuntui säärissä asti ja sukset tuntuivat painuvan lumen sisään. Otettiin mukaan telta ja parin viikon muona. - Ryssän partio jätti evänsä: paljon läskiä, Amerikan silavaa ja englantilaisia merimieskorppuja sekä kaksi 1 000 g:n pirtukanisteria. Avattiin pirtukanisterit, muttei saatu juoda vihollisen selustassa ollessa. - Partioviinoiksi saatiin puoli pulloa leikattua rommia mieheen. - Kuoleman väsyneet miehet vetivät toveriaan kohti omia linjoja. Keitettiin korvikkeet ja tyhjennettiin sissimuonapakkaukset. Oli pakko levätä. - Partiomatkalla ammuttiin karhu. Paluumatkalla sen lihat jaettiin reppuihin ja tuotiin pois. Partioiretkelle mukaan otettavasta eväsmäärästä arvattiin retken pituus. Kohdetta ei kerrottu. Löydettiin kylään jätetyt kanat, jotka olivat munineet ja hautoneet heinäladossa. Illalla syötiin kananpoikaa. Ammuttiin pyitä ja kaivettiin maasta perunoita, joita syötiin haudikkaina. Löydettyjä kalaverkkoja uitettiin jään alla. Kalasta saatiin vaihtelua partioiretken ruokaan. - Ruoka loppui, palattiin takaisin¹¹¹⁶.

Partiomieheksi harjoiteltiin kovasti. Hyväkuntoinen jopa nautti siitä. Ruoka oli hyvää ja monipuolista. Retkelle tavaraa oli mukana noin 50 kg: aseet, ammuksia ym. välineitä ja muonaa. Lääkintämiehellä oli vielä heroini- ja kofeiinitabletteja, toisilla morfiiniruiske ja pullo spritiä, joka ei ollut juopottelua varten. Kun oltiin metsässä, lämmitettiin ruokaa nuotiolla. Sissimuona oli hyvää. Joskus oikeata kahviakin keitettiin lumivedestä¹¹¹⁷.

Lepopaikalla keitettiin vettä lumesta, kuumennettiin säilykepurkkeja ja veistettiin jäistä voita leivälle. Kauraryynit kiehuivat pakissa ja sekaan lisättiin säilykelihaa. ”*Oli syötävä, muuten ei jaksanut*”. Nestehukka korvattiin pakillisella teetä. Kaksi miestä muodosti

¹¹¹³ Mäkinen 1940.

¹¹¹⁴ Ahtosalo 1984.

¹¹¹⁵ Tuuri 1992.

¹¹¹⁶ Tuuri 1991.

¹¹¹⁷ Lindholm-Ventola 1988.

pakkiporukan. Kahden tulen välissä tarkeni jotenkuten tosi kylmänäkin yönä. Aamulla syötiin taas ja jatkettiin matkaa. Koskaan ei voitu olla varmoja seuraavasta ruokailusta. - Nilkkaan haavoittuneelle puettiin lisävaatetta, annettiin lämmikkeeksi spirituksella höystettyä suklaatotia ja vedettiin ahkiossa. - Iltahämärässä loppukesän retkellä pisteltiin lakkoja jälkiruoaksi. Joku keitti ”*lakkalikööriäkin*” eli lakkakeitokseen lisättiin muutama tippa spiritus fortista. Muona oli lopussa. Aamulla oli lähdettävä ilman ruokaa. Keitettiin vettä, syötiin mustikoita ja yritettiin keittää sieniäkin. Edettiin hitaasti, ei jaksettu pitää vauhtia. Onneksi oli suolaa, ettei ruvennut pahemmin heikomaan. Osuttiin yhteen toisen joukon kanssa, jonka muona tasattiin ja saatiin lähetetyksi sanomakin. Muonan tuojakone pudotti kuormansa vihollisen nuotiolle. Seuraavana yönä kone onnistui paremmin ja nälkäiset saivat apua. Sitten huono sää esti lennon. Tuli taas yö ja muonan pudotus onnistui. Aamulla oli aina siirryttävä uuteen paikkaan. Saatu muona kohensi kuntoa nälkäkuurin jäljiltä. Paluumatkalla törmättiin vihollisen leiriin. Voitiin pitää rauhassa taukoa viimeisiä leipäpaloja mutustellen. Sitä tosin oli tullut liian vähän. Palattua kaikki olivat alipainoisia, mutta muutaman päivän lepo palautti nuoret miehet kuntoon taas. Saksalaiset arvostivat suuresti suomalaisia kaukopartiomiehiä. Heidän luona käydessä vastaanotto oli hieno, esikuntaelämä oli täysin rauhanaikaisella tasolla. Upseerikerholla tarjottiin hyvin. Erikoisesti saksalaiseksi sanottu ranskalainen juomapuoli oli korostetusti tarjolla¹¹¹⁸.

Joskus vihollinen löysi kätkön, varmisti sen eikä sinne uskallettu mennä. Karhukin saattoi tutkia ruokavaraston ja huono lentosää estää täydennyksen toimittamisen. Silloin partion paluumatkasta tuli varsin vaikea. Kun muona loppui, partio joutui ruoan hankintaan. Kolmiviikkoisen nälkäkuurin jälkeen partiomiehet olivat huonossa kunnossa. He tapasivat suolla kaksi poroa ja ampuivat toisen. Poron veri ja maksa virkistivät, mutta käristetty liha sai heidät voimaan pahoin. - Muonantuojakoneeseen pantiin välillä ”*paluupostia*”: Suomeen pyytäneet kylän asukkaat, kaloja hakemaan tullut neuvostohevosmies ja senpäiväinen kolhoosin kalasaalis osaston ruokavaliota monipuolistamaan. Kun kaukopartioiretkillä tavattiin paikallisia siviilejä, heille annettiin ruokaa. Väsymyskohtauksen saaneita hoidettiin pervitiinillä. Retkillä haavoittuneiden kuljetus onnistui talvella ahkiossa, mutta kesällä oli vaikeampaa. Kun haavoittunut ei pystynyt kulkemaan partion mukana, hänet kätkettiin ja kaksi miestä jäi vartioon. Ruoka loppui. Haavoittunut lähetti vartijat pois¹¹¹⁹.

Partioiretkellä haavoittunut jouduttiin jättämään ruoka- ja juomavarastolla varustettuna kätköön. Luvattiin hakea kolmen vuorokauden kuluttua. Haettiin myös¹¹²⁰.

Valmistauduttiin lähtöön mukana viikon muona ja kaksi tuliannosta. Huolto oli repussa. Jos jouduttiin vaikeuksiin, avusta ei ollut toivoa. - Parinkymmenen kilometrin suotaivalluksen jälkeen selvitettiin omien puolelle ja omaan komppaniaan. Höyryävä kenttäkeittiö odotti palaavia¹¹²¹.

Rauhan tultua kuri oli kadonnut kaukopartiomiehiltäkin. Paluumatkalla Koti-Suomeen myytiin varusteita, saatiin rahaa ja viinaa, kuljettiin taloissa vaihtamassa tupakalla syötävää¹¹²².

¹¹¹⁸ Nykänen 1983.

¹¹¹⁹ Sarressalo 1987.

¹¹²⁰ Henttonen 1991, radio-ohjelmassa.

¹¹²¹ Palaste 1986.

¹¹²² Tuuri 1992.00

14.6 Lapin sodan muonaa muisteltu vähän

Nuorten Lapissa sotineiden miesten kokemuksista ei ole juurikaan kirjoitettu. Muutamat itärintamalla Lappiin siirtyneet ovat muistelleet jonkin verran sen vaiheen alkua. Ruotsalaiset toivat jonkin verran elintarvikeapua länsirajalla. Juoksenkiin ruotsalaisia tuli joen yli tuoden meijeriastioilla maitoa ja riisivelliä. Vaikka miehet olivat vasta syöneet, ahmivat he ruokaa hyvällä ruokahalulla. Sotamiehen on aina nälkä- ja kuta pohjoisemmaksi tultiin, kuta kauemmaksi huolto jäi taistelevista karkijoukoista, sitä suurempi. Ilman ruotsalaisten apua joukot olisivat kuolleet nälkään, sillä oma huoltotie oli ajoittain pitkät tovit lumimyrskyjen tukkeama. JR 1-JR 8 eli Lätäsensuon asemien edustalla viikkokausia ruotsalaismuonan varassa. Se tuotiin Kaaresuvannon kohdalla joen yli¹¹²³.

Torniossa suomalaiset löysivät monenlaista saksalaista muonaa ja suuren viinavaraston, joka ilahdutti miehiä¹¹²⁴. Lapissa huoltopulmat olivat suuret niin elin- kuin ampumatarvikkeiden kuljetuksessa ja ennen kaikkea sairaiden ja haavoittuneiden osalta. Tavattiin porolaumojia. Ne tiedettiin yksityisomaisuudeksi, mutta niitä verotettiin. Ankarat ponnistukset vaativat paljon ruokaa. Sitä otettiin, mistä saatiin. - Kohdattiin ensimmäiset suomalaiset siviilit, kolme naista. Nämä saksalaisheilat nimittivät suomalaissotilaita ryssiksi eivätkä antaneet toivottua kahvia. - Vihollisen selustaan mennessä otettiin mukaan viikon muona- ja ampumatarvikkeet. Pommikone toi täydennystä partioretkeläisille, mutta huiski sen pitkin metsiä. Suuren etsimisen jälkeen muonatorpedot löytyivät¹¹²⁵.

14.7 Sotavankeudesta palaajien toive: ruokaa!

Se muona leipäannoksineen, joka antoi joillekin rintamamiehille aiheutta valituskirjeiden kirjoitukseen, sai arvostusta sotavankileirillä. Ruoka oli päällimmäisiä asioita vankeudesta palaajien mielissä. Sen saamista odotettiin. Kun kotoisten ruokien pariin päästiin, tuotti se monelle pettymyksen aiheuttamalla odottamattomia ongelmia nälkiintyneelle elimistölle, joka ei pystynyt käsittelemään sitä. Sotavankeuden nälässä ja kurjuudessa vanki totesi *”Joku juutas puhu jo rintamalla, että on nälkä. Jos siellä ei ollut leipää. Kohta sitä oli laatikoittain korsun nurkassa. Vaan täällä, täällä on nälkä”*. Ja toinen lisäsi *”Jos sais nekin puurot, jotka jätti lapsena syömättä”*¹¹²⁶.

Vankien palatessa Vainikkalassa odotti kenttäkeittimissä se makea hernerokka, jota kaukana Venäjänmaalla oli sotilaan parhaana herkkuna muisteltu. Moni ahnehti sitä ylen määrin. Ja työnsi näkkileipää puseron sisään, vaikka sitä luvattiin evääksi junaankin. Yletöntä hernerokan ahnehtimista seurasi ripuli. Nälkiintynyt elimistö ei kestänyt. Löysä kauravelli olisi ollut sopivampi ratkaisu *”perunan hauikasveteen tottuneelle vatsalle”*. Vankeudesta palanneiden mielestä Puolustusvoimien ruoka oli todella hyvää. Muutenkin tilanne oli hämmentävä niin vastaanottajien ystävällisyyden kuin suljettujen härkävaunujen sijasta matkustajavaunussa istumisen puolesta. - Ruokaa vakuutettiin riittävän. Oli kymmeniä kenttäkeittiötä täynnä lihakeittoa ja leipälaatikoista sai ottaa mielin määrin. Kuitenkin kehoitettiin syömään kohtuullisesti, sillä *”vatsanne eivät kestä vahvaa ruokaa miten paljon tahansa”*. Vangit eivät kenneet puhumaan, vaan lusikoivat

¹¹²³ Kaila 1950.

¹¹²⁴ Palaste 1986.

¹¹²⁵ Matilainen 1981.

¹¹²⁶ Summanen 1979.

ruokaa ahnaasti sanattomina. He söivät mielestään kohtuullisesti: pari litraa keittoa ja leipää sekaan. Lisäksi jokainen keräsi vaatteisiinsa monta suurta vanikkapalaa. Keitto loppui kesken, samoin leipä. Kaikkien vaatteet kyllä pullottivat kätkeytyä leipää. Upseerit yrittivät selittää, että leipää ei tarvinnut piilottaa. Se ei tehonnut eikä kukaan uskonut ruoan riittävän. Jokainen puri leipää jatkuvasti¹¹²⁷.

Sotavankeudessa ruoka oli tärkein puheenaihe. Muisteltiin kotipuolen ruokia. Paluukuljetuksen aikana kuitenkin tultiin toteamukseen, että *”nälkä on leikkiä polttavaan janoon verrattuna”*. - Vainikkalassa hernesoppa ja kuivamuona-annokset loppuivat kesken. Toiset olivat santsanneet. Lohdutukseksi saatiin kärrykuorma näkkileipää, jonka kimppuun miehet hyökkäsivät kuin susilauma. Eniten ruokaa ahnehtineista osa sairastui vakavasti. - Matka jatkui. Riihimäellä saatiin määräännos laimennettua hernekeittoa. Illaksi luvattiin suuri annos kauravelliä Hangossa. - Hernekeitotta jääminen Vainikkalassa oli katkera kokemus, *”joka ei koskaan lakkaisi harmittamasta”*¹¹²⁸.

Sotavankeudesta palanneiden miesten kunto oli järkytys heitä Hangon karanteenileirissä muonittaneille lotille, vaikka he olivat paljon nähneet. Miesten selkärangatkin olivat kuin sahanterät. Ensimmäinen erä miehiä saapui myöhään illalla. Heille tarjottiin kauralientä. Se ei tyydyttänyt miesten nälkää. Kun tuli pimeys, kenttäkeittiöt jäivät pesemättöminä ulos. Miehet kokoontuivat nuolemaan niitä. Keittiöparakin päässä oli sianruoka-astioita. Niistäkin he kaivoivat syötävää. Omaiset lähettivät miehille ruokapaketteja. Moni kuoli, kun sai liian nopeasti sianlihaa ja muuta vahvaa ruokaa. Jo Vainikkalassa ruoka, etenkin paljon ahmittu leipä, oli ollut joillekin turmioksi. Siellä nälkäiset, likaiset kotiinpalaajat joivat kasvojen pesuun tarkoitettua vedenkin¹¹²⁹.

¹¹²⁷ Syrjä 1987.

¹¹²⁸ Nimimerkki ”Hyvän elämän elänyt” 1993.

¹¹²⁹ Haavikko 1994.

15. Siviilien elintarviketilanne ennen sotia ja niiden aikana

15.1 Kansanravitseminen 1930 - luvulla

Vuosina 1924 - 1928 oli laskettu Suomessa ravinnon valkuaisaineiden osuudeksi 14,5 %, rasvan 21,5 % ja hiilihydraattien 64,5 % kokonaisenergiasta. Koko ruoan kulutuksen 45 % nautittiin leipänä. Jos osa leipäviljasta olisi käytetty puurona, olisi se merkinnyt 5 % säästöä koko kulutuksesta ajatellen poikkeusaikojen mahdollista elintarvikepulaa. Silloin olisi ollut suotavaa myös perunan, juurikasvien, vihannesten ja marjojen kasvatuksen ja kulutuksen lisääminen. Niiden runsaan nauttimisen katsottiin edistävän terveyttä. Peruna ja juurikasvit sopivat karjan rehuksi ja olisivat rehuna lisänneet eläinperäisten elintarvikkeiden tuotantoa. Puolustusvalmiuden kannalta pidettiin erikoisen suotavana juuston tuotannon lisäämistä¹¹³⁰.

Suomalaisen kansanravitsemuksen tilaa tutkimaan asetettiin Valtioneuvoston päätöksellä tammikuun 23. päivänä 1936 Kansanravitsemissuunnitelmaa. Komitea selvitti mietinnössään vuodelta 1940 suomalaisten ruokavaliota ja katsoi sen olleen melko yksinkertainen, mutta suhteellisen terveellä pohjalla. Noin puolet energiasta saatiin kokojyvä viljatuotteista, maitotaloustuotteista noin neljäsosa, perunasta noin 10 %, lihasta noin 8 % ja sokerista 6 %. Käytetty vilja oli valtaosin ruista. Ohraa ja kauraa käytettiin myös sekä lisääntyvästi vehnää. Maito ja voi olivat tärkeimmät maitotaloustuotteet. Juuston käyttö oli vähäistä. Naudan- ja sianliha olivat yleisimmät käytetyt lihalajit. Kalaa käytettiin vähän ja kananmunia vielä vähemmän. Kasvien, hedelmien ja marjojen käyttö oli vähäistä, mutta lisääntymässä. Kokojyvävilja, maito ja peruna olivat ravitsemuksen perusta. Näin saatiin valtaosa niin energia- kuin suojaravintoaineistakin. Vitamiineja ja kivennäisaineita saatiin riittävästi, mutta A- ja C- vitamiinien saanti oli niukkaa varsinkin keväisin. Taloudellisista syistä noin 1/5 osa kansasta oli epätydyttävästi ravittua. Puutteita oli niin ravinnon laadussa kuin määrässäkin. Heikosti ravittujen määrä lisääntyi talvella ja keväällä, ja saattoi nousta jopa puoleen kansasta. Heikoimmassa tilanteessa olivat maaseudun pientilalliset, joilla ei aina ollut riittävästi varaa ruokailunsa järjestämiseen. Tämä näkyi mm. koululaisten ravitsemuksellisessa tilassa. Koululaisilla saattoi esiintyä riisitautia D-vitamiinin puutteesta. Myös kaupunkien ja asutuskeskusten pienituloisista työläisperheistä noin 40 %:lla ruokavalio oli joko niukkaa tai yksipuolinen¹¹³¹.

Ennen sotia Suomen elintarviketilanne oli melko hyvä. Rukiin, ohran, vehnän ja herneen yhteinen omavaraisuus oli 87 % vuonna 1938 ulkomailta tuotujen keinolannoitteiden ansiosta. Voita ja juustoa oli 1930- luvulla viety maasta, mutta tuotu saman verran margariinin valmistusaineita ja paistinrasvaa. Lihan tuotannossa oltiin omavaraisia. Sota supisti ulkomaankauppaa. Joihinkin maihin kauppasuhteet katkesivat poliittisista syistä, toisiin kuljetusvaikeuksien vuoksi. Sotien aikana lannoitteiden tuonti väheni ja pienensi satoja. Karjan rehun puute, myös ulkomaisen väkirehun, rajoitti lihan ja maidon tuotantoa. Elintarvikkeiden tuonti väheni¹¹³².

¹¹³⁰ Lehtinen 1932.

¹¹³¹ Kansanravitsemissuunnitelmaa 1940.

¹¹³² Salovaara 1977.

15.2 Sota-ajan säännöstelyjä elintarvikeannoksia siviileille

Sodan alkaessa Suomessa ei ollut varauduttu elintarvikevarastoilla. Suunnitelmia pahan päivän varalle oli tosin tehty. Valtioneuvosto oli poikkeuksellisten aikojen varalta asettanut vuonna 1929 taloudellisen puolustusneuvoston, jonka toimistossa oli 1935 laadittu suunnitelma erilaisten hyödykkeiden säännöstelyorganisaation perustamiseksi jo rauhan aikana. Sodan uhatessa oli ryhdyttävä nopeasti toimimaan niin siviilien kuin sotilaidenkin ruoantarpeen tyydyttämisen turvaamiseksi. Suunnitelman mukaisesti perustettiin Kansanhuoltoministeriö syksyllä 1939. Talvisodan alettua sen tehtäväksi tuli mm. suunnitella kaupan, kuljetuksen ja kulutuksen säännöstelyä ja huolehtia puolustuslaitoksen tarvitsemista hyödykkeistä. Se huolehti elintarvikkeiden jakelusta siviileille koko sota-ajan¹¹³³.

Kun viljan pakko-otto Puolustusvoimien käyttöön alkoi 10.1.1939, määrättiin vilja luovutusvelvollisuus siviiliväestön kulutukseen. Luovutusvelvollisuuden alaisiksi tulivat myös peruna, ruokajuurikasvit, maito ja liha. Kansanhuoltoministeriö määräsi yleiseen kulutukseen, ”*korttitalouksien*” käyttöön luovutettavat elintarvikkeiden määrät. Tuottajien ”*omavaraistaloude*” saivat varata tietyt elintarvikemäärät omaan kulutukseen. Siviiliväestölle jaettiin elintarvikkeita korttiannoksina. Ensin sokeri ja kahvi tulivat säännöstelyyn syksyllä 1939. Säännöstelyjen elintarvikkeiden lukumäärä lisääntyi sodan pitkittyessä. Kahvia, sokeria, kahvinkorviketta, leipäviljaa, viljatuotteita, lihaa, ravintorasvaa, maitoa, mallasjuomia ja sakariinia jaettiin säännösteltyinä annoksina koko maassa. Lisäksi jonkin aikaa muutamilla paikkakunnilla kala, peruna ja hedelmät olivat ostokorttien varassa. Näin turvattiin elintarvikkeiden saanti kaikelle siviiliväestölle.

Lokakuusta 1941 lähtien päivittäiset vilja-annokset olivat: lapset alle 7 vuotta (A-kortti) 200 g, Henkisen tai kevyen ruumiillisen työn tekijät ja 8-12 vuotiaat (B-kortti) 200 g, raskaanpuoleisen työn tekijät ja 13-16- vuotiaat (C-kortti) 250 g, raskasta ruumiillista työtä tekevät (D-kortti) 300 g ja erittäin raskasta ruumiillista työtä tekevät (E-kortti) 425 g. Korttiannosten koko vaihteli jonkin verran maan elintarviketilanteen mukaan. Marraskuusta 1942 vilja-annoksia korotettiin 25 %:lla, mutta supistettiin heinäkuusta elokuun puoliväliin 1943. Silloin annokset palautettiin entiselleen eikä niitä enää sodan aikana muutettu. Omavaraistalouksien kaikille jäsenille ikään, työhön tms. katsomatta sai varata viljaa 15 kg kuukaudessa 1.9.1941 lähtien. - Maitoannos oli syksystä 1941 alkaen aikuisille 2 dl, 1-17- vuotiaille 6 dl ja alle 1- vuotiaille 1 l päivässä. Lokakuusta 1943 lähtien 1-2- vuotiaiden maitoannos oli 8 dl päivässä. Lihan ostokupongilla oli markkamäärä. Kun sianliha oli naudanlihaa kalliimpaa, sitä sai pienemmän painomäärän. Naudanlihaksi laskettuna helsinkiläisten liha-annos oli noin 7 kg vuodessa 1942 - 1943. Se oli noin 29 % normaalista kulutuksesta. Pienen liha-annoksen lisäksi jaettiin joitakin ylimääräisiä annoksia. Jouluksi 1941 annettiin kaksinkertainen määrä, joksi Helsingissä tuli 1,45 kg naudanlihaa. Voin säännöstelyn alkaessa perusannos oli 750 g kuukaudessa. Keväällä 1941 annos oli noin 1 kg, mutta aleni joulukuussa 150 g:ksi. Vuoden 1942 alusta annos oli 300 g, huhtikuusta 400 g ja marraskuusta 500 g kuukaudessa. Ravintorasvakupongilla sai saman painomäärän voita, margariinia tai paistinrasvaa eli laardia, mutta juustoa kaksinkertaisen painomäärän¹¹³⁴.

Elintarviketilanne oli siviiliväestölle vaikein talvella 1942. Edellisen syksyn heikko sato jäi osin korjaamatta työvoimapulan ja aikaisen talventulon vuoksi. Saksasta tulleet

¹¹³³ Salovaara 1977.

¹¹³⁴ Salovaara 1977.

viljalaivat juutuivat Itämerellä ja Ruotsista luvatut viljakuljetukset olivat pahasti myöhässä. Kansanhuoltoministeriö toimi ripeästi ja sai maanviljelijöitten varastoissa olleet kotimaiset elintarvikkeet liikkeelle asutuskeskusten asukkaiden käyttöön. Ministeriö määräsi Etelä-Suomen ja Pohjanmaan syysviljan siemenistä puolet luovutettavaksi kulutukseen. Viljelijöiden tuli luovuttaa jokaiselle vuonna 1930 tai sen jälkeen syntyneelle lapselle huhti-elokuulle varatusta viljasta 25 kg. Samoin piti luovuttaa asepalvelukseen komennettujen miesten osuus. Tuottajat luovuttivat viljaa kulutukseen myös vapaaehtoisesti. Se vilja palautettiin heille saksalaislaivojen päästyä maahan. Kaupunkien perunapulan helpottamiseksi ravitsemusliikkeissä perunan tarjoilu kiellettiin toistaiseksi joka toiseksi päiväksi ja eläimille sai syöttää vain pilaantuneita ja pieniä perunoita eikä lanttua lainkaan. Maidon ja lihan tuotanto väheni. Monet kaupunkilaiset elivät silloin lantun varassa, "*lanttutalvea*"¹¹³⁵. Vaikeimman elintarviketilanteen ajan, talven 1941 - 1942, yli päästiin pitämällä leipäviljan kulutus 175 kilona henkilölle ja käyttämällä leivän lisänä runsaasti perunaa. Keväällä Saksasta saatiin avuksi viljaa ja typpilannoitteita kesän sadon lisäämiseksi¹¹³⁶.

Yhteensä korttiannokset tuottivat noin puolet ihmisten energiantarpeesta. Syksyllä 1942 jonkin aikaa niukimmillaan annokset antoivat kevyen työn tekijöille runsaan 1 000 kcal ja raskaan työn tekijöille 2 000 kcal päivässä. Toinen puoli energiasta tuli perunasta ja juurikasveista, jotka eivät olleet säännösteltyjä, sekä "mustanpörssin" tuotteista, omilta palstaviljelmiltä ja hoidetuista kotieläimistä sekä kerätyistä luonnontuotteista. Sianliha oli mustanpörssin kallein elintarvike¹¹³⁷. Siviilien korttiannokset kuuluivat pienimpiin sota-ajan Euroopassa¹¹³⁸. Täysien korttiannosten saaminen oli kotirintamalla kuluttajille tärkeä mielialatekijä¹¹³⁹.

Sodan aikana koko elinkeinoelämältä puuttui työvoimaa. Varsinkaan se ei olisi voinut kestää pitkään kesäkuussa 1941 toimeenpantua lähes täydellistä liikekannallepanoa. Sotatoimien rauhoittuessa rintamalla aloitettiin vanhimpien ikäluokkien miesten kotiuttaminen syksyllä. Heidän, nuorempien miesten tilapäisillä lomauttamisilla ja runsaan naistyövoiman käytöllä saatiin maanviljelystyötkin jotenkin hoidetuksi ja elintarvikkeita tuotetuksi¹¹⁴⁰.

¹¹³⁵ Oja-Kaukola 2004.

¹¹³⁶ Pihkala 2002.

¹¹³⁷ Pihkala 2002.

¹¹³⁸ Hietanen 1990.

¹¹³⁹ Favorin ja Heinonen 1972.

¹¹⁴⁰ Mikola 1959.

16. Pohdintaa

16.1 Tutkimusaineiston arviointia

Tässä tutkimuksessa käytettiin aineistona muonituksen ja siihen liittyneiden seikkojen osalta pääasiassa Sota-arkiston asiakirjoja ja ”Puolustusvoimien huolto 1918 – 1986”-historianteosta¹¹⁴¹ talvisodan ja jatkosodan alun elintarviketilanteen osalta. Tietoja etsittiin myös sotilaslehtien sodanaikaisista artikkeleista ja rintamamiesten sodan jälkeen kirjoittamista muistelmista. Puutostautien osalta tiedot ovat Sotilaslääkintöarkiston asiakirjoista. Jonkin verran tietoja saatiin myös sodassa mukana olleilta henkilöiltä ja sotahistoriallisesta kirjallisuudesta, jossa muonituksesta tosin mainitaan lähinnä vain muona-annokset. Sotasensuuri rajoitti sotien aikana lehtikirjoittelua, joten mm. sanomalehtien kirjoituksia ei ole käytetty lähteenä. Ainakaan Puolustusvoimia kritisoivia tai puolustustahtoa ja –henkeä alentavia kirjoituksia ei julkaistu kotirintamankin mielialan vuoksi ja vihollispropagandan välttämiseksi. Sota-arkistossa tiedot oli koottava lukuisista kansioista siellä täällä esiin tulleista kirjelmistä. Sotilaslääkintöarkistossa etsittiin sairauden vuoksi hoitoon tulleitten potilaitten joukosta ravitsemuksellisista syistä sairastuneet. Puutossairautta saattoi esiintyä haavoittuneillakin. Näitä tietoja ei kuitenkaan kerätty haavoittuneiden suuren lukumääränkin vuoksi. Lievät tapaukset hoidettiin paikallisesti vitamiinitableteilla, eikä niiden määrästä ole tietoa.

Puolustusvoimissa toimitaan ylhäältä annettujen määräysten, käskyjen ja ohjauksen mukaan. Olosuhteiden vaatimuksesta rintamalla jouduttiin käytännössä joskus toimimaan myös oman harkinnan mukaan ja mm. hankkimaan elintarvikkeita omatoimisesti, kun huolto ei vallinneessa tilanteessa kyennyt niitä toimittamaan. Käytetty virallinen lähdeaineisto antaa kuvan muonituksesta Puolustusvoimain sisällä liikkuneiden asiakirjojen mukaisesti. Tiedettiinkö asiasta jotain Puolustusvoimien ulkopuolella, ei käynyt asiakirjoista julki. Mielipiteitä ja huhuja varmasti siviilienkin keskuudessa liikkui. Koskettihan muona monien omaisia, jokaista miestä rintamalla henkilökohtaisesti ja lomalla kävijät saattoivat kertoa kotona näkemyksensä muonituksestakin. Näitä tietoja ei tässä tutkimuksessa selvitetty. Omatoimisesta elintarvikkeiden hankinnasta ei koottu tietoja. - Tietävästi Suomen rintamamuonitusta ei aiemmin ole tutkittu.

16.2 Elintarvikkeita rintaman muona-annoksiin

Sotien aikana valtaosa elintarvikkeista niin siviilien korttiannoksiin kuin sotilaiden muonaan oli tuotettava kotimaassa. Koska Suomessa ei ollut varauduttu sotaan elintarvikevarastoilla, tuotanto piti hoitaa mahdollisimman tehokkaasti sodan aiheuttamista vaikeuksista huolimatta. Tarvetta ei pystytty täysin tyydyttämään. Puolustusvoimien kannalta elintarviketilanne oli hyvä talvisodan aikana, jolloin muona-annokset olivat runsaita, koko sota-ajan suurimpia.

Kesällä 1941 jatkosotaan lähdetessä elintarviketilanne näytti hyvältä. Syksyllä huomattiin tilanteen muuttuneen. Pakkoluovutuselintarvikkeiden keräilykään ei onnistunut suunnitellulla tavalla ja rintamajoukot joutuivat moniin vaikeuksiin. Muona-annoksia jouduttiin supistamaan. Jatkosodan hyökkäysvaiheessa muona kulki paljolti miesten leipälaukuissa. Se oli leipää ja kuivamuonaa. Päivittäisiksi määrättyjä kahta lämmintä

¹¹⁴¹ Tirronen ym. 1988.

ateriaa ei voitu valmistaa. Usein laukku tyhjäksi jo matkan alussa eikä täydennystä saatu. Silloin nopeasti edenneet joukot keräsivät tarvitsemansa viholliselta jääneistä varastoista ja luonnosta. Ruoan saanti vaihteli ruoattomista päivistä ylensyömiseen, kun miehet valmistivat omatoimisesti herkullisiksi todettuja aterioita, joita muona-annostaulukko ei säädellyt. Niukin muona-annos tuli voimaan hyökkäysvaiheen jälkeen joulukuussa 1941, jolloin osa maassa olleista elintarvikevarastoista riitti vain tammikuulle. Miehet kokivat erikoisesti perunan puutteen ja leipäannoksen pienuuden ongelmiksi. Viljan jyvät tai makaroni keitossa eivät korvanneet perunaa miesten suussa eikä nälän koettu lähtevän ilman leipää, vaikka puuroaineita riitti. Lämmintä ruokaa jouduttiin valmistamaan niistä aineista, mitä satuttiin kulloinkin huollosta saamaan. Ruoka kävi yksitoikkoiseksi. Tosin monilla syrjäseutujen ja kaupunkien pienituloisilla miehillä ruoka oli ollut kotonakin vaatimatonta eikä metsätyössä itse ruoastaan huolehtineilla miehillä ollut maitoa eikä perunoita säilytys- ja kuljetusvaikeuksien vuoksi. ”Tukkimiesten” n. 6 000 kcal päivittäinen energia tuli leivän ohella Amerikan silavasta, läskistä ja voista¹¹⁴² Joku saattoi jopa kokea muonan voi-, juusto-, marmeladi- tai makkara-annoksen siviiliruokaansa paremmaksi.

Jatkosodan alussa elintarvikeapua tuli jonkin verran vallatun alueen sadosta, sotasaaliista ja omien kaatuneiden tai vaikeasti haavoittuneiden hevosten lihasta. Merkittäväksi avuksi saatiin Saksasta ostaa jatkosodan ajan mm. viljaa, perunoita, lihaa, herneitä ja papuja, suolaa, vitamiinivalmisteita sekä jonkin verran elintarvikkeita Ruotsista, Tanskasta, Unkarista ja Italiasta. Elintarviketilanteen vaikeimmassa vaiheessa keväällä 1942 Saksasta tuotu 230 milj. kg ruista ja vehnää oli puolet tarpeesta¹¹⁴³. Se ja Ruotsista saatu lainavilja pelastivat suomalaiset nälältä. Elintarviketilanne helpottui, kun laivat saatiin kulkemaan 1943 Ahvenanmaan reitillä lähes normaalisti onnistuneella, tehokkaalla miinoituksella ja saattoalusten käytöllä¹¹⁴⁴. Myös suomalaisten joukkojen saksalaismuonitus Pohjois-Suomessa jatkosodassa helpotti suuresti muonitusta. Miehet kokivat saksalaisen muonan vieraaksi. Vaikka saksalainen muona oli suomalaista monipuolisempaa, se vaati täydentämistä kotimaisilla tuotteilla.

Lapin sodassa syyskuusta 1944 huhtikuuhun 1945 vahvasti miinoitetussa maastossa toiminta oli hankalaa eikä huollon kalusto pystynyt seuraamaan miehiä. Lämmintä ruokaa ei voitu valmistaa. Muonavarasto oli miesten repuissa. Napapiirin korotettu muona-annos lienee auttanut ravinnon saantia riittäväksi edellyttäen, että se saatiin tarvittaessa käytettäväksi. Vaikeuksista huolimatta 18-20- vuotiaat sotilaat lienevät selvinneet sotaretkensä koettelemuksista hyvin, vaikka kenties nälkäisenä ajoittain. Sairaalahoitoon heitä ei tullut puutossairauksien vuoksi.

Kuten muissakin sotaa käyneissä maissa, Suomessakin elintarviketeollisuus mukautui valmistamaan Puolustusvoimille säilykkeitä, kuivattuja tuotteita ja jauheita sekä sota-ajan korvike-, vastike- ja tiivistettyjä tuotteita tuoreina käytettyjen elintarvikkeiden lisäksi ja erikoistarpeisiin. Joihinkin tuotteisiin lisättiin vitamiineja. Vain sotilasmuonituksessa käytettäväksi meillä valmistettiin mm. puurokastikejauhetta ja lihanjatketta. Erilaisten kuivattujen tuotteiden ja säilykkeiden valmistus jatkuu edelleen siviilikäyttöön, samoin kuin vitamiinien lisäys joihinkin elintarvikkeisiin. Kuten muissakin sotivissa maissa, Suomessakin koettiin muonan elintarvikkeiden kuljetus- ja säilytysvaikeuksia ja erilaisten välineiden puutetta. Puolustusvoimissa huomattiin keittäjien ammattitaidon merkitys

¹¹⁴² Kansanravitsemuskomitea 1940.

¹¹⁴³ Hietanen 1990.

¹¹⁴⁴ Komulainen 2005.

ruoanvalmistuksessa ja sitä pyrittiin kohentamaan. Rintamamiesten riittävästä ravinto- ja energia-aineiden ja kunnollisen juomaveden saannista kannettiin huolta rintamamuonituksessa. Muonituksen puutteina on Suomessakin mainittava, että ruoka oli aika ajoin yksitoikkoista eikä sitä ollut aina tarvittaessa saatavana. Mielialan piristäjiksi jaettiin ylimääräisiä annoksia ja järjestettiin mielekästä toimintaa elintarvikkeiden tuottamiseksi rintamallakin.

16.3 Sota-ajan ja nykyisen muona-annoksen vertailua

Vaikeimmassa elintarviketilanteessa 15.12.1941 voimaan tulleen muona-annoksen vertailu Puolustusvoimien vuoden 1996 elintarvikkeiden käyttösuositukseen (taulukko 44)^{1145,1146} osoittaa maidon ja maitovalmisteiden määrän suurentuneen nelinkertaiseksi, juustoannoksen pysyneen samana, rasva-annoksen lisääntyneen ja peruna-annoksen puolittuneen. Sen lisäksi on tullut 300 g kasviksia ja 250 g marjoja ja hedelmiä. Puuroa-annos on pysynyt samana, sota-ajan pieninkin leipäannos 350 g vähentynyt 200 g:ksi ja liha-annos lisääntynyt jatkosodan aikaisesta kaksinkertaiseksi.

Taulukko 44. Puolustusvoimien vuoden 1996 elintarvikkeiden käyttösuositus henkeä kohden ja sotaväen muona-annos 15.12.1941.

Ruoka-aine	määrä (g/vrk)	
	1996	15.12.1941
Maito ja maitovalmisteet	800	200
Juustot	30	30
Meijerirasvat, rasiamargariinit, kevytlevitteet	45	20 ^a
Kasviöljy	5	10 ^b
Leipä	200	350
Jauhot, suurimot, hiutaleet	100	100 ^c
Peruna	400	800
Juurekset, kaalit ja muut kasvikset	300	
Marjat ja hedelmät	250	
Liha, kala, muna	200	100
Muut elintarvikkeet		40 ^d

^avoi, ^bkastikerasva, ^cryynejä, ^dsokeria.

Jos sotien aikana olisi ollut tuoretta maitoa käytettävissä, sen kuljettaminen rintamalle olisi ollut mahdotonta. Ainakaan usein tarjottuna nykyiset maitovalmisteet tuskin olisivat miellyttäneet miehiä. Tuoreita marjoja, hedelmiä ja kasviksia olisi ehkä saatu kuljetetuksi joukoille pilaantumattomina vain jonkin aikaa syksyllä. Marjoja miehet olisivat kyllä syöneet. Nykyinen leipäannos ei rintamaoloissa olisi riittänyt alkuunkaan, sodanaikaisetkin koettiin niukoiksi. Muilla kasviksilla korvataan vähentynyttä peruna-annosta. Pieni peruna-annos tuskin olisi miellyttänyt kasviksiin tottuneita rintamamiehiä. Rasva-annos on jatkosodan annoksia suurempi, mutta talvisodan tasoa pienempi. Nykyisissä muona-annoksissa näkyy maan elintason, käytettävissä olevien elintarvikkeiden valikoiman ja ihmisten ruokailutottumusten muuttuminen kuluneina vuosikymmeninä.

¹¹⁴⁵ T 19497/6.

¹¹⁴⁶ Pääesikunta. Huoltoesikunta. Materiaalihallinto-osasto. Hallinnollinen ohje 19.12.1995.

16.4 Miksi muonitushuolto oli puutteellinen?

Muonitus Suomen rintamilla oli monien tekijöiden summa. Se koostui valtaosin kotimaisista elintarvikkeista. Elintarvikkeiden saatavuus ei ollut ainoa vaikuttaja, joskin tärkein tekijä rintamamuonituksessa. Lyhyen talvisodan ajaksi maassa oli ruokaa, mutta jatkosodan aikana riittävä tuotanto oli suurissa vaikeuksissa. Kun miehet kutsuttiin maanpuolustukseen, kotiin työvoimaksi jäi vain naisia, nuoria ja iäkkäitä miehiä. Tuli puutetta työvoimasta ja polttoaineesta. Vallinneet kehnolot sääolot pahensivat tilannetta. Kaikkea satoakaan ei saatu korjatuksi. Ulkomaankauppa romahti. Maahan ei saatu tarpeeksi lannoitteita eikä karjalle väkirehua. Viljelysmaata ja tuotantolaitoksia menetettiin välirauhan teossa talvisodan jälkeen. Vilja- ja perunasadot pienenivät ja kotieläintuotanto väheni. Tuotanto jäi sotia edeltäneitä vuosia pienemmäksi. Elintarvikkeita luovuttamaan velvollisten maanviljelijöiden kanssa syntyi ajoittain erimielisyyttä sopivasta luovutusajankohdasta, vaikka tuottajat yleensä ymmärsivätkin maata puolustaneiden miesten ruoan tarpeen. Siviiliviranomaiset pelkäsivät armeijan syövän lehmät loppuun, lasten jäävän ilman maitoannostaan ja juuston valmistuksen loppuvan. Ulkomailta elintarvikkeita oli vain rajoitetusti saatavissa. Niitä kuljettaneet laivat olivat jatkuvassa upottamisvaarassa. Upotus olikin joidenkin laivojen kohtalona. Talvella jäät estivät laivaliikenteen. Elintarvikkeita menetettiin rintaman takanakin kaupunkien ankarissa pommituksissa, vihollisen tuhoilla rintamalla ja tuhottiin itse suuriakin eriä vetäytymisvaiheessa. Menetykset heikensivät muonitusta. Vaikeissa tilanteissa jouduttiin käyttämään säilykkeitä ja sissimuonaa leivän lisänä kenttämuonituksessakin ja korvaamaan muonan annoksia vaihtolajeilla ja korvikeruoka-aineilla.

Aika ajoin tuotantolaitokset eivät pystyneet riittävän nopeasti täyttämään suuria tilauksia. Kuitenkin Puolustusvoimien palveluksessa olleille ihmisille, suurimmillaan 600 000 henkilön joukolla, piti saada elintarvikkeita. Myös itäkarjalaisille ja sotavangeille tarvittiin ruokaa. Talvisodan aikana kotirintama tuli avuksi rintamamuonitukseen. Naiset kuorivat perunoita ja lotat leipoivat leipää kotonaan. Työt suoritettiin aikaa ja työvoimaa vaativana käsityönä.

Elintarvikkeiden toimitus rintamalle ei aina sujunut moitteettomasti. Talvisodassa suurien elintarvikemäärien siirtely sodanaikaisissa oloissa tuotti vaikeuksia tottumattomalle henkilökunnalle. Kirkkaat aurinkoiset säät pakottivat yökuljetuksiin. Kovat taistelut estivät ruoankuljetukset eteen miehille. Jatkosodan alussa kesäkelillä rajan lähellä, Karjalan hyvillä teillä, kuormastot pääsivät melko helposti lyhyelle etäisyydelle. Hyökkäyksen edetessä Itä-Karjalaan pitkien matkojen taakse huonoille tai olemattomille teille alkoivat kuljetusten vaikeudet. Hevoset väsyivät, kalusto rikkoutui ja sodan jatkuessa se vanheni ja kului. Rautatiekuljetukset ruuhkautuivat. Viikkoja asemilla seisoneet junat joutuivat murtautujien kohteiksi. Sää vaikutti vuodenaikojen mukaisesti. Talven tullen lumi ja pakkaset, kesällä helle ja syksyin ja keväin kelirikko lisäsivät vaikeuksia. Asemasodan aikana ruoan kuljetus eteentyönnettyihin pieniin, vaikeakulkuisiin pesäkkeisiin oli erityisen ongelmallista. Pioneereille sotavankityövoiman avustamina riitti tie- ja siltojen rakennustyötä. Kun kulkuyhteyksiä saatiin vähitellen parannetuiksi, kunnollisten säilytys- ja varastotilojen puute ja rajalliset ruoanvalmistus mahdollisuudet haittasivat toimintaa. Elintarvikkeet kuljetettiin raaka-aineena rintamalle. Niitten käsittely vaati paljon työtä ja jäi jätettä, jotka tosin hyödynnettiin sikojen ruokana rintamalla. Jakelu pieniksi annoksiksi vei aikaa ja vaati mittausvälineitä. Jakeluvirheet ja mittatappiot olivat mahdollisia. Niiltä olisi välttytty ja vähennetty työtä, jos

elintarviketeollisuus olisi voinut pakata sokerin, voin ja kuivamuonan pieniksi henkilökohtaisiksi annoksiksi. Samoin, jos olisi ollut kylmä- tai lämminkuljetusmahdollisuuksia, olisi säästyty elintarvikkeiden laadun heikkenemiseltä (perunoiden jäätyminen) ja pilaantumiselta (liha, tuore leipä). Olosuhteisiin nähden pilaantumista tapahtui verraten vähän. Pula monenlaisista muonituksessa ja kuljetuksessa tarvittavista välineistä haittasi käytännön työtä. Asemasodan rauhallisessa vaiheessa rintamalla rakennettiin ja valmistettiin tarvittuja esineitä puusta, jolloin toimintavalmius parani.

Ihmisten toiminta toi aika ajoin lisäongelmia. Tuli ilmi kokemattomuutta, taitamattomuutta, epärehellisyttä ja välinpitämättömyyttä tehtävien hoidossa. Kokemattomuus sodanaikaisesta toiminnasta aiheutti sekaannusta tavaroiden toimituksessa ja muonan kuljetuksessa. Alussa keittäjiksi valituilta joukon heikoimmilta miehiltä puuttui ammattitaito ja kiinnostus tehtävään. Rikolliseksi epäiltyä toimintaa tutkittiin ja syyllisiä rangaistiin. Epäkohtien korjaamiseksi tehostettiin valvontaa, tarkastuksia ja koulutusta. Etenkin keittäjien koulutuksella ja neuvojien työllä kohennettiin muonituksen tasoa niin elintarvikkeiden käsittelyssä, ruoanvalmistuksessa kuin siisteydessäkin.

16.5 Muona-annokset ravinnon tuojina

Vain talvisodan ja Napapiirin muona-annosten energiamäärä täytti yleisesti sotilaille tarpeelliseksi katsotun 4 000 kcal. Talvisodassa se lieene riittänytkin, jos se oli ajallaan käytettävissä. Napapiirin annosta oli toivottu saatua runsaammaksi tuolloin rintamalla olleille nuorille miehille. Jatkosodassa muutamaa alun kuukautta lukuun ottamatta energian saanti oli rauhanaikaistakin vähemmän. Se ei riittänyt kenellekään kovien taistelujen aikana, nuorimmille ei missään vaiheessa.

Vilja oli ennen sotia suomalaisten ruoan perusta ja niin valkuaisaineen kuin B-ryhmän vitamiinien ja kivennäisaineidenkin lähde. Muona-annoskin perustui paljolti viljaan eli leipään ja puuroon. Perunan puutteessa kokojyväviljaa ja makaronia käytettiin keittojenkin valmistuksessa herneiden ja papujen lisäksi. Talvisodan jälkeen lihaa ja kalaa oli käytettävissä vain vähän, maitoa ei juuri ollenkaan, kasviksista lähinnä perunaa, muita vain niukasti syksyisin. B-vitamiinien riittävä saanti viljasta oli mahdollista, lukuun ottamatta B₁₂-vitamiinia. A- ja C-vitamiinin saanti oli huolenaihe niin Päämajan asiantuntijoille kuin rintamalääkäreillekin. Muonassa oli niukasti niiden lähteitä. Saanti väheni edelleen vaihtolajeilla, kun juuston paikalla oli marmeladia tai perunan sijaan makaronia. Voiannos oli pieni, joten sen merkitys A-vitamiinin lähteenä oli vähäinen. Hyvälaatuista perunaa, sotilaiden tärkeintä C-vitamiinin lähettä, saatiin vain osaksi vuotta. Helpotukseksi saatiin jatkosodan aikana Saksasta A- vitamiinia voihin lisättäväksi ja C- vitamiinitabletteja joko ruoassa tai sellaisenaan nautittavaksi. Niillä lisättiin muonan ravintoarvoa. Muita vitamiineja ja kivennäisaineita muonasta Päämajan asiantuntija katsoi saadun riittävästi, joskin niukasti. Hyvä raudan lähde olisi ollut eduksi. Rintamallaahan oli odotettavissa runsastakin veren menetystä. Lääkäri suosittelee rautalääkettä haavoittuneille. Pelättyjen keripukin ja hämäräsokeuden tilanteen seuraamiseksi ravitsemusasiantuntija suosittelee jatkosodassa säännöllisiä pistokokeita miesten ravitsemustilasta. Niitä ei suoritettu. Muutamat lääkärit tekivät pienimuotoisia tutkimuksia ja totesivat talvisodassa joidenkin miesten olleen puutostaudin rajoilla. Vakavia puutteita ei lyhyen sodan aikana ehtinyt ilmetä miehille, jotka olivat tulleet normaalikuntoisina siviilistä. Monilla silloisilla normaalikuntoisillakin vitamiinivarastot lienevät olleet niukan puoleiset. Jatkosotaan

miehet tulivat maan heikentyneestä elintarviketilanteesta, joten heidän ravintoainevarastonsa saattoi olla vähissä. Kun välirauhan aikana asevelvollisilla oli ilmennyt huolestuttavan vaatimattomia vitamiiniarvoja, tilanne arvelutti. Miten rintamaoloista selvittäisiin? Ilmeisesti selvittiin verraten hyvin.

Koko jatkosodan ajalta, 1941 - 1944, sairaalaan tuli vain runsas 300 vakavaa ravintoaineiden puutosta potenutta miestä. Valtaosa heistä tuli hoitoon muonituksen vaikeimman vaiheen jälkeen. Ehkä heikko muonitus toi esille jo siviilissä alkaneita puutosoireita. Lievää vitamiinien puutosta poteneita lienee rintamajoukoissa ollut ajoittain huomattavia määriä. Kun heidät hoidettiin paikallisesti lääkäreitten jakamalla vitamiinitableteilla, ei heidän lukumääräänsä ollut selvitettävissä. Lapin sodassa ja saksalaismuonituksessa olleille jaettiin askorbiinihappotabletti joka päivä. Jos se nautittiin, ei puutetta olisi pitänyt tulla. Jatkosodan aikana tuli sairaalaan myös vajaat

1 400 yleistä heikkoutta potenutta potilasta. He olivat valtaosalta nuoria miehiä sodan loppupuolella. Heillä lienee ollut yleistä ruoan niukkuutta jo siviilielämässäänkin ennen Puolustusvoimien muonitukseen tuloaan. Vaikeata ravinnon puutetta kärsineet muutammat vanhemmat miehet tulivat vankilan heikosta ruokatilanteesta. Heidät palautettiin hoitoon kuntoutumaan Puolustusvoimien ruoalla rintamapalvelukseen kelpaaviksi.

Jos rintamamiehet olisivat olleet täysin vain Puolustusvoimien muonan varassa, ilman oheiselintarvikkeita, todennäköisesti vakavien puutossairauksien määrä olisi ollut huomattavasti suurempi kuin sairaalaantuloilmoituksista selvisi. Niitä olisi esiintynyt muulloinkin kuin vain jatkosodan alussa, jos rintamamiesten ravitsemuksellista tilaa olisi tutkimuksin seurattu. Niin omatoimisesti hankituista kuin kotipaketeissa ja sotasaaliina saaduista elintarvikkeista saatiin ravitsemuksellisesti arvokasta täydennystä etenkin muonituksen kriittisissä tilanteissa hyökkäysvaiheessa ja asemasodan alussa. Ongelmallista A-vitamiinia saatiin kuitenkin vain kotipakettien voissa ja juustossa ja C-vitamiinia poimituissa marjoissa syksyllä ja sotasaaliin hapankaalissa. Harvat paketit sisälsivät perunoita. Metsästys- ja kalastussaalet toivat valkuaisainetta ja lihat rautaa. Kalsiumia tuli lähinnä vain pakettien juustossa. Lisäenergiaa saatiin kaikista muonan ohessa käytetyistä elintarvikkeista. Muonan oheiselintarvikkeet eivät jakautuneet tasaisesti kaikille rintamamiehille. Todennäköisesti eniten muona-annoksen pienuudesta kärsineet nuoret hyötyivät vähiten näistäkin elintarvikkeista, sillä ”vanhojen” mielestä nuorilta puuttui hankintakyky eivätkä he saaneet kotipaketteja.

Erityistä fyysistä tai psyykkistä kuntoa vaatineissa tehtävissä olleille miehille jaettiin juuri heille suunniteltuja lisämuona-annoksia. Sissi-, partio- ja kaukopartiomiehet toimivat vihollisen selustassa ja heidän piti kuljettaa kaikki tarvitsemansa mukanaan. Ruoan piti olla helppoa käyttää, hyvin säilyvää, kevyttä ja vähän tilaa vievää. Heitä varten suunnitellut ruoat lienevät olleet tarkoitustaan vastaavia fyysisesti ja psyykkisesti vaativissa tehtävissä. Kaukopartiomiesten muonaan kuului arvokkaiksi koettuja, tuohon aikaan vähän käytettävissä olleita ruoka-aineita. Varsinkin heille tarpeelliseksi katsottiin lisätyn voiannoksen A- ja tablettien C-vitamiini. Lentäjien, pienveneiden ja panssarivaunujen miehistön lisäannokset lienee koettu ainakin miellyttäväksi, joskin ne eivät ehkä vähäisyydessään paljon nälkää lievittäneet. Lentäjien A-vitamiinista huolehtiminen oli tapana monissa muissakin armeijoissa. Eestiläisille vapaaehtoisille annettiin lisämuonaa. Hehän eivät voineet saada kotipaketteja. Ravintoaineiden ja energian saanti lienee taistelujen kiivaissa vaiheissa ollut riittävyden alarajoilla muillakin kuin nuorilla miehillä, mutta ankarilta puutoksen seurauksilta välttyttiin.

16.5.1 Nuorten sotilaiden heikkokuntoisuus

Monet nuoret olivat tulleet asevelvollisuuttaan suorittamaan maan jo yleisesti heikentyneestä elintarviketilanteesta. Heillä oli saattanut ennen armeijan palvelukseen astumistaan olla ruoassa puutteita, jotka olivat aiheuttaneet heikentyneen ravitsemustilan jo siviilissäkin. Pieneksi ruoan lisäksi lokakuun 1942 alokkaille¹¹⁴⁷ myönnettiin kolmen kuukauden ajaksi lisäannos: 25 g kuivaa leipää ja 5 g voita. Kadeteille¹¹⁴⁸ myönnettiin 50 g leipää, 10 g voita ja 200 g piimää, sillä heidän pitkän päivän palveluksensa koettiin raskaammaksi kuin taistelujoukoissa¹¹⁴⁹. Rintamalla täysikäisillekin alimitoitettu muona-annos ei raskaassa työssä, kylmällä ilmalla ja ulkomajoituksessa korjannut nuorten tilannetta. Tähän viittaa sairaalahoitoon tulleiden yleistä heikkoutta poteneiden nuorten potilaiden määrä.

Koska vuoden 1924 alkupuolella syntyneistä miehistä suuri osa oli kutsunnoissa todettu ”ruumiinrakenteeltaan kehittymättömiksi ja alikuntoisiksi johtuen nykyisestä vaikeasta ravitsemustilanteesta”. luovutettiin jälkipuoliskoilla syntyneille erittäin raskaan työntekijän ostokortit ruumiillisen kuntonsa kohentamiseksi, sillä ”todennäköisesti heidän ikäluokkansa tullaan kutsumaan palvelukseen”. Vuoden alkupuolella syntyneille alokkaille annettiin ylimääräinen muona-annos kuntonsa kohottamiseksi kolmen ensimmäisen palveluskuukauden ajaksi¹¹⁵⁰.

Heikosta ravitsemuksesta johtunut asevelvollisuusikäisten miesten huonokuntoisuus oli todettu melko yleiseksi ennen sotia. Puolustusvoimien ylilääkäri, kenraalimajuri Linden¹¹⁵¹ kirjoitti kutsuntoihin määrättyjen nuorten miesten huonokuntoisuudesta ennen sotia. Palvelukseen kelpaamattomia saattoi olla 40 prosenttia ikäluokasta. Hylkäyksen syynä oli usein ”yleinen heikkous” ja myös ”epäiltävä tuberkuloosi”. Miehet olivat laihoja ja kitukasvuisia. Köyhyys, niukka ravinto, huono ravitsemustilanne, tietämättömyydestä johtuneet väärät ruokailutottumukset ja pienestä pitäen tehty raskas ruumiillinen työ olivat syitä asevelvollisten huonoon kuntoon. Miesten keskenkasvuisuus ja vajaapainoisuus olivat yleisimpiä sisämaassa ja rajaseuduilla. Maan eteläosassa, rannikkoseuduilla ja liikekeskuksissa toimeentulo oli syrjäseutuja parempaa ja sen myötä myös nuorison ravitsemustila ja fyysinen kehitys.

Palvelukseen kelpaamattomat miehet siirrettiin joko nostoväen III luokkaan ”kasvamaan ja vahvistumaan” tai suoraan nostoväen II luokkaan eli vapautettiin rauhanaikaisesta sotapalvelusta. Palveluksessa oloaikana sotilaiden vajaapainoisuus tapasi vähentyä runsaat 2 kg, joten ylilääkäri katsoi ruoan olleen sotaväessä hyvää.

Rauhan aikana palvelukseen kelpaamattomiakin miehiä tarvittiin riveihin sodan aikana. Näin joukkoihin tuli heikkokuntoisiakin. Jatkosodan alla, liikekannallepanossa kesäkuussa 1941 otettiin Puolustusvoimien palvelukseen myös vanhoja ikäluokkia ja rauhanajan nostomiehiä. Valtion ”leipiin” tuli yhteensä yli 600 000 miestä, joista vanhimpia ikäluokkia alettiin kotiuttaa asemasodan aikana vuoden 1942 alussa¹¹⁵².

¹¹⁴⁷ Päämaja No 6537/Pääint.tsto/E. 28.9.1942. T 19492/13.

¹¹⁴⁸ Päämaja No 6137/Pääint.tsto/E. 10.9.1942. T 19492/13.

¹¹⁴⁹ Maasotakoulu No 1245/II/42. 7.9.1942. T 19492/13.

¹¹⁵⁰ Päämaja No 6902/Pääintendentin tsto/E. 15.9.1942.

¹¹⁵¹ Linden 1972.

¹¹⁵² Kuosa 1979.

16.5.2 Muona-annosten ravintosisältö verrattuna nykyiseen suositukseen

Tiittasen¹¹⁵³ heti sotien jälkeen tehtyjen laskemien talvi- ja jatkosodan muona-annoksien ravintosisällön vertailu nykyiseen muona-annoksen ravintosisältösuositukseen varuskunta- ja kenttämuonituksessa osoittaa talvisodan muona-annoksen laskennallisesti tyydyttävän suosituksen muuten paitsi riboflaviinin osalta. Jatkosodan muona-annoksista joulukuussa 1941 määrätty oli niukin. Se ei saavuta 1996 suosituksen alarajaakaan energian osalta. Kesäkuussa 1941 annettu annos ylittää taas ylärajankin, joka nykysuosituksessa on vain 3 400 kcal. Muut jäävät näiden rajojen välille. Valkuaisaineen ja rasvan saannissa vain 1.6.1941 annos vastaa nykysuositusta. Hiilihydraattien ja raudan saannissa kaikki sota-ajan annokset ylittävät nykyisen suosituksen. Tiimiinin saanti ylittää kaikissa muona-annoksissa suosituksen, mutta mikään annoksista ei saavuta riboflaviinin suositusta. A-vitamiinin saanti ei täytä suositusta missään jatkosodan annoksessa ja jää pienimmillään talvella vajaaseen neljännekseen siitä. C-vitamiinin saanti tyydyttää suosituksen varsin hyvin syksyllä, mutta on keväällä siitä noin kolmannes. Käytännössä tilanne oli todennäköisesti toinen vaihtolajien käytön vuoksi. Tiittasen¹¹⁵⁴ laskelmassa ei liene otettu huomioon A-vitamiinin lisäystä voihin eikä C-vitamiinitablettien jakoa. Nykyisin varusmiesten energian tarpeeksi kenttäoloissa lasketaan 4 000-4 400 kcal, mikä on huomattavasti enemmän kuin muona-annosten energiasisältö oli jatkosodassa. Joulukuun 1941 muona-annoksen energiasisältö oli noin 3 400 kcal, nykyinen suositus on maastossa 600-1 000 kcal enemmän. Rintamalla omatoimiset hankinnat ja kotipaketit toivat muonan lisäksi arvokkaita ravintoainelähteitä, jotka eivät näy laskelmissa. Ne olivat tarpeellisia, sillä miehet olivat jatkuvasti ulkona raskaissa linnoitus- ja rakennustöissä elleivät taistelussa. Hiilihydraatit olivat pääasiallinen energianlähde, kuten nykyisinkin puolustusvoimissa suositellaan¹¹⁵⁵. Puolustusvoimien ravintosuositus vuodelta 1996 esittää ruoan energian lähteiksi: proteiini 15 %, rasva 30-35 % ja hiilihydraatit 50-55 %. Elokuussa 1943 energian saannista laskettiin tulleen 72 % hiilihydraateista, 17 % rasvasta ja 11 % valkuaisaineista. Ravintosuositukset kertovat tiedon ja sen käytäntöön soveltamisen mahdollisuuksien lisääntyneen. Useimmat ruokailijat lienevät myös oppineet hyväksymään ravitsemuksellisen näkökulman ruoka-annoksissaan.

Taulukossa 45^{1156,1157} esitetään nykyinen Puolustusvoimien ravintosisältösuositus vertailuksi jatkosodan viimeisestä muona-annoksesta 1/1944 saatuun ravintosisältöön annoksen voimassaoloaikana kesäkuussa 1944. Rintamamuona-annoksen energiasisältö riittää nykyisen, rauhanajan suositukseen varuskuntaoloissa, mutta siinä puuttuu noin neljännes suosituksesta maastossa, 4 000-4 400 kcal. Kesäkuun 1944 lopussa rintamalla käytiin ankaria sekä fyysisiä että psyykkisiä ponnistuksia vaatineita viivytystaisteluja. Ravintoaineista ainoastaan niasiinin saanti saavuttaa vuoden 1996 suosituksen, muut jäävät pienemmiksi. Hiilihydraattimäärä vuoden 1944 muona-annoksessa vaikuttaa epätavallisen pieneltä. Muonassa oli vain vähän rasvaa.

¹¹⁵³ Tiittanen 1948.

¹¹⁵⁴ Tiittanen 1948.

¹¹⁵⁵ Koskenvuo 1989.

¹¹⁵⁶ Päämaja. Intendentin osasto No 770/Int. 1/sal. 2.6.1944. Liite 1. T 19495/5.

¹¹⁵⁷ Pääesikunta. Huoltoesikunta. Materiaalihallinnollinen ohje. 2980/Dbc. PE Mathall-os. PAK 3:5. 19.12.1995.

Taulukko 45. Ravinnon saanti muona-annoksesta 1/1944 ja ravintosisältösuositus 1996 varuskunta- ja kenttämuonituksessa.

Ravintoaine		1944	1996
Energia	(kcal)	3 327	3 000-3 400
Proteiini	(g)	96	110-130
Rasva	(g)	58	100-115
Hiilihydraatit	(g)	172	410-460
Kuitu	(g)		30
Rauta	(mg)		15
Retinoli	(mg)	1,2	1,4
Tiamiini	(mg)	0,7	1,5
Riboflaviini	(mg)	1,2	2,0
Niasiini	(mg)	13,3	12,0
C-vitamiini	(mg)	41,5	100

Jatkosodan rintamamiesten energiaa tuli eniten hiilihydraateista. Saantia voitiin lisätä vain talvisodan pakkasilla. Lämpimien aterioiden valmistamista vaadittiin kenttäoloissa ja partiomatkoillakin. Kun se ei ollut mahdollista, ateriat korvattiin kuivalla muonalla, kuten nykyisinkin suositellaan¹¹⁵⁸. Todellisuudessa C-vitamiinin, raudan ja rasvan saannin täytyi olla vähäisempää ja valkuaisen saannin vain teoriassa lähes samaa kuin nykyisin. Varusmiesten energialähteiden osuudet ovat nykyisin kansainvälisten ja Valtion ravitsemusneuvottelukunnan suositusten mukaisia¹¹⁵⁹. Hiilihydraateilla turvataan suoritusten teho ja mielen vireyys raskaissakin ponnistuksissa ja elimistön glykokeenivarastoilla keskittymiskyky, jota tarvitaan tarkkuutta vaativissa tehtävissä. Rasvaa tarvitaan kestävyyttä vaativissa tehtävissä energian lähteenä. Se ei edistä toiminnan tehokkuutta. Maastossa pakkasella toimittaessa tarvitaan lisäenergiaa perusaineenvaihdunnan vilkastumisen, ulkona yöpymisen ja raskaan vaatetuksen vuoksi. Lisäenergian lähteeksi suositellaan hiilihydraatteja. Riittävä nesteen saanti on välttämätöntä, sillä vajuus aiheuttaa lämpötasapainon häiriöitä. Nestetasapaino ehkäisee väsymystä, suojaa paleltumiselta ja paleltumisvammoilta. Suolan lisäystä ei tarvita.

Nykyiset taistelumuonapakkaukset (taulukko 46)¹¹⁶⁰ vastannevat sotien ajan sissi- ja partiomuonaa. Taistelumuonapakkauksia on kahdeksan. Numero 8 on nykyaikaisittain laktoositon. Perusosan sisältö on nimikkeittäin lähes sama kuin sotien aikanaikin. Lisäystä ovat juomajauheet. Purukumi korvannee aikaisemman tupakan. Vedenpuhdistustableteilla turvattaneen juomaveden laatu veden keittämismahdollisuuden puuttuessaakin. Sotien aikana sissi- ja partiomatkoilla pyrittiin juomaan teetä, jos tulenteko oli mahdollista. Vitamiinivalmisteita nykypakkauksissa ei mainita, vaikka C-vitamiinin lähderuoka-aine puuttuu. Täydennysosassa herne- ja lihakeitto ovat säilyttäneet paikkansa uusien keittojen rinnalla.

¹¹⁵⁸ Koskenvuo 1993.

¹¹⁵⁹ Koskenvuo 1989.

¹¹⁶⁰ Pääesikunta. Taloushuolto-osasto. Muonitustoimisto. Taistelumuonapakkaukset 1991.

Taulukko 46. Taistelumuonapakkaukset vuonna 1991.

		Pakkausnro							
		1	2	3	4	5	6	7	8
Perusosa	annoskoko (g)	annoksia pakkauksessa							
Kahvi	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Tee	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Kaakaomaitojuomajauhe	6	1	1	1	1	1	1		
Virkistysjuomajauhe	15	1	1	1	1	1	1	1	
Maksapasteija	115	1	1	1	1	1	1		
Sulatejuusto/ kinkkupasteija	115	1	1	1	1	1	1	1	1
Rusina	42	1	1	1	1	1	1	1	1
Sokeri	50	1	1	1	1	1	1	1	1
Suklaa	40	1	1	1	1	1	1	1	1
Leipä	84	3	3	3	3	3	3	3	3
Nenäliina	10 ^a	1	1	1	1	1	1	1	1
Tulitikut	1 ^a	1	1	1	1	1	1	1	1
Purukumi	1 ^a	2	2	2	2	2	2	2	2
Vedenpuhdistustabletit	1 ^b	1	1	1	1	1	1	1	1
Täydennysosa									
Kanavihannespata	125								
Kanakeitto	90								
Pinaattikeitto	68								
Hernekeitto	460								
Lihakeitto	450								
Liha-perunasoselaatikko	400								
Maksalaatikko	300								
Kanaa, riisiä, carrykastike	370								

^akappale, ^bpakkaus.

Sotien aikana tähdennettiin kunnollisen juoma- ja ruokaveden saantia rintamalla. Veden saanti kovien taistelujen aikana lienee ollut sattuman varassa ja varsinkin hyökkäys- ja vetäytymisvaiheissa sen laatu oli usein kyseenalainen eikä sen puhdistamiseen ollut mahdollisuuksia. Pintavettä käytettäessä se vaadittiin keittämään tai desinfioimaan. Nykyisinkin Puolustusvoimissa korostetaan riittävän puhtaan veden saantia kenttäoloissa. Lähdevettä pidetään parhaana. Kaivojen syväporaus on kokeiltavana. Porakaivovesi olisi luotettavaa ydinsaasteiden ja kemiallisten taisteluaineiden varalta. Veden desifointi keittämällä tai tableteilla auttaa biologisten taisteluaineiden torjunnassa. Riittävää nesteiden nauttimista pidetään erityisen tärkeänä pakkasessa, sillä paksussa vaatetuksessa liikkuminen saattaa aiheuttaa runsasta hikoilua, veden menetystä. Liian vähä juominen helteellä saattaa johtaa kuivumiseen, jopa lämpöhalvaukseen. Korvaamatta jäänyt nestehukka aiheuttaa myös lämpöuupumista, jonka oireita ovat mm. heikotus, väsyminen ja sekavuus¹¹⁶¹. Jatkosodassa lämpöuupumisen oireet lienevät tulleet tutuiksi monille miehille ainakin hyökkäys- ja vetäytymisvaiheen aikana, kun juomakelpoista vettä ei löytynyt.

¹¹⁶¹ Koskenvuo 1993.

16.6 Ruoka- ja juomahuollon hygienia

Päämaja vaati pitämään huolta rintamamiesten elintarvikkeiden laadusta. Niiden kuntoa piti valvoa etulinjaan asti. Eläinlääkärit suorittivat rintamallakin lihantarkastuksia. Tosin he olivat siellä jonkin verran sallivampia kuin siviilissä. Pilaantuneiksi todettuja elintarvikkeita sai antaa vain koirille tai hevosille, mutta niillekin vain eläinlääkärin luvalla. Vain omien kaatuneiden tai vaikeasti haavoittuneiden hevosten lihaa käytettiin muonituksessa. Sotasaalishevosten terveyttä ja lihan laatua epäiltiin, eikä niitä käytetty ruoaksi. Teollisuuden valmistamia tuotteita valvottiin laaduntarkkailulla. Päämaja korosti, etteivät mitkään häviämiset, katoamiset tai pilaantumiset saa vaikuttaa miesten muonitukseen.

Siisteyden vaatimisella elintarvikkeiden käsittelyssä ja ruoanvalmistuspaikoissa sekä kunnollisen juomaveden hankinnalla pyrittiin välttämään ruoan ja veden mukana leviäviä sairauksia ja epidemioita. Päämaja kehotti tarkkailemaan elintarvikkeiden laatua ja vaati pilaantuneet tuotteet vaihdettaviksi kunnollisiin. Ilmeisesti elintarvikkeista pidettiin hyvää huolta, sillä pilaantuneiksi ilmoitettiin lähinnä vain lihaa ja kalaa kesäkuumalla eikä kumpaakaan suuria määriä kerrallaan. Siisteyteen pyrittiin myös valvomalla ruoanvalmistuspaikkojen, niiden ympäristön ja välineiden laatua sekä järjestämällä ruokailuvälineiden pesumahdollisuus. Kokeiksi aikovilta vaadittiin terveystarkastus tarttuvien tautien varalta. Suuria sairastumisepidemioita ei liene esiintynyt. Joitakin liian vähän keitetyn hirvenlihan aiheuttamia ripulitapauksia sattui ja vetäytymisvaiheessa Kannaksella oli isohko epidemia ilmeisesti saastuneesta juomavedestä johtuen. Epäilyttävän juomaveden keittämiseen tai desinfiointiin tableteilla ei aina ollut mahdollisuutta eikä aikaa. Valloitetun alueen kaivoveden käyttö oli myrkytysvaaran vuoksi kiellettyä. Kokonaisuudessaan joukkojen terveydentila lienee säilynyt hyvänä eikä tartuntatauteja juurikaan esiintynyt.

16.7 Muonitus mielialan rakentajana rintamalla

Muonitus vaikutti paitsi miesten fyysiseen hyvinvointiin myös mielialaan. Talvisota oli lyhyt ja moni mies puolusti kirjaimellisesti omaa maataan, sotaväsymystä ei ehtinyt tulla kovista ponnisteluista huolimatta. Jatkosodan raskaan hyökkäysvaiheen jälkeen ensimmäisenä asemasotalvena 1941 - 1942 miehet olivat sekä fyysisiltä voimiltaan että mieleltään väsyneitä. Huolto oli vaikeuksissa. Majoitusolot ja muonitus olivat monin tavoin puutteellisia. Lopen uupuneet miehet kokivat olonsa ankeaksi ja monen miehen mieli masentui. Mielialan matalapaineessa osa alkoi kirjoittaa muonaa moittineita kirjeitä. Muutamat kirjeistä olivat asiallisia tiedusteluja, joihin toivottiin vastausta. Monen mielessä heräsi myös epäluuloja ja epäilyksiä muonitustoiminnan oikeudenmukaisuutta ja rehellisyyttä kohtaan. Päämajassa ponnisteltiin mielialan kohottamiseksi tiedotuksen, valistuksen ja tarkastuksien keinoin epäluulojen ja epäluottamisen hälventämiseksi.

Muona-annos ja muona koskettivat jokaista miestä henkilökohtaisesti ja vaikuttivat mielialaan sen mukaan, miten ne koettiin. Puuroa miehet olivat tottuneet kotonakin syömään. Siitä ei valitettu. Joillakin se tosin jäi maidon tai muun kostukkeen puutteessa syömättä. Jatkuvasti samoista aineista, ilman perunaa valmistetut keittoateriat kävivät monien mielestä yksitoikkaisiksi. Vain hernekeiton suosio säilyi päivästä toiseen tarjottunakin. Kun ruoka-aineita ei voitu vaihtaa, Päämaja vaati valmistusmenetelmien vaihtoa. Hankittiin välineitä ja patistettiin keittäjiä niiden käyttöön. Kärstyslaitteissa voitiin valmistaa kastiketta perunoiden tai makaronin seuraksi, uunien valmistuttua saatiin

laatikkoruokia ja savustusuuneissa savustettua kalaa ja lihaa. Ruokavalio monipuolistui ja piristi mielialaa. Pienetkin poikkeukset arkirutiiniin piristivät. Raskaiden ponnistusten jälkeen tarjotut korvikeannokset lisäkkeineen, välillä ryppykin rauhoittivat. Juhlapäivien tavallisuudesta poikenneet annokset olivat tarkoitettuja juuri mielialan kohottajiksi ja mm joulun tunnelmaa luoviksi. Vain rintamamiehille ajoittain jaetut, pienet, korsiissa itse valmistettavat ylimääräiset annokset sekä kovissa paikoissa olleille harvoin tarjotut ryppy, suklaa, makeiset ja marssijuoma olivat mielen virkistysaineita. Mielialaa kohottivat myös itse hankituista, sotasaaliina saaduista tai kotipaketeissa tulleista aineksista omatoimisesti valmistetut ateriat. Niitä muistettiin maittavina kirjoituksissa vielä sotien jälkeenkin samoin kuin ehkä mielen vahvistukseksi valmistettua kiljua. Miehet tunsivat myös siviilien korttiannosten pienuuden ja monet kokivat sitä suuremman annoksensa etuoikeudeksi. Taistelujen rauhoituttua asemasodaksi rintamalla aloitettiin monipuolinen tuotantotoiminta, joka oli erinomaista mielialan virkistystä. Siinä moni mies sai hoitaa omaa ammattiaan, vaikkakin vieraalla maaperällä. Ajatukset siirtyivät pois ainakin hetkeksi sotimisesta, rintamaelämän karuudesta ja aikaa myöten pitkittyneen sodan tuomasta haluttomuudesta ja toimettomuudesta. Rintamalääkäritkin totesivat kaiken sen, mikä tehtiin miesten muonituksen, majoituksen ja vaatetuksen hyväksi, vaikuttaneen mielialaan enemmän kuin laulua ja soittoa esittäneiden ryhmien esitykset.

Puolustusvoimissa näyttää olleen tahtoa ja yritystä rintamamiesten hyvään muonitukseen. Rahaakin käytettiin melko runsaasti, jatkosodan aikana yhtä paljon kuin ammuksiin. Käytettävissä oli asiantuntijoita, jotka pystyivät ohjaamaan kohtuullisen ravitsemustason ylläpitämiseen vallinneiden tilanteiden rajoissa. Tiedon soveltaminen käytäntöön ei ollut aina mahdollista käytännön syistä ja käytettävissä olleiden niukkojen elintarvikemäärien vuoksi. Aika ajoin muona oli yksitoikkoista eikä sitä ollut aina tarvittaessa saatavilla. Elintarvikkeiden ja juomaveden laadusta pyrittiin huolehtimaan. Mielialoja kohentavia annoksia pyrittiin jakamaan taistelutahdonkin ylläpitämiseksi. Miesten omatoimisuus ja neuvokkuus auttoivat monissa ongelmatilanteissa. Ravintoaineiden ja energian saanti lienee taistelujen kiivaissa vaiheissa ollut riittävyyden alarajoilla, mutta ankarilta puutoksen seurauksilta vältyttiin, samoin kuin laajoilta epidemioilta.

16.8 Muona-annoksia itärintaman molemmin puolin

Suomen itärajalla jatkosodan aikana taistelleiden kolmen maan armeijoiden muona-annoksien vertailu esitetään taulukossa 47. Saksan ja Neuvostoliiton annoksiin kuului esitettyjen lisäksi mm. useita erilaisia mausteita. Aivan samanaikaisesti voimassa olleita muona-annoksia ei ollut käytettävissä.

Suomalaiseen muona-annokseen kuului muita harvempia elintarvikkeita. Suomalaisilla oli eniten perunaa, neuvostoliittolaisilla leipää ja kasviksia. Molemmilla oli puuroaineita. Saksalaisilla oli muonassa runsaasti lihaa, neuvostoliittolaisilla ei ollenkaan. Heillä oli kalaa, saksalaisilla suolakalaa. Saksalaisilla oli lisäksi kananmunaa. Vain suomalaisilla oli juustoa ja maitoa. Saksalaiset saivat eniten eläinvalkuaista ja neuvostoliittolaiset vähiten. Saksalaisessa annoksessa oli eniten rasvaa, runsas kaksinkertainen määrä suomalaiseen verrattuna. C-vitamiinilähteenä oli neuvostoliittolaisilla hapankaalia kasvisannoksesta puolet. Saksalaisilla oli päivittäinen C-vitamiinitablettien jakelu. Lisäksi Saksan ja Neuvostoliiton muona-annokseen kuului runsaasti erilaisia mausteita.

Taulukko 47. Suomen, Saksan ja Neuvostoliiton armeijoiden muona-annokset

Elintarvike (g)	Suomi	Saksa	Neuvostoliitto
	huhtikuu 1943	maaliskuu 1942	kesä 1943
Kuiva leipä	425	-	-
Ruisleipä	-	-	800
ruisjauhoja	-	450	-
Ryynit/ jauhot	100	-	170
Peruna	800	750	400
Kasviksia	-	-	300
Herneitä	-	75	-
Voi	35	80	-
Rasva, öljy	10	-	50
Juusto	40	-	-
Liha	100 ^a	150 ^b	-
Lihäsäilyke	-	130	-
Kala	-	-	100
Suolasilli	-	200	-
Kananmuna	-	160	-
Maito	200	25 ^c	-
Sokeri	40	40	35
Karamelleja	-	30	-
Kahvi/ korvike	-	10 + 5	-
Tee	0,5	-	-

^aluineen, ^bluuton, ^csokeroitu.

16.9 Suomalaisen rintamamuonituksen erikoispiirteitä

Suomalaisten rintamamiesten muonitukseen sotien 1939 - 1945 aikana liittyy muutamia erityispiirteitä:

- Sodan vuoksi kotiseutunsa jättämään joutuneet yksityishenkilöt, kauppaliikkeet ja teollisuuslaitokset jättivät runsain määrin sotilaiden käyttöön arvokkaita elintarvikkeita, jopa nimenomaan sotilaille tarkoitettuja paisteja uuniin.
- Tarpeen vaatiessa rintamamiehet hankkivat omatoimisesti elintarvikkeita metsästäen, kalastaen, sotasaaliina.
- Taistelevat rintamajoukot harjoittivat monipuolista elintarvikkeiden ja muuta tuotantoa rintamalla.
- Kotiseudulta lähetettiin rintamamiehille runsaitakin elintarvikepaketteja, myös tuntemattoman sotilaan paketteja.
- Rintamamiehet söivät neljän maan armeijan muonaa: Suomen, Saksan, Ruotsin, Neuvostoliiton ja sen mukana jonkin verran Yhdysvaltojenkin armeijan säilykkeitä.

17. Yhteenvedo

Rintamalla muonan elintarvikkeet olivat valtaosin kotimaisia. Talvisodan aikana niitä oli riittävästi ja muona-annokset olivat runsaita. Jatkosodan aikana tuotanto oli vaikeuksissa, puuttui työvoimaa, polttoaineita, lannoitteita ja rehua. Sääolot haittasivat sadonkorjuuta. Sadot jäivät rauhanaikaisia pienemmiksi. Ulkomailta, lähinnä Saksasta ja sen vaikutuspiiriin kuuluneista maista tuotiin saatavissa olleet elintarvikkeet. Jäät ja laivojen upotusvaara vaikeuttivat liikennettä. Elintarvikkeiden puute pienensi muona-annoksia ja jouduttiin käyttämään korvikevalmisteitakin. Lapin sodassa pienelle miesjoukolle elintarvikkeita riitti ja muona-annosta voitiin suurentaakin nuorille miehille. Muonituksen käytännön toteuttamisessa koettiin ongelmia. Elintarvikkeiden kuljetus kohtasi esteitä talven pakkasilla ja kinoksissa, kesän helteillä, syksyn sateilla ja kelirikkkokausilla osin tietömillä taipaleilla. Puuttui ruoanvalmistus-, jakelu- ja kuljetusvälineitä. Jatkossodan aikana paikallaan pysyneissä joukoissa palvelleitten monien ammatimiesten taidolla rakennettiin uuneja, kaivoja ja kellareita, valmistettiin erilaisia välineitä ja tuotettiin elintarvikkeita. Asemasodan aikana puutteita saatiinkin korjattua. Muonitustoiminta koheni. Vetäytymisvaiheessa koettiin tappioita. Elintarvikkeita ja kalustoa tuhoutui ja jouduttiin tuhoamaan. Miehet itsekin tuhosivat sotasaaliselintarvikkeita vastuuttomalla käsittelyllä ja käyttämällä leipää kiljun valmistukseen.

Muonitus vaikutti miesten mielialaan. He kaipasivat perunaa, kun se korvattiin ryyneillä tai makaronilla keitoissa. Hernekeittoa syötiin halukkaasti päivästä toiseenkin. Puurosta ei valitettu, vaikkei se ilman kustuketta kaikille maittanutkaan. Kun muona-annoksia ei voitu suurentaa eikä vaihtaa elintarvikkeita, pyrittiin ruoan monipuolisuutta lisäämään erilaisilla valmistusmenetelmillä. Ruoanvalmistusvälineiden lisääntyminen mahdollisti sen. Juhlapäivien ylimääräiset erikoisannokset ja kovien ponnistelujen jälkeen tarjotut pienet rentoutusannokset, välillä ryppykin tuottivat mielihyvää. Tuotantotoiminnan askareet, ”vapaa-ajan” omatoimiset elintarvikkeiden hankinnat, niiden valmistaminen ja kotipaketit koettiin tehokkaana virkistysenä ja mielialan kohottajina. Muona-annosten kokoon ja jakeluun liittyvät epäilyt ja epäluulot myrkyttivät kovien ponnistusten uuvuttamien miesten mieliä. Päämajassa yritettiin korjata tilannetta lisäämällä valistusta, valvontaa, tarkastuksia ja koulutusta. Keittäjien koulutuksella ja neuvojen opastuksella kohennettiin ruoanvalmistuksen tasoa.

Rintamalla niin päällystöllä kuin miehistölläkin oli sama muona-annos ja kaikki söivät samaa kenttäkeittiöruokaa. Muona-annosten elintarvikkeiden määrät vaihtelivat maan elintarviketilanteen mukaan ja siten myös ravintoaineiden ja energian saanti muonasta. Talvisodan muona-annos oli runsas ja tyydytti energian tarpeen, jos se saatiin kuljetettua säännöllisesti. Lyhyen sodan aikana ei vakavia puutosoireita ehtinyt tulla esille, vaikka A- ja C-vitamiinien saannin minimirajoilla oltiin. Voin A-vitamiinointi ja ruokälähteiden lisänä C-vitamiinitabletit lienevät auttaneet puutosten torjunnassa. Jatkosodan alussa muonitus oli suurissa käytännön vaikeuksissa. Joulukuun 1941 muona-annos oli niukin eikä energiamäärä täyttänyt rauhanaikaista suositustakaan. Ravintoaineita puuttui. Sairaanhoidon tuli keripukkipotilaita, vaikeiden puutostautipotilaiden määrä pysyi kuitenkin pienenä koko jatkosodan ajalta. Lieviä, joukko-osastoissa hoidettuja tapauksia lienee ollut ajoittain runsaastikin. Voin A-vitamiinointi ja joidenkin tuotteiden C-vitamiinilisäys ja –tabletit lienevät korjanneet riittävästi ruoka-aineiden puutteita kotipaketien sisällön, omatoimisten hankintojen ja sotasaaliin ohella. Muona-annos oli mitoitettu riittämättömäksi nuorille rintamamiehille ja eestiläisille vapaaehtoisille. He saivat koko jatkosodan ajan ja vanhemmatkin miehet liikuntasodan aikana riittämättömästi

energiaa. Se lienee osasyynä yleistä heikkoutta poteneiden nuorten sairaalahoitoon tuloon. Nuorilla saattoi olla jo siviilissäkin puutteita ruoan saannissa niukkojen säännösteltyjen elintarvikkeiden korttiannosten vuoksi.

Lapin sodassa muona-annosta lisättiin tyydyttämään nuorten miesten ravinnon saantia. Siellä oli keittoruoan valmistus ongelmallista, kenttäkeittiöiden kuljetusvaikeuksien vuoksi. Ruotsista saatiin hankittua Lappiin jonkin verran elintarvikkeita. Ruotsalaiset toivat myös länsirajalla ruokaa lumikinosten eristämille suomalaisille. Puutostautipotilaita ei Pohjois-Suomen sairaaloihin tullut.

Kunnollisen ruoka- ja juomaveden hankintaan kiinnitettiin paljon huomiota. Hyökkäys- ja vetäytymisvaiheessa sekä talvipakkasilla juomaveden saanti oli vaikeata ja miehet söivät lunta ja joivat, mitä sattui löytämään. Siisteyden opetuksella elintarvikkeiden käsittelyssä ja ruoanvalmistuspaikoissa onnistuttiin välttämään sairauksia. Merkittävän epidemia koettiin Kannaksella vetäytymisvaiheessa. Sen synnä oli ilmeisesti saastunut juomavesi. Liian vähän keitetty hirvenliha aiheutti ripulitapauksia siellä täällä. Jonkin verran pilaantui kesällä tuoretta kalaa, lihaa ja leipää. Rintamaolot huomioon ottaen elintarvikkeiden pilaantumista tapahtui verraten vähän eikä niiden mukana levinnyt hygienian puutteesta johtuneita sairauksia.

Vaikeuksista huolimatta huolto näyttää yleensä toimineen kohtuullisesti ja miehille voitiin toimittaa muonaa ainakin yöllä, jos se ei päivänvalossa onnistunut ja miesten kantamana, kun tietä ei hevoskuljetukselle ollut. Puutossairauksien määräkin pysyi ilmeisesti varsin kohtuullisena. Armeijan sodanaikaista ruokavaliota suunnittelemassa olleet maan parhaat ravintofysiologit ottivat huomioon muonituksessa kaikki ne tekijät, jotka vaikuttivat niin energia- kuin suojaravintoaineiden saantiin¹¹⁶². Maan elintarviketilanne asetti tiukat rajat muonan kokoonpanoon käytännössä. Sen ravintoainevajausta täyttivät oheen saadut ja itse hankitut elintarvikkeet.

---

¹¹⁶² Roine 1944.

18. Johtopäätökset

Vastauksia tutkimukselle asetettuihin kysymyksiin:

1. Viljatuotteet olivat rintamaruoan perusta. Leipä oli valtaosalta kuivaa ruisleipää, puuro täysjyväviljaa ja keitoissa viljanjyviä, herneitä, papuja ja makaronia perunan puutteessa. kasviksia oli niukasti, lähinnä perunaa sekä syyspuolella vuotta lanttua, porkkanaa, kaalia ja sipulia. Eläinkunnan tuotteiden (lihan, kalan, juuston) annokset olivat pieniä. Maitoa oli harvoin käytettävänä. Ajoittain vaihtolajeilla korvattiin perusannoksia joko niiden puutteen vuoksi tai vaihtelunsaamiseksi ruokaan. Voille ja sokerille ei esitetty vaihtolajeja. Asemasodan aikana käytettiin joitakin korvike-elintarvikkeita. Nekin olivat viljapohjaisia. Säilykkeitä käytettiin erikoismuona-annoksissa, kesällä ja vaikeissa tilanteissa kenttämuonassakin.

Valtaosa elintarvikkeista oli kotimaisia. Ne hankittiin sopimusviljelyllä, vapaaehtoisin kaupoin, pakko-otolla ja tuotettiin itse. Ulkomailta ostettiin, mitä saatavissa oli. Tuonti Saksasta oli runsainta. Lisäksi 50 000 suomalaista sotilasta oli saksalaismuonituksessa jatkosodan ajan. Rintamalla tuotettiin viljaa, perunoita, lihaa, metsästys- ja kalastussaaliita, marjastettiin ja kerättiin sotasaalista.

2. Muonituksen toteuttamista käytännöstä hankaloittivat kovien taistelujen lisäksi mm. elintarvikkeiden kuljetus- ja säilytysongelmat, heikot kulkuyhteydet, varastotilojen puute, elintarvikkeiden tuhoutuminen ja tuhoaminen, kalusto- ja välinepula, sääolot, inhimilliset tekijät kuten henkilökunnan tottumattomuus, taitamattomuus ja epärehellisyys. Epäkohtia pyrittiin korjaamaan rakentamalla, joukoissa palvelleiden erilaisten ammattimiesten toiminnalla sekä lisäämällä valvontaa, tarkastuksia ja koulutusta.

3. Viljatuotteet olivat hiilihydraattien, valkuaisaineiden, kivennäisaineiden ja vitamiinien päälähde. Pieni juustoannos lisäsi kalsiumin ja luinen liha-annos raudan saantia. Saanti oli kuitenkin niukanlaista. B-ryhmän vitamiinien saantia ei pidetty ongelmana. A- ja C-vitamiinien saanti pysyi niukanlaisena voimavitamiinista ja C-vitamiinitablettien jaosta huolimatta. Lyhyen talvisodan aikana vakavia puutostiloja ei ehtinyt tulla esiin. Jatkosodassa sairaalahoitoa vaatineita puutossairaustapauksia tuli esiin vähän, eniten vaikeimman elintarviketilanteen jälkeen vuonna 1942. Lieviä puutostapauksia lienee ollut runsaastikin. Ne hoidettiin yksiköissä. Lapin sodan korotettu muona-annos ja C-vitamiinitablettien jako lienevät säästäneet nuoret sotilaat puutoksilta. Koko sota-ajalta säännölliset tarkastukset olisivat saattaneet tuoda lisää puutteita julki. Energian saanti lienee ollut talvi- ja Lapin sodassa riittävää, jos muona voitiin jakaa säännöllisesti. Jatkosodan aikana nuorilla miehillä ei ollut riittävästi energiaa muona-annoksessa eikä vanhemmillakaan kiivaisten taistelujen aikana. Hiilihydraatit olivat energian lähde. Rasvaa muona-annoksissa oli vähän. Muonan lisäksi eri tavoin hankitut monipuoliset oheiselintarvikkeet olivat arvokkaita ravintoaineiden ja energian saannin täydentäjiä rintamamiehille.

4. Kiivaiden taistelujen ja nopean liikuntasodan aikana muonan saanti rintamamiehille oli vaikeuksissa. Silloin oli puutetta niin ravinto- ja energia-aineista kuin juomavedestäkin. Talvisodan ja jatkosodan rauhallisissa vaiheissakin ravintoaineiden, varsinkin A- ja C-vitamiinien saanti, lienee ollut minimin rajoilla. Muona-annoksen energiasisältö oli nuorille miehille riittämätön koko jatkosodan ajan. Suurennettu muona-annos Lapin sodassa lienee ollut riittävä edellyttäen, että se saatiin ajallaan käytettäväksi. Kaikkiaan

rintamamiesten terveydentila pystyttiin puutteista huolimatta pitämään hämmästyttävän hyvänä koko sotien ajan niin puutostautien kuin muonituksen hygieniankin osalta.

5. Muonakuorman saapuminen miesten luo oli aina odotettu tapahtuma, joka lievitti kireitäkin tilanteita. Rintamalla ruoka toimi ”varaventtiilinä”. Sen moittimisella purettiin erilaisista syistä mieleen kertyneitä paineita. Välillä oudosti kokoonpantujen aterioiden maittavuutta lisäsi jatkuva ruoan tarve. Mieluinen ruokalaji ja ylimääräiset annokset ilahduttivat ja tuottivat mielihyvää. Samoin ruoan hankintaan ja tuottamiseen liittyneet puuhut koettiin mielen virkistykseksi. Juhlapäivien ja pienten ylimääräisten ”mieliala-annosten” tarkoitus olikin tuoda piristystä ja mielihyvää.

Johtopäätöksenä voitaneen todeta, ettei muona ollut aina vaihtelevaa, maittavaa eikä riittävää rintamalla. Sotilaille mieluista hernekeittoa tarjottiin välillä hyvinkin tiuhaan ja savustetut lihat ja kalat, laatikkoruoat sekä ylimääräiset annokset toivat vaihtelua ja piristystä. Ravitsemuksellisia puutteita niin energian kuin joidenkin ravintoaineiden saannissa oli, mutta vakavia tapauksia tuli julki vähän, lieviä lienee ajoittain ollut runsaastikin. Välttyttiin myös huonon juomaveden ja elintarvikkeiden pilaantumisen aiheuttamilta sairauksilta.

Kokonaisuudessaan suomalaisten sotilaiden muonitushuolto näyttää puutteistaan huolimatta selvinneen sodista hyvin osin sen johdosta, ettei puolustus pettänyt missään vaiheessa. Onnistumisessa auttoi yleisesti hyvä elintarviketilanne talvisodan aikana ja se, että niin etenemisvaihe 1941 kuin vetäytymisvaihe 1944 tapahtuivat kesällä ja Lapin sodassa miesten määrä oli pieni.

Summary in English

Feeding of the Finnish Army in 1939 – 1945

During the three months of the Winter War fought Finland, food was not a problem. Ample quantities of food in the country allowed abundant rations, more than at any other time of the war. However, problems in the transporting food were caused by the exceptionally cold winter climate and by the constant heavy battles. These battles prevented the regular distribution of food to the soldiers. As a consequence, food was not always available as needed and the meals were monotonous. Moreover, important foods such as potatoes and milk froze. For safety's sake, the winter butter was fortified with vitamin A, and vitamin C tablets were also distributed. But no serious deficiencies were known, although milder cases were reported. Ample food energy was ensured if the food reached the soldiers on the front.

The situation in following period, during the Continuation War (1941-1944), was different. After the Winter War, the forfeited farming area made the cultivated acreage over 10 % smaller in the country. And the lack of fuel, shortage of labor power, etc. limited the food supplies. The situation was most severe during the winter of 1941-1942 when all the food that was available was imported. Most of the imported food came from Germany. This food saved the Finns from hunger. The Feeding of the 50,000 Finnish soldiers stationed in northern Finland (out of a total of 400,000 men) by the German army was a valuable relief. The food considered to be the most important in a soldier's diet were potatoes, bread, meat and milk. However, getting these food stuffs was difficult. Especially the short supply of a common food such as fresh potatoes was a problem. When their diet became monotonous, the soldiers actively searched for food from the local forests, lakes and from the enemy. Farming activities on the front also increased food production somewhat in the following years. This farming on the front meant that the soldiers produced cereals and potatoes for human consumption as well as oats for their horses. They reared pigs, hunted and fished to acquire protein foods, and they picked wild berries for vitamin C. All of these foods added energy content to their diet.

The practical feeding activities were most difficult during the period of quickly moving operations. The soldiers carried their own dry food. Cooked food was available only when the cooks with cooking equipment reached the squads in poor moving conditions. Actually two warm meals daily were a must in the Finnish army. When complete rations were not available, the soldiers were active and self-active. They provided themselves with food by hunting, fishing, and acquired food as war loot from the enemy. At the beginning of the stabilized war, feeding the soldiers on the front became more of a burden due to the long distances, the poor road conditions in East Karelia, heavy snow, severe frost, lack of proper storage facilities, as well as inadequate skill of many a cook, etc. Unfortunately a monotonous diet could not therefore be avoided. To remedy this, step by step conditions and facilities were improved on the front and the cooks were trained actively. As a result the majority of soldiers were mainly satisfied with the feeding system. The heavy battles experienced in the summer of 1944 were reminiscent of the situation in the Winter War. Again, the food did not reach soldiers. When a number of heavy defeats were experienced, some food and food preparation equipment were lost, and the lack of potatoes was a severe shortage in their diet. On the other hand, some of the food supply succeeded in reaching even the isolated squads.

The foods in the basic ration remained the same throughout the war. The amounts of various foods in the rations varied according to the food situation in the country. Foods other than butter and sugar could be replaced by alternatives. Their purpose was to avoid the monotonousness of the menu and to replace the missing items. The alternatives were not always nutritionally similar to the originals. Whereas the rations of all the soldiers were the same, the food consumption was not, because of the alternatives and the self-initiative of the soldiers. The hunting, fishing, etc. facilities varied on the long frontline, as well as the personal skills and the activity of the troops. Also, many soldiers stored the food packages that their families and friends sent from their home regions. Neither were “unknown soldiers” forgotten in this matter. For their part, they received extra food and this compensated for the shortage in their rations.

A few special rations were planned for soldiers in demanding duties. Rangers, patrol men and men in long-range reconnaissance duties carried food with them during their long excursions to the rear lines of the enemy. The food was light in weight, kept well and consisted of compactly packed dry goods and canned food. Warm meals were also considered to be important on the trips and were prepared easily when they could make a fire. Special attention was paid on the nutritious value of the rations. For example the crews on small naval vessels received additional food during working hours in the summertime. The butter ration for flying personnel was also doubled to ensure the supply of vitamin A. In addition, Estonian volunteers were also furnished with some extra food.

Food was considered to be one of the most important factors in strengthening the morale of the soldiers on the front. Other important factors were their housing and hygienic conditions. The soldiers considered some foods such as butter and potatoes to be very important. Those were effective for mental reasons. Pea soup was the favorite course even if it was served day after day for weeks and it was missed if not served for a while. To help moral, small additional refreshments were served after heavy battles. Along with the improved food situation, these additional servings became weekly. Larger amounts of additional food were served on special occasions such as Christmas and Easter, the 75th birthday of the Commander-in-Chief, etc. These occasions were received with great pleasure. During the most stressful periods of the wars, some of the soldiers complained about the food. Letters were sent, complaining about the food served. These complaints may have served as a source of relief. Besides food, small portions of alcoholic drinks were served on some special occasions or after exceptionally difficult operations to release nervous tension, but never during the operations or when these were anticipated.

Due to the shortness of food, rations had been reduced in 1941. Later they were increased slightly. The rations were sufficient for the “older” reserves during peaceful periods but not always adequate in the fast moving operations, in heavy battles or for the adolescents on the front. The young men were the ones who especially missed the bread. The energy value of the rations varied from 3,400 kcal to 3,800 kcal, which was sufficient for adults doing light work but not for those engaged in strenuous activity or for younger men serving in the conditions on the front. The main source of energy was found in the carbohydrate foods such as cereal products, hard dark bread, peas and potatoes. When potatoes, the main source of the vitamin, were not available, the winter butter was fortified with vitamin A, vitamin C tablets were distributed and a few foods were enriched with vitamin C. B vitamins were not a problem, because of the dark bread and the whole grain cereals. The fat content of the diet was low and the nutrient content of the additional sources varied. Hunting and fishing products as well as meat and cheese in home packages

provided protein and iron, butter the vitamin A, and the cereal products the B vitamins. The soldiers picked wild berries in the forests for their vitamin C. All of these added food energy to their official rations. In spite of all the shortcomings in the rations during the Continuation War, the nutritional standard of the soldiers remained reasonable. According to the hospital reports (1941-1944), only approximately 300 serious deficiency cases were reported. That number can be said to be small when 400,000-600,000 men served over a period of more than three years. Most of the soldiers admitted to hospital were young. Obviously milder cases existed, but the reports excluded them because they were treated by the local medical troops on the front. Ensuring clean drinking water hindered epidemic diseases, which were very rare.

The German rations for the Finnish soldiers in North Finland contained a greater variety of food than the Finnish rations. The soldiers disliked the generous portions of vegetables. The most favored items were coffee, and the many of the alcoholic drinks as well the great fat content in the winter rations. The unfamiliar foods and the excess of alcohol were replaced by more familiar Finnish foods, which made it possible to serve two warm meals a day instead of one, which was the German custom. In addition, lack of power rations for the patrol men was supplemented by the Finnish rations. The caloric value of the German rations varied from 3,400 kcal to 6,000 kcal according to the season of the year and the duties of the soldiers. The nutritious value of some German food items was less than those of their comparable Finnish products.

The third period of the war took place in Lapland in 1944-1945. The soldiers who transferred from the east front observed their earlier ration. Later the young soldiers who were between 18 and 20 years old were on duty in Lapland. Their arctic circle rations were increased (more bread, butter, and meat) bringing the energy value to 4,100 kcal. The main problem was the lack of cooked food. Furthermore the roads had been destroyed and the deep snow did not allow the proper equipment to get through to the soldiers. Even so, no reports of deficiency cases were found. Moreover, Sweden sent some food to remedy the poor situation of the soldiers.

Food was a constant, popular topic of discussions on the front. Soldiers accepted pleasing food (pea soup) day after day without complaining and were satisfied to get additional rations. Food was important for psychological reasons. For example, farming activities and various self-activities in food production on the front were considered to be mentally refreshing. In memories the veterans most often mention the bitter days when food could not reach them and their excessive eating when cooked food arrived after lacking rations. Many of the meals the men got through their own initiatives were regarded as being luxuries. The official rations were less memorized.

Curiosities in feeding the Finnish army during the wars:

- evacuated civilians willing left food for the soldiers to consume
- the army produced food on the front when they were actively engaged in war
- the soldiers showed high initiative in producing food
- the home area inhabitants mailed food packages
- the armies of the following four countries furnished the Finnish army with food: Finland, Germany (food bought), Sweden (food bought), Soviet Union (including some American canned goods, food gained as a prize of war).

LÄHTEET

- Ahto S. Aseveljet vastakkain, Lapin sota 1944 - 1945. Helsinki: Kirjayhtymä; 1980.
- Ahto S. Armeijamme muonittamisen alku oli naisten vapaaehtoistyötä. Kotitalous 1992;78(12):12-16.
- Ahtosalu M. Summan sissit. Juva: WSOY; 1984.
- AL. 1999. Korsujoulut. Keski-Uusimaa 24.12.1999.
- Anonyymi. Suomen Sotilashallinnollinen aikauslehti 1941: 145-153.
- Ekenstens B. Bidrag till kännedom om stomatitis ulcerose; dess etiologi och terapi. Svensk tandläkaretidsskrift 1945;38(2):167-219.
- Enkvist O. Hygienian valvonta Karjalan kannaksella 1941 - 1944. Sotilaslääketieteellinen Aikauslehti 1947;1.
- Elfvengren E. Suomi 85. Itsenäisyyden puolustajat, Rintamalla. Lapin sodan vaiheet. Porvoo:Weilin & Göös Oy. Ws. Bookwell Oy; 2002.
- Eräsaari E. Kohtalon vuodet. Jyväskylä: Gummerus Oy; 1988.
- Favorin M, Heinonen J. Kotirintama 1941 - 1944. Helsinki: Kustannus Oy Tammi; 1972.
- Gerson M. Feeding German Army. New York State J Med 1941:1471-1476.
- Haavikko A-L (toim.). Naisten marssi. Rintamanaiset kertovat. Hämeenlinna: Karisto Oy; 1994.
- Halsti W. Talvisodan päiväkirja. Helsinki: Otava; 1971.
- Heikonen M. Isänmaan aika: Artturi Ilmari Virtanen tieteen ja isänmaan asialla. Helsinki: Kirjayhtymä; 1993.
- Hietanen S. Kansakunta sodassa 2: Vyö kireällä. Helsinki: Valtion painatuskeskus; 1990.
- "Hyvän elämän elänyt". ET- lehti 1993;10:85-87.
- Hämäläinen W. Rintamamiehenä talvisodan Summassa. Helsinki: Akateeminen kustannusliike; 1976.
- Härkönen T. Sotavuodet etulinjalla. Oulu: Kustannus Oy Pohjoinen; 1985.
- Jäntti L. Salainen sotapäiväkirja. Helsinki: WSOY; 1983.
- Kaila TT. Lapin sota. Helsinki: WSOY; 1950.
- Kansanravitsemuskomitea. Tutkimuksia kansanravitsemustilan parantamiseksi. Komiteamietintö 1940:5.
- Kauttu K. Lääkärinä sodassa. Helsinki: Tammi; 1989.
- Kivimäki J. Stomatitis ulcerosa. Sotilaslääketieteellinen Aikauslehti 1943;1.Eripainos.
- Kleemola JK. Kenttäsairaalan lääkäri. Hämeenlinna: Arvi A. Karisto; 1971.
- Komulainen A. Taistelu Ahvenanmaasta Oolannin iäisyyskysymys. Helsinki: Gummerus; 2005.
- Koskenvuo K. Sotilasterveyden huolto. Hämeenlinna: Karisto Oy; 1989.
- Koskenvuo K (toim.). Kenttälääkintä. Ensihoidon perusteet. Hämeenlinna: Karisto Oy; 1993.
- Kulomaa J. Käpykaartinko? 1941 - 1944. Helsinki: Painatuskeskus Oy; 1995.
- Kuosa T. A.F. Airo legenda jo eläessään. Porvoo: WSOY; 1979.
- Lappalainen N. Sotiemme suurmotit. Juva: WSOY; 1990.
- Lehtinen A. Ravintokysymys taloudellisen puolustusvalmiuden kannalta. Ylipainos Kansantaloudellisesta Aikauskirjasta n:o 2; 1932.
- Lehtipuro O. Sodan jutut "huvittava tapaus, vaikkei se silloin huvittanut". Veteraanin joulukuu 1992:34-35.
- Linden VF. Spalernajasta talvisotaan. Helsinki: Tammi; 1972.
- Lindholm-Ventola A. Lauri Törni ja hänen korpraalinsa. Jyväskylä: Alea-Kirja Oy; 1988.
- Lojander W. Juomavesikysymysten järjestelystä kenttäoloissa. Sotilaslääketieteellinen Aikauslehti 1940a:88-92.
- Lojander W. Terveydellisiä näkökohtia vv. 1939-40 sodasta. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjapaino Oy; 1940b.
- Lojander W. Vitamiinitarpeen järjestämisestä poikkeuksellisin aikoina. Sotilaslääketieteellinen Aikauslehti 1941a:61-70.
- Lojander W. Havupuuneulasten C-vitamiinipitoisuudesta. Suomen Kemistilehti 1941b:5-6.
- Lojander W. Lehtien askorbiinihappopitoisuudesta. Suomen Kemistilehti 1942:7-8.
- Marras P. Rintamälääkärinä kuolemanlinjoilla. Porvoo-Helsinki: WSOY; 1968.
- Matilainen MO. Korpisoturit (JR 8). Juva: WSOY; 1981.
- Mikola KJ. Jatkosota. Omamaa. Porvoo: WSOY; 1959.
- M. Rh. O II. 1934. (Muonitusohjesääntö). Helsinki.
- Muila MJ. Taipale- Metsäpirtti- Tappari. Jyväskylä: Alea- Kirja Oy; 1988.
- Mäkinen E. Hiihtopartiossa. Helsinki: Otava; 1940.
- Nieminen O. Vedenalaiset veteraanit muistelevat. Helsingin Sanomat 10.7.1993.
- Nykänen H. Sissisotaa. Jyväskylä: Alea- Kirja Oy; 1983.
- Nyman A, Salminen U, Vento (toim.). Sotasavotta: Korsuelämää 1939-1944. Helsinki: Otava; 1978.
- Oja-Kaukola A. Nälänhätä uhkasi 1942. Sotainvalidi 2004;2.
- Palaste O. Toki kallehin on vapaus. Jatkosodan ääniä. Juva: WSOY; 1986.
- Palmunen E. Hämmäläisdivisioonan etulinjasta kenttäsairaalaan. Hämeenlinna: Arvi A. Karisto Oy; 1972.
- Palolampi E. Kollaa kestää. Porvoo: WSOY; 1962.
- Pihkala E. Kansanhuollon aikaan. Suomi 85. Itsenäisyyden puolustajat. Kotirintamalla. Porvoo: Weilin & Göös

Oy; 2002.

Pohjamo E. Jänkäjäkärit. Hämeenlinna: Arvi A. Karisto; 1979.

Päätaalo K. Liekkejä laulumailla. Jyväskylä: Gummerus; 1980.

Pösö V. Patterin päällikkönä talvisodassa. Hämeenlinna: Arvi A. Karisto; 1982.

Ritala AM. Rautahoidon merkitys kenttäoloissa. Suomen Lääkäriliiton Aikakauslehti 1942:165-173.

Roine P. Ravintomme oikeasta kokoonpanosta. Hakku (Pioneerien lehti) 1944;21(9):17-19.

Salovaara K. Säännöstellen selvittiin. Kansanhuoltoa 1939-1949. Jyväskylä: Kauppiaitten Kustannus Oy K. J. Gummerus Oy; 1977.

Sarressalo L. Päämajan kaukopartiot jatkosodassa. Juva: WSOY; 1987.

Simola PE. Vitamiinit sotilasruoanlaituksessa. Sotilashallinnollinen Aikakauslehti 1941a:144-173.

Simola PE. Katsaus nykyiseen sotilasruoanlaitukseen. Sotilashallinnollinen Aikakauslehti 1941b:287-310.

SL-nen. Sotilasruoanpidosta sodan aikana. Suomen sotilas 1940:27-30.

Summanen J. Sotavanki. Jyväskylä: Gummerus; 1979.

Syrjä P. Raskas jotos. Juva: WSOY; 1987.

Tirronen EO. Sotatalous. Suomen sota 1941-1945. 11. osa. Sotahistoriallisen tutkimuslaitoksen sotahistoriallisen toimiston julkaisuja IX. Helsinki: 1975.

Tirronen E, Hämäläinen O, Viinikainen E (toim.). Puolustusvoimien huolto 1918-1986. Mikkeli: Huolto-upseeriyhdistys ry; 1988.

Tuuri, A. Rukajärven aika. Keuruu: Otava; 1991.

Tuuri, A. Rukajärven linja. Keuruu: Otava; 1992.

Virta K. Suomi vain velkaantui Saksalle sodan aikana. Helsingin Sanomat 22.1.1997.

Vuoremaa A. Talvisota, Suomi 85. Itsenäisyyden puolustajat, Rintamalla. Porvoo: Weilin & Göös Oy; 2002.

Opinnäyte

Tiittanen F. Ravinto- ja rasitusfysiologia sekä kenttähygienian sodissamme 1939–1944. Sotakorkeakoulun diplomityö No 420. Helsinki: 1948.

Monisteita

Lahden sotilaspiirin muonitusosaston st. käskynliite n:o 2. 1.10.1934.

Pääesikunta Taloushuolto-osasto Muonitustoimisto. 1991. Taistelupakkaukset 1991. Helsinki.

Pääesikunta. Huoltoesikunta. Materiaalihallinto-osasto. Hallinnollinen ohje. 19.12.1995. Helsinki.

Henkilökohtaisia tietoja antaneet

Härö AS, 1993.

Juutilainen I, 1993.

Karhunen J, 1993.

Radio-ohjelmat

Henttonen A, radio-ohjelmassa 1991.

Leppänen V, radio-ohjelmassa 9.12.1995.

Palso E, radio-ohjelmassa 27.6.1993.

Sota-arkiston kansiot

P 34	T 4884/12	T 10854/3
P 371	T 4844/17	T 11052/13
P 1078/2	T 5855/18	T 11052/22
P 3161/12	T 5855/19	T 11052/23
P 4159/61	T 8542/29	T 12621/F ₁₇
P 4962/Fa ₆	T 8542/30	T 14214/281
P 6255/6	T 10548/5	T 15911/14
T 2121/3	T 10551/7	T 15982/23
T 2130/3	T 10551/8	T 19492/6
T 2130/7	T 10552/15	T 19492/7
T 2130/8	T 10553/7	T 19492/8
T 2130/9	T 10553/8	T 19492/9
T 2130/10	T 10553/9	T 19492/10
T 3362/1-31	T 10553/10	T 19492/11
T 3362/37	T 10553/14	T 19492/12
T 3362/42	T 10553/19	T 19492/13
T 4133/4	T 10854/2	T 19492/14

T 19492/16	T 19494/10	T 19497/30
T 19492/18	T 19494/11	T 19512/12
T 19492/23	T 19494/12	T 19513/2
T 19493/2	T 19494/14	T 19513/3
T 19493/3	T 19494/22	T 19521
T 19493/4	T 19494/23	T 20948/F ₆
T 19493/6	T 19495/5	T 20948/F ₉
T 19493/7	T 19495/6	T 20948/F ₁₄
T 19493/9	T 19495/7	T 20949/F ₂₄
T 19493/10	T 19495/8	T 20949/F ₃₁
T 19493/11	T 19495/9	T 20950/F ₄₁
T 19493/21	T 19497/6	T 204834/F ₁
T 19494/7	T 19497/10	T 204834/F ₂
T 19494/7	T 19497/14	
T 19494/8	T 19497/15	
T 19494/9	T 19497/16	

Sotilaslääkintäarkiston diagnoosikortiston kansiot

371/28/1941
 554/28/1942
 900/28/1943
 1280/28/1944
 1486/28/1945
 172/32/1941
 372/32/1941
 557/32/1942
 904/32/1943
 905/32/1943
 1281/32/1944
 412/58-59/1941
 642/58/1942
 642/58-59/1942
 644/58-89/1942
 993/58-59/1943
 994/58-59/1943
 1332/58-59/1942

Sota- /sotavammasairaaloiden 32 ja 57 sairaskirjat Lapin sodan ajalta

Liite 2. Taulukkoliite.

Taulukko 1. Sotamuona-annos II, vaihtomäärät¹.

	Muona-annokset (g)										
	Kuiva leipä	Voi	Juusto	Makkara	Tee	Ryyni	Peruna	Naudanliha	Rasva	Kastikejauhot	Sokeri
Vaihtolaji	500	60	60	60	1	125	600	200	25	25	60
Tuore leipä	600										
Jauhot	500					125					
Kaali							800				
Tuore kasvis							800				
Kuiva vihannes							100				
Herne							150				
Makaroni							150				
Ryynit							100				
Sianliha								150			
Sianlihasäilyke				60				100			
Naudanlihasäilyke				80				150			
Makkara								175			
Tuore kala								250			
Silli/silakka								150			
Voi			30						25		
Säilykemaito			225								
Maito			500								
Kahvi					15						
Kaakao					5						

¹ P 3161/12.

Taulukko 2. Muona-annos 1.6.1941. Vaihtotaulukko².

	Muona-annos (g)											
	Kuiva leipä	Voi	Juusto	Sokeri	Tee	Ryyni/jauho	Peruna	Keittomakkara	Naudanliha	Ilhra	Jauhokastike	Maito
Vaihtolaji	400	40	40	40	1	100	800	75	125	20	20	200
Tuore leipä	550											
Vehnäkorppu	400											
Jauhot	400											
Peruna						800						
Tuore kasvis							700					
Kuiva kasvis						180	100					
Herne							125					
Makaroni						100	100					
Ryyni							100					
Sianliha								40	65			
Sianlihasäilyke			40					30	55			
Naudanlihasäilyke			50					50	75			
Paistin-/keittomakkara									130			
Maksa									125			
Savustettu sianliha			40					35	55			
Savustettu/palvattu liha			50									
Savustetut luut									150			
Suolattu naudanliha/veri									200			
Tuore kala									250			
Suolakala			60					100	150			
Maito			300									
Maitosäilyke			100									150
Kuorittu maito												700
Piimä												400
Kalja												700
Kahvi					10							
Marjamehu						50						
Kuiva marja/hedelmä						50						
Puolukka/vastaava						100						
Leikkelemakkara			50									
Keinohunaja			60									

Vaihtotaulukkoa seurasi huomautus ohjeeksi toiminnalle sodan alussa:

Vehnäleivästä saadaan vaihtaa korkeintaan kolmasosa korppuihin, tee 2 kertaa kahviin, voi 2 kertaa margariiniin, perunat 2 kertaa herneisiin ja 1 kerran makaroniin tai ryyneihin. Juusto ensisijaisesti sulatejuustoa. Kun ei ole maitoa, vaihdetaan se puuroaterialla marjamehuun, muuten piimään. Jos ei ole piimää, vaihdetaan kaljaan. Naudanliha vaihdetaan enintään 2 kertaa sianlihaan viikossa. Jokaista ruoanpitoa varten oltava vähintään yhden viikon ajanjaksoa varten vaihtotaulukon puitteissa laadittu ruokalista.

Kaikkiin muona-annoksiin kuului 15 g suolaa ja 3 savuketta.

² T 19497/7.

Taulukko 3. Muona-annos 4.8.1941. Vaihtotaulukko³.

Vaihtolaji	Muona-annos (g)										
	Kuiva leipä	Voi	Juusto	Sokeri	Tee	Ryyni/jauho	Peruna	Naudanliha	Rasva	Kastikejauho	Maito
	400	40	40	40	1	80	800	125	20	20	400
Tuore leipä	550										
Vehnäkorppu	400										
Jauhot	400										
Peruna						800					
Tuore kasvis							700				
Kuiva kasvis							80				
Herne							125				
Makaroni						80	80				
Ryyni							80				
Sianliha								65			
Sianlihasäilyke			40					55			
Naudanlihasäilyke			50					75			
Paistin-/keittomakkara			50					130			
Maksa								125			
Savustettu sianliha			40					55			
Savustettu/palvattu liha								80			
Suolattu naudanliha								125			
Veri								200			
Tuore kala								250			
Suolakala			60					150			
Leikkelemakkara								100			
Maito			300								
Maitosäilyke			100								150
Kuorittu maito											100
Piimä											400
Kalja											700
Kahvi					10						
Marjamehu					50						
Kuiva marja/hedelmä						50					
Puolukka/vastaava						100					
Marmeladi			50			70					
Keinohunaja			80								
Kananmuna			1								
Maitojauhe											50

³ T 19497/7.

Taulukko 4. Muona-annos 15.12.1941. Vaihtotaulukko⁴.

Vaihtolaji	Muona-annos (g)										
	Kuiva leipä	Voi	Juusto	Sokeri	Tee	Ryyni	Peruna	Naudanliha	Rasva	Kastikejauho	Maito
	550	20	30	40	0,5	100	800	100	10	20	200
Tuore leipä	480										
Vehnäkorppu	350										
Jauhot	350										
Peruna						700					
Tuore kasvis							800				
Kuiva kasvis							80				
Herne							125				
Makaroni						75	80				
Ryyni							80				
Sianlihasäilyke			30								
Naudanlihasäilyke			40								
Savustettu sianliha			30								
Savustettu/palvattu liha			40								
Suolakala			45								
Leikkelemakkara			40								
Maitosäilyke											75
Kuorittu maito											350
Piimä											200
Kalja											550
Marjamehu											25
Kuiva marja/hedelmä						40					
Puolukka/vastaava						75					
Marmeladi			70								
Keinohunaja			40								
Kananmuna			1								
Mehukastikejauhe											15

⁴ T 19497/7.

Taulukko 5. Muona-annos 15.4.1942.Vaihtotaulukko⁵.

Vaihtolaji	Muona-annos (g)										
	Kuiva leipä	Ryyni, jauho	Peruna	Voi	Juusto	Rasva	Naudanliha	Maito	Tee	Kastikejauho	Sokeri
	400	100	800	25	40	10	100	200	0,5	20	40
Tuore leipä	550										
Vehnäkorppu	400										
Keksit	400										
Jauhot	400										
Peruna		800									
Makaroni		100	100								
Kuiva hedelmä/marja		40									
Puolukka/vastaava		75									
Herne/papu			125								
Hernejauhe			65								
Ryyni			100								
Tuore juures/kaali			700								
Kuiva vihannes/juures			80								
Suomimakkara							75				
Kestomakkara/maksasäilyke					40						
Savustettu sianliha					30		45				
Savustettu/palvattu liha					40		60				
Suolasilakka/turska					80		120				
Silli/vastaava					45						
Marmeladi					50						
Keinohunaja					50						
Naudanliha							60				
Naudanlihasäilyke							60				
Sianliha luineen					10		50				
Sianliha, luuton/säilyke							45				
Ryyni-/verimakkara							100				
Maksa							100				
Veri							160				
Tuore kala							200				
Puurokastikejauhe								15			
Säilykemaito								75			
Kuorittu maito								400			
Piimä								400			
Kalja								500			
Kaljajauhe								10			
Marjamehutiiviste								25			
Maitojauhe								25			
Kahvinkorvike									10		

⁵ T 19497/7.

Taulukko 6. Muona-annos 15.4.1943. Vaihtotaulukko⁶.

	Muona-annos (g)										
	Kuiva leipä	Ryyni, jauhoit	Peruna	Voi	Juusto	Rasva	Naudanliha	Maito	Kastikejauho	Tee	Sokeri
Vaihtolaji	425	100	800	25	40	10	100	200	20	0,5	40
Tuore leipä	550										
Vehnäkorppu	425										
Keksit	425										
Peruna		800									
Kuiva marja/hedelmä		40									
Puolukka/vastaava		75									
Herne/papu			125								
Hernejauhe			65								
Ryyni			100								
Makaroni		100	100								
Tuore juures, kaali			700								
Kuiva vihannes/juures			80								
Kuiva peruna			80								
Suomimakkara					50		75				
Kestomakkara/maksasäilyke					40						
Savustettu sianliha					30		45				
Savustettu/palvattu liha					40		60				
Suolasilakka/turska					80		120				
Silli/vastaava					45						
Marmeladi					50						
Keinohunaja					50						
Naudanliha, luuton							80				
Naudanlihasäilyke							60				
Sianliha luineen						10	50				
Sianliha, luuton/säilyke							45				
Ryyni-/verimakkara							100				
Maksa							100				
Veri							160				
Tuore kala							200				
Puurokastikejauhe								15			
Säilykemaito								75			
Kuorittu maito								400			
Piimä								400			
Kalja								500			
Kaljajauhe								10			
Marjamehu								25			
Marjamehutiiviste								10			
Maitojauhe								25			
Kahvinkorvike										15	

⁶ T 19497/7.

Taulukko 7. Muona-annos 2/1943. Vaihtotaulukko⁷.

Vaihtolaji	Muona-annos (g)										
	Kuiva leipää	Ryyni, jauho	Peruna	Voi	Juusto	Rasva	Naudanliha	Maito	Kastikejauho	Tee	Sokeri
	440	100	1 000	30	40	10	100	200	20	0,5	40
Tuore leipä	525										
Vehnäkorppu	440										
Keksit	440										
Jauhot	440										
Peruna		1 000									
Makaroni		100	100								
Kuiva marja/hedelmä		40									
Puolukka/vastaava		75									
Herne/papu			125								
Hernejauhe			65								
Ryyni			100								
Tuore juures, kaali			700								
Kuiva vihannes/juures			80								
Kuiva peruna			130		80						
Leikkelemakkara					50		75				
Kestomakkara/maksasäilyke					40		60				
Savustettu sianliha					30		45				
Savustettu/palvattu liha					40		60				
Suolasilakka/turska					80		120				
Silli/vastaava					45						
Marmeladi					50						
Keinohunaja					50						
Naudanliha, luuton							80				
Naudanlihasäilyke							60				
Sianliha luineen					10		50				
Sianliha, luuton							45				
Ryyni-/verimakkara							100				
Maksa							100				
Veri							160				
Tuore kala							200				
Puurokastikejauhe								15			
Säilykemaito								75			
Kuorittu maito								400			
Piimä								400			
Kalja								500			
Kaljajauhe								10			
Marjamehu								25			
Marjamehutiiviste								10			
Maitojauhe								25			
Kahvinkorvike										15	

⁷ T 19493/6.

Taulukko 8. Muona-annos 1.1.1944. Vaihtotaulukko⁸.

	Muona-annos (g)										
	Kuiva leipä	Ryyni, jauhot	Peruna	Voi	Juusto	Rasva	Naudanliha	Maito	Kastikerasva	Tee	Sokeri
Vaihtolaji	430	100	800	25	40	20	100	200	20	0,5	40
Tuore leipä	560										
Vehnäkorppu	430										
Keksit	430										
Jauhot	430										
Peruna		800									
Makaroni		100	100								
Kuiva marja/hedelmä		40									
Puolukka/vastaava		75									
Herne/papu			125								
Hernejauhe			65								
Ryyni			100								
Tuore juures, kaali			700								
Kuiva vihannes/juures			80								
Kuiva peruna			125								
Leikkelemakkara					50						
Kestomakkara/maksasäilyke					40		60				
Savustettu sianliha					30		45				
Savustettu/palvattu liha					40		60				
Suolasilakka/turska					80		120				
Silli/vastaava					45						
Marmeladi					50						
Keinohunaja					50						
Naudanliha, luuton							80				
Naudanlihasäilyke ^a							60				
Sianliha luineen						10	50				
Sianliha, luuton/säilyke							45				
Maksa							100				
Veri							160				
Tuore kala							200				
Puurokastikejauhe								15			
Säilötty maito								75			
Kuorittu maito								400			
Piimä								400			
Kalja								500			
Marjamehu								25			
Kaljajauhe								10			
Maitojauhe								10			
Marjamehutiiviste								25			
Kahvinkorvike										15	

^aKorvattiin makkaralla (75 g) 22.2. alkaen.

Taulukko 9. Napapiirin muona-annoksen vaihtotaulukko⁹.

Vaihtolaji	Muona-annos (g)										
	Kuiva leipä	Ryyni, jauho	Peruna	Voi	Juusto	Rasva	Naudanliha	Maito	Tee	Kastikejauho	Sokeri
	550	100	800	40	40	10	200	200	1	20	60
Tuore leipä	715										
Jauhot	430										
Peruna		800									
Makaroni		100	100								
Kuiva marja/hedelmä		40									
Puolukka/vastaava		75									
Herne/papu			125								
Hernejauhe			65								
Ryynit			100								
Tuore juures, kaali			700								
Kuiva vihannes/juures			80								
Kuiva peruna			125								
Leikkelemakkara					50						
Kesto- /maksamakkara					40		120				
Savustettu sianliha					30		90				
Savustettu/palvattu liha					40		120				
Suolasilakka/turska					80		240				
Silli/vastaava					45						
Marmeladi					50						
Naudanliha, luuton					50		160				
Naudanlihasäilyke							120				
Sianliha luineen						10	100				
Sianliha, luuton/säilyke							90				
Tuore kala							400				
Puurokastikejauhe								15			
Säilykemaito								25			
Marjamehu								25			
Marjamehutiiviste								10			
Maitojauhe								25			
Kahvinkorvike									30		

⁹ T 10552/15.

Taulukko 10. Jakelukaussittain jaetut ylimääräiset elintarvikkeet.

4.4.-20.6.1943	marjakeitto, maksasäilyke, ohukaisseos, vanukasjauhe, pääsiäismuona ¹⁰
27.6.-12.9.1943	marjakeitto, terveyskeitto, ohukaisseos, vanukasjauhe ¹¹
13.9.-4.12.1943	terveyskeitto, marjakeitto, ohukaisseos, vanukasjauhe, rusinoita ¹²
5.12.-26.2.1944	ohukaisseos, marjakeitto, terveyskeitto, maksasäilyke tai lihapallerot ovomaltinea, rusinoita ¹³
27.2.-20.5.1944	marjakeitto, ohukaisseos, vanukasjauhe, terveyskeitto, ovomaltinea, sekasäilyke tai 2 kpl lihaliemikuutioita ¹⁴
21.5.-12.8.1944	terveyskeitto, marjakeitto, ohukaisseos, vanukasjauhe, ovomaltinea, vehnäriisi ¹⁵
13.8.-2.11.1944	vanukasjauhe, marjakeitto, ohukaisseos, terveyskeitto, ovomaltines, lihakastike, jota varten joko lihanjatketta tai vastaavaa ¹⁶

Taulukko 11. Lapin sodan aikana Ruotsista tuodut elintarvikkeet (kg)¹⁷.

Elintarvike	määrä (kg)
Vellijauhetta	1 760
Suklaajauhetta	1 360
Maitojauhetta	7 796
Palasokeria	4 570
Hienoa sokeria	4 570
Suolaa	1 860
Leipää, kovaa	38 702 + 1 456 ^a
Leipää, pehmeätä	6 210
Varastoleipää	26 875 + 8 000 ^a
Läskihyytelöä	12 600
Läskiä, suolattua	3 277
Voita	1 201
Voijuustoa	3 328
Makaronia	5 524
Herneitä	5 700
Perunaa	54 800
Margariinia	2 458
Paistinrasvaa	204
Kauraryyniä	8 000
Perunajauhoja	200
Kuivia hedelmiä	801
Lihäsäilykettä	14 000
Suolakalaa	4 400
Kahvisekoitetta	960
Varastosuklaata	5 000
Hilloa	2 050
Norrland pannua	3005
Valmiita ruokia	11 000

^akappalemäärä.¹⁰ Päämaja. Pääntendentin toimisto No 1280/Pääint.tsto/E sal. 12.3.1943. T 19493/7.¹¹ Päämaja. Pääntendentin toimisto No 3221/Pääint.tsto/E . 12.6.1943. T 19493/6.¹² Päämaja. Pääntendentin toimisto No 4172/Pääint.tsto/E sal. 1.8.1943. T 19493/6.¹³ Päämaja. Pääntendentin toimisto No 6061/Pääint.tsto/E. 29.10.1943. T 19493/6.¹⁴ Päämaja. Pääntendentin osasto No 415/Pääint. 2/20 b sal. 27.1.1944. T 19494/8.¹⁵ Päämaja. Pääntendentin osasto No 1858/Pääint. 2/20 b sal. 4.4.1944. T 19494/8.¹⁶ Päämaja. Pääntendentin osasto No 3540/Pääint. 2/20 b sal. 17.6.1944. T 19494/8.¹⁷ 3. Divisioonan esikunta No 2027/VI/2 a sal. 23.10.1944. T 19494/10.

Taulukko 12. Ruotsalaisten elintarvikkeiden jakolista Lapin sodassa¹⁸.

Elintarvike	Jakokerta				
	1	2	3	4	5
	määrä (g)				
Leipä, kova	430	230	430	430	250
Leipä, pehmeä		350			
Keksit					180
Maitojauhe	60	80	60	60	
Voijuusto					80
Voi/margariini	50	50	50	50	50
Rasva	10				
Suoläläski		75		75	
Suolakala			40		
Kauraryyni	80	80	80	80	80
Perunajauho	10		10		
Hillo/hedelmäsose		100			
Kuiva hedelmä	40				
Peruna	350	500	350	500	350
Makaroni	80		80		80
Herne		125		125	
Palasokeri	40	40	40	40	40
Hieno sokeri	20	20	20	20	20
Kahvinkorvike	8	8	8	8	8
Kaakaojauhe	5	5	5	5	5
Suola	15	15	15	15	15
Läskihiyytelö		150		150	
Norrlandin pannu					150

¹⁸ 3. Divisioonan esikunta No 2027/VI/2 a sal. 23.10.1944. T 19494/10.

Taulukko 13. Erikoisvalmisteiden valmistusaineet (määrä / kg)^{19,20}.

Hedelmäpala		Kaurapuuro (kuutio)	
Omenasosetta	9,4	Kaurahiutaleita	81,5
Sokerijuurisosetta	29,4	Maitojauhetta	10
Hydytysainetta	35,5	Rasvaa	10
Sokeria	58,0	Mausteita	
Glykoosia	11,8		
Rusinoita	3,5	Sotatarmijuomaa	
Mausteita	0,1	Sokeria	64,6
Happoa	0,2	Maitojauhetta	14,3
Väriä		Ovomaltinea	20,9
		Sideainetta	2,1
Lihakastike (kuutio)		Spritiä	1,1
Vehnäjauhoja	53	Hydytysainetta	0,5
Rasvaa	23		
Lihaa, kuivattua	16	Perunakeitto (kuutio)	
Silavaa	11	Perunoita, kuivattu	69
Sipulia	2	Silavaa	22
Mausteita	6	Vehnäjauhoja	4,5
		Soijaa	15
Ohukaiseos		Mausteita	
Vehnäjauhoja	65		
Maitojauhetta	13	Hernekeitto	
Rasvaa	13	Herneitä	50
Sokeria	8,5	Kaurahiutaleita	26
Mausteita, suolaa	1,6	Maitojauhetta	10
		Silavaa	18
Hernekeitto		Lihauutetta	8
Vihreitä herneitä	110	Sipulia, kuivattua	1,5
Sianlihaa, luutonta	28		
Mausteita		Marjakeitto	
Marjakeitto		Sokeria	53,5
Kidesokeria	61,6	Kuivia marjoja	14,5
Perunajauhoja	35,4	Perunajauhoja	32,3
Kuivia marjoja	6,3	Happoa	1,1
Happoa	0,9		
Terveyskeitto		Ohukaiseos	
Kaurasuurimoita	38,7	Vehnäjauhoja	64,3
Maitojauhetta	19,1	Maitojauhetta	12,9
Kidesokeria	15,0	Ihraa	17,7
Siirappia	6,5	Kidesokeria	3,2
Rusinoita	17,0	Suolaa	1,3
Happoa	0,3	Nostatusainetta	0,7
Suolaa	3,4		
Puurokastikejauhe		Vanukasjauhe	
Kidesokeria	61	Maitojauhetta	21
Perunajauhoja	28,2	Vehnäjauhoja	21,5
Erilaisia marjoja	4,2	Maissi/perunajauhoja	29,5
Sakariinia	1,2	Kidesokeria	28
Happoa	4,7		
Kaliumfosfaattiaineita	3,6		
Mausteita	0,9		

¹⁹ Päämaja. Intendentin osasto No 1148/Int. 1/sal. 3.8.1944. T 19494/10.²⁰ Päämaja. Intendentin osasto No 1188/Int. 1/ sal. 9.8.1944. T 19494/10.

Taulukko 14. Saksalaistuotteiden kemiallinen koostumus (%)²¹.

Ravintotekijä	Roggen	Erbsen	Roggen + Erbsen	Pasteija
Sulava hiilihydraatti	54,9	45,0	46,1	38,8
Raakakuitu	1,9		3,6	
Raakarasva	7,6	8,6	7,9	37,0
Raakavalkuainen	9,6	20,3	14,3	13,1
Tuhka	8,3	9,1	10,2	
Ruokasuola	6,3	7,1	8,8	1,2
Kosteus	11,2	11,2	10,8	7,3

²¹ Päämaja. Intendentin osasto No 969/Int. 1/sal. 5.9.1943. T19494/10.

Taulukko 15. Elintarvikekuormausten kokoonpano (%) 1941 ja sen muutoksia 1942²².

Elintarvike	1941					1942		
	syyskuu	lokakuu	marraskuu	joulukuu	maaliskuu	6.5.	13.5.	syyskuu
Leipä								
kuiva leipä	95			65				94
pehmeä leipä			^a	30				
vehnäkorppu	4			4				2
voileipäkeksi	1			1				3
teekeksit						1		
Ryynit/jauhot								
kauraryyni	20						25	40
hirssi						20	20	
riisiryyni						5		
mannaryyni/maissi	5					5	10	
ruishiutale	10						15	
ruisjauho, karkea	10						15	10
puolukka/vastaava	5							
graham-/ohra- /vehnäjauho							10	10
ohra, kaura, rikottu/kokonainen							5	10
Peruna								
tuore peruna	55	65	75	75 ^b				100 ^c
herne	15				55			60
herne/papu								10
hernejauhe								10
makaroni	10				20			10
kokonainen ohra/kaura	10				15			
tuore juures/kuiva								
peruna/kaali	10		10	10	5			
kuiva vihannes	5				5			
tuore kaali/lanttu	10							
Voi	100			30 ^e				25 ^e
Margariini				10 ^f				
Juusto								
juusto	30	50	40	40	40	60		50
keinohunaja	10	10	10	10	10			10
marmeladi	10	20	15	15	15			25
makkara/kestomakkara	30	20	35 ^g	35	20	10		15
sianlihasäilyke	30							
Liha								
naudanliha, tuore				75 ^h	80 ⁱ			
naudanliha, suolainen						30		30
sianliha					20			5
sianliha, suolainen						30		
naudanlihasäilyke	20					25 ^j	25 ^j	
sianlihasäilyke	30					25		40
suolaliha	25							
suolakala	25			25	15			
ihra/margariini	100	10						
Maito					k	l		m
marjamehu								10
puurokastikejauhe							75	
säilykemaito								

²² T 19512/12 ja T 19492/11-13.

Tee			
tee	50	60 ^a	25
vastiketee			50
kahvi	50	60	
kahvinkorvike			25
palasokeri			100
sipuli ^o	100		
Savuke	100		

^a osa

^b Merivoimille 100 % perunaa.

^c Niin paljon kuin mahdollista toimitetaan tai vaihtolajeiksi.

^d Lisäksi 10 g margariinia taistelujoukoille.

^e määrä g / pvä miehelle.

^f grammaa.

^g Lieksaan, Suojolle, Äänislinnaan, Uuksuun 1/3 kestromakkaraa 3/7 Suomi- tai leikkelemakkaraa, 3/7 lämminsavulihaa, Kannakselle ja Merivoimiin 1/2 Suomi-makkaraa, 1/2 lämminsavulihaa.

^h Tuoretta tai suolattua lihaa.

ⁱ Saadaan korvata 25 % saakka suolasilakalla.

^j Divisioonan päiväannosta kohti 100-200 l maitoa.

^k Maidon asemesta 5 g puurokastikejauhetta. Lisäksi sitruunamehua.

^l Maidon asemesta Kannakselle 5 g mehukastikejauhetta, Itä-Karjalaan 5 g mehukastikejauhetta ja 5 g maitojauhetta, Divisioonan päiväannosta kohti 50 kg säilykemaitoa, mikäli vielä on.

^m Lähetetään vain erikoismääräyksestä.

ⁿ 1/3 luonnontettä, 2/3 korviketettä.

^o Sipuliannos 3 g.

Taulukko koottu seuraavista lähteistä:

Päämaja. Intendentin osasto No 2263/Int. 1/17/1. 25.9.1941. T 19512/12.

Päämaja. Intendentin osasto No 3811/Int. 1/17. 17.11.1941. T 19512/12.

Päämaja. Intendentin osasto No 2729/Int. 1/ 17. 14.10.1941. T 19512/12.

Päämaja. Intendentin osasto No 490/Int. 1/17. 20.12.1941. T 19512/12.

Päämaja. Intendentin toimisto No 1718/Int.tsto/E. 10.3.1942. T 19492/11.

Päämaja. Pääintendentin toimisto. No 3151/Pääint.tsto/E sal. 6.5.1942. T 19492/12.

Päämaja. Intendentin osasto No 4641/Int. 1/17. 13.5.1942. T 19492/12.

Päämaja. Intendentin osasto No 2310/Int. 1/17. 1.9.1942. T 19492/13.

Taulukko 16. Elintarvikekuormausten kokoonpanon (%) muutoksia 1943^{23,24,25} ja 1944^{26,27}.

Elintarvike	1943			1944	
	tammikuu	huhtikuu	joulukuu	toukokuu	kesäkuu
Leipä					
kova leipä			95		
vehnäkorppu			2		
voileipäkeksi			2		
teekeksi			1		
Ryyini					
kauraryyni		40	50		50
hirssi		20	10		10
mannaryyni			5		10
ruisryyni		5	5		5
ruisjauho, karkea		10	5		5
grahamjauho		5	5		5
ohrajauho		5	5		5
tattari			5		
ohraryyni, kokonainen		5	5		5
ohraryyni, rikottu		5	5		5
Peruna					
tuore peruna		40	75	60	100
kuiva peruna		20	20	10	25
herne/papu ^a	45	25	15	15	60
makaroni	15	10	5	5	
hernejauhe				10	15
kuiva vihannes	10	5	5		
porkkana, lanttu	10				
Juusto					
juusto	50	50	70		
marmeladi	25	25	20		
keinohunaja		10	10		
kesto-/Suomimakkara	15				
silli	10	15			
Liha		^b	^c		
naudanliha, tuore/jäädätetty	85 ^d				
sianliha, luuton	15				
puurokastikejauhe	75			75	75
säilykemaito	15				15
maitojauhe	10			15	
marjamehutiiviste				10	10

^a herne-papu- jakosuhte 2:1.^b liha toimitetaan tuoreena, suolattuna tai jäädätettynä.^c ilmoitetaan erikseen.^d luuton liha-annos 80 g.²³ Päämaja. Intendentin osasto No 266/Int. 1/17/12. 13.1.1943. T 19513/2.²⁴ Päämaja. Intendentin osasto No 2513/Int. 1/17. 28.11.1943. T 19513/12.²⁵ Päämaja. Intendentin osasto No 1224/Int. 1/17. 27.12.1943. T 10552/15.²⁶ Päämaja. Intendentin osasto No 4502/Int. 1/17. 12.5.1944 T 10552/15.²⁷ Päämaja. Intendentin osasto No 5893/Int. 1/17. 23.3.1944. T 19513/3.

Taulukko 17. Elintarvikkeiden kuormauslista Lapin sodan aikana²⁸.

Elintarvike	osuus (%)
Leipä	
kova leipä	95
vehnäkorppu	2
voileipäkeksi	2
tee-/siirappikeksi	1
Ryyni/jauho	
Ryhmä A	
kauraryyni	57,2
ruisjauho, karkea	14,3
ohrajauho	14,3
grahamjauho	14,3
Ryhmä B	
kauraryyni	57,2
ruisjauho, karkea	14,3
ohrariyni, rikottu	14,3
mannasuurimo	14,3
Jauhot (kastike)	
vehnäjauho	50
ruisjauho	50
Peruna	
tuore peruna	57,2
herne	28,6
makaroni	7,1
ohra, kokonainen	7,1
Voi	100
Juusto	
juusto	57,2
marmeladi	28,6
silli	14,3
Ravintorasva	
margariini/rasva	100
Maito	
puurokastikejauhe	60
säilykemaito	25
mehutiiviste	15
Tee	
vastiketee	75
kahvinkorvike	25
Sokeri	100
Liha ^a	
naudanliha, luineen	1 350 ^b
naudanliha, luuton	1 080 ^b
sianliha, luineen	675 ^b
sianliha, luuton	608 ^b
sianliha, savustettu/palvattu	608 ^b

^adivisioonan päiväannosta kohti, ^bmäärä kg:na.

²⁸ III AKE No 1157/VI/46 b. 11.10.1944. T 10552/15.

Taulukko 19. Ruokalista 2. Käytetään silloin, kun on perunoita, mutta ei maitoa (määrä/g) ³⁰.

Elintarvike	I			II			III			IV			Jaetaan Oikeus jakaa
	Aamiainen	Lounas	Päivällinen	Aamiainen	Lounas	Päivällinen	Aamiainen	Lounas	Päivällinen	Aamiainen	Lounas	Päivällinen	
Kuivaleipä	100	200	200	100	200	200	200	200	200	100	200	200	2 000
Voi	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	240
Juusto	60						60						120
Makkara			60			60			60		100		240
Sokeri	50			50			50			50			200
Tee/ kahvi	1,5 / 20			1,5 / 20			1,5 / 20			1,5 / 20			8 / 80
Peruna			600		200						600		1 200
Herne		150											150
Ryyni/			100			100			100			100	400
grahamjauho													500
Makaroni									75				75
Naudanliha		100			125				175				450
Sianliha/		50			10				10		10		40
Suomislava													100
Jauhot		10			10				10		10		90
Silli/ silakka			50			50			50				150
Erikoisvalmiste										1/2		1/2	1
Mehu			50			50			50			50	200
Suola													
Mausteita													
Sipulia													
<hr/>													
Aamiainen:	voi, leipä, juusto, tee/kahvi									Päivällinen:	voi, leipä, makkara, kala, peruna, puuro		
	voi, leipä, tee/kahvi										voi, leipä, makkara, kala, puuro		
	voi,leipä, juusto, tee/kahvi										voi, leipä, makkara, kala, puuro		
	voi, leipä, erikoisvalmiste, tee/kahvi										voi, leipä, erikoisvalmiste, puuro		

³⁰ P-SRE No 874/VI/Int. L. 438. 24.2. 1940. T 4884/12.

Taulukko 20. Ruokalista 3. Käytetään silloin, kun on maitoa käytettävissä (määrä/g)³¹.

Elintarvike	I			II			III			IV			Jaetaan	Oikeus jakaa
	Aamiainen	Lounas	Päivällinen	Aamiainen	Lounas	Päivällinen	Aamiainen	Lounas	Päivällinen	Aamiainen	Lounas	Päivällinen		
Kuivaleipä	100	200	200	100	200	200	100	200	200	100	200	200	2 000	2 000
Voi	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	240	240
Maito			500		200 ^a	300			500		200 ^a	300	2 000	2 000
Makkara	60			60							100		220	240
Sokeri	50			50			50			50			200	200
Tee/ kahvi	1,5 / 20			1,5 / 20			1,5 / 20			1,5 / 20			6 / 80	8 / 80
Peruna					600			200			600		1 400	1 200
Herne		150											150	150
Ryyni/ grahamjauho			90			90						40	310	500
Makaroni								75					75	100
Naudanliha		100			175			175					450	466
Sianliha		60			10			10			10		90	100
Jauhot		10			10			10			10		40	100
Silli/ silakka			50			50						50	150	150
Erikoisvalmiste										1/2		1/2	1	1
Suola														
Mausteita														
Sipulia														

^aruoanvalmistuksessa käytettävä maito. Osa maidosta säästettävä kahviin.

<u>Aamiainen:</u>	voi, leipä, makkara, tee/kahvi	<u>Lounas:</u>	voi, leipä, hernekeitto	<u>Päivällinen:</u>	voi, leipä, kala, puuro, maito
	voi, leipä, makkara, tee/kahvi		voi, leipä, peruna-lihakeitto		voi, leipä, kala, puuro, maito
	voi, leipä, makkara, tee/kahvi		voi, leipä, liha-makaronikeitto		voi, leipä, kala, puuro, maito
	voi, leipä, erikoisvalmiste, tee/kahvi		voi, leipä, makkara-perunakeitto		voi, leipä, erikoisvalmiste, velli

³¹ P-SRE No 874/VI/Int. L. 438. 24.2.1940. T 4884/12.

Taulukko 21. 5. Divisioonan keittäjäkurssit³².

Kurssiohjelma:

Kello

6	herätys
6 – 7	aamutee, siivous
7 - 7.30	aamiainen
7 - 9.30	keittiöpalvelu
9 - 10	oppitunti
10 - 11	keittiöpalvelu
11 - 12	lounas
13 - 14	oppitunti
14 - 17	keittiöpalvelu
17 - 18	päivällinen
18 - 19	oppituntien kertausta ja valmistautumista seuraavien päivien toimintaan ^a järjestys, siisteys, puhdistus ^b kenttäkeittiöruoanpidossa saadut kokemukset ^c

^amaanataisin, ^bperjantai 1, ^cperjantai 2.

Oppituntien aiheet:

ma	sotilaallinen käyttäytyminen
ti	ravintoaineet
ke	erimalliset kenttäkeittiöt, rakenne ja käyttö
to	ruoanvalmistusohjeet
pe	ruoanvalmistusohjeet, jatkoa
la	viikonloppusiivous
su	ei oppituntia
ma	keittiövaja ja sen järjestyksen pito
ti	ruokatarvarain hoito, käsittely ja varastoiminen
ke	edellisen jatkoa
to	jäännösrakien ja niiden käyttö
pe	elintarvikehuollon yleinen kulku
la	keittiövaja ja muonavarasto sekä niiden hoito
su	ei oppituntia
ma	keittiömiehen henkilökohtainen siisteys
ti	erimalliset kenttäkeittiöt, rakenne, käyttö
ke	käristyslaite, keittolaatikat ja tilapäiskeittimet
to	ravintoaineet, jatkoa
pe	keittiökalusto, lihan ja elintarvikkeiden laatu, käyttö, hoito
la	ruoanvalmistusohjeet, jatkoa
su	ei luentoa
ma	nykytilanteen keittäjälle asettamat vaatimukset
ti	komppanian ruoanpito kenttäoloissa
ke	annokset, jako ja lähetykset
to	perunat ja niiden käsittely
pe	lihatavarain varastoiminen ja niiden käyttö
la	keittiöpäiväkirjat ja niiden käyttö

³² 5. Divisioonan esikunta No 3548/VI/630. 1.9.1942. T 19492/18.

Taulukko 22. Saksalainen 11 päivän malliruokalista³³.

päivä	Päivällinen	määrä (g)	Illallinen	määrä (g)
1.	gulashi: lihaa	150	leipää	650
	keitetyt perunat	1 500	lihasäilykettä	130
	pippuria	0,05	voita	50
	suolaa	15	kahvia	5
	vanukasjauhetta	20	kahvinkorviketta	7,5
	sokeria	20	sokeria	40
	kuorittua maitoviiliä	25	hapankaramelliä	25
2.	herneitä	100	makkaraa	150
	silavaa	150	margariinia	50
	meiramia	0,1	kahvia	5
	soijaa	5	kahvinkorviketta	7,5
	suolaa	15	sokeria	40
3.	ryynejä	100	makkarasäilykettä	130
	säilöttyä lihaa	150	ihraa	50
	maustekurkkua		teetä	1
	lihaliemimaustetta	10	sokeria	40
	soijaa	5		
	suolaa	15		
4.	tomaattiriisi: riisiä	100	hapankaramelliä	25
	lihasäilykettä	100	keinohunajaa	200
	kuivaa sipulia	5	säilykemakkaraa	150
	tomaattisosetta	10	kahvia	5
	soijaa	5	kahvinkorviketta	7,5
	suolaa	15	sokeria	40
5.	Wehrmacht-säilykettä	125	tahkojuustoa	100
	säilykemakkaraa	100	margariinia	50
	mausteita		kahvia	5
	soijaa	5	kahvinkorviketta	7,5
	suolaa	15	sokeria	40
6.	sekavihanneksia	60	lihasäilykettä	180
	sianlihaa	150	ihraa	50
	soijaa	5	kahvia	5
	suolaa	15	kahvinkorviketta	7,5
	liemimaustetta	10	sokeria	40
7.	valkopapuja	150	makkaraa	150
	silavaa	150	voita	50
	soijaa	5	kahvia	5
	etikkaa	0,01	kahvinkorviketta	7,5
	suolaa	15	sokeria	40
8.	savustettua lihaa	150	makkarasäilykettä	150
	keitettyjä perunoita	750	kahvia	5
	hapankaalia		kahvinkorviketta	7,5
9.	vihanneskeitos:		keinohunajaa	200
	kuivia vihanneksia	60	sulatejuustoa	125
	lihasäilykettä	150	kahvia	5
	kuminaa	10	kahvinkorviketta	7,5
	soijaa	5	sokeria	40
	suolaa	15		
	vanukasjauhetta	20		
	sokeri	20		
	kuorittumaitoviiliä	25		
10.	riisiä		sulatejuustoa	125
	paprikaa	0,3	margariinia	50
	suolaa	15	kahvia	5
	säilykemakkaraa	150	kahvinkorviketta	7,5
11.	kuten 1. päivänä		sokeria	40
			kuten 1. päivänä	

³³ Puolustusvoimat. Huolto No 709/Huolto/VI/54 sal. 12.7.1941. T 11052/22.

Taulukko 23. III Armeijakunnan Saksan armeijalta suurimpina määrinä vastaanottamat elintarvikkeet (kg) tammikuussa 1942³⁴.

Elintarvike	määrä (kg)
Sianlihasäilykettä	338 971,245
Margariinia	285 412,020
Sokeria	414 822,340
Naudanlihasäilykettä	394 889,800
Tuoretta sianlihaa	217 952,000
Voita	220 124,400
Tuoretta perunaa	2 008 131,000
Juustoa	170 735,735
Makaronia	174 036,000
Maksamakkarasäilykettä	175 914,600
Marmeladia	193 589,600
Herneitä	142 717,650
Porkkanoita	132 470,000
Kukkakaalia	18 920,000
Omenoita	45 089,000
Viinirypäleitä	1 502,000
Suklaata	77 111,380
Paahdettua kahvia	3 736,9000
Piparpähkinöitä	22 600,000
Viiniä	129 495,600 ^a
Alkoholialia	124 000,630 ^a
Rommia	4 087,150 ^a

^alitraa.

³⁴ III Armeijakunta No 1940/Huolto/VI/46 sal. 12.2.1942. T 19492/16.

Taulukko 24. Saksalaisten tammikuussa 1942 voimassa ollut muona-annos (g)³⁵.

Elintarvike	vähennetty	normaali	suuri	kylmä
ruisleipää ^a	500	500	650	650
ruisjauhoja+suolaa ^a	360 + 4	400 + 4,5	450 + 5	
ruisjauhoja+vehnäjauhoja+suolaa ^a	245 + 90 + 2,5	270 + 100 + 3	360 + 100 + 4	
vehnäjauhoja ^{a, b}	65	72,5	72,5	
sokeria+suolaa+hiivaa ^b	1,2+ 1,2 + 1,2	1,5 + 1,5 + 1,5	1,5 + 1,5 + 1,5	
näkkileipää		375	375	375
lihaa, tuoretta luineen		150	180	
lihaa ilman luita		120	150	
naudan-/lampaanlihaa luineen ^c		120	150	
naudan-/lampaanlihaa ilman luita ^c		100	130	
makkara ^{c,d}		120	150	200
läski ^{c,d}		120	150	200
liha- ja makkarasäilyke ^d		120	150	
tuore kalafile ^d		120	150	
suolasilli/ lipeäkala		200	200	
kaikenlainen tuore kala		500	500	
muna		3 ^e	3 ^e	
vihannekset, herne, papu, linssi ^f		150	150	
vehnäjauhot ^f		200	200	
ryynit ^f		100	150	
riisi ^f		100	100	
kuiva vihannes ^f		60	60	
kuiva sieni ^f		60	60	
armeijan liemisäilyke ^f		125	125	
vihanneissäilykerasiat ^f		0,5 ^g	0,5 ^g	
tuore peruna ^f		1 500	1 500	
kuivattu peruna ^f		150	150	
peruna + ½ vihanneksesos ^f		750	750	
kuivaperuna + ⅔ vihanneसेosta ^f		500	500	
makaroni ^f		150	150	
lanttu ^f		1 200	1 200	
vihreitä papuja ^f		1 200	1 200	
tuoreita kurkkuja ^f		1 200	1 200	
kaali ^f		1 200	1 200	
putinkijauhe ^{h,i}		20	20	
sokeroitu maitoseos ^h		25	25	
putinkijauhe maitopulverista ^{ij}		55	55	
sokeri ^j		20	20	
sokeroitu saostettu maito ^k		50	50	
kuorittu tuore maito + sokeri ^k		0,5 ^l + 20	0,5 ^l + 20	
soija ^m		30	30	
suola ja persilja		15	15	
persilja		5	5	
kuiva persilja		2	2	
tuore selleri		5	5	
kuiva jauhettu selleri		2	2	
laukka kuivattu		2	2	
sipuli kuivattu		2	2	
minttu kuivattu		0,2	0,2	
tomaattisose		10	10	
pippuri		0,05	0,05	

³⁵ III Armeijakunnan Esikunta 906/VI/46 sal. Liite taloushuolto-ohjeeseen No 2. 20.1.1942. T 10553/10.

paprika	0,1	0,1	
kumina	0,5	0,5	
meirami kuivattu	0,2	0,2	
etikka	0,01 ^l	0,01 ^l	
ruokaöljy	0,01 ^l	0,01 ^l	
ryytipippuri	0,2	0,2	
sinappi	2,5	2,5	
hiivauute jauhe/kuivattu	3	3	
illallisen lihasäilykkeet	130	130	130
”Voima” lihaa	130	130	130
makkarasäilyke	130	130	130
tuore makkara	120	120	120
savustettu makkara	120	120	120
savustettu läski	100	100	100
juusto	100	100	100
sulatejuusto	125	125	125
kalasäilyke pakkauksen mukaan	100-150	100-150	100-150
sardiini, 2 rasiaa	150-200	150-200	150-200
munia	2 ^e	2 ^e	2 ^e
vihannesseosta + 1/3 liha-annosta (60 g) ⁿ			
rasvaa (10 g) + keitonvalmistuslientä (60 g) ⁿ			
1/3 liha-annosta + rasvaa (10 g) ⁿ			
voi/silava/ruokarasva/margariini	30	30	30
kasvisrasva	80	80	80
½ rasva-annosta+ marmeladia tai keinohunajaa ^o	100 + 200	100 + 200	100 + 200
kahvi, paahdettu ^{p,q}	10	10	
kahvinkorvike ^p	5	5	
kahvinkorvike ^q	15	15	
tee ^q	2	2	
teen korvike ^q	4	4	
sokeri	40	40	
karamelli tai muu makeisvalmiste	30	30	

^{a,d,f,i,n,q}vaihtoehtoisesti, ^{b,h,j,p}nämä yhdessä, ^esavustettu, ^ckappale, ^grasia, ^kjälkiruokia korkeintaan kerran viikossa, ^llitraa,

^mlisäruoka-aine viikoittain, ^otoistaiseksi.

Taulukko 25. Saksalaiset elintarvikeannokset kesällä 1944³⁶.

Elintarvike	määrä (g) viikossa	määrä (g) päivässä
Naudanlihasäilykettä	280	40
Jäädytettyä naudanlihaa luineen	490	70
Makkaraa	100	14,3
Paistinjauhetta	50	7
Kalasäilykettä	110	15,7
Juustoa (tahko-)	100	
Juustoa (sulate-)	125	16,5 ^a
Voita	180	25,7
Margariinia	195	28
Kuivattua vihannesta	30	4,3
Tomaattisosesta	30	4,3
Perunaa	6 000	857
Papuja	150	20,1
Makaroni	150	20,1
Munajauhetta	30	4,3
Marmeladia	200	28,5
Kahvinkorviketta	135	20
Teenvastiketta	20	2,9
Sokeria	280	40
Makeisia	60	8,6
Vanukasjauhetta	20	2,9
Keittomaustetta	6	1
Kuivasipulia	6	
Paprikaa	0,1	
Kuminaa	0,5	
Suolaa	115	16,5
Ruokamaustetta	9	1,3
Soijaa	20	2,9
Leipää	4 900	700
Savukkeita ^b		7 ^c
Piipputupakkaa ^b		10
Alkoholia sunnuntaisin		50
Oikeaa kahvia	40 ^d	

^akumpaakin juustoa yhteensä, ^bvaihtoehtoisesti, ^ckappalemäärä, ^dkuukaudessa.

³⁶ Yhteysesikunta Roi. 22.6.1944. T 19494/8.

Taulukko 26. Elintarvikevarikko 3:n vastaanottama alkoholi³⁷.

Alkoholi	määrä (l)	pakkausmäärä ja -muoto
italialaista Sartilikööriä,	1 632 ^a	37 pulloa
saksalaista valkoviiniä	3 215	18 tynnyriä
saksalaista valkoviiniä	3 000	30 laatikkoa
viinaa	2 828	15 tynnyriä
rommiviinaa	10 224 ^a	15 tynnyriä
rommia	280 ^a	8 laatikkoa
Sartilikööriä	700	45 pulloa
viinoja	1 020	30 laatikkoa
erilaisia konjakkeja	2 440	115 laatikkoa

^amäärä: kg.Taulukko 27. Saksalaisalkoholien varasto 5.5.1942³⁸.

Tuote	määrä (plo)
Barnett & Elichagray	6 545
Pellisonpere & Co	80
Martin Jeuno	553
Geo Saunior	5 167
Georg Steinwehe	23
Orgonal Strothmon	1 235
Alter Haidmärger	1 949
Noris	7 167
Henessay Gognag	2 671
Dujardin	8 197
Helmers	100
Vittenborg Orginal	658
Rum Verschnit	3 695
Rommi ^a	31 800 ^b
Rommi ^c	390 ^b
Rommi ^d	3 290 ^b
Aquovit ^a	3 443 ^b
Aquovit ^d	90 ^b
Veinbrand ^d	230 ^b
Kummell ^d	15 ^b
Paloviinaa ^d	10,5 ^b
Likööriä	1 886 ^b
Punaviiniä ^a	31 833 ^b
Punaviiniä	6 477
Valkoviiniä ^a	4 277 ^b
Valkoviiniä ^d	75 ^b

^atynnyreissä, ^blitra, ^claatikossa, ^dkoripullossa³⁷ EV 3 No 318. 31.12.1942. T 19493/9.³⁸ Alkoholivarasto 5.5.1942. T 10553/9.

Liite 3. Kirjelmä.

Kirjelmä 1. Sotavankileiri 10:n miehistön kirje Ylipäällikölle¹.

”Sota isämme Sotamarsalkka Mannerheim

Teemme teille kysymyksen. Miksi emme ole saaneet sitä lahja muonaa sen johdosta kun te sota isämme täyttitte 75 vuotta. Varmasti olette sen kaikille myöntäneet, jotka palvelevat teidän jalossa armeijassanne (jako) Mutta mitä meihin tulee, huomamme sen seikan sekä törkeän vääryyten mitä meille on tehty. Kun meille ei ole annettu sitä yli määräistä lahja muonaa annosta jotka palvelemme nykyisin Värtsilän vankileirissä 10 nessä. Voi sota isämme varmaan tulette erittäin surulliselle mielelle, sen johdosta, kun alamaisenne menettelevät sotilaitanne kohtaan noin raukkamaisesti että kehtaavat itse meille kuuluvan lahjan törsäätä. Pyydämme teiltä te jalo sotavanhus, että olette hyvä otatte selvän. Kuka on aiheuttanut tämän suuren erittäin törkeän rikoksen meitä kohtaan. Olemme tehneet kyselyjä kaikilta ilman suunnilta ovatko he saaneet lahja muonaa sota isämme täyttäessä 75 vuotta. Vastaukset olemme saaneet varmat, että ne jotka ovat rikkollisia tähän Rankaistaisiin sota oikeudessa. Nimittäin jos armeijan sotilaat tekevät rikoksen heitä myös rankaistaan ankarasti sota oikeudessa. Uskomme että te jalo sota isämme tulette olemaan oikeita mielinen tässä asijassa. Niin kuin kaikissa muissakin asioissa, jotka koskevat kansaamme. Sv leiri 10 Michet. Ilman lahja muonaa noin 100 miestä”.

Kirjelmä 2. Raportoituja kokemuksia kaukopartiomuonan tiivisteistä².

- hedelmäpalat virkistäviä lisämakeisina, ei ravintoaineena,
  - marjakeittotiiviste erittäin hyvä ja virkistävä,
  - voimakeitto- ja perunakeittotiivisteet suositut, maukkaat, ravitsevat, hirven- tai metsonlihan kanssa suorastaa erinomaiset,
  - makaronikeittotiiviste liian laiha eikä maulta erikoinen, muuttui hyväksi, kun 1 purkki säilykelihaa lisättiin,
  - ohukaisseos olisi hyvä, mutta ohukaisten valmistus liian mutkikasta siitä. Leipäpulan aikana hyvä, vaikka syötiin puoliraakana pannukakun ja ohukaisten välimuotona,
  - lihasäilykkeitten nelikulmaiset purkit saivat yleisen tuomion. Säilykkeet muuttuneet paljon epäedukseen edellisestä syksystä. Lihaa vähän, pääosa jotain sulaterasvaa. Maku vastenmielinen ja aiheutti vatsapoltoja. 1 kg lihapurkki erinomaista lihaa, liian suolaista, aiheuttaa janoa, joka haittaa partiomatkalla. Parasta lentotäydennyksenä tullut sianlihasäilyke ½ kg pakkaus, erinomaisen maukas ja sopiva suola. Pyöreä 1 kg lihasäilykerasia hyvä.
- Oli kehitetty uusia ”reseptejä”. Ruoan käydessä vähiin loppuvaiheessa kokeiltiin uusia lajeja vanhoista aineista:
- puurosörseli = paksu kaurapuuro paistettu lihasäilykkeen rasvassa,
  - se yksinkertaistettuna: vähän vettä, sissipakkauslihasäilyke ja kauratiivistettä sekoitettiin ja kypsennettiin käristämällä,
  - laardi-hernetiivistekäristys erinomainen kastike,
  - sokeria puuron päälle,
  - nuotiolla paahdettua leipää teen kanssa,
  - kalastus ja metsästys toivat vaihtelua.

¹ Puolustusvoimien Ylipäällikön Adjutantti 24.6.1942. T 19492/8.

² Päämaja. Pääintendentin toimisto No 7551/Pääint.tsto/Se sal. 14.11.1942. T 19492/9.

Kirjelmä 3. Merivoimien esikunnan perustelut pienveneiden miehistön lisämuona-annokselle³.

”Veneiden sekä kansi- että konemiehistö joutuu taistelutehtävissään ja partioretkillään suorittamaan erittäin raskasta ja mitä suurinta tarkkaavaisuutta ja keskittymistä vaativaa palvelusta. Kansihenkilökunnan toiminta on hermoja kuluttavaa varuillaan oloa, tähytystä ja taistelua pimeässä yössä, usein kylmässä säässä, kovassa aallokossa ja märkinä. Konemiehistö taas joutuu erittäin hankalissa olosuhteissa ahtaassa konehuoneessa bensiinin ja pakokaasujen kyllästämässä ilmassa jatkuvasti mitä suurimmalla valppaudella seuraamaan lukuisia mittareita, käskynvälittämiä sekä huolehtimaan koneittensa korjaamisesta ja jatkuvasta kunnosta. Partioretket suoritetaan tavallisesti yöllä sen pimeimpänä aikana eikä partioretken jälkeen henkilökunnalla ole tilaisuutta täydelliseen lepoon, vaan aluksella on pidettävä jatkuvaa vartiointia sekä suoritettava kaikki kone-, ase- ja alushuoltoon kuuluvat tehtävät. Vertailun vuoksi mainittakoon ilmavoimissa lentomatkat kestävät yleensä lyhyemmän ajan ja erikoinen kenttähenkilöstö hoitaa tukikohdassa kaluston huollon ja vartiointin, joten lentävälle henkilökunnalla jää aikaa lepoon”.

Kirjelmä 4. Päämajan kirjelmä kuvaa joitakin erikoisvalmisteita⁴:

Puurokastikejauhe: ”Valmistusmäärä 110 to kuukaudessa vastasi kulutusta. Kenttäjoukkojen maidon tarve voitiin korvata puurokastikejauheella, säilykemaidolla, maitojauheella ja marjamehulla.

Valmistusaineet: 68 % sokeria, 27 % perunajauhoja, sekä sitruunahappoa, kuivia marjoja ym. Jatkovalmistus riippui sokerin ja perunajauhojen käytöstä ja sitruunahapon saannista Saksasta. Myöhemmin puurokastikejauheeseen lisättiin askorbiinihappoa niin, että annos sisälsi 25 % miehen päivän C-vitamiinitarpeesta⁵.

Ohukaisseos: Mensa valmisti partiomuonan kuutioita ja Ipnos pakkasi 1 kilon pahvikartonkeihin. Seos oli tarkoitettu etupäässä kenttäjoukkojen taistelijoille aika-ajoin jaettavaksi ylimääräiseksi annokseksi ruoanpidon vaihteluun.

Valmistusaineet: vehnä jauhot, sokeri ja maitojauhe. Valmistus kytkeytyi sokerin ja maitojauheen saantiin, Jos kenttäjoukoille (300 000 miestä) jaettaisiin 100 g kuussa, pitäisi tuottaa 30 to kuukaudessa.

Vanukasjauhe: Valmistus aloitettiin kesällä 1941 vaihteluksi kenttäjoukkojen ruoanpitoon. Laatu ei ollut niin hyvä kuin olisi voinut olla, koska kaikkia raaka-aineita ei ollut. Raaka-aineista 25 % perunajauhoja. Pakkauksissa 1 kg.

Lihakastike: Valmistettiin kuutioina ja astiapakkauksina. Mensan 100 g:n kuutioiksi puristettu tuote vastasi tarkoitustaan ja voitiin käyttää esim. liha-annoksen osana. Partiomuonaan valmistettiin 80 g:n rasioita.

Muiden valmistajien tuotteet säilyivät huonosti.

Kaljajauhe: Sisälsi mallasjauhoa, humaloita ja sokeria ym. Kesällä 1942 valmistettiin n. 40 to. Melko viileän kesän vuoksi ei saatu paljon kokemuksia.

Marjakeittojauhe: Pakattu 1 kg:n pahvikoteloon. Oli kokeilun alla ylimääräisinä annoksina jaettavaksi. Partiomuonaan kuuluneista erikoisannoksista Mensa Oy valmisti voima- ja perunakeittokuutioita, Ipnos Oy liha-makaronikuutioita, Hellas Oy lihakastike- ja marjakeittokuutioita, Tarmojuomaa, sotilasmarmeladipaloja ja suklaa-annoksia.

Kuivatut sekahedelmät pakattiin Elintarvikevarikko 1:ssä.

Liemikuutiot olivat ulkomaisia.

C-vitamiinitabletit ja -karamellit kuuluivat myös erikoisvalmisteisiin. Samoin marssijuoma, jota jaettiin joukoille tarpeen mukaan ruoanpitoon. Laatu ei ollut niin hyvä kuin olisi voinut olla, koska kaikkia raaka-aineita ei ollut. Raaka-aineista 25 % perunajauhoja. Pakkauksissa 1 kg.

³ Merivoimien Esikunta No 433/Tal. sal. 28.3.1944. T 19494/9.

⁴ T 19492/14.

⁵ Päämaja. Intendentin osasto No 2745/Int. 1/17. 29.4.1943. T 19512/2.

Kirjelmä 5. Lääkintämajuri Simola arvioi suomalaisten käyttämää saksalaismuonaa.⁶

1. Vita-margariini: laadulta kohtalaisen hyvää, ei A-vitamiinia.
2. Sulatejuusto "Tilsiter" metallituubipakkaus laadulta keho. Voihapon haju ja kaasun muodostus viittaavat voihappokäymiseen. A-vitamiinia 408 ky/100 g, meikäläisessä 700- 1000 ky.
3. Maksamakkarasäilyke 400 g pyöreä peltirasia. Hienosyistä, keltaisenruskeaa massaa, maku kohtalaisen hyvä. A-vitamiini puuttuu kokonaan. Meikäläinen kaupasta saatava 16 000 ky ja maksapasteija 30 000 ky/100 g.
4. Sianlihasäilyke 400 g pakkaus, pyöreä peltipurkki. Rasvaa runsaasti, punaista lihaa verraten vähän, maku hyvä, ei A-vitamiinia, kuten ei yleensääkään tällaisissa tuotteissa
5. Marmeladi, appelsiini maultaan hyvä meikäläisen nautittavaksi vetistä. C-vitamiini titrimetrisen mittauksen mukaan 7 mg, kolorimetrisesti mitattuna 4 mg/l. Käytännön merkitystä vitamiinilähteenä ei ole.
6. Kuiva peruna laadultaan hyvä, valkoinen valmiste. C-vitamiinia 26 mg/100 g. Vitamiinipitoisuudeltaan yli puolet parempaa kuin meikäläiset viimekesän aikaiset laadut. C-vitamiinitarpeen tyydyttämiseksi keittotappiot huomioon ottaen olisi käytettävä yli 200 g päivässä.
7. Säilykepakkaukset "Roggen", "Roggen mit Erbsen" ja "Erbsen" 150 g 1 litraan vettä. Kaikista ohjeen mukaan valmistuen käyttökelpoisen sakeita vellejä, joissa oli jonkinlaista "sekatavarakaupan" sivumakua. Suomalaisilla herne- ja kaurahiutalesäilykkeillä ehkä jonkin verran luonnollisempi maku.
8. "Wehrmacht- Suppenkonserven- Roggen" valmiste maustettua rouhittua ruista, jota suurempia määriä käyttämällä voidaan valmistaa melko hyvän makuinen velli tai puuro - pienempiä määriä voidaan hyvin käyttää sopan pohja-aineena.
9. "Mischgemuese". Kuivien kasvien joukossa vihreitä ja keltaisia aineksia, josta helposti saadaan syntymään hyvin suomalaista makua tyydyttävä keitto.
10. C-vitamiinikaramellit "Drops Hillebrand". Näytteeksi lähetetyistä osa sulanut. Pussien sisältö 130 mg askorbiinihappoa. Se määrä on tavallisesti saksalaisissa valmisteissa.
11. Karamellit "Gartmann Feine Kondierte Fondante", suurikokoisia, n. 5 g, punaisia, melko hyvältä maistuvia levyjä, ei C-vitamiinia.
12. Punaviini "Französischer Rotwein". Hyvää tavaraa. Käytettävä arkioloissa vedellä laimettuna, juhlatilaisuuksissa ja sairaustapauksissa sellaisenaan.

Kirjelmä 6. Lisäselvitys Ylipäällikön kirjelmään⁷.

Päämajasta tiedotettiin: Saapuneiden valitusten mukaan eivät etulinjoissa taistelevien elintarvikeannokset ole vahvistetun normin mukaisia ja väitetään tämän johtuvan siitä, että huoltoportaissa toimivat sotilashenkilöt varaavat itselleen suuremmat annokset kuin mihin he ovat oikeutettuja, --- taaimmissa portaissa palvelevat sotilaat lähettävät kotiin elintarvikkeita, jotka ovat etulinjoilla olevien päiväannoksiin kuuluvia, muutammat esim. pidättävät arvovalallaan huomattavia määriä elintarvikkeita itselleen ja vieraitaan varten. Sodan aikana on tavanomaista, että taaemmaksi sijoitettuja joukkoja ja eritoten huoltoportaassa syytetään etulinjan joukkojen ruoan syömisestä. Ilmiö ei ole uusi ja on tällaista viimeaikoina tapahtunut. Taistelujoukkojen mielialan kannalta on tärkeätä, että asia perin pohjin tutkitaan ja mikäli väitteet osoittautuvat aiheellisiksi, epäkohdat heti poistetaan. Aiheettomissa tapauksissa ryhdytään tarmokkaisiin toimenpiteisiin kerrotun valittelemisen ehkäisemiseksi. Toimenpiteitä vaativina epäkohtina mainittakoon: elintarvikevarastojen ja -kuljetusten puutteellinen vartiointi, varastokirjanpidon ja itse varaston laiminlyöty vertailu, riittämättömät mittavälineet, joiden avulla voidaan todeta yksittäisen miehen päiväannos. Välinehankintaan on heti ryhdyttävä. - Ruoan yksitoikkoisuus: Mahdollisuuksia vaihteluun on riittävästi, kun ne vain tarkoin käytetään, - kenttäkärstyslaitteiden liian vähäinen käyttö. Taloushuoltohenkilöstön on kiinnitettävä tähän enemmän huomiota. Keittiömiehiä on opastettava niiden käyttöön. Puuttuvat kärstyslaitteet on viipymättä hankittava. - Eri komentoportaissa käyville vieraille tarjottava ruoka: Sitä ei missään tapauksessa saa vähentää miehistön osuuksista. Tarkoitukseen tarvittavat elintarvikkeet saadaan siten, että vieraista pidetään luetteloa ja kaksi vierasta merkitään muonavahvuuteen yhtenä päiväannoksena.

⁶ Päämaja. Intendentin toimisto No 3575/Int.tsto. 8.11.1941. T 20948/F₆.

⁷ Päämaja. Intendentin osasto No 503/Int.tsto/E. 35.1.1942. T 19492/11.

Kirjelmä 7. Otteita valistusupseerien tai yksiköitten päälliköitten puhuttelun pohjaksi laaditusta luonnoksesta⁸.

Viimeksi kuluneina kuukausina rintamamiehet ovat lakkaamatta puhuneet keskenään ja paljoin kotiinsakin kirjoittaneet saamastaan ravinnosta. Sanotaan, että ”sotamies käy vatsallaan”, mikä osoittaa, että ruoka näyttelee tärkeätä osaa taistelussamme. Nyt ravintotilanne rintamalla ei ole samanlainen kuin esim. talvisodan aikana, ei myöskään kotiseudulla sellainen kuin menneinä hyvinä vuosina. Kaikki me tunnemme syyt tähän.

Meidän tarvitsee vain pitää mielessä, mitä Karjalan riistäminen, perättäiset huonot sadot, sekä yleismaailmallinen sota ovat meidänkin kohdallamme vaikuttaneet ymmärtääksemme, että meidän on nyt paljosta tutusta tinkiminen ja entiseen verraten vaatimattomiin tyytyminen. Meidän on myös syytä muistaa, että kuljetusvaikeudet ja tavattoman ankara talvi ovat tilannetta kurjistaneet. Kun näin teemme, tarkastelemme me tilannetta asiallisella pohjalla emmekä eksy tosiasioitten vääristelyyn emmekä olevien olojen mustamaalaukseen. Monilla kansoilla on paljon suurempia vaikeuksia jokapäiväistä leipäänsä hankkiessaan kuin meillä ja vastustajamme on varmasti paljon huonommassa asemassa kuin me. Tätä meidän jokaisen on syytä ajatella.

Lainauksia kirjeistä: eräs sotamies on kirjoittanut, että oli sapuskaa enemmänkin kuin jaksoi syödä, mutta kun vanhat miehet lähtivät pois, annoksia kuulema pienennettiin puolella. Tämä mies on uskonut kuulopuheisiin eikä ole viitsinyt ottaa asiasta selkoa. Mutta niin tämä mies kuin sekin, joka kotiinsa on ilmoittanut saaneensa neljään päivään vain palan leipää ja vähän vesivelliä, ovat kyllä olleet ahkeria panemaan moisia ”tosikertomuksia” paperille. Ei ihme jos tällaisten ruikuttajien ja asiain vääristelijäin omaiset tulevat huolestuneiksi ja kirjoittavat vastaukseksi esim. näin ”kyllä se on kurjaakin kurjempaa kun siellä ei saa ruokaa. Aina muistan sen ja tulee niin paha ollakseni”. Eräät miehet ovat menneet vieläkin pitemmälle. Muuan tiedottaa tuttavalleen ”jos ei hamstraisi ja saisi kotoa leipää, niin ahtaalla olisi. Saan tupakalla vaihtaa leipää naapuriyksikössä”. Toinen pyytää silloin tällöin voita, ”että ei loppuisi kokonaan, sillä se jos loppuu, niin täällä ei elä montaa päivää, kun kuolee nälkään”. Kolmas taas ilmoittaa saavansa vain 100 g ”vanikkaa” vuorokaudessa ja pyytää leipäpakettia, mutta varoittaa ”Älä puhu kotona mitään sillä ne laittavat kaikki korttiannoksensa tänne, lähetä vaan aivan hiljaa”. Tällaiset ”heput” eivät ilmeisesti tule toimeen samoilla annoksilla kuin heidän toverinsa, vaan ovat valmiit ahnehtien susien tavoin syömään suihin kotiväkinsä annokset, vaikka hyvin tietävät, että näitten on tultava toimeen paljon vähemmällä kuin mitä rintamamies todellisuudessa päivittäin saa. Kenties he vielä julkeavat kerskua osaansa tyytyvien aseveljien edessä voi- ja leipäpaketeillaan. Tällaiset miehet ovat pahempia kuin hamstrauksesta moitittu akkaväki, oikeita häikäilemättömiä ja tunnottomia ryöväreitä. Ilkeääkö Suomen mies näissä oloissa, jotka rintamallamme vallitsevat näytellä omaisilleen olevansa nälkään nääntyvä korpisoturi siten saadakseen syödäkseen heidänkin leipänsä.

⁸ V Armeijakunnan Esikunta No 388/Val./6 a sal. Liite. 30.3.1942. T 2121/3.

Kirjelmä 8. V Armeijakunnan määräys huomion kiinnittämisestä muonitustarkastuksissa⁹.

- perustuvatko yksikön elintarviketilaukset todelliseen muonavahvuuteen ja onko ylitystä muonavahvuudessa tapahtunut,
- ovatko joukko-osaston tai yksikön elintarvikkeet varastoidut tarvikkeiden säilyvääisyyttä ja puhtautta silmällä pitäen ja ovatko ko. varastot hyvässä järjestyksessä,
- onko keittiö sijoitettu katokseen ja onko keittiö sekä muu ruoanvalmistuskalusto hyvin hoidetut ja kunnossa (tinaus, glyseriini),
- onko muuripatoja ja kenttäkäristyslaitteita käytetty ruoan vaihtelun aikaansaamiseksi
- onko keittiön ja ruokailupaikan ympäristö siisti ja koetettu tehdä viihtyisäksi (onko kaatopaikka kyllin kaukana),
- onko ruoka- ja juomavesi tarkastettu, hyvän makuista ja puhdasta,
- onko ruokailupaikalla käytössä vieraskirja ja keittiöpäiväkirja ja onko muonavahvuuskirja pidetty säännöllisesti (onko lomalaiset ja komennuksella olevat huomioitu),
- onko taloushenkilöstö (talousau, muonittaja, keittäjät) selvillä tehtävistään ja ovatko keittäjät saaneet tarvittavan koulutuksen, terveystarkastukset,
- onko yksikkö saanut muona-annokseen kuuluvat tarvikkeet täysimääräisinä ja kunnollisina,
- valmistetun ruoan laatu, maukkuus ja riittävyys sekä vaihtelevuus,
- kuivan muonan jako ts. saavatko miehet heille kuuluvat annokset ja onko tähän tarvittavat jako- (punnitus-) välineet, saako jokainen mies myöskin hänelle kuuluvan määrän keksejä ja vehnäkorppeja vai ei, miksi,
- valvooko ruokailua päivystävä au tai joku päällystöön kuuluva säännöllisesti,
- onko järjestetty miehistölle ruokailuvälineiden pesumahdollisuus heti ruokailun tapahduttua,
- onko yksikön ruoanpidossa noudatettu tarvittavaa säästävääisyyttä ja miten mahdolliset ruoanjätteet käytetään,
- onko yksikön päälliköllä riittävästi harrastusta muonituksen valvontaan ja taloushenkilöstön opastukseen,
- onko miehistö selvillä mitä sotaväen muona-annoksen kuuluu niin ettei tässä suhteessa ole väärinä kuvitteluja,
- elintarvikepäällysten palautus.

Kirjelmä 9. Pääintendentin vastine ylipäällikölle taloushuollosta annettuun yleiskatsaukseen¹⁰.

Päämaja 7.10.1943: Perunaa varattiin joukoille touko-kesäkuussa niin paljon kuin joukot olivat sitä tilaisuudessa varastoimaan ja laskettiin perunan riittävän seuraavaan satoon asti. Perunan itävyydestä ja pilaantumisesta johtuen eivät joukkojen varastot kuitenkaan riittäneet koko arvioitua aikaa, vaan loppuivat elokuun 15. päivän vaiheilla niin, että epäedullisimmassa tapauksessa joukot joutuivat elämään 2-3 viikkoa perunan vaihtolajeilla. Joukkojen omien viljelysten säästämiseksi kielsin niiden käytön ennen 1.9.1943. Sitä vastoin oli perusyksiköiden palstaviljelykset vapaasti heidän käytettävissään. Näistä palstaviljelmistä olen todennut olleen suurta hyötyä joukoissa. Syyskuun 5. päivästä lähtien on joukoille lähetetty e-varikoiden toimesta perunoita.

Kuten tunnettua kohtasi lihan pakko-otto keväällä laidunkauden alkaessa maalaisväestön taholta ankaraa vastarintaa niin, että pakko-otoissa oli käytettävä jopa poliisivoimaa Tämän johdosta liha korvattiin kesällä enintään 2 kertaa viikossa kalalla vaihtotaulun mukaisesti. Samasta syystä luovutettiin kulutukseen 860 000 kg säilykelihaa, joten tuoretta lihaa jaettiin vain 2 kertaa viikossa. Leipäannoksen korottamiseen kesän aikana en katsonut olevan mahdollisuutta, koska meillä vielä heinäkuun alussa oli yli 60 000 kg leipäviljavajaus, tämä sitäkin suuremmalla syyllä, kun siviiliväestön leipäannosta vähennettiin 1.7. päivästä lähtien. - Tämän vuoden sato osoittaa, että meillä on jälleen 200 000 kg vajaus leipäviljassa eikä ulkomaisesta tuonnista ole varmuutta.

⁹ V Armeijakunnan Esikunta No 518/IV/129 f. Liite 1. 9.4.1942. T 2121/3.

¹⁰ Pääintendentti Gustafson 7.10.1943. T 19493/3.